

Gwisgoedd ac Ategolion yn Llenyddiaeth yr Oesoedd Canol *c.* 700 — *c.* 1600

Alaw Mai Jones

**Traethawd a gyflwynir am radd PhD
Prifysgol Cymru Aberystwyth
2007**

CYNNWYS

CYFROL I

Crynodeb	.....	i
Datganiadau a Gosodiadau	.....	ii
Diolchiadau	.....	iii
Byrfoddau	.....	iv
Rhagymadrodd	.....	1
PENNOD I	Defnyddiau Cymru	
	1. Cyflwyniad.....	15
	2. Gwlân a Defnyddiau Gwlanog.....	17
	2. Lliain.....	26
	3. Masnach Defnyddiau Estron yng Nghymru.....	33
	4. Defnyddiau Estron.....	41
	5. Brodwaith a Gwaith Nodwydd ar Ddefnyddiau.....	51
PENNOD II	Gwisgoedd y Cymry cyn 1100	
	1. Cefndir.....	62
	2. Y Seithfed, yr Wythfed, a'r Nawfed Ganrif.....	66
	3. Y Ddegfed a'r Unfed Ganrif ar Ddeg.....	81
PENNOD III	Gwisgoedd Arglwyddi ac Uchelwyr	
	1. Gwisgoedd y Llysoedd Cymreig.....	84
	2. Y Bedwaredd Ganrif ar Ddeg.....	105
	3. Y Bymthegfed Ganrif.....	119
	4. Yr Unfed Ganrif ar Bymtheg.....	145
PENNOD IV	Gwisgoedd Arglwyddesau ac Uchelwragedd	
	1. <i>Genres</i> y Canu i Ferched a'u Gwisgoedd yn y Ddeuddegfed Ganrif a'r Drydedd Ganrif ar Ddeg.....	154

2. Y Bedwaredd Ganrif ar Ddeg.....	167
3. Y Bymthegfed Ganrif.....	174
4. Yr Unfed Ganrif ar Bymtheg.....	186

PENNOD V

Gwisgoeddd Eraill yn y Gymdeithas

1. Dillad y Werin.....	192
2. Dillad Galar.....	204
3. Dillad Crefyddol.....	210
4. Dillad Plant.....	219

CYFROL II

ATODIAD I	<i>Ffalingod</i> y Beirdd.....	223
------------------	--------------------------------	-----

ATODIAD II	Penwisgoeddd Arglwyddesau ac Uchelwragedd.....	236
-------------------	--	-----

ATODIAD III	Geirfa.....	251
--------------------	-------------	-----

Casgliad	.....	294
-----------------	-------	-----

Delweddau	.....	296
------------------	-------	-----

Llyfryddiaeth	.....	313
----------------------	-------	-----

Crynodeb

Yn y traethawd hwn byddaf yn dadansoddi'r cyfeiriadau at ddillad, tecstilïau ac ategolïon sy'n ymddangos yn llenyddiaeth ganoloesol Cymru. Y ffynonellau craidd yw'r rhyddiaith a'r farddoniaeth sydd eisoes wedi eu golygu ac yn dyddio o'r cyfnod c. 700 hyd at c. 1600.

Ceir pum pennod fel a ganlyn. Yn gyntaf, y defnyddïau a'r tecstilïau a gaiff eu trafod a sut yr ymdrinnir â hwy yn y llenyddiaeth yn y cyfnod dan sylw. Canolbwyntir ar y cyfnod cyn 1100 yn yr ail bennod a thrafod y dystiolaeth lenyddol, archeolegol a darluniadol yn y cyfnod hwnnw. Yn y drydedd bennod canolbwyntir ar ddillad y tywysogion a'r uchelwyr o'r ddeuddegfed ganrif hyd at yr unfed ganrif ar bymtheg gan rannu'r bennod yn gronolegol. Yna, gwisgoedd yr arglwyddesau a'r uchelwraedd a gaiff y sylw yn y bedwaredd bennod a sut yr ymdrinnir â'u gwisgoedd yn y gwahanol destunau golygedig. Yn y bumed bennod trafodir dillad eraill yn y gymdeithas, gan rannu'r bennod yn is-benodau ar ddillad y werin, dillad galar, dillad crefyddol a dillad plant. Wedi'r penodau hyn cyflwynir enghreifftiau o'r dystiolaeth weledol ac archeolegol mewn delweddau.

Cynhwysir tri atodiad ar ddiwedd y traethawd. Mae'r cyntaf yn ychwanegiad i bennod tri ac yn drafodaeth fwy manwl am y wisg wrywaidd a oedd yn hynod boblogaidd yn ystod y bymthegfed ganrif, sef y *ffaling*. Yn yr ail atodiad ceir ychwanegiad i'r bennod ar wisgoedd arglwyddesau ac uchelwraedd gan drafod yn fanwl y diddordeb mewn penwisgoedd menywod. Y trydydd atodiad yw'r eirfa sy'n cynnwys termau am ddillad, tecstilïau ac ategolïon ynghyd ag eglurhad a tharddiad cryno.

DATGANIAD

Nid yw sylwedd y gwaith hwn wedi cael ei dderbyn yn flaenorol ar gyfer unrhyw radd, ac nid yw'n cael ei gyflwyno ar yr un pryd wrth ymgeisio am unrhyw radd.

Llofnod ..... (ymgeisydd)

Dyddiad .....

GOSODIAD 1

Canlyniad fy ymchwiliad i yw'r traethawd ymchwil hwn, oni nodir yn wahanol. Lle mae gwasanaeth cywiro wedi eu defnyddio, nodir maint a natur y cywiriad yn eglur mewn troednodyn.

Cydnabyddir ffynonellau eraill mewn troednodiadau sy'n rhoi cyfeiriadau eglur. Atodir llyfryddiaeth.

Llofnod ..... (ymgeisydd)

Dyddiad .....

GOSODIAD 2

Yr wyf drwy hyn yn rhoi caniatâd i'm traethawd ymchwil, os yw'n cael ei dderbyn, fod ar gael i'w lungopïo ac ar gyfer benthyciadau rhwng llyfrgelloedd â'i gilydd, ac i'r teitl a'r crynodeb fod ar gael i gyrff allanol.

Llofnod ..... (ymgeisydd)

Dyddiad .....

Diolchiadau

Carwn ddiolch yn arbennig i'r Athro Marged Haycock am ei hanogaeth, ei harweiniad a'i chyfarwyddyd manwl o'r cychwyn cyntaf. Diolch o galon am fy ysbrydoli i fynd i'r afael â phwnc newydd a diddorol ac am bob cymorth a chynghor. Mae holl staff Adran y Gymraeg, Aberystwyth, wedi bod yn gefnogol ac yn barod iawn i helpu bob amser a diolch i'r AHRC am yr ysgoloriaeth a'r cymorth ariannol. Hoffwn ddiolch i'm teulu oll am fod yn gefnogol hefyd, ac yn arbennig i fy nhaid, Emrys Jones, am ddangos diddordeb a rhoi benthyg ei lyfrau i mi. Yn olaf, diolch i Tristan am ei barodrwydd i helpu, yn enwedig yn ystod y flwyddyn ddiwethaf.

Byrfoddau

(i) Llyfrau

AC	<i>Archaeologia Cambrensis</i>
AP	D. Gwenallt Jones (gol.), <i>Yr Areithiau Pros</i>
ArPr	Ifor Williams (gol.), <i>Armes Prydein</i>
ASC	M. Paul Bryan-Quinn (gol.), <i>Apocryffa Sion Cent</i>
BB	Brynley F. Roberts (ed.), <i>Brut y Brenhinedd</i>
BBCS	<i>Bwletin y Bwrdd Gwybodaau Celtaidd / Bulletin of the Board of Celtic Studies</i>
BD	Henry Lewis (gol.), <i>Brut Dingestow</i>
BM	Ifor Williams (gol.), <i>Breuddwyd Maxen</i>
BR	Melville Richards (gol.), <i>Breudwyt Ronabwy</i>
CA	Ifor Williams (gol.), <i>Canu Aneirin</i>
CBT I	J. E. Caerwyn Williams (gol.), <i>Gwaith Meilyr Brydydd a'i Ddisgynyddion ynghyd â Dwy Awdl Ddi-enw o Ddeheubarth</i>
CBT II	Kathleen Anne Bramley <i>et al.</i> (goln.), <i>Gwaith Llywelyn Fardd I ac Eraill o Feirdd y Ddeuddegfed Ganrif</i>
CBT III	Nerys A. Jones ac Ann P. Owen (goln.), <i>Gwaith Cynddelw Brydydd Mawr I</i>
CBT IV	Nerys A. Jones ac Ann P. Owen (goln.), <i>Gwaith Cynddelw Brydydd Mawr II</i>
CBT V	Elin M. Jones a Nerys Ann Jones (goln.), <i>Gwaith Llywarch ap Llywelyn 'Prydydd y Moch'</i>
CBT VI	N. G. Costigan <i>et al.</i> (goln.), <i>Gwaith Dafydd Benfras ac Eraill o Feirdd Hanner Cyntaf y Drydedd Ganrif ar Ddeg</i>
CBT VII	Rhian M. Andrews (gol.), <i>Gwaith Bleddyn Fardd a Beirdd Eraill Ail Hanner y Drydedd Ganrif ar Ddeg</i>

CHCSF	<i>Cylchgrawn Cymdeithas Hanes a Chofnodion Sir Feirionnydd</i>
CHDd	Melville Richards, <i>Cyfraith Hywel Dda</i>
CHSDd	<i>Cofnodion Hanesyddol Sir Ddinbych</i>
CLIH ³	Ifor Williams (gol.), <i>Canu Llywarch Hen</i>
CMCS	<i>Cambridge Medieval Celtic Studies</i> , 1981-1993; <i>Cambrian Medieval Celtic Studies</i> , 1993—
CO	Rachel Bromwich a D. Simon Evans (goln.), <i>Culhwch ac Olwen</i>
DMA	Françoise Piponnier a Perrine Mane, <i>Dress in the Middle Ages</i>
GBDd	Iestyn Daniel (gol.), <i>Gwaith Bleddyn Ddu</i>
GC	Iestyn Daniel (gol.), <i>Gwaith Casnodyn</i>
GDC	Iestyn Daniel (gol.), <i>Gwaith Dafydd y Coed a beirdd eraill o Lyfr Coch Hergest</i>
GDE	Owen Thomas (gol.), <i>Gwaith Dafydd Epynt</i>
GDEd	Thomas Roberts (gol.), <i>Gwaith Dafydd ab Edmwnd</i>
GDG ³	Thomas Parry (gol.), <i>Gwaith Dafydd ap Gwilym, trydydd argraffiad</i>
GDGor	Erwain H. Rheinallt (gol.), <i>Gwaith Dafydd Gorlech</i>
GDID	A. Eleri Davies (gol.), <i>Gwaith Deio ab Ieuan Du a Gwilym ab Ieuan Hen</i>
GDLI	W. Leslie Richards (gol.), <i>Gwaith Dafydd Llwyd o Fathafarn</i>
GEO	R. Geraint Gruffydd a Rhiannon Ifans (goln.), <i>Gwaith Einion Offeiriad a Dafydd Ddu o Hiraddug</i>
GGDT	N. G. Costigan (Bosco) <i>et al</i> (goln.), <i>Gwaith Gruffudd ap Dafydd ap Tudur, Gwilym Ddu o Arfon, Trahaearn Brydydd Mawr ac Iorwerth Beli</i>
GGH	D. J. Bowen (gol.), <i>Gwaith Gruffudd Hiraethog</i>

GGI ²	J. Llywelyn Williams ac Ifor Williams (gol.), <i>Gwaith Guto'r Glyn</i> , ail argraffiad
GGLI	Rhiannon Ifans (gol.), <i>Gwaith Gruffudd Llwyd a'r Llygliwiaid Eraill</i>
GGM	Nerys Ann Howells (gol.), <i>Gwaith Gwerful Mechain ac Eraill</i>
GGMD I	Barry J. Lewis (gol.), <i>Gwaith Gruffudd ap Maredudd, i, Canu i Deulu Penmynydd</i>
GGMD II	Barry J. Lewis (gol.), <i>Gwaith Gruffudd ap Maredudd, ii, Canu Crefyddol</i>
GGMD III	Ann Parry Owen (gol.), <i>Gwaith Gruffudd ap Maredudd, iii, Canu Amrywiol</i>
GGrG	Rhiannon Ifans, Ann Parry Owen, W. Dyfed Rowlands ac Erwain H. Rheinallt (goln.), <i>Gwaith Gronw Gyriog, Iorwerth ab y Cyriog, Mab Clochyddyn, Gruffudd ap Tudur Goch ac Ithel Ddu</i>
GHC	Islwyn Jones (gol.), <i>Gwaith Hywel Cilan</i>
GHCE	Huw Ceiriog (gol.), <i>Gwaith Huw Ceiriog ac Edward Maelor</i>
GHD	A. Cynfael Lake (gol.), <i>Gwaith Huw ap Dafydd ap Llywelyn ap Madog</i>
GHS	Dylan Foster Evans (gol.), <i>Gwaith Hywel Swrdwal a'i Deulu</i>
GIBH	M. Paul Bryant-Quinn (gol.), <i>Gwaith Ieuan Brydydd Hir</i>
GIG	D. R. Johnston (gol.), <i>Gwaith Iolo Goch</i>
GILI	M. Paul Bryant-Quinn (gol.), <i>Gwaith Ieuan ap Llywelyn Fychan, Ieuan Llwyd Brydydd a Lewys Aled</i>
GIRh	Iestyn Daniel (gol.), <i>Gwaith Ieuan ap Rhydderch</i>
GLGC	Dafydd Johnston (gol.), <i>Gwaith Lewys Glyn Cothi</i>
GLI	Iestyn Daniel (gol.), <i>Gwaith Llawdden</i>

GLIBH	Ann Parry Owen a Dylan Foster Evans (goln.), <i>Gwaith Llywelyn Brydydd Hoddnant, Dafydd ap Gwilym, Hillyn ac eraill</i>
GLIG	Dafydd Johnston (gol.), <i>Gwaith Llywelyn Goch ap Meurig Hen</i>
GLIGut	Iestyn Daniel (gol.), <i>Gwaith Llywelyn ap Gutun</i>
GLM	Eurys I. Rowlands (gol.), <i>Gwaith Lewys Môn</i>
GMB	Barry J. Lewis (gol.), <i>Gwaith Madog Benfras ac Eraill o Feirdd y Bedwaredd Ganrif ar Ddeg</i>
GMD	Huw Meirion Edward (gol.), <i>Gwaith Madog Dwygraig</i>
GO I / II	E. Bachellery (ed.), <i>L'oeuvre Poétique de Gutun Owain</i>
GOLIM	Eurys Rolant (gol.), <i>Gwaith Owain ap Llywelyn ab y Moel</i>
GPBr	Huw Meirion Edwards (gol.), <i>Gwaith Prydydd Breuan, Rhys ap Dafydd ab Einion, Hywel Ystorm, a Cherddi Dychan Dienw o Lyfr Coch Hergest</i>
GPC	<i>Geiriadur Prifysgol Cymru</i>
GPhE	M. Paul Bryant-Quinn (gol.), <i>Gwaith Syr Phylib Emlyn</i>
GSC	Cynfael Lake (gol.), <i>Gwaith Siôn Ceri</i>
GSCyf	R. Iestyn Daniel (gol.), <i>Gwaith Dafydd Bach ap Madog Wladaidd 'Sypyn Cyfeiliog' a Llywelyn ab y Moel</i>
GSH	Cynfael Lake (gol.), <i>Gwaith Siôn ap Hywel</i>
GSRh	Nerys Ann Jones ac Erwain Haf Rheinallt (gol.), <i>Gwaith Sefnyn, Rhisierdyn, Gruffudd Fychan ap Gruffudd ab Ednyfed a Llywarch Bentwrch</i>
GST	Enid Roberts (gol.), <i>Gwaith Siôn Tudur</i>
GTA I / II	T. Gwynn Jones (gol.), <i>Gwaith Tudur Aled</i>
GTP	Thomas Roberts (gol.), <i>Gwaith Tudur Penllyn ac Ieuan ap Tudur Penllyn</i>
HCEF	Mary G. Houston, <i>History of Costume in England and France</i>

HCLl	Leslie Harries (gol.), <i>Gwaith Huw Cae Llwyd ac Eraill</i>
HGK	D. Simon Evans (gol.), <i>Historia Gruffud vab Kenan</i>
HPE	Glenys W. Goetinck, <i>Historia Peredur vab Efwrawc</i>
IGE ²	Henry Lewis <i>et al.</i> (gol.), <i>Cywyddau Iolo Goch ac Eraill</i>
Jane Cartwright: ForF	Jane Cartwright, <i>Y Forwyn Fair, Santesau, a Lleianod: Agweddau ar Wryfyddod a Diweirdeb yng Nghymru'r Oesoedd Canol</i>
KAA ²	Patricia Williams (gol.), <i>Kedymdeithas Amlyn ac Amic</i>
LiB	S. J. Williams a J. E. Powell, <i>Cyfraith Hywel Dda yn ôl Llyfr Blegywryd</i>
LLC	<i>Llên Cymru</i>
LII	Aled Rhys Williams (gol.), <i>Llyfr Iorwerth</i>
MM	P. Diverres (gol.), <i>Meddygon Myddveu</i>
MWC	Heather Rose Jones, <i>Medieval Welsh Clothing to 1300</i>
O ²	R.L.Thomson (ed.), <i>Owein</i> (ail argraffiad)
OED ²	<i>The Oxford English Dictionary</i>
PKM	Ifor Williams (gol.), <i>Pedeir Keinc y Mabinogi</i>
RhGE	Dylan Foster Evans, 'Astudiaeth feirniadol a thestunol o waith Rhys Goch Eryri', Traethawd PhD
SC	<i>Studia Celtica</i>
VSB	A.W. Wade-Evans (ed.), <i>Vitae Sanctorum Britanniae et Genealogiae</i>
WKC	T.M Charles-Edwards, Morfydd E. Owen, a Paul Russell (ed.), <i>The Welsh King and his Court</i>
WLi	J. C. Morrice (gol.), <i>Barddoniaeth Wiliam Llŷn</i>
WLW	Dafydd Jenkins a Morfydd E. Owen (ed.), <i>The Welsh Law of Women</i>
YB	J. E. Caerwyn Williams (gol.), <i>Ysgrifau Beirniadol</i>

YCM	Stephen J. Williams (gol.), <i>Ystorya de Carolo Magno</i>
YGE	R. L.Thomson (ed.), <i>Ystorya Gereint uab Erbin</i>
YSG	Thomas Jones (gol.), <i>Ystoryaeu Seint Greal</i>
YT	Patrick K. Ford, <i>Ystoria Taliesin</i>

(ii) Termau, geiriau ac arwyddion

a	ansoddair, -eiriol	drll.	darllener, -eniad
adf.	adferf	dyf.	dylfodol
adff.	adffurfiant	dtb.	datblygiad
amhff.	amherffaith	e.	enw, -au
amhrs.	amhersonol	eb.	enw benywaidd
anh.	anhysbys	e.c.	enw cyffredin
ardd.	arddodiad, -iaid	e.e.	er enghraifft
arg.	argraffiad	engh.	enghraifft
b.	benywaidd	Eid.	Eidaleg
be.	berfenw	elf.	elfen
bf. (f.)	berf, -au	enw.	enwol, enwedig
bnth.	benthyciad	e.p.	enw priod
br.	brawddeg	f.	ferf
brf.	byrfodd, -au	<i>fl.</i>	<i>floruit</i>
Brth	Brythoneg	ffig.	ffigurol
c. (g.)	canrif	Ffr.	Ffrangeg
<i>c.</i>	<i>circa</i>	g.	(c.) canrif
C.	Canol	g.	gwrywaidd
C.C.	cyn Crist	Gael.	Gaeleg
cdr	cydradd	Gal.	Galeg
cf.	cymharer	gol. / ed.	golygydd (ion) / golygwyd gan
Clf.	Celteg, Celtaidd	gw.	gweler
Cern.	Cernyweg	Gwydd.	Gwyddeleg, -ig
ctr.	cytras	H.	Hen
cyf.	cyfieithiad	IE	Indo-Ewropeg, Indo-Ewropeaidd
cyfr.	cyfrol, -au	<i>l.c.</i>	<i>loco citato</i>
cyff.	cyffredin, -ol	ll.	lluosog
Cym.	Cymraeg	Llad.	Lladin
Cyn.	Cynnar	llau.	llinellau
cys.	cysylltair, cysylltiad	llsgr.	llawysgrif
cyw.	cywasgiad	llasgrau	llawysgrifau
D.	Diweddar	Llyd.	Llydaweg
dib.	dibynnol	llythr.	llythyren, llythrennol
diff.	diffiniad	myn.	mynegol
dil.	dilynol	n.	nodyn
neg.	negydd, -ol		

O.C.	o oed Crist
org	orgraff
pen.	penodol
pres.	presennol
prff.	perffaith
talf.	talfyriad
tf.	torfol
vol(s)	volume(s)
>	yn rhoi
<	yn tarddu o
*	yn dynodi ffurf dybiedig nad oes enghraifft ohoni, ond sy'n debygol yn ôl deddfau sain.
=	yn cyfateb i
[ ]	i gynnwys elfennau gair neu ymdriniaeth â'i darddiad.

Rhagymadrodd

I'r ymchwilydd cyfoes sy'n mynd ati i ddadansoddi, darparu dealltwriaeth a chanfod gweledigaeth llenyddiaeth ganoloesol Gymraeg, y prif feysydd y canolbwyntir arnynt fel arfer yw golygu testun, dadansoddi agweddau gramadegol, canfod dyddiad, iaith ac awduriaeth ac egluro cyfeiriadaeth at bobl a lleoedd. Cymharol fychan yw'r sylw a roddir i'r wedd faterol. Y wedd honno mewn gwirionedd sy'n ddrych i'r meddwl canoloesol, boed yn ddelfryd o'r bywyd materol neu'n symbol o olwg bydol ar oes ddatblygedig. Mae'r diddordeb yn y maes yn ennyn nifer gynyddol o ysgolheigion i draethu ar bwysigrwydd y cyfeiriadau llenyddol at fwyd a diod yn y llysoedd Cymreig, er enghraifft — y rhoddion a'r taliadau a rwymai aelodau'r gymdeithas, eu harfau a'u harfwisgoedd, a dillad a thecstilau'r cyfnod. Cydnabyddir hefyd ei fod yn faes allweddol i haneswyr sydd am ddarlunio bywyd y Cymry canoloesol o safbwyntiau gwleidyddol, ffeithiol a masnachol; ond gan nad oes trafodaeth hanesyddol ar bynciau unigol, mae'n anodd amgyffred yr union ddarlun hanesyddol mewn gwahanol gyfnodau.

Dilyn esiampl ysgolheigion eraill a fu'n cyfuno'r hanes â'r llenyddiaeth yw nod yr ymchwil hon. Mae'r ymchwil gyfoethog ddiweddar gan Dafydd Johnston yn enghraifft ragorol o ddadansoddiad cronolegol o ganu'r beirdd a'u *genres*, y chwedlau a'r rhyddiaith.¹ Cafwyd nifer o astudiaethau arloesol gan D. J. Bowen sy'n edrych ar y ffeithiau hanesyddol wrth ddidoli'r *genres* llenyddol a chreu ysgrifau am ddiwylliant materol y Gymru ganoloesol. Gan eraill megis Dylan Foster Evans a Bleddyn Owen Huws cafwyd trafodaethau am wychder symbolaidd rhai o gerddi

---

¹ Dafydd Johnston, *Llên yr Uchelwyr* (Caerdydd, 2005).

mawr y cywyddwyr sy'n cyfeirio at farf, esgidiau a phenwisgoed yn ogystal â'r eitemau niferus sy'n ganolbwynt i'r canu gofyn a diolch. Hefyd bu Enid P. Roberts yn trafod bwyd a diod ac eraill yn canolbwyntio ar y llys, fel Morfydd E. Owen a Thomas Charles-Edwards. Cyhoeddwyd pamffled yn 1993 gan Heather Rose Jones sy'n trafod yn fras y cyfeiriadau at wisgoed yn y testunau rhyddiaith Cymraeg.² Y tywysogion a'u llysoedd sy'n cael sylw yn nhraethawd ymchwil Jenny Day; ymchwil ar y gweill ydyw a fydd yn y trafod y diwylliant materol yng nghyfnod y Tywysogion gan ganolbwyntio'n bennaf ar arfau ac arfwisgoed.

Mae fy nyled yn fawr i waith dechreuol yr Athro Marged Haycock. Bu ei gwaith ar arwyddocâd tecstilau yng Nghymru yng nghanu'r cywyddwyr yn ysbrydoliaeth i mi ymchwilio ymhellach i arwyddocâd gwisgoed mewn traethawd a gyflwynais am radd MPhil yn 2002.³ Parhad o'r ymchwil honno yw'r gwaith hwn mewn gwirionedd. Ond mae'r trafodaethau yn llawer mwy eang, a'r ffynonellau'n fwy amrywiol a mwy o gyfeiriadau, damcaniaethau a ffeithiau hanesyddol yn cael eu harchwilio'n fwy trylwyr ochr yn ochr â'r llenyddiaeth. Dyledwr wyf hefyd i nifer o ysgolheigion o wledydd eraill sydd eisoes wedi mynd i'r afael â thrafod gwisgoed ac ategolion Lloegr, Ffrainc ac Iwerddon mewn gwahanol gyfnodau a byddaf yn nodi hynny yn ogystal â'r ffynonellau wrth fynd yn fy mlaen.

Y nifer o gyfeiriadau a'r nifer o ffynonellau priodol a wnaeth imi bennu dyddiad dechreuol, sef y seithfed ganrif, a diweddu'n daclus yn niwedd yr unfed ganrif ar bymtheg. Mae'r cyfeiriadau llenyddol cynharaf at wisg, defnydd ac addurn ar wisg yn digwydd yn y seithfed ganrif yng Nghanu Aneirin a Chanu Taliesin. Mae diwedd yr

---

² Heather Rose Jones, *Medieval Welsh Clothing to 1300* (Oakland, 1993).

³ Alaw Mai Jones, 'Gwisgoed a'u harwyddocâd yn llenyddiaeth yr Oesoedd Canol' (M.Phil Prifysgol Cymru [Aberystwyth], 2002).

unfed ganrif ar bymtheg, neu c. 1600 yn nodi hefyd newid yn ein llenyddiaeth wrth i'r hen draddodiadau llenyddol ddirwyn i ben a dechrau newydd ar droed o safbwynt argraffu a throsglwyddo llenyddiaeth. Gwyddys hefyd fod yr unfed ganrif ar bymtheg yn newid i wleidyddiaeth Cymru gyda'r Ddeddf Uno yn 1536, ac yn newid i frenhiniaeth Lloegr yn 1603 gyda diwedd ar steil, amcanion a gweledigaeth y teulu Tuduraidd. Dichon fod hyn yn fan terfynu priodol, felly, i astudiaeth ar arwyddocâd gwisg yng Nghymru'r Oesoedd Canol.

Trafodwyd arwyddocâd dillad yn y traethawd M.Phil, gan ei rannu'n ddwy ran — y rhyddiaith a'r farddoniaeth. Mae symbolaeth dillad yn y chwedlau cynnar a'u heffaith ar naratif, twf a datblygiad y chwedlau er enghraifft, yn cael ystyriaeth lawn, ac o'r herwydd teimlais nad oedd angen ailadrodd hynny yn y traethawd hwn.

Canolbwyntiais hefyd yn yr ymchwil gynharach ar ddillad yn gyffredinol yn y farddoniaeth, ond wrth roi'r trafodaethau mewn ffrâm gronolegol yn y traethawd hwn, y gobaith yw y bydd yn goleuo mwy ar fywyd y Cymry a'u diddordeb mewn dillad ac ategolion yn y gwahanol ganrifoedd.

Tecstilïau

Y fantais o edrych ar hanes ac arwyddocâd tecstilïau yw bod y dystiolaeth hanesyddol yn gyfoethog. Mae haneswyr economaidd â'r gallu i ddynodi dyddiad penodol yn ôl hanes masnach, mewnfario ac allfario ym Mhrydain ac y mae hyn yn gwneud y wythïen hon o dystiolaeth yn ffynhonnell gref a dilys. Mantais arall yw bod gennym ddiwydiannau hysbys yng Nghymru o gyfnod cynnar iawn a gwaith penodol wedi ei wneud ar hynny gan haneswyr profiadol fel J. Geraint Jenkins. Ochr yn ochr â hyn, ceir manylion am nwyddau a gafwyd ym mhorthladdoedd Cymru cyn iddynt deithio

trwy Brydain benbaladr a thu hwnt. Mae gennym, felly, gip nid yn unig ar y broses o gael gafael ar ddefnyddiau neu fynd ati i greu defnyddiau o safbwynt y cyfnod cynnar, ond hefyd ar yr hyn a wnaed â'r defnyddiau wedyn. Nid yw'r llenyddiaeth ychwaith yn brin o gyfeiriadau at ddefnyddiau — cyfeiriadau llythrennol at wisgoedd cymeriadau'r Pedair Cainc yn ogystal â chyfeiriadau ffigurol i arwyddo statws. Nod y bennod gyntaf fydd trafod hyn, a gweld yn benodol sut y mae'r beirdd a'r cyfarwyddiaid yn adlewyrchu'r argaeledd cynyddol yn eu gweithiau llenyddol. Yr wybodaeth fasnachol sy'n llywio strwythur y bennod hon sydd hefyd yn archwilio'r ymateb llenyddol. Mae'r bennod yn cloi â blas trafodaeth Marged Haycock ar ddefnydd artistig y beirdd o dechnegau'r byd tecstilau yn eu barddoniaeth. Trafodir eto'r cyfeiriadau llenyddol a phwyso a mesur eu gwerth llenyddol.

Ffynonellau eraill ar gyfer y maes hwn yw darganfyddiadau archeoleg – y rhain eto'n dystiolaeth gadarn – ond yn anffodus, mae'r olion a archwiliwyd hyd yma yn brin iawn yng Nghymru. O'r herwydd rhaid ystyried y darlun ehangach ac edrych ar ddarganfyddiadau drwy Brydain gyfan a Gogledd Ewrop i ddilysu rhai o'r datganiadau llenyddol. Oherwydd hyn bûm yn ymweld â sawl amgueddfa ym Mhrydain ac yn Iwerddon, gyda chasgliadau rhagorol o sidanau, lliain a melfedau canoloesol er enghraifft Amgueddfa Fictoria ac Albert. Mae gennym un darganfyddiad arloesol yng Nghymru sydd i'w weld yn yr Amgueddfa Genedlaethol yng Nghaerdydd, sef darn o liain cain o Lyn Syfaddan (Llan-gors) – darn sy'n datgelu safon bywyd llys brodorol yn y nawfed neu'r ddegfed ganrif.

Gwisgoedd

Hen goel yw bod dillad neu wisg yn datgelu mwy o lawer am unigolyn na dim byd arall, ac yr oedd hynny'n wirionedd llythrennol yn ystod yr oesoedd canol. Gan mai ymchwil lenyddol yw hon yn bennaf, y cyfeiriadau llenyddol yw fy mhrif ffynhonnell yn y penodau sy'n dilyn y bennod ar ddefnyddiau. Mae'r cyfnod cynnar yn cael ei gwmpasu'n gryno o'r herwydd a'r canrifoedd wedi 1100 yn cael mwy o sylw a hynny gan mai dyma gyfnod anterth llenyddiaeth frodorol. Heb os, uchafbwynt y bri yw'r bedwaredd ganrif ar ddeg a'r bymthegfed ganrif pan welwyd rhai o feirdd amlycaf Ewrop yn canu yn y Gymraeg, megis Dafydd ap Gwilym, Guto'r Glyn a Lewys Glyn Cothi – yn eu gwaith hwy a'u cyfoeswyr mae dillad, ategolion a defnyddiau yn chwarae rhan amlwg iawn.

O safbwynt y farddoniaeth hoffwn egluro mai'r testunau golygedig o waith y beirdd yw sylfaen yr ymchwil. Nid euthum at gerddi anolygedig y llawysgrifau. Mae'r ddarpariaeth bellach o destunau safonol wedi eu golygu'n drwyadl yn dda iawn. Mae *Cyfres Beirdd y Tywysogion* a *Cyfres Beirdd yr Uchelwyr* yn hynod werthfawr yn ogystal â'r llu cyfrolau unigol a gyhoeddwyd dan nawdd y Bwrdd Gwybodaau Celtaidd yn yr ugeinfed ganrif. Ceir hefyd hen olygiadau arloesol a thrafodaethau mewn erthyglau ac ysgrifau, ynghyd â nifer o draethodau ymchwil sy'n trin a thrafod testun a'i olygu. Manteisiwyd ar y rhain oll wrth wneud yr ymchwil hon. Felly hefyd y rhyddiaith, y chwedlau yn bennaf sydd wedi eu golygu ers peth amser, ond hefyd y bucheddau a'r cyfreithiau, y testunau cyfiaith, a'r testunau crefyddol ac apocryffaol sydd wedi cael eu golygu bob yn dipyn gan ymchwilwyr hen a newydd.

Efallai fod pennu'r llenyddiaeth fel prif ffynhonnell trafodaeth ar wisgoedd neu ddatblygiad ffasiwn yng Nghymru yn ymddangos yn dipyn o sialens. Ond er bod ffasiwn canoloesol wedi ennyn diddordeb sawl hanesydd ac er bod sawl llyfr wedi ei gyhoeddi ar y pwnc erys llawer o ddryswch. Yn wir, mae'r llyfrau'n aml yn gwrth-ddweud eu damcaniaethau o ran dyddiad rhyw wisg neu eitem o ddillad, neu'n defnyddio term gwahanol nad yw'n cydymffurfio â'r llyfrau hanes eraill. Yn y pen draw, rhaid ystyried beth yn union oedd eu ffynonellau craidd hwy, ac, yn achos rhai o'r llyfrau cynnar – llawer ohonynt heb lyfryddiaeth – mae hyn yn anodd. Er bod y we yn ffynhonnell wych i'r ymchwilydd cyfoes, rhaid bod yn hynod ofalus wrth asesu'r wybodaeth yno hefyd. Mae ambell lyfr, fodd bynnag, yn haeddu clod arbennig megis *Dress in Anglo-Saxon Britain* gan Gale Owen-Crocker. Ffynhonnell arall sy'n debyg o fod yn ddylanwadol iawn maes o law yw cyfnodolyn hirddisgwyliedig dan olygyddiaeth Owen-Crocker sef *Medieval Clothing and Textiles* a gychwynnodd yn 2005.

Y mae termau'n broblem, ond llai felly wrth drafod y maes drwy gyfrwng y Gymraeg: nid oes rhaid ceisio bathu ystyr Saesneg gyffelyb neu ystyr Ffrangeg neu Ladin. Er enghraifft, er bod y gair *swrcod* yn amlwg yn fenthyciad o'r Saesneg 'surcoat', nid yw'r ystyr o reidrwydd yn cydymffurfio'n llwyr â'r ystyr yn Saesneg. Enghraifft arall yw *bliant* sy'n fenthyciad o'r Ffrangeg 'bleaut', ond mae'r ystyr yn sicr wedi datblygu'n wahanol yn y Gymraeg. Nid wyf yn arbenigwr o bell ffordd ar y benthyciadau sy'n digwydd mewn rhai geiriau Cymraeg, ond pan fo bardd neu gofnodydd yn nodi'r gair mewn llawysgrif a'r ystyr yn cael ei hegluro yng nghydestun y gerdd neu'r ymadrodd, rhaid ffafrio'r ystyr honno. Wedi dweud hynny, mae tarddiad gair yn amlwg yn berthnasol i ystyr gair (a tharddiad cychwynnol eitemau

materol), ac o'r herwydd rhaid ymdrwytho mewn geiriaduron a thystiolaeth ieithoedd cymharol. Byddaf yn trafod tarddiad y rhan fwyaf o eiriau am wisgoedd a defnyddiau yn y traethawd ei hun, ond penderfynais lunio geirfa hefyd gan nodi tarddiad ac eglurhad a'r gair Saesneg os oes angen.

Beth sydd gennym yma yng Nghymru ar wahân i'r llenyddiaeth felly? Prin iawn yw unrhyw ddarganfyddiadau archeolegol o eitemau cyflawn o wisgoedd. Mae'r casgliad o wisgoedd yn yr Amgueddfa Werin yn Sain Ffagan yn gasgliad mwy diweddar, o ddiwedd yr ail ganrif ar bymtheg. Diweddar hefyd yw rhai o'r eitemau mewn amgueddfeydd eraill ar draws Cymru, er bod atgynhyrchiadau llwyddiannus wedi eu gwneud, megis yr atgynhyrchiad esgid bigfain wedi'i gwneud gan urdd y cryddion yn Aberhonddu neu'r rhodd o faneg o groen myn i Amgueddfa ac Oriel Gelf Brycheiniog gan wraig a oedd yn byw yng Nghastell y Gelli yn y 1930au sy'n dyddio i'r 1620au. Mae'n bosibl felly mai'r ffynhonnell fwyaf gwerthfawr ar wahân i'r llenyddiaeth yw'r ffynhonnell ddarluniadol neu weledol. Bu'r Cymry, fel pob gwlad arall yn Ewrop, wrthi'n brysur yn eu delweddu eu hunain a'u harwyr uchelwrol ar ffurf beddrodau a delwau mewn eglwysi. Er na ellir profi iddynt ddarlunio'n union y gwisgoedd a oedd amdanynt, ni ellir gwadu mor allweddol yw'r darluniau i'r hanesydd gwisg. Yr oedd hi'n gyffredin iawn i uchelwyr fynd ati i beri llunio beddrodau ohonynt eu hunain. Gwyddom am Elen Gethin a wariodd yn helaeth ar adeiladu beddrod alabastr ar gyfer ei gŵr a hithau yn Eglwys Fair yng Ngheintun; cawn ddisgrifiad o'r beddrod gan y bardd Llawdden yn y bymthegfed ganrif.⁴ Ar wahân i'r marchogion mewn arfwisgoedd ac arfau, y mae gennym ambell drysor, er enghraifft y darlun o Siwan, gwraig Llywelyn, sy'n arddangos ei phenwisg a'i pherlau

---

⁴ GLI, 21.15-20.

gwerthfawr, neu'r beddrod o'r masnachwr Thomas White yn Eglwys y Santes Fair, Dinbych-y-Pysgod a rydd inni olwg ar wisg lai ffurfiol.⁵ Diddorol hefyd yw'r darluniau eraill a geir mewn llawysgrifau er eu bod, ar y cyfan, dipyn yn llai niferus na darluniau llawysgrifau Lloegr. Y llyfrau cyfraith sy'n rhagori yma gyda darluniau o swyddogion y llys ym Mheniarth 28 a Pheniarth 40. Mae llawysgrifau o Loegr hefyd wrth gwrs yn gallu arddangos rhai o ffasiynau gwisg y cyfnod ynghyd â thapestriau Ewropeaidd.

Wrth i'r cyfnod fynd yn ei flaen, mae gennym lawer mwy o ffynonellau i'w gosod ochr yn ochr â'r cyfeiriadau llenyddol er mwyn profi eu dilysrwydd. Mae cofnodion hanesyddol, oherwydd eu natur ffeithiol, yn tueddu i fod yn ddibynadwy iawn. Y gwir plaen a geir fel arfer yn y dogfennau hyn, boed yn rhestrau eiddo, ewyllysiau neu'n rhestrau taliadau. Yn gyffredinol, ychydig iawn o ewyllysiau sydd wedi goroesi o Gymru cyn yr unfed ganrif ar bymtheg ac felly'r rhestrau eiddo yng Nghymru hefyd. Ceir un cofnod unigryw sy'n amlygu'r hyn yr oedd morwyn yn yr unfed ganrif ar bymtheg yn ei dderbyn fel tâl – llawer o'r eitemau yn ddillad ac yn ddefnyddiau, ac felly'n dystiolaeth werthfawr am wisg fenyw lai ei statws yng Nghymru. Ffynhonnell arall hefyd yw'r deddfau dillad ('sumptuary laws') a gafwyd o ganol y bedwaredd ganrif ar ddeg ymlaen.

Y penodau sy'n trafod gwisgoedd yr uchelwyr yn y ddeuddegfed ganrif hyd at yr unfed ganrif ar bymtheg yw'r rhai manylaf, a dyma graidd yr ymchwil mewn gwirionedd. Fe'u rhannwyd yn bennod ar wisgoedd gwrywaidd a phennod ar wisgoedd benywaidd a dau atodiad sy'n manylu ar *ffaling* y dynion a phenwisg y

---

⁵ Peter Lord, *Gweledigaeth yr Oesoedd Canol* (Caerdydd, 2003), t. 248. Gw. hefyd delwedd 15.

merched. Mae'r bennod olaf yn trafod gwisgoedd y werin, dillad galar, dillad crefyddol a dillad plant – gwisgoedd eraill yr oedd iddynt arwyddocâd arbennig i'r gymdeithas ganoloesol. Prin at ei gilydd yw'r cyfeiriadau llenyddol a dogfennol.

Ar ddiwedd y traethawd cynhwysir delweddau i gyd-fynd â'r penodau. Mae rhai o'r lluniau'n cynrychioli enghreifftiau o Gymru; dro arall maent yn fwy rhyngwladol er mwyn amlygu'r wedd gymharol. Amrywiol hefyd yw deunydd y delweddau, gan arddangos eitemau archeolegol, lluniau mewn llawysgrifau, a lluniau o lyfrau am hanes datblygiad ffasiwn. Mae un gyfrol ardderchog, *Gweledigaeth yr Oesoedd Canol* a gyhoeddwyd yn 2003 gan Peter Lord sy'n trafod y diwylliant gweledol yng Nghymru'r Oesoedd Canol ac yn rhan o'i gyfres *Delweddu'r Genedl*. Yn y gyfrol honno cawn ddarluniau urddasol a lliwgar o feddrodau, ffenestri lliw, llawysgrifau a cherrig o Gymru o'r cyfnod cynnar hyd at ddiwedd yr oesoedd canol. Ffynonellau eraill yw casgliadau mewn amgueddfeydd sydd wedi eu cyhoeddi mewn llyfrau, er enghraifft y casgliad tecstilïau yn Amgueddfa Fictoria ac Albert a gwefannau defnyddiol megis 'Casglu'r Tlysau', 'Y Drych Digidol' (Llyfrgell Genedlaethol Cymru) a chasgliadau cyffelyb sydd ar y we, megis ar wefan y Llyfrgell Brydeinig.

Ategolion

Mae'r ategolion neu'r addurniadau a roddwyd ar ddillad ar un olwg yn ymddangos yn ymylol i astudiaeth y sawl sy'n llunio ymchwil lenyddol ar wisgoedd. Ond gan fod y dystiolaeth lenyddol mor gryf o safbwynt yr eitemau hyn yn ogystal â'r ffynhonnell archeolegol, y mae'n anghenraid i gynnwys hefyd y cyfeiriadau hynny. Wedi'r cwbl, yr addurniadau hyn a oedd yn cwblhau'r wisg, boed yn benwisg enfawr, neu'n fwced bychan. Ac yr oedd ganddynt symboliaeth gref yn aml. Gan fod yr addurniadau hyn

wedi eu gwneud o aur, arian, neu gopr ac yn llawer llai bregus na thecstilïau, mae rhai enghreifftiau wedi goroesi'r holl ganrifoedd mewn gwahanol leoliadau yng Nghymru.

Niferus iawn yw'r cyfeiriadau llenyddol at ategolion neu addurniadau ar y wisg hefyd. Oherwydd poblogrwydd rhoddion gan noddwyr a rhoddion serch, y mae bwcledi a gwregysau'n cael eu crybwyll yn fynych, ac yng nghywyddau'r canu gofyn a diolch manylir ar eitemau unigryw, llawer o'r eitemau â symboliaeth ehangach. Ceir cyfeiriadau at froetsys yn y canu cynharaf, ac mewn rhai achosion, maent yn gymorth wrth ddyfalu sut yr aethpwyd ati i wisgo'r dillad. Datgelir yn gryno hefyd yn y llenyddiaeth rai arferion hynod fel gwisgo torchau, plu, hetiau a sanau, sy'n gofyn y cwestiwn, ai ymysg yr ategolion y cawn amgyffred am y tro cyntaf wisg y gellir ei galw'n Gymreig, neu un ac iddi o leiaf rai elfennau Cymreig?

Gwerth Llenyddol Tecstilïau, Gwisgoedd ac Ategolion

Er bod gogwydd hanesyddol gref i'r traethawd hwn, craidd yr astudiaeth yw swyddogaeth dillad mewn llenyddiaeth. Mae gan ddillad y gallu arbennig i newid ffocws oddi mewn i gerdd neu ryddiaith, a'r pwyslais ar y ffocws hwn yn amrywio. Mewn chwedl ganoloesol, er enghraifft, gellir trawsnewid statws cymeriad, ei hunaniaeth neu ei ryw drwy newid ei ddillad, a gall hyn effeithio ar rediad sylfaenol y chwedl a thwf a datblygiad y cymeriadau. Mae hyn hefyd yn ddrych i feddylfryd cymhleth yr oes ynglŷn â'r pwysigrwydd eithriadol a roddir ar statws oddi mewn i'r gymdeithas. Enghraifft arall yw'r mynych gyfeiriadau at wisgoedd a phenwisgoedd yn y canu serch. Mae delwedd y ferch ddelfrydol yn ennyn sylw arbennig a hynny mewn cyfnod pan feirnedid menywod yn llym am eu hoffter o wisgo'n wych:

Dress had a clear role in regulation of the female body which linked it quite explicitly to appropriate feminine behaviour, and the concerns which lay behind such a

connection were considerably more fundamental than the corresponding unease about status-defining clothing conduct.⁶

Yn yr un modd, clodforir noddwr mewn awdl neu gywydd oherwydd ei rodd o ddillad. Datgela hyn yn anuniongyrchol y berthynas sydd rhwng y bardd a'i noddwr, a'r berthynas honno wedi'i dynodi gan eitem weledol o urddas a gwerth. Bron y gellir dweud fod y rhodd yn symbol o'r ymddiriedolaeth gilyddol rhwng y ddau, er bod gwahaniaeth statws amlwg rhwng tywysog, uchelwr a bardd. Yn yr oesoedd canol gwaed a gwehelyth oedd yn pennu statws, ond yr oedd rhodd o ddillad hefyd yn amlygu rhyw fath o gysylltiad agos iawn rhwng dau, a natur y rhodd yn symbolaidd hefyd. Dro arall, yr iaith a ddewisai'r beirdd sy'n llwyddo i swyno'r darllenydd yn y disgrifiadau hir o wrthrychau, anifeiliaid, adeiladau ac ati mewn cyfres o drosiadau a'r trosiadau hynny'n eitemau o ddillad a defnyddiau.

Gallwn hefyd ystyried faint o bwyslais a rydd ein llenyddiaeth ganoloesol ar eitemau newydd a oedd yn ymddangos, eitemau y gellid eu galw'n ffasiynol. Bu Dylan Foster Evans yn trafod oblygiadau'r term 'ffasiwn' gan ofyn a oes digon o dystiolaeth am ddillad Cymry'r oesoedd canol wedi goroesi i'n galluogi i adnabod unrhyw ffasiwn. Daeth i'r casgliad fod gennym ddigon o dystiolaeth, a hynny mewn rhyddiaith a barddoniaeth, o'r hyn a eilw Roland Barthes yn 'wisgoedd ysgrifenedig'⁷:

Os ydym yn cytuno â Barthes mai iaith yw ffasiwn, yna 'rydym eisoes wedi gweld bod barddoniaeth i'w rhyfeddu yn gallu llechu mewn esgid a hosan chwe chanrif oed. Ond i'r sawl sy'n hoff o darddu geiriau, efallai nad yw hynny'n syndod - un syniad sylfaenol, sef y syniad o 'greu' sydd wrth wraidd y geiriau ffasiwn a phrydyddiaeth fel ei gilydd.⁸

---

⁶ Catherine Richardson (ed.), *Clothing Culture, 1350-1650* (Aldershot, 2004), tt.16-7.

⁷ Roland Barthes, *The Fashion System*, cyfieithiad Mathew War a Richards Howard (London, 1985), tt. 3-4.

⁸ Dylan Foster Evans, 'Rhoi eich troed ynddi: y camau cyntaf ar drywydd ffasiwn yng Nghymru'r oesoedd canol', *Tu Chwith*, 14 (Gaeaf, 2000), 21-34.

Wrth drafod safbwynt ysgolhaig arall, y mae Foster Evans yn amau a oedd economi'r oesoedd canol a'r dosbarthiadau cymdeithasol a fodolai y pryd hynny yn esgor ar y newidiadau byrdymor angenrheidiol inni allu defnyddio'r term 'ffasiwn'. Efallai fod hynny'n uchelgeisiol, ond fel y dengys yr ymchwil hon, yr oedd Cymru fel gwlad dan ddylanwad sawl diwylliant, traddodiad a ffordd o fyw gwledydd a phobloedd eraill yn yr oesoedd canol. Mae pensaernïaeth rhai adeiladau yn brawf o hynny; ac yn fwy na dim, ein llenyddiaeth, sydd yn amlygu sut y cymerwyd rhai o themâu Ewropeaidd a'u rhoddi oddi mewn i fesurau traddodiadol â gwedd Gymreig. Ai dyna a wnaethpwyd â gwisgoedd tybed? Efallai, benthg syniadau o wledydd eraill ond cadw rhai nodweddion brodorol, agweddau y gellid eu hadnabod yn yr oesoedd canol fel nodweddion Cymreig. Y gobaith felly yw dangos bod ffasiwn a llenyddiaeth yn mynd law yn llaw – y ddau'n agored i ddylanwadau o wledydd eraill, yn ennyn diddordeb newydd wrth i syniadau newydd gael eu cyflwyno, ac yn esgor, weithiau, ar wrthdaro rhwng yr hen arferion a'r rhai newydd.

Mae'r cyd-destun hanesyddol yn galw am nodyn yma gan fy mod wedi rhannu fy mhenodau'n gronolegol. Yr oedd hyn yn fy ngalluogi i edrych ar y cyfeiriadau at ddillad yn y llenyddiaeth gan hefyd ystyried y sefylla gymdeithasol yng Nghymru. Er enghraifft, gwyddys bod cyfnod y Tywysogion yn gyfnod cythryblus ond cyfoethog iawn, pan oedd prif dywysogion Cymru yn gwahodd rhai o frenhinoedd Ffrainc a Lloegr i'w llysoedd ac yn byw'r un bywyd uchelwrol ar yr un lefel. Fodd bynnag, bu darostyngiad y cyfnod hwnnw'n un brawychus o sydyn, a Chymru mewn cyfnod syfrdanol o fregus. Dengys ein llenyddiaeth yr effaith a gafodd hynny ar ein cenedl, ac felly hefyd ar ein ffordd o fyw. Yr oedd y beirdd wedi colli eu nawdd gyda marwolaeth ein Llyw Olaf yn 1282, ac felly am ryw hyd ni dderbynient wisgoedd yn

gyfnewid am gerdd o fawl. Bregus hefyd oedd y cyfnod yn syth wedi gwrthryfel Owain Glyndŵr, ond yr oedd Cymru erbyn hynny wedi magu hyder newydd i ymadfer i fwynhau'r moeth materol a oedd yn rhan o fywyd uchelwrol Cymry'r bymthegfed ganrif. Enghreifftiau o ffeithiau hanesyddol yw'r rhain sydd eto'n amlygu sut y daeth Cymru i delerau â cholli nawdd ond i adennill rheolaeth dros hynny. Mae gwisgoedd ac ategolion yn chwarae rôl allweddol oherwydd mai'r gofyn am eitemau gwyach a fu'n rhannol gyfrifol am un o'r *genres* mwyaf poblogaidd y cyfnod, y canu gofyn a diolch.

Y mae bylchau amlwg a thuedd yn gyson i draethu mai annilys ac annibynadwy yw'r llenyddiaeth fel prawf o arferion a thueddiadau'r cyfnod canoloesol. Wedi'r cwbl, delfrydu oedd prif amcan y beirdd wrth foli eu noddwyr. Ond yr oedd yn rhaid iddynt seilio eu delfrydau ar rywbeth a oedd yn hysbys iddynt hwy ac i'r gynulleidfa yn y pen draw ac ychydig iawn o gyfryngau a oedd ar gael i hyrwyddo delfrydau o'r fath. Rhaid cofio mai'r llenyddiaeth oedd y prif ddiddanwch ac felly'r prif gyfrwng i glywed am hanesion ac arferion boed yn ffynhonnell grefyddol, yn chwedl, neu'n gerdd ddiddanol. Er enghraifft, wrth glywed hanes anturus Culhwch yn cyrraedd llys Arthur yn ei fantell a oedd yn werth tri chant o wartheg, byddai hyn yn sefydlu'r darlun o arwr mewn lifrai cyfoethog i gynulleidfa'r llys. Gwyddys bod y beirdd yn gyson yn cymharu'r merched yn y canu serch ag arwresau chwedlonol o'r trioedd a'r chwedlau, sydd o bosibl yn awgrymu fod ganddynt ddelweddau mwy estynedig o'r arwresau hynny mewn golwg ar un adeg. Er y gellir dweud felly fod llawer o'r cyfeiriadau at ddillad a thecstiliau yn ymadroddion confensiynol i gyfleu'r ddelwedd ddelfrydol, rhaid cofio i'r beirdd a'r awduron ddewis eu geiriau'n ofalus hefyd. Yn

achos y cerddi gofyn a diolch, mae natur gyhoeddus y cerddi yn dilysu'r dweud i gryn raddau.

Ceir bylchau eraill hefyd o ran tystiolaeth sy'n creu anghydbwysedd. Er enghraifft, y dosbarth uchaf un yn y gymdeithas a ddarlunnir wrth ddelfrydu, ac felly mae tuedd i anwybyddu'r dosbarthiadau eraill yn y gymdeithas. Gwyddys mai plaen a llai diddorol oedd dillad y werin yn y Oesoedd Canol, ond nid yw hynny'n eu gwneud yn llai gwerthfawr o safbwynt trin a thrafod eu gwerth llenyddol. Mae'r un peth yn wir am ddillad plant er bod peth gwaith wedi ei wneud yn ddiweddar ar y darlun o blant yn yr Oesoedd Canol gan Eiry Miles a chan Nicholas Orme.⁹ Crynodeb a geir i gloi'r traethawd am hanes y dillad hynny a gysylltir â'r werin; a hefyd am ddillad plant a galar, dau gyfnod yn ein bywydau lle y mae gwisg yn nodi rhyw symbolaeth ehangach.

Dyma'n fras yr hyn sydd i'w ddisgwyl yn y traethawd felly. Y gobaith yn y pen draw yw cyflwyno gwaith ymchwil sy'n trin a thrafod gwisgoedd y Cymry yn yr Oesoedd Canol gan ganolbwyntio ar y cyfeiriadau llenyddol at wisgoedd ac ategolion. Bydd hyn, gobeithio, yn ychwanegu at ein dealltwriaeth o fywyd beunyddiol y Cymry canoloesol a hefyd yn dadansoddi ymhellach rai o'r syniadau llenyddol a geir yn y farddoniaeth a'r rhyddiaith.

---

⁹ Gw. Eiry Miles, 'Y Darlun o Blant yn Llenyddiaeth Gymraeg yr Oesoedd Canol', Traethawd M.Phil., (Prifysgol Cymru [Abertawe], 2002); Eiry Miles, 'Y Darlun o Blant yn y Canu Mawl', *Dwned* 8 (2002), 35-57; Nicholas Orme, *Medieval Children* (Yale, 2001).

PENNOD I

Defnyddiau Cymru

1. Cyflwyniad

Yn llenyddiaeth yr Oesoedd Canol yr oedd arwyddocâd arbennig i ddefnyddiau neu decstiliau, nid yn unig i ddyrchafu statws dilledyn ond hefyd i arddangos gwybodaeth y beirdd a'r llenorion wrth gyfeirio at wahanol ganolfannau a oedd yn masnachu defnyddiau – yn lleol ac yn genedlaethol. Hefyd, mae i ddefnyddiau rôl allweddol arall yn y farddoniaeth: defnyddia'r beirdd dermau am decstiliau i ddisgrifio pob math o bethau, boed yn natur, yn wallt neu farf, yn anifeiliaid ac adar, neu hyd yn oed yn uchelwyr. Mae'r trosiadau hyn yn ddrych i'r meddylfryd cyfoes a fodolai ym myd ffasiwn y Cymry canoloesol.

Ychydig sydd wedi ei ysgrifennu am decstiliau canoloesol yng Nghymru. Ceir cyfrol gan Ann Sutton, *The Textiles of Wales* sy'n trafod y prif ddefnyddiau a oedd ar gael yng Nghymru yn yr Oesoedd Canol, ond canolbwyntir ar y Cyfnod Modern Cynnar, o'r ail ganrif ar bymtheg ymlaen.¹ Yn y casgliad o sampleri a brodwaith yn Amgueddfa Sain Ffagan, eto, mae'r canolbwynt ar y ddeunawfed ganrif, ond ceir llyfryn defnyddiol gan Ffrancis G. Payne sy'n trafod ychydig ar ymdriniaeth y beirdd o ddefnyddiau.² Wedi dweud hynny, y mae'r diwydiant gwlân yng Nghymru wedi ei drin a'i drafod gan lawer, ac yn arbennig, gan J. Geraint Jenkins mewn sawl cyfrol, ac mae casgliadau o wahanol drafodion sirol yng Nghymru hefyd yn ddefnyddiol gyda sawl ysgrif yn trafod y diwydiant brethyn a masnach yn yr Oesoedd Canol.

---

¹ Ann Sutton, *The Textiles of Wales* (London, 1987).

² F. G. Payne, *Guide to the Collection of Samplers and Embroideries* (Cardiff, 1939).

Ychydig a wyddom am y cyfnod cynnar, ond cawn gyfeiriad at ddau fath o ddefnydd yn yr Hengerdd; dau sy'n wahanol iawn eu gwneuthuriad sef *serig*, sy'n derm cynnar am 'sidan' a *brithwy*, sef 'brith' a 'gwe', brethyn wedi ei weu o wahanol liwiau. Dyma awgrym fod Cymry'r chweched ganrif yn dewis a dethol eu defnyddiau'n ofalus ar gyfer eu gwisg, ac ni ellir gwrthod y cynnig fod mewnfurio pethau megis sidan yn digwydd hyd yn oed yn y cyfnod cynnar.³ Ond mewn gwlad wledig, hunangynhaliol fel Cymru yn y cyfnod cynnar hwn, mae'n debyg i'r gwneuthurwr dillad ddibynnu'n helaeth ar ffynonellau fel crwyn anifeiliaid neu blanhigion, sef y ffynonellau a oedd o fewn cyrraedd. Ceirw, geifr a defaid a roddai iddynt ledr, a gwlân a phlanhigion fel llin a chywarch a ddarparai hefyd liain ac edafedd. Cadarnhau hyn a wnâi cyfraith Hywel Dda sy'n nodi mai i'r wraig y rhoddir y gwlân a'r llin pan fo gŵr a gwraig yn gwahanu:

Y wreic bieu y trybed, a'r padell, a'r vwell lydan, a'r gogyr, a'r swch, a'r vn cryman, y llin a'r llinat, y gwlân, a'r tlysseu, eithyr eur ac aryant – y rei hynny, or bydant, yn deu hanher y renhir yrydunt; ac velly y gweeu llin a'r gwlân yn deu hanher y renhir.⁴

Wrth i'r fasnach rhwng Cymru a gwledydd cyfagos ddatblygu fe fewnforiwyd mwy o ddefnyddiau i'r wlad a thrwy'r Oesoedd Canol gwelir sut yr ehangwyd y diwydiant brethyn hyd nes bod defnyddiau fel sidan, damasg a chambrig i'w cael mewn ffeiriau yng Nghymru. Ond i ddechrau rhaid edrych ar y defnyddiau bras hynny a oedd yn frodorol eu gwneuthuriad ac a ddaeth, yn ddiweddarach, yn symbol o Gymru fel gwlad.

---

³ CA, llin. 1162

⁴ LIB, t. 65. Gw. hefyd Dafydd Jenkins, *The Law of Hywel Dda* (Llandysul, 1986): 'To the woman belong the pan and the trivet and the broad axe and the hedging-bill and the ploughshare, and all the flax and the linseed, and the wool and the luxury bag, except for gold and silver; if there is any of those, it is shared', tt. 45-6.

2. Gwlân a Defnyddiau Gwlanog

Mae'n debyg i'r grefft o gynhyrchu gwlân a'i nyddu o gnu'r ddafad fodoli ym Mhrydain o gyfnod cynnar iawn. Ceir atgynhyrchiad o wŷdd gwehyddu o Oes yr Haearn ym Mryngaer Castell Henllys yn Amgueddfa Sain Ffagan sy'n adlais gweledol o'r broses hon. Gwyddys fod nyddu a gwehyddu yn rhan allweddol o fywyd beunyddiol yr Eingl-Sacsoniaid ac er bod y darganfyddiadau archeolegol yn brin, mae'r offer a ddefnyddiwyd i gynhyrchu defnyddiau gwlanog wedi eu darganfod mewn gwahanol safleoedd yn Lloegr – offer a fyddai'n allweddol i unrhyw dŷ canoloesol ym Mhrydain:

The most important piece of domestic equipment in the Anglo-Saxon house may well have been the loom...The loom would be a normal piece of equipment in practically every household.⁵

Rhestrir offer cyffelyb yn y Cyfreithiau hefyd ac yn ôl J. Geraint Jenkins, cynhyrchid nwyddau gwlân yn y cartref fel rhan o weithgareddau'r aelwyd yn bendant yng Nghymru cyn y bedwaredd ganrif ar ddeg. Byddai gan y gwerinwr eu diadell a chydachymorth offer syml iawn byddent yn troi cnu'r ddafad yn edafedd. Yn ôl Gerallt Gymro yn y ddeuddegfed ganrif, yr oedd y Cymry yn bobl 'gyda phrofiad eang o gynhyrchu gwlanen ond yn ddi-hid o ddiwydiant a masnach'.⁶

Ond er bod y grefft yn bodoli yng Nghymru, mae'n debyg mai ar gyfer y teulu'n unig y cynhyrchwyd gwisgoedd o'r wlanen oedd ar gael. Ar gyfartaledd, ychydig o ddefaid y byddai'r tyddynnwr cyffredin yn eu magu yn y cyfnod cynnar, ac mewn erthygl ar

---

⁵ David M. Wilson (ed.), 'Craft and Industry', *Archaeology of Anglo-Saxon England* (London, 1976), t. 271. Gw. hefyd Nina Crummy 'From Self-sufficiency to Commerce: Structural and Artifactual Evidence for Textiles Manufacture in Eastern England in the Pre-Conquest Period', yn *Encountering Medieval Textiles and Dress*, goln. Desiree G. Koslin a Janet Snyder (New York, 2002), 24-43.

⁶ Thomas Jones (gol.), *Gerallt Gymro: Hanes y Daith Trwy Gymru* (Caerdydd, 1938), t. 84 a t. 179. Dyma reswm Ann Sutton am sylw anffafriol Gerallt: 'It is probable that some of the monks had come to live in Wales from other parts of Britain, and so were able to see trade possibilities beyond local needs, and they sent much of the best fleece to England where it would obtain higher prices': Ann Sutton, *The Textiles of Wales* (London, 1987), t. 13.

amaethyddiaeth yng Ngogledd Cymru yn y drydedd ganrif ar ddeg daw Colin Thomas i'r casgliad mai rhyw bum neu chwe dafad fyddai gan dyddynnwr cyffredin yn y flwyddyn 1293.⁷ Byddai'r ffermydd bychain hyn wrth reswm yn hunangynhaliol a byddai cynhyrchu brethyn yn weithred ddomestig bob dydd. Mae'n debyg mai yn Sir Benfro lle y daeth trigolion alltud o Fflandrys i'r sir ac yn nyddu gwlân ar eu haelwyd y daeth hi'n grefft â phosibiliadau diwydiannol cryf. Gyda dyfodiad y gwehyddion Fflemaidd hyn i Sir Benfro y daeth y pandai gan adeiladu o leiaf 71 ohonynt yng Nghymru rhwng 1300 a 1330. Cynhyrchwyd blancedi, gwlanen ac eitemau o ddillad, a'u gwerthu mewn ffeiriau lleol a'u hallforio o Fryste, Hwlffrodd, Caerdydd a Chaerfyrddin.⁸ Erbyn heddiw mae gennym syniad o sut yr aethpwyd ati i nyddu â llaw yn yr Oesoedd Canol ynghyd â chofnod o'r termau am yr offer a ddefnyddiwyd gan y beirdd. Enghraifft o hyn yw delwedd a ddefnyddia Dafydd ap Gwilym am ddarnau o rew yn ei gywydd 'Caru yn y Gaeaf'. Dywed:

Gwybu fy ngwar, digar dôn,
Gloes y gwerthydoedd gleision.⁹

Offeryn syml a ddefnyddid i nyddu â llaw oedd gwerthyd, sef pric neu lath a'r ddau ben yn bigfain gyda rhic yn y pen uchaf i ddal blaen yr edafedd a gordeddid a'i ddirwyn o'r sypyn gwlân am y cogail.

Dengys hyn fod yr holl weithgaredd yn hysbys erbyn y bedwaredd ganrif ar ddeg, ond y tai Sistersaidd oedd yn gyfrifol am gynhyrchu'r rhan fwyaf o wlanen yng Nghymru o'r ddeuddegfed ganrif i'r bedwaredd ganrif ar ddeg. Daeth eu tai yn ganolfannau pwysig lle y byddai'r mynaich yn cadw llawer mwy o ddefaid ac yn gwau'r gwlân:

---

⁷ Colin Thomas, 'Thirteenth-century Farm Economies in North Wales', *The Agricultural Historic Review*, 16 (1968), 8.

⁸ J. Geraint Jenkins, *Melinau Gwlân: Crynodeb o hanes y Diwydiant Gwlân yng Nghymru* (Llanrwst, 2005), tt. 13-4.

⁹ GDG³, 145.29-30.

In 1250 the monks of Margam sold 41 sacks of wool to the merchants of Ghent...One list of wool producing abbeys from a Flemish source puts the values of £50 on Margam's wool and £45 on that of Neath. These are the highest figures in a list of over one hundred abbeys in England and Wales.¹⁰

Ac yn raddol, gwelwyd y cwbl yn uno'n ddiwydiant llwyddiannus wedi i faint y gwlân gynyddu hyd nes bod y cynnyrch yn fwy na'r hyn yr oedd ei eisiau i gyflenwi'r bobl leol yn unig. Gwelwyd hyn yn digwydd wedi'r bedwaredd ganrif ar ddeg, ac erbyn canol y ganrif honno mae'n debyg bod ymhell dros gan mil o gnuau yn cael eu hanfon o'r wlad – y tu allan i Gymru yn bennaf y câi'r gwlân ei nyddu a'i droi yn ddefnydd. Ond yn raddol dechreuwyd gwneud y gwaith hwn hefyd yng Nghymru ac wedi iddo sefydlu yn Sir Benfro, symudodd canolfan y diwydiant i Ddyffryn Hafren yng nghanolbarth Cymru, ac i ambell fan yn y Gogledd. Daeth Llanidloes, Y Trallwng a'r Drenewydd yn farchnadoedd pwysig ar gyfer gwerthu brethyn wedi'i wau yn y cylch. Gwelwyd felly sut y sefydlwyd diwydiant yng Nghymru:

Some Welsh wool was exported directly to Flanders for manufacture as late as the fourteenth century, but by the century's end wool exports declined with the growth of the native cloth industry.¹¹

Nid rhyw ddiwydiant 'dwy a dimai' mohono felly erbyn y bymthegfed ganrif ac wrth edrych ar lenyddiaeth y ganrif honno cawn ein trwytho'n ddi-baid gan gyfeiriadau at y diwydiant. Cyfeiria'r beirdd at eu cyfoedion yn borthmyn defaid, fel Tudur Penllyn a Guto'r Glyn,¹² a chawn gywydd gan Guto sy'n disgrifio'r bargeinio a fu rhwng y ddau:

Diwedd hen fu'r fargen fau,
Cadw ŵyn fal y'm caid innau.¹³

Oherwydd dychan cas Tudur Penllyn, gwrthododd Guto roi'r gwlân iddo:

---

¹⁰ F. G. Cowley, 'The Cistercian Economy in Glamorgan, 1130-1349', *Morgannwg*, 11 (1967), 19.

¹¹ T. C. Mendenhall, *The Shrewsbury drapers and the Welsh wool trade in the XVI and XVII centuries* (Oxford, 1953), t. 2.

¹² Swyddogaeth isel ei statws oedd porthmona sef masnachu, delio'n fasnachol, marchnata, prynu a gwerthu, ac enw drwg oedd i wŷr busnes y cyfnod.

¹³ GGI², 33.1-2.

Achos hyn, o chais wyna,
Ni chaiff i'm gwlâd ddafad dda,
Na gwlân am fy nychanu,
Nac oen dof, na gwyn, na du.¹⁴

Ond nid oedd porthmona'n swyddogaeth uchel ei statws, a gwelir ymhlyg yn y
dychan yr elfen o dwyllo a fodolai! Nid oedd hi ychwaith yn swydd hawdd. Mewn
cywydd arall gan Guto'r Glyn y mae'n nodi rhai o'r rhwystredigaethau a oedd
ynghlwm wrth y gwaith:

Profais, anfantais ym fu,
Drigeintre hyd ar Gwyntry.
Rhai a gynigiai geiniogau,
Rhai dair a dimai er dau.
Nis mynnwn am ysmonaeth,
Marw ugain oen, margen waeth.¹⁵

Profa'r cofnodion hanesyddol fod rheswm digonol am brisoedd isel gwlân Guto a
hynny oherwydd safon y gwlân. Beirniadwyd ansawdd gwlanen Gymreig yn llym
iawn a daeth brethyn bras yn ddefnydd nodweddiadol o Gymru yn y bedwaredd ganrif
ar ddeg a'r bymthegfed ganrif:

Although Pembrokeshire cloth was an important item of trade, its quality was not high;
it was thick, rough and drab, being designed for hard wear rather than appearance.
Indeed it was so bad that it was given to the poor people of English cities on Ash
Wednesday.¹⁶

Yr enw a roddwyd ar y brethyn bras hwn oedd *brycan*, ac fe'i defnyddiwyd ar gyfer
creu niferoedd o eitemau gwlanog. Y mae'n air benthyg o'r Wyddeleg Canol *breccan*
sef 'brethyn brith', neu yn ôl geiriadur Gwyddeleg, 'speckled thing, striped or
chequered stuff'.¹⁷ Nodir yn y Cyfreithiau werth *brycan* y brenin a *brycan* yr uchelwr,
ac er na ddywedir yn union beth ydyw, dengys fod ansawdd y *brycan* yn amrywio yn
ôl ei werth, 'Breccan brenin, weheugeint a tal. Breccan brëyr, tri vgeint a tal'.¹⁸

---

¹⁴ GGI², 33.45-8.

¹⁵ GGI², 31.33-8.

¹⁶ J. Geraint Jenkins, *Life and Tradition in Rural Wales* (London, 1976), t. 14.

¹⁷ E. G. Quin (ed.), *Contributions to a Dictionary of the Irish Language* (Dublin, 1913), t. 170.

¹⁸ Dafydd Jenkins, *The Law of Hywel Dda* (Llandysul, 1986) tt. 191-2.

Cyfranna'r brethyn bras hwn a gynhyrchid ledled Cymru tuag at wneud cymunedau gwledig yn hunangynhaliol,¹⁹ ond i ddechrau, ni wnaeth unrhyw gyfraniad tuag at y fasnach dramor:

The coarse 'brychan' they had manufactured contributed to the economic self-sufficiency of the rural neighbourhood, and the industry, though widely distributed throughout Wales, made no contribution to the export trade until the 14th century. Before that date, the surplus of raw wool, not required for meeting local needs, was exported.²⁰

Gwerthid ychydig ohono yn y ffeiriau yn y drydedd ganrif ar ddeg ond nid oedd yn frethyn o safon uchel iawn ac yn anffodus, parhau'n isel ei safon a wnaeth brethyn Cymreig trwy'r Oesoedd Canol. Ond eto gwelwyd termau fel 'ffris' a 'chedenog' yn cael eu defnyddio gan y beirdd wrth ddisgrifio gwahanol wisgoedd ac eitemau, ond nid mewn ffordd anffafriol o gwbl, ond yn hytrach i ganmol. Yr argraff a geir yw na welai'r beirdd unrhyw beth o'i le ar safon y brethyn a gynhyrchid yng Nghymru, ac mae'r ffaith fod y gwlân yn ffisiog ac yn dew yn ychwanegu at y cynhesrwydd a roddai mantell neu eitem gyffelyb. Mae Dafydd Epynt, er enghraifft, yn pwysleisio mor dew yw ei fantell ef, gan honni nad oes neb ar y ddaear â mantell mor drwchus:

Ni fu 'n ei grwyn fewn y Gred,
Ysgîd dewis, gyn dewed²¹

Honnai Hywel Swardwal yntau y byddai pobl yn credu ei fod wedi tewychu pe bai'n gwisgo'r fantell a gafodd gan ei noddwr!²² Un o rinweddau mantell dew yw ei bod yn cadw'r corff yn gynnes wrth amddiffyn ei pherchennog rhag elfennau creulon y tywydd, fel y dywed Dafydd Epynt:

Nid â glaw neu ôd y glyn,
Nid â durew 'n dy doryn!²³

---

¹⁹ J. Geraint Jenkins, *Melinau Gwlân: Crynodeb o hanes y Diwydiant Gwlân yng Nghymru* (Llanrwst, 2005), t. 9.

²⁰ J. Geraint Jenkins, *The Welsh Woollen Industry* (Cardiff, 1969), t. 98.

²¹ GDE, 19.31-2.

²² GHS, tt. 54-5.

²³ GDE, 19.33-4.

Cawn ein hatgoffa gan Siôn Tudur yn yr unfed ganrif ar bymtheg o dopos y bardd
anwydog wrth iddo bwysleisio trwch ei ŵn:

Ceden glos am ceidw yn glyd
Cadechyn yn cadw iechyd;²⁴

Boed yn wllân Cymreig neu Wyddeleg, cytuna'r beirdd ei fod yn 'ddeunydd rhag
anwyd.'²⁵

Rhaid cofio, fodd bynnag, nad gwlanen Gymreig yw'r deunydd y cyfeiria'r beirdd ato
gan amlaf, ond yn hytrach wllân Gwyddelig. Tybed a oes cysylltiad yma â'r ffaith i'r
gair cynnar 'brycan' yn y lle cyntaf gael ei fenthylg o'r Wyddeleg? Rhoddwyd bri
eithriadol ar fentyll Gwyddelig, 'o gnu Gwyddel' neu 'o ffris Iwerddon' neu o rod-di'r
enw cywir ar y fantell, yr enwog *ffaling*. Trafodir union arwyddocâd y *ffaling* a'r
wlanen Wyddeleg yn Atodiad I sy'n ychwanegiad i'r bennod ar wisgoedd tywysogion
ac uchelwyr. Y peth pwysicaf a mwyaf diddorol yw bod y wlanen hon a oedd mor
wych a deniadol yng ngolwg y beirdd, yn cael ei difrio'n eithriadol gan fasnachwyr
Seisnig y cyfnod – fel y wlanen Gymreig; a cheir dogfennau Saesneg i brofi hyn:

Irish textiles, which also benefited from the tariffs on wool exports sometimes
reached continental markets, but they were characteristically of low unit value.²⁶

Er hynny, yr oedd *ffalingod* yn cael eu hallforio o Loegr hefyd. Yr arfer oedd i frethyn
â gwerth uchel gyrraedd canolfannau fel Llundain a Southampton lle y byddai
masnachwyr Eidaleg yn ei allforio, a'r brethyn llai safonol yn cael ei allforio o Frystre
i Iberia a Gascony.²⁷ Ond safai *ffalingod* Gwyddelig yn y dosbarth canolig o ran safon
a gwerth o'i gymharu â brethyn Cymreig:

---

²⁴ GST, 86.77-80.

²⁵ GGI², 32.51. Gw. hefyd Bleddyn O. Huws, 'Astudiaeth o'r Canu Gofyn a Diolch c.1350 – c. 1630', (Ph.D. Prifysgol Cymru [Bangor], 1995), 166.

²⁶ Richard Britnell, *Britain and Ireland 1050-1530 Economy and Society* (Oxford, 2004), tt. 330-1.

²⁷ Wendy Childs, 'The English export trade in cloth' yn *Progress and problems in Medieval England* (Cambridge, 1996), 121-147, yn enwedig 143.

...the Irish falding at Southampton (valued at 11 ½ d. to 1s. 6d. the ell) look like the medium-quality cloths; but other Irish cloth at Southampton and Welsh cloths (usually valued at 6d. to 8d. the ell) were definitely at the cheaper end of production.²⁸

Onid yw'r ymfalchïo a wna'r Cymry mewn brethyn tewban a ffrisiedig, a oedd, o bosibl yn cael ei gyfrif yn ansafonol yn profi i swyddogaeth gwisgoedd fel gorchuddion ymarferol i gadw'n gynnes fodoli yng Nghymru, yn hytrach nag fel eitemau ffasiynol?²⁹ Mae hyn i'w weld i raddau yn y ffordd y cyfeiria llenorion cymharol yn Lloegr at frethyn Cymreig, gan roddi'r argraff fod y Cymry yn hen ffasiwn ac yn gyndyn i symud gyda'r oes. Yn y ddrama hanesyddol, *Edward I* gan George Peele (c. 1590), cyflwynir mantell ffris fel rhodd i'r tywysog newydd-anedig, sy'n symbol gweledol o'r Cymry:

Edward accepts the garment of rough cloth, promising that his son will wear it at his christening as a symbol of his initiation into and identification with Welsh culture... But the mantle immediately becomes a point of controversy between Edward and the queen, whose "Spanish pride" scorns the garment as socially "low," fit to serve only as "a goodly warme Christemas coate" - a reaction that risks alienating the Welsh commons.³⁰

Tra ymhyfrydai'r Saeson mewn dillad ysblennydd o wledydd tramor felly, gwisgai'r Cymry'r mentyll ffrisedig, tew o wlanen Gymreig a Gwyddeleg. Gall hyn fod yn ffordd i ddwy deyrnas uniaethu – wrth i'w defnyddiau gael eu categorio'n wael ac ansafonol fel eu gwledydd, brwydrai'r beirdd fel arall i glodfori'r defnyddiau a tybed a oes yma ryw fath o bropaganda yn y dogfennau a ddirmygai'r safon wael?³¹ Fel yn Iwerddon yr oedd ffris yn nodweddiadol o Gymru, ac felly'n symbol o Gymru

---

²⁸ Childs, 'The English export trade in cloth', 146.

²⁹ Yr oedd y Gwyddelod hefyd yn ffafrio hyn, gw. Mary B. Deevy, *Medieval Ring Brooches in Ireland* (Bray, 1998): 'In cold weather a hooded, sometimes fur-lined, cape was also worn', t. 55.

³⁰ Christopher Highley, *Shakespeare, Spenser, and the crisis in Ireland* (Cambridge, 1997), gw. y bennod 'Ireland, Wales, and the representation of England's borderlands', 67-85.

³¹ Yr oedd y ddwy agwedd hyn yn ddirgelwch i haneswyr sydd wedi astudio'r cyfnod, gw. John H. Munro, *Textiles, Towns and Trade* (Variorum, 1994): 'A much more perplexing problem, however, indeed the greatest mystery to emerge from examining the nine schedules together, is the fate of the once proud Welsh wools. As was briefly noted in discussing the first three schedules, Wales supplied either the best, most costly wools, or at least those that equalled the best English wools, during the 13th century and (possibly) the early 14th century', t. 157.

fel gwlad. Onid oedd, fel deunydd di-werth a di-liw yn adlais o'r difriö a fu ar Gymru yn gyffredinol:

Wales was noted for its frieze (or frise), a thick coarse woollen cloth with a heavy nap with formed small tufts. Despite Fuller's claims that 'none warmer to be worn in winter and the finest thereof very fashionable and gentile', frieze was really a fabric designed for hard wear rather than for its appearance, and it remained the cheapest type of cloth produced anywhere in the British Isles.³²

Yn sicr, yr argraff a geir yn y cywyddau yw nad oedd golwg 'ffrisiedig' y mentyll hyn yn anfantais o gwbl, yn enwedig y *ffalingod*. Gwychder arall y *ffalingod* oedd eu lliw, sef lliw coch cyfoethog. Brethyn cymharol ddi-liw a wnaed yng Nghymru, ond gwyddys bod gan y Gwyddelod enw fel gwŷr gwybodus o safbwynt llifo o gyfnod cynnar iawn:

The Irish Celts were very fond of bright colours and they had great knowledge of the art of dyeing. Crimson, blue, purple and saffron were the colours most used. The several articles of dress were usually coloured differently, and the rank and position of the wearer was denoted by the number of different colours of his dress.³³

Mae'n debyg mai brown-ddu, gwyn neu hufen golau a llwyd fyddai lliw'r *brycan*, sef lliw naturiol gwlân y ddafad, ac fel yr awgryma'r ystyr Wyddeleg, gall fod yn gyfuniad o liwiau gwahanol. Yr ansoddair a ddefnyddir gan amlaf yn y llenyddiaeth wrth ddisgrifio brethyn yw 'brith', ac yr oedd sawl ystyr i'r gair yn yr Oesoedd Canol megis streipiog, siec, neu hyd yn oed smotiog. Ni ddywedir sut yr oedd y gwahanol liwiau hyn yn cael eu gwau i'w gilydd, hynny yw, un ai yn sgwarog, streipiog, neu yn gymysgliw amhatrymog. Y mae'r gair 'brithwyn' yn ôl GPC yn golygu 'Cymysg o smotiau gwynion neu â rhesi gwynion drwyddo', a chyfeiria Tudur Penllyn at 'frethyn llawn brithwyn llwyd'.³⁴ Cysylltid defnydd streipiog yn yr Oesoedd Canol â chymeriadau amheus a thybed a oes elfen o hyn wrth i'r beirdd ddychanu ei gilydd?

Meddai Pastoureau:

---

³² Gw. C. A. J. Skeel, 'The Welsh Woollen Industry in the 16th and 17th centuries', AC, VII.2 (1992), 221.

³³ Herbert Norris, *Costume and Fashion*, (London, 1931, second edition.), tt. 22-3.

³⁴ GGI², 32.52.

Beginning from the mid 13th century, the list of “bad” characters dressed in such a way grows considerably, notably in the secular miniature. From then on, added to the biblical traitors are those of the narrative and literary texts...the most famous example being Ganelon, the traitor in the *Song of Roland*.³⁵

Diddorol fod y gair ‘brith’ hefyd yn y Gymraeg yn golygu rhywbeth ‘amherffraith’, neu ‘amheus’, fel y dywediad ‘aderyn brith’ am unigolyn amheus.³⁶ Wrth drafod defnyddiau amryliw, y mae Michael Pastoureau yn cysylltu’r cyfeiriadau at ddefnyddiau streipiog â dirgelwch y gair ‘amrywiol’ sydd o bosibl yn egluro pam y disgrifir cymeriad drygionus mewn dillad brith:

What can already be emphasized here is the link between the stripe and the idea of diversity in the Middle Ages, or *varietas*, as medieval Latin calls it. Someone characterized as *various* is either full of cunning or a liar, either cruel or sick, especially if it is a matter of mental illness or skin disease.³⁷

Mae Dafydd ap Gwilym, wrth ei ddychanu ef ei hun yn y cywydd ‘Ei Gysgod’, yn cyfeirio ato ef ei hun yn:

Heusor mewn secr yn cecru,
Llorpau gwrach ar dudfach du.³⁸

Yn ei nodiadau mae Thomas Parry yn nodi fod tair ystyr i’r gair ‘secr’ yn cynnwys ‘brith, amryliw, marciedig’, dywed ‘yn y testun dichon mai gwisg secr, ‘chequered cloth’, yw ystyr ‘mewn secr’.³⁹ Ansoddair arall cyffelyb yw ‘amliw’ a ddefnyddir i ddisgrifio defnyddiau. Y mae’r gwisgoedd a gysylltir â’r ansoddair hwn fel arfer yn cyfeirio at wisgoedd brenhinol, er enghraifft yn *Brut Dingestow*, pan fo Bedwyr a’i fyddin yn gwisgo ‘amliw wisgoedd’.⁴⁰

---

³⁵ Michel Pastoureau, *The Devil’s Cloth: A History of Stripes and Striped Fabric* (Columbia, 2001), t. 16.

³⁶ Enid Roberts, *Gwaith Maredudd ap Rhys a’i Gyfoedion* (Aberystwyth, 2003), t. 121. Gw. 17.4, 6 am ‘braith’.

³⁷ Pastoureau, *The Devil’s Cloth*, t. 23.

³⁸ GDG³, 141.27-8.

³⁹ GDG³, t. 543. Gwelir hefyd ar yr awgrymiadau eraill, e.e ‘mewn tafarn’, ond credaf mai cyfeirio at ei ddillad y mae yma.

⁴⁰ BD, t. 5.

Anodd yw gwybod yn union pa ddillad oedd yn cael eu gwneud o frethyn Cymreig, ond yr eitemau mwyaf amlwg yw mentyll, gynau, hosanau a chapiau. Mae'n bosibl y defnyddid y gwlân mwyaf ffrisiog i addurno mentyll a gynau; i roi argraff gyffelyb i ffwr am y gwddf neu ymylwe'r llewys. Ymgeisiwyd hefyd i liwio'r brethyn yn hytrach na'i adael yn lliw naturiol gwlân y ddafad a hyn wrth i bob math o ffyrdd o liwio gael eu datblygu'n gyson a phob math o arwyddocâd i'r lliwiau hynny ddatblygu. Fel y dywed Ann Sutton, wrth i'r prosesau hyn ddatblygu cawsant eu cyflwyno i Gymru:

For centuries, the textile mills of Wales, like the rest of the world, relied on natural dyestuff in order to colour their wool...Woad, indigo, madder (believed by the Welsh to counteract rheumatism), cochineal, lichens (including orchil) and berries were among the dyestuffs grown or imported, and they were used with mordants (which enable the dye to penetrate the fibre) such as iron, alum and tin.⁴¹

Gwelir felly o safbwynt masnach a chynnyrch fod gwlân Cymreig yn porthi'r diwydiant brethyn yng Nghymru a thu hwnt a gwlân Gwyddelig hefyd yn boblogaidd gan Gymry yn yr Oesoedd Canol. A chyn mynd ati i ddadansoddi'r trosiadau o fyd tecstilau a ddefnyddiai'r beirdd, y mae'n ddiddorol gweld sut y daeth ffris a deunydd ansafonol yn drosiad am y Cymry eu hunain gan y Saeson.

2. Lliain

Defnydd cyferbyniol i'r wlanan ond eto'n gyffelyb gan ei fod yn gynnyrch tir a daear Cymru yw lliain. Caiff lliain ei wneud o'r planhigyn *Linum usitatissimum* ac ers miloedd o flynyddoedd bellach bu pobl yn defnyddio'r planhigyn hwn i wneud llin, a lliain o'r llin. Yn enwedig cyn geni'r diwydiant cotwm, roedd yn ddefnydd pwysig iawn at wneud dillad, rhaffau, hwyliau llongau, dillad gwely a dillad isaf. Mae'n debyg i'r Eifftiaid lapio'u mymïod mewn math o liain mor bell yn ôl â 4000 C.C. Dengys cyfraith frodorol Iwerddon, mewn dogfennau treth a chyfreithiol sy'n dyddio

---

⁴¹ Ann Sutton, *The Textiles of Wales* (London, 1987), t. 37.

rhwng yr wythfed ganrif a'r drydedd ganrif ar ddeg, i gynnwys lliain gyfrannu'n sylweddol tuag at ddealltwriaeth y wlad o allforio a masnachu cyn i'r diwydiant gwlân sefydlu.⁴²

Gwnaethpwyd darganfyddiad rhagorol yng Nghymru o safbwynt tystiolaeth archeolegol yn hanes lliain. Darganfuwyd lliain cain wedi ei addurno â brodwaith sidanaidd a gwlanog, a oedd, o bosibl yn rhan o ddilledyn gwraig o statws yn ardal Brycheiniog (gweler delwedd 1).⁴³ Er nad yw'r archeolegwyr yn siŵr a wnaethpwyd y lliain yn lleol, neu a gawsai ei fewnforio, y mae'n dangos bod uchelwraig yn gwisgo lliain wedi'i frodio yn y ddegfed ganrif. Goroesodd y darn o liain am dros fil o flynyddoedd am ei fod mewn crannog neu lyn. Ond fel yn achos unrhyw ddarn o ddefnydd, mae natur organig tecstilau fel lliain yn eu galluogi i bydru a diflannu'n gyfan gwbl o'r ddaear.

Mae gwir symbolaeth i liain yn llenyddiaeth yr Oesoedd Canol, a hynny o gyfnod cynnar iawn. Mewn cerdd sy'n dyddio o'r ddegfed ganrif, gan fardd anhysbys cawn gyfeiriad at 'lieingant' yn *Armes Prydein*:

A lluman glan Dewi a drychafant.
y tywyssaw Gwydyl trwy lieingant.⁴⁴

Ystyr *lluman* yw math o faner neu arwydd rhyfel. Felly'r argraff a geir yw bod baner Dewi yn arwain lluoedd y Cymry a'u cynghreiriaid. Wrth drafod y gair a chyfeirio at enghreifftiau eraill, dywed Ifor Williams mai cyfeiriad at faner Dewi'n cael ei chludo

---

⁴² Brenda Collins a Philip Ollerenshaw, 'The European Linen Industry since the Middle Ages', yn *The European Linen Industry in Historical Perspective*, goln. Brenda Collins a Philip Ollerenshaw (Oxford, 2003), 2.

⁴³ Yn ôl yr archeolegwyr a'r haneswyr y mae o safon uchel, a thybir mai llys Tewder ab Elisedd, brenin Brycheiniog oedd wedi ei leoli ar y safle hwn yn Llan-gors. Meddir, 'erys y deryn yn dystiolaeth drawiadol i safon bywyd llys Cymreig yn yr Oesoedd Canol', Marged Haycock 'Defnydd Hyd Ddydd Brawd: Rhai Agweddau ar Ferched ym Marddoniaeth yr Oesoedd Canol', yn *Cymru a'r Cymry 2000* (Aberystwyth, 2001), 45.

⁴⁴ ArPr, llin. 129. Baner o liain felly yw 'llieingant'.

gan law rhywun ar gefn march a geir yn y dyfyniad uchod, a honno'n faner o liain. Crea hyn yr olygfa ysblennydd o'r lluoedd Cymreig yn gorymdeithio, a'r ansoddair 'glân' uchod yn cysylltu'r faner lliain â symbol o burdeb.⁴⁵ Mae'r Beibl hefyd yn nodi bod symbolaeth i liain, a gwaherddid cymysgu llin a gwlân i wneud dillad. Nodir mewn dwy adnod yn y Beibl:

Cedwch fy neddfau: na ad i'th anifeiliaid gydio amryw rywogaeth, ac na heua dy faes ag amryw had; ac nac aed amdanat ddilledyn cymysg o lin a gwlân. [Lef.19:19].
Na wisg ddilledyn o amryw ddefnydd megis o wllân a llin ynghyd. [Deut. 22:11].⁴⁶

Rhybudd rhag cymysgu dillad sy'n deillio o groen anifeiliaid a defnyddiau o ffynhonnell naturiol yw hyn sydd eto'n awgrymu bod deunydd naturiol fel lliain a chywarch yn fwy 'pur' a 'glân' oherwydd eu tarddiad.⁴⁷ Prawf o hyn yw'r cysylltiad cynnar a gawn yn ein llenyddiaeth rhwng lliain a'r rhyw fenywaidd. Cyfraith flaenllaw yng Nghymru oedd rhoddi defnyddiau i swyddogion y llysoedd a'r patrwm oedd i'r brenin rannu 'brethynwisg' ac i'r frenhines rannu 'lliainwisg':

Dylyet y swydogyon hyn yw kaffel *brethynwisc* y gan y brenhin, a *llieinwisc* y gan y vrenhines, teir gweith yn y vlwydyn, y Nadolic a'r Pasc a'r Sulgwyn.⁴⁸

Caiff y lliain ei wisgo'n agos i'r croen, a gwlân, ar y llaw arall, yn ddefnydd allanol, gweledol a gwlân hefyd yn fwy costus a gwerthfawr na lliain. Eto, cawn ein hatgoffa o'r gwrthgyferbyniad rhwng y ddau ryw, gan ategu'r gred fod merched o bob gradd a dosbarth yn eilradd ac yn troi mwy mewn gofod preifat, ac yn cael eu cymell i guddio'u cyrff. Mae dynion ar y llaw arall yn fwy gweledol ac amlwg. Y mae lliain hefyd yn symbol o burdeb ac yn aml, yng nghanu serch Beirdd yr Uchelwyr, cysylltir lliain â rhan neilltuol o gorff merch neu ei gwisg, boed yn wallt, yn benwisg neu wrth

---

⁴⁵ ArPr: 'Dengys y rhain y dygid lluman mewn llaw, ar farch, a'i "harwain" o flaen byddin. Profir gan *The Poetry in the Red Book of Hergest* 134b, lle y gwelir mantell dyllog mewn dychan yn *lluman*, fod yr enw yn cynnwys y lliain ac nid y paladr yn unig; felly isod 130, lle gwelir lluman Ddewi yn *llieingant*. Sonir am luman coch, o liw *gwaed* (neu staenedig â gwaed); a dygid llumanau mewn gorymdaith grefyddol', t. 34.

⁴⁶ *Y Beibl Cysegr-lân* (Llundain, 1992), Lef. 19:19; Deut. 22:11.

⁴⁷ Gellir cymharu hyn â'r rheolau am fwyd yn y Beibl.

⁴⁸ LIB, t. 2.

gyfeirio at ei chroen gwyngalchog. Yng Nghyfraith y Gwragedd hefyd cysylltir y planhigyn ‘llin’ â benywod (gw. y dyfyniad ar dudalen 16). Diddorol yw’r darlun canoloesol o Efa’n gwehyddu mewn Beibl o Loegr tua 1320-1330; nid nyddu gwlân a wnâi ond nyddu llin.⁴⁹

Anodd yw gwybod, fodd bynnag, faint o nyddu llin mewn gwirionedd oedd ar gynnydd yng Nghymru, fel yn y gwledydd cyfagos. Yn Iwerddon, er enghraifft, tybir i’r broses o nyddu llin gael ei chyflwyno gan Brydain Rufeinig a bod lliain yn weddol boblogaidd yn Iwerddon oherwydd fe ddefnyddid y defnydd i wneud y fantell Wyddelig boblogaidd, *léine*.⁵⁰ Oherwydd y cynnydd yn y diwydiant llin mewn ardaloedd eraill yn Ewrop, mae’n bosibl mai cael ei fewnforio fu tynged y defnyddiau lliain main cyfoethog sydd mor amlwg ym marddoniaeth Beirdd yr Uchelwyr. Gwelwyd y fasnach liain dramor yn eu cyfnod hwy’n cystadlu’n gyson â’r fasnach wlân gan fod y gallu gan liain i amrywio ei gynnyrch gorffenedig;

By the early 14th century both flax and cotton offered more serious competition to woollen cloth. The range of linen products was wide: from the purest, finest linen, ‘the only western article that could bear the cost of transportation as far as Peking’, to the coarsest fustians made with wool or cotton. Similarly, while local supplies for local manufactured linen continued, linens increasingly entered supra-regional or international markets.⁵¹

Taniodd hyn ysfa’r beirdd i gyfeirio at ganolfannau amlwg o safbwynt cynhyrchu lliain a’r prif un yw camrig neu gamrig a ddaeth yn symbol o liain cain drudfawr. Yr oedd Cambrai yn Fflandrys yn dref enwog am ei lliain main. Rhoes inni’r termau ‘combr’ a ‘camrig’ yn y Gymraeg a cheir gobennydd sydd wedi goroesi o liain camrig yn Amgueddfa Fictoria ac Albert. Cysylltir y lliain hwn â phenwisg merch

---

⁴⁹ ‘Adam and Eve outside Paradise’, gw. gwefan y Llyfrgell Brydeinig. Daw’r ddelwedd o’r ‘Holkham Bible Picture Book’.

⁵⁰ Fergus Kelly, *Early Irish Farming*, (Dublin, 2000), t. 269.

⁵¹ Brenda Collins and Philip Ollerenshaw, *The European Linen Industry in Historical Perspective* (Oxford, 2003), t. 3.

gan Dafydd ap Gwilym ‘Yn gwasgu combr yw’r gwisgiad’,⁵² a Iolo Goch, ‘Penselgombr, peunes aelgoeth’.⁵³ Mae’r cyfeiriadau at gamrig a lliain yn gyffredinol bob amser yn symbol o’r hyn a wisgai merched yn agos at eu croen. Y lliw gwyn a gysylltir â *chombr* gan amlaf; a disgrifir y niwl fel *combr* gan Dafydd ap Gwilym.⁵⁴ Gwelir uchod sut y cysylltir *cambrig* â dillad isaf - y deunydd sy’n cuddio rhannau dirgel y corff:

The Normans introduced the name ‘chemise.’ It was worn next to the skin and slipped on over the head... Chemise were usually made of cambric or holland; silk was only used occasionally.⁵⁵

Yn ‘Iarlles y Ffynnon’ yr awgrym a geir yw bod Enid yn ei dillad isaf pan welir hi am y tro cyntaf:

a chrys a llenlliein ymdanei gohen yn dechreu atueilaw;⁵⁶

Y mae hyn, nid yn unig i arwyddo tlodi’r ferch a’i theulu, ond hefyd sefyllfa’r deyrnas gyfan wrth i Enid ddod yn symbol o sofraniaeth. *Chemise* plaen sydd am Enid yn fersiwn Chrétien de Troyes o’r chwedl hefyd. Onid yw hyn yn amlygu fod merched mewn lliain yn eu dillad isaf yn symbol o’r ferch sy’n chwilio am ŵr i’w phriodi, neu hyd yn oed i briodi ei gwlad? Cesglir fod lliain, felly, nid yn unig yn arwyddo purdeb merch ond hefyd yn arwydd o rywioldeb wrth ddisgrifio merched mewn lliain sy’n symbol o’r defnydd pur lled dryloyw hwn a wisgent agosaf at eu croen. Deunydd arall a oedd yn cael ei ystyried yn fath o liain ac a gafodd ei enw oherwydd lleoliad prif fan cynhyrchu yw *holant*, a ddaw’n wreiddiol o dalaith Holand yn yr Isalmaen. Cyfeiria Llawdden yn y bymthegfed ganrif at ‘Halen tew’mysg

---

⁵² GDG³, 44.16.

⁵³ GIG, 24.56.

⁵⁴ GDG³, 68.37-8.

⁵⁵ C. Willett and Phillis Cunnington, *The History of Underclothes* (Dover, 1992), t. 31 a t. 46.

⁵⁶ YGE, t. 7.

hwylont mân',⁵⁷ ac mewn cerdd rydd o'r unfed ganrif ar bymtheg, cyfeirir at gael
'gwelw o holant a manblv'.⁵⁸

Ond y lliain sydd wedi peri cryn ddryswch o ran ei darddiad a'i ystyr trwy'r Oesoedd
Canol yw *bliant*. Mae'r gair o bosibl yn fenthyciad o'r Hen Ffrangeg *bliaut* ond ystyr
wahanol sydd i'r term yn y Gymraeg, ac nid ffrog laes a geir mewn Saesneg Canol a
Ffrangeg Canol. Y mae'n amlwg yn ein testunau ni mai math o ddefnydd ydyw.
Defnydd ar gyfer dillad isaf ydyw yn *Owein* mae'n bur debyg, gan iddo gael ei
gysylltu â'r *crys* a'r *llawdyr*. Yn *Peredur* defnydd ar gyfer pais ydyw a'r bwriad yn y
testun yw cyfeirio at ddefnydd nad yw'n cynnig unrhyw fath o amddiffyniad i'r corff.
Cynigia Heather Rose Jones eglurhad am y gwahaniaeth rhwng y *bliant* 'defnydd' a'r
bliaut 'dilledyn':

It may be that the word was adopted into Welsh with a slightly different meaning
(fine linen) than that in English, where a silk fabric fits the description better. It is
also possible that the word meant a particular weight or weave of both silk and linen
in Welsh contexts.⁵⁹

Gwyddys fod bri ar lenyddiaeth Ffrangeg yn y llysoedd yng Nghymru a bod y
chwedlau *Owein*, *Peredur*, a *Geraint* wedi eu dylanwadu gan hynny. Er na wyddys yn
union ddyddiad cyfansoddi'r rhamantau Cymreig, rhaid cydnabod fod pwyslais
neilltuol yn cael ei roi ar ddefnyddiau egsotig a hardd. Mae hynny'n amlwg yn y
dyfyniad canlynol o *Owain* lle y crybwyllir *bliant* deirgwaith o fewn yr un episod i
ddisgrifio'r wledd:

A thynnu gobennydey amyl a thudedau o'r bliant och udunt y danaf ac y'm cylch...Ac
aryant oed bwrdd, a bliant oed lieineu y bwrt,⁶⁰

---

⁵⁷ GLI, 26.57.

⁵⁸ Brinley Rees, *Dulliau'r Canu Rhydd* (Caerdydd, 1952), t. 234.

⁵⁹ MWC, t. 58.

⁶⁰ O², t. 4.

Mwy dylanwadol fodd bynnag yw'r cyfieithiadau Cymraeg. Disgwylid y byddai'r cyfeiriadau at *fliant* yn dilyn yr un ystyr â'r testun Ffrangeg, ond eto, mae'n weddol amlwg mai deunydd yw *bliant* yn Y Seint Greal er enghraifft:

A hynny ymywn cottardi o vliant...a gwisc o vliant ymdanei⁶¹

Wrth drafod *bliant* yn nhestunau Ffrengig y ddeuddegfed ganrif daw E. R. Goddard i'r casgliad bod tri diffiniad i'r term: defnydd drudfawr; gwisg lys fenywaidd; gwisg marchog.⁶² Aiff ymlaen i draethu mai deunydd yn unig yw'r gair cymharol *bliant* mewn Almaeneg Canol Uchel, er enghraifft yn y testun Herzog Ernst (c. 1190) lle y disgrifir *bliant* ymysg gorchuddion gwely sy'n cyfateb i'r ystyr Gymreig.⁶³ Mae Ifor Williams yn ystyried y posibilrwydd fod yr enw Twryf Uliant yn y Gainc Gyntaf yn gyfeiriad at 'nosie of linen' neu 'lu sidanog' a'r posibilrwydd i'r copïydd gofnodi 'bliant' i ddisodli ansoddair a aethai'n 'dywyll ei ystyr, mewn oes yr oedd y defnydd hwnnw ar arfer'.⁶⁴ Y cyfeiriad cynnar arall sy'n rhagflaenu'r bri a roddir ar *fliant* gan Dafydd ap Gwilym a'i gyfoedion yw'r un gan Hywel Foel, Gogynfardd yn y drydedd ganrif ar ddeg:

Digabl wawr gwriawr fal gwron,
Gwraidd blaid bliant arwyddon:⁶⁵

Eto, mae hyblygrwydd y term yn cael ei amlygu yma a'r trosiad a roddir yw 'Gwrol yw[r] blaid lliain [ei] faneri', sy'n addas o gofio'r cysylltiad uchod yn *Armes Prydain* rhwng lliain a baneri. Erbyn y bedwaredd ganrif ar ddeg, y mae wedi sefydlu'n enw am orchudd gwely gan Iolo Goch, 'Cysgu ar blu a bliant',⁶⁶ ac yn

---

⁶¹ Robert Williams, *Y Seint Greal* (Pwllheli, 1987), t. 295, t. 390.

⁶² Eunice R. Goddard, *Women's Costume in French Texts of the 11th and 12th centuries* (New York/London, 1973), t. 41.

⁶³ K. Weinhold, *Die deutschen Frauen im Mittelalter*, II, (Vienna, 1882): Herzog Ernst, 2601, 'pheller...linlachen sidin, / ein deckelachen hermin.... / dar obe ein sidin *bliant* / mit guotem golde wol durchslagen...', t. 249.

⁶⁴ PKM, t. 146.

⁶⁵ CBT VII, 22.19-20. Y diweddariad yw: 'Difai bennaeth ymladdfa megis gwron, / Gwrol yw[r] blaid lliain [ei] faneri'.

⁶⁶ GIG, 16.80.

ddeunydd ar gyfer penwisg lliain a chrys merch gan Dafydd ap Gwilym.⁶⁷ Am y

cyfeiriad yng nghywydd Iolo Goch at *fliant*, medd Enid Roberts:

Pan ddeuai amser noswyllo, cysgu mewn gwely plu. Rhoi cynfasau i bawb yn ôl eu statws oedd cyfarwyddyd Llywelyn (un o esgobion cynhaliaeth Llanelwy) i'r siambrlen. Nid oedd prinder dillad ar wely Iolo Goch, a'r rheini a'r llenni o'i amgylch o'r defnyddiau gwyachaf - bliant, sef sidan euraid, y porffor drud, brenhinol, gydag ymyl lydan o frodwaith cain yn eu haddurno, y pwrffil.⁶⁸

Erys yn air am ddeunydd trwy'r Oesoedd Canol a chawn gyfeiriad at wisgoedd gwyach *bliant* Sersiant Pirs Gruffudd gan Huw ap Dafydd ap Llywelyn ap Madog yn yr unfed ganrif ar bymtheg:

Blaen at wedd, bliant oeddych,
Ben-hydd cwrt, bonheddig gwych;⁶⁹

Tywyll iawn mewn gwirionedd yw'r gwahaniaethau rhwng y gwahanol ddefnyddiau lliain a oedd ar gael yng Nghymru yn yr Oesoedd Canol a rhaid bodloni ar y dychymyg. Y tebyg yw bod diwydiannau megis y diwydiant lliain yn datblygu'n gyflym ac felly'r technegau o brosesu'r deunydd yn cynyddu gyda'r lliain mwyaf cain yn ddrutach na'r lliain cyffredin a ddefnyddid ar gyfer dillad isaf. Afraid dweud mai modd o lunio delfryd berffaith yw cynnwys y llineiau ceinaf hynny felly wrth foli uchelwr; felly'r rhamantau.

3. *Masnach Defnyddiau Estron yng Nghymru*

I gael darlun ehangach o'r defnyddiau a oedd ar gael yng Nghymru ac o fewn cyrraedd y wlad, rhaid edrych ar fasnach y defnyddiau y tu hwnt i Gymru. Yr oedd y cyfnod canoloesol yn datblygu'n gyflym yn nhermau allforio a mewnfario a'r ysfa am safon byw gwell yn cynyddu'n gyson. Cawn gyfeiriad at *serig* yn yr Hengerdd ac er

---

⁶⁷ GDG³, 32.23; 60.32.

⁶⁸ Enid Roberts, 'Llys Ieuan, Esgob Llanelwy', CHSDd, 23 (1974), 89-90.

⁶⁹ GHD, 1.12.

mai modd i ddarlunio cyfoeth yr arwr ydyw mewn gwirionedd, nid yw'n gwbl amhosibl bod sidan ar gael yn yr Hen Ogledd yng nghyfnod Aneirin a Taliesin. Tystia'r darganfyddiadau archeolegol fod olion o ddeunydd sidanaidd wedi eu darganfod mewn beddau Rhufeinig yn ne Lloegr, gan ddyddio'n ôl i'r drydedd ganrif.⁷⁰ Hefyd ym meddau tywysogion y tu hwnt i Brydain, yn y cyfnod Celtaidd yn Ewrop. Wrth drafod argaeledd sidan yn Iwerddon yn y cyfnod cynnar mae Niamh Whitfield yn awgrymu ei fod ar gael cyn y cyfnod Hiberno-Lychlynaidd.

Silk found in Ireland could, in theory, have originated in several places, including Baghdad, Spain, Egypt, or China. Some may have been brought into Ireland by the Vikings. Silks from the East were also traded through Rome, and Irish pilgrims to Rome may have brought silks back to Ireland....Indeed, silk may have been imported into Ireland even before the Hiberno-Viking period.⁷¹

Aiff ymlaen i draethu sut y daeth sidan i Loegr o'r seithfed ganrif ymlaen oherwydd ymlediad Cristnogaeth. Ond gyda dyfodiad y Normaniaid yn 1066 y daeth mewnfario'n broses sefydlog ym Mhrydain a Chymru fel ei gilydd. Mae hyn i'w weld ym marddoniaeth cyfnod y tywysogion, gyda'r cyfeiriadau at *sidan*, *pali*, *serig* a *syndal* yn cynyddu wrth i'r cyfnod fynd rhagddo.

I ddechrau, gwelwyd bod y Cymry'n gyndyn iawn i rannu'r ysfa hon â gweddill gwŷr Ynysydd Prydain gyda'u hoffter o ddefnyddiau ffris a gwlanog yn rhagori, ond gwelwyd tro ar fyd yn y bymthegfed ganrif. Dyma gyfnod y masnachwyr yn hytrach na'r gwehyddion a gwelwyd y newid hwn yn digwydd mor gynnar â dechrau'r bedwaredd ganrif ar ddeg yn Lloegr a'r Alban:

Imported linens, silks, and woollen cloths of various kinds were traded by mercers, some destined for families in high-income brackets. Between Michaelmas 1303 and Michaelmas 1309, alien merchants alone imported on average about 12,000 cloths a year into England. The import of Flemish and Italian cloths into Scotland was also satisfying the upper end of the market in Scotland during the 13c, and increased with growing prosperity.⁷²

⁷⁰ Gw. J. P. Wild, 'The Textile Industries of Roman Britain', *Britannia*, 33 (2002), 1-42.

⁷¹ Niamh Whitfield, 'Early Irish Dress and Accessories', *Medieval Clothing and Textiles*, 2 (2006), 25.

⁷² John H. Munro, *Textiles, Towns and Trade* (Variorum, 1994), t. 129.

Yr oedd marsiandiŵyr Cymru hefyd yn magu diddordeb mewn masnach:

Welsh merchants sometimes went further a field in search of imported goods; Richard I authorized some of them to go to Boston, Lincoln, and Winchester. In 1232 Henry III allowed the men of Llywelyn the Great to trade the markets and fairs of Shropshire, Herefordshire, and Worcester so long as good relations between Wales, as in effect, a common markets for reciprocal trade.⁷³

Gellir synio mai'r beirdd oedd yn hysbysebu'r diddordeb newydd hwn o ail hanner y bedwaredd ganrif ar ddeg, gan eu bod hwythau hefyd yn crwydro y tu allan i Gymru, i Iwerddon a'r cyfandir, i ganlyn y fyddin neu ar deithiau clera. Gwyddent am Lundain a'i hadeiladau hardd ac am winoedd o bob math. Dilyn yr un drefn a wnâi'r diddordeb mewn defnyddiau drudfawr a oedd ar gael y tu hwnt i Gymru. Gwelwyd y Cymry eu hunain yn cael eu trwytho fwyfwy yn y pethau egsotig a moeth, a rhoddwyd mwy o bwyslais ar rinweddau bonheddig yn hytrach nag ar y rhai milwrol ac ymladdgar yn unig. Rhoddwyd llai o sylw i egwyddorion silfariaidd a mwy ar gyfraniad yr uchelwr mewn bywyd cyhoeddus. Fe'i gwelwyd yn digwydd yn Lloegr ac ar y cyfandir pan gyfunwyd nodweddion y marchog â rhai'r gŵr diwylliedig yn ei gyd-destun dinesig, gŵar a graslon.⁷⁴ Yr oedd gofyn i'r marchog wisgo defnyddiau o'r radd flaenaf a'r pellaf oedd y gwledydd y tarddai'r defnyddiau hynny ohonynt, gorau oll.

Hyn sydd i gyfrif mae'n debyg am y cynnydd enfawr yn y nifer o gyfeiriadau at ddefnyddiau estron wedi canol y bymthegfed ganrif sydd yn cael ei adlewyrchu hefyd yng nghyfraith yr oes. Wrth drafod deddfau dillad y cyfnod hwn meddai Alan Hunt:

This rose to quite extraordinary heights between 1500 and 1600. It was during this period in English history that the use of clothes to indicate power and domination reached its peak.⁷⁵

---

⁷³ Munro, *Textiles*, t. 131.

⁷⁴ J. Gwynfor Jones, *Beirdd yr Uchelwyr a'r Gymdeithas yng Nghymru c. 1536-1640* (Dinbych, 1997), tt. 1-2.

⁷⁵ Alan Hunt, *Governance of the Consuming Passions* (London, 1996), t. 307.

Profa'r farddoniaeth nad oedd Cymru'n eithriad i'r chwyldro ffasiynol hwn. Wrth i'r deddfau hyn gael eu gosod, nid oedd ond yn cryfhau'r dweud am unigolyn yn y farddoniaeth. Er enghraifft, un o'r deddfau hyn oedd gwahardd pob aelod o'r gymdeithas ar wahân i farchog, ysgwïer neu'r teulu brenhinol rhag gwisgo sidan. Felly, wrth ddweud y canlynol am Siôn Fychan o Dretŵr, mae Dafydd Epynt ar ddechrau'r awdl foliant hon yn dweud yn anuniongyrchol beth yw statws ei noddwr:

Eryr y sawdwyr â'r sidan – a'r aur,
Ŵyr i Roser Fychan,⁷⁶

Sylwer sut mae'r beirdd felly'n defnyddio cyfraith a threfn i bwysleisio safle'r unigolyn yn y gymdeithas trwy ei ddillad.

Tynnir sylw'n gyson ym marddoniaeth y bymthegfed ganrif at ganolfannau a oedd wedi magu diwydiannau llewyrchus o ran cynhyrchu defnyddiau egsotig. Gwelir gan Feirdd yr Uchelwyr sut y cyplysir defnyddiau â tharddiad eu gwneuthuriad er mwyn pwysleisio eu cyfoeth a'u natur egsotig. Mae Dafydd Nanmor yn cyplysu'r defnyddiau ynghyd â'u tarddiad i bwysleisio ehangder a chyfoeth Siasbar Iarll Penfro:

Jâl, a chaer Syndal, a Sandwys - a geir,
Ac egori Parys,
A chael Kwlen, a'r Venys,
A chael Ffraink vchel i ffrys.⁷⁷

Porthladd hynod bwysig oedd Sandwich yng Nghaint, yn ddolen gyswllt bwysig rhwng y Cyfandir a Llundain.⁷⁸ Mae Huw ap Dafydd yn ddiweddarach yn cymharu gwallt merch 'I aur Sandwig 'ry syndal' sy'n cyfuno'r lliain main sidanaidd 'syndal' â'r porthladd pwysig hwn.⁷⁹ Wrth edrych ar gyfeiriadau yn y farddoniaeth at ganolfannau diwydiant gwelwn sut y mae'r wlad neu'r deunydd o'r wlad honno'n

---

⁷⁶ GDE, 14.1-2.

⁷⁷ PWDN, 14.21-4.

⁷⁸ Am y fasnach hon rhwng y 11g a'r 14g gw. John Charters, *Agricultural Market and Trade*, Vol. 4, t. 43.

⁷⁹ GHD, 23.16. Gw. hefyd t. 108.

dweud yn syth mai rhywbeth egsotig ydyw. Mae ‘aur Afia’ er enghraifft yn ddrudfawr, a hefyd ‘gwin Ffrainc’. Ond wrth edrych ar yr ansoddair ‘Ffrengig’ gan Dafydd ap Gwilym mae Thomas Parry yn nodi bod rhaid bod yn ofalus wrth edrych ar fwriad y beirdd wrth ddefnyddio’r cyfeiriadau hyn:

Defnyddir *Ffrengig* mewn cysylltiadau eraill, fel yn y testun, yn gyfystyr â ‘gwyh, rhagorol’.⁸⁰

Rhaid cofio mai un o dechnegau’r beirdd wrth foli a disgrifio yw gormodiaith a gwelir enwau gwledydd a dinasoedd yn dod i’r wyneb wrth i’w dysg am y byd gynyddu a’u gwybodaeth am ddiwydiannau gwahanol dyfu. Fel gwisgoedd a defnyddiau egsotig mae gwin yn cael llawer iawn o sylw, er enghraifft yn awdl foliant Hywel Swardwal i Wiliam Herbert a gyfeiria at ‘win yr Asia’, ‘gwin Bwrddios’ a:

Gwin blaen yr Ysbaen, gwin rasbi, — gwin Teir,
Gwin Twren, gwin Brefi;
Gwin a wnânt yn Normandi,
Y gwin i Went a gawn ni.⁸¹

Yr oedd Asia’n wlad arbennig i Ewropeaid yr Oesoedd Canol – yn wlad y rhyfeddodau mawrion, a gwelir hynny ar fapiau’r cyfnod. Ond mae Owen Thomas yn debyg o fod yn llygad ei le wrth awgrymu mai gor-ddweud a wna Dafydd Epynt wrth ofyn am *ffaling* gan Siancyn ap Rhys wrth i’r bardd honni fod gwisgoedd y masnachwr wedi cyrraedd mor bell ag Asia.⁸²

D’air a red i Dir yr Iâ
A’th drwsiad aeth drwy Asia.⁸³

Cyfeirio at wledydd i godi statws y deunydd a ddisgrifir a wna’r bardd ac fel y dywed Rose Hentschell, yn cysylltu’r person a folir â gwlad arbennig:

---

⁸⁰ GDG³, t. 444. Y mae hefyd yn dyfynnu Owen, *Pemb.*, I: ‘...the epithet as applies to the indigenous furze probably meant “luxuriant,” that sense arising from the fact that “French” and “cultivated” were more or less synonymous terms, and that plants are made more luxuriant by culture’.

⁸¹ GHS, 5.37-40. Yr oedd gwin yn boblogaidd iawn: ‘In 1500 wine – coming almost entirely from the French ports of Bordeaux and Rochelle – may still have accounted for nearly half of England’s imports’ Ralph Davies, *English Overseas Trade 1500-1700* (Macmillan, 1973), t. 27.

⁸² GDE, t. 171.

⁸³ GDE, 19.23-4.

....Clothing and the cloth from which it was made was not only associated with specific nations, but also helped to create sentiments of nationhood through the linkage of clothing with a particular country.⁸⁴

Gŵr a fu'n rhannol gyfrifol am ehangu'r geiriau a gawn yn y Gymraeg sy'n parhau hyd heddiw am ddefnyddiau yw Dafydd ap Gwilym. Er ei fod yn defnyddio llawer o fenthyciadau o Saesneg Canol neu Ffrangeg Canol, maent yn arddangos poblogrwydd gwahanol ardaloedd wrth gysylltu rhyw ddefnydd arbennig â'r ardal honno.

Enghraifft o hyn yw'r gair *siprys*, wrth iddo ddisgrifio'r wylan:

Siprys dyn giprys dan gopr,
Rhagorbryd rhy gyweirbropr.⁸⁵

Mae'n debyg mai math o liain main a ddefnyddiwyd i orchuddio'r wynebpryd ydyw, â chysylltiad ag ynys Cyprus. Cofier hefyd bod Fenws, duwies cariad yn cael ei hadnabod fel Y Cyprian mewn alcemi, a chopor oedd metel Fenws yn ôl Anthony Conran. Dengys hyn sut y cysylltwyd gwledydd dwyreiniol a thecstilïau a gysylltwyd â'r gwledydd hynny er mwyn rhoi ystyr ddeublyg. A oes prawf mwy cadarn o fodolaeth defnyddiau o'r fath yng Nghymru felly? Anodd yw gweld yn union beth yw defnydd y gwisgoedd sydd am gorffddelwau'r uchelwyr ac mae'r dystiolaeth weledol yn gyffredinol yn creu problemau gan nad yw'n bosibl diffinio'r defnydd o safbwynt gweledol. Ceir cofnodion hanesyddol, ar y llaw arall, megis ewyllysïau, sy'n profi i'r defnyddiau estron – gan gynnwys sidan, melfed, damasg ac yn y blaen – fod ymysg eiddo rhai o farsïandiŵyr Cymru. Ceir trafodaeth gan Pamela Redwood am fasnachwr sef William Awbrey a oedd yn cadw siop yn ardal Aberhonddu a gwelir o'r cofnodion mai ychydig o stoc ei siop oedd o ddeunydd lleol. Cafwyd ganddo bob math o ddefnyddiau tramor, yn daffeta – deunydd tebyg i'r *syndal*, defnydd muslim o'r India

---

⁸⁴ Rose Hentschell, 'A Question of Nation: Foreign Clothes on the English Subject', yn *Clothing Culture, 1350-1650* (Aldershot, 2004), 51.

⁸⁵ GDG³, 118.25-6.

sy'n profi fod defnydd Indiaidd ar gael ym Mrycheiniog erbyn y 1630au cynnar.⁸⁶ Yr unig ddefnydd gwlanog ar y rhestr a oedd heb amheuaeth yn ddefnydd 'Cymreig' oedd tair iard o ffris. Cafwyd stoc eang o liain gan amrywio'n ôl ei werth, ac awgryma Redwood i'r rhan fwyaf o'r rhain hefyd gael eu mewnfario:

Ninety-nine yards of lockram came from Locronan, in Brittany and ninety-five yards of dowlas from Daoulas, also in Brittany. Both these were coarse linens priced at 10d. a yard. Holland was a much finer linen of which Awbrey sold several sorts, at prices ranging from 1s.2d. to 1s.9d. a yard. Cambric (which took its name from Cambrai) was 2s.9d. a yard which Hamburg cloth was only 8d.⁸⁷

Yn gyffredinol gellir casglu mai gwerthu defnyddiau tramor rhad oedd y masnachwr hwn, ac mai ei farchnad fyddai pobl ychydig yn is eu statws na'r uchelwyr cyfoethog. Mewn ewyllysiau sy'n rhestru eiddo uchelwyr fodd bynnag, mae tarddiad rhai o'r defnyddiau a'r dillad ychydig yn fwy egsotig, er enghraifft ewyllys yr Arglwyddes Joan, gweddw Edward Awbrey o Dredomen. Y mae hi'n gadael ar ei hôl hen ddwbled melfed, 'kirtle' melfed a hen lenni sidanaidd. Y mae uchelwr arall – Thomas Waters o Langadog – yn gadael:

a cloak of Flancerd dyed cloth, a black Milan fustian doublet, boots and spurs, a Spanish leather jerkin and a canvas doublet.⁸⁸

A ellir edrych ar Aberhonddu fel enghraifft o dref farchnad fawr yng Nghymru yn masnachu defnyddiau estron felly? Mae Redwood yn gofyn y cwestiwn:

should we be surprised, or should we expect that foreign textiles in such variety would reach a town which, important enough in Wales, was poorer and more remote from London than the southern and midland counties of England? ⁸⁹

Yr oedd Aberhonddu hefyd wrth gwrs yn dref arbennig o safbwynt prynu a gwerthu nwyddau, a chan Dafydd Epynt (sy'n fardd o Frycheiniog) a ganai ryw ganrif a hanner ynghynt nag oes y masnachwr William Awbrey, cawn gerdd sy'n canmol masnachwr arall o Sir Frycheiniog sef Siancyn ap Rhys. Er bod y bardd yn gor-

⁸⁶ Pamela Redwood, 'Early Seventeenth Century Mercers in Brecon', *Brycheiniog*, 32 (2002), 72.

⁸⁷ Redwood, 'Early Seventeenth Century Mercers', 72.

⁸⁸ Redwood, 'Early Seventeenth Century Mercers', 73.

⁸⁹ Redwood, 'Early Seventeenth Century Mercers', 75.

bwysleisio ehangder masnach ei noddwr, yr oedd hwn hefyd, heb os, yn fasnachwr a fewnforiai nwyddau o bob math a'i fod o bosibl, yn berchen ar ei longau ei hun.⁹⁰

Cyfeirir yn y gerdd at Gent sef porthladd yn nwyrain Fflandrys a oedd yn ganolfan fasnach fawr. Bu'n ganolfan frethyn lewyrchus yn ystod yr unfed ganrif ar ddeg a'r ddeuddegfed ganrif ar gorn mewnforio gwlân o Loegr a pharhaodd felly drwy gydol yr Oesoedd Canol. Erbyn diwedd y cyfnod yr oedd ystod eang o ddiwydiannau yn ffynnu yno, gan gynnwys y diwydiant tapestri pwysig. Erbyn yr unfed ganrif ar bymtheg mewnforid gwlân a brethyn o Loegr, sidan o'r Eidal, sbeisys o Bortiwgal, gwinoedd o Ffrainc a'r Rhein, siwgr o Bortiwgal, halen o Ffrainc, olew a halen Iberaidd, a chopr o'r Almaen.⁹¹

Yr oedd trefi eraill yng Nghymru'n delio â masnach tramor a oedd hefyd yn ffinio â Lloegr fel Croesoswallt a'r Trallwng, ond beth am y trefi hynny yng nghanol y wlad a oedd, erbyn hyn, wedi sefydlu pandai i gynhyrchu brethyn lleol? Mae'n debyg mai ychydig o fasnach gyfandirol a welwyd yn yr ardaloedd hynny, er bod gan ambell dref, er enghraifft Rhuthun, y cydbwysedd perffaith rhwng brethyn lleol a defnyddiau tramor. Hynny a wnâi'r dref yn unigryw yn ôl Ian Jack:

Unlike all these other boroughs, Ruthin hosed not only the fairs at which local cloth was retailed but also the privileged association which organised the whole business of manufacture.⁹²

Cesglir felly fod defnyddiau estron o fewn cyrraedd pob Cymro yn y trefi diwydiannol, ond anodd yw mynegi faint o'r defnyddiau hyn a ddefnyddid i wneud dillad. Gallwn ddweud yn weddol bendant, beth bynnag, fod Cymru erbyn yr unfed ganrif ar bymtheg a'r ail ganrif ar bymtheg wedi sefydlu diwydiant a marchnad gref a

---

⁹⁰ GDE, 19.23-4. Gw. hefyd t. 170.

⁹¹ Herman Van der Wee, *The Low Countries in the Early Modern World* (Aldershot, 1993), tt. 87-114, ac yn enwedig t. 104.

⁹² Ian Jack, 'The Cloth Industry in Medieval Ruthin', CHSDd, 12 (1963), 20-1.

bod diddordeb y Cymry yn ffasiwn y cyfnod yn ddigon i ddenu'r defnyddiau estron hyn.

4. Defnyddiau Estron

Wrth drafod dylanwad y defnyddiau dwyreiniol ar lenyddiaeth mae Jane Burns yn nodi:

silk fabrics and gemstones in particular, are often marked specifically as being from an “orient” that ranges geographically over an expanse from Constantinople to Egypt, Persia, and India.⁹³

Y syniad a geir wrth gynnwys y defnyddiau cyfandirol hyn yn y testunau yw ehangu statws yr un a'i gwisgasai. Yr oedd hi'n weddol hysbys yn yr Oesoedd Canol mai yn y Dwyrain, yn y gwledydd dieithr hynny, y tarddai sidan. Ychwanega hyn at ddirgelwch y deunydd cyfoethog a oedd mor boblogaidd yn y llysoedd Ffrengig a Normanaidd, a chyn i'r deunydd fod ar gael ym Mhrydain, nid yw'r cyfeiriadau at sidan mewn testunau cynnar ond yn pwysleisio hynny. Gwelir y gair cyntaf un am ddeunydd sidanaidd yn y Gymraeg yn 'Y Gododdin' wrth i'r bardd nodi fod ei filwyr mewn 'seric ddillad':

ardemyl meirch a seirch a seric dillat
ardweyi waetnerth e gerth or gat.⁹⁴

Benthyciad o'r Lladin *sērica* ydyw 'serig' ac mae tarddiad yr enw'n ein cysylltu'n syth â defnyddiau dwyrain Asia ac wedi'i fenthyl yn ystod y cyfnod Rhufeinig. *Sēres* yw'r enw a roddwyd yn wreiddiol ar bobl yr ardal honno a defnyddid yr ansoddair *sēricus* yn rheolaidd am eu sidanau enwog nes i *sericum* ddod i olygu sidan. Dyma uniaethu gwisg un o arwyr brwydr Catraeth felly â gwisg o sidan dwyreiniol.

---

⁹³ E. Jane Burns, *Courtly Love Undressed* (Philadelphia, 2002), t.185.

⁹⁴ CA, awdl XCIV, t. 44.

Yn y Pedair Cainc awn gam ymhellach wrth i'r awdur ddefnyddio'r union air Ffrangeg *pali* sydd yn nodi'n gryno 'sidan â brodwaith', gan amlaf wedi ei wneud o edafedd aur. Pwysleisia'r defnydd hwn statws uchelwrol yr arwyr a'r arwresau sy'n ei wisgo, fel y gwna'r gair mewn llenyddiaeth Ffrangeg sy'n cael ei ddefnyddio'n gyson i amlygu deunydd symbolaidd 'dwyreiniol' y tu hwnt i Ewrop. Mae ei darddiad gwreiddiol yn ei gysylltu ag Alecsandria yn yr Aifft gan mai yno yr oedd y brodwaith sidanaidd a roddodd inni 'pali' yn cael ei fasnachu yn yr unfed ganrif ar ddeg a'r ddeuddegfed ganrif. Mae Marie de France yn un o'i *lais* er enghraifft yn cyfeirio at 'paile roé' er mwyn nodi statws plentyn anhysbys, fel yn achos Lleu yn *Pwyll* sy'n nodi fod 'llen o bali' am y plentyn anhysbys a ddarganfu Teyrnnon. Cywir yw dweud mai dylanwad cryf yr iaith Ffrangeg sy'n gyfrifol am fodolaeth y gair 'pali' yn rhai o'n testunau cynharaf a brodorol, ond rhaid cydnabod hefyd fod yma ddylanwad diwylliant llysoedd ac arferion Ffrengig ar y Pedair Cainc:

Courtly figures draped in these costly fabrics become, at one and the same time, decorative icons of the excessive wealth accumulated in western Europe courts in the French Middle Ages and visual maps pointing to the non-European sites that provided the sumptuous goods used to mark the elite social status of courtly lovers in literary accounts.⁹⁵

Yr un yw bwriad ei gynnwys yn y chwedlau – y mae'n brawf o uchelwriaeth gymdeithasol cynulleidfa'r cyfarwydd wrth iddo ddewis y gair Ffrangeg i ddisgrifio gwisgoedd ei gymeriadau. Dan ddylanwad llenyddiaeth Ffrengig felly y daeth cymeriadau'r Mabinogi i wisgo 'eurwisg o bali'.⁹⁶ Mae'r rhamantau'n profi fod mwy o ddiddordeb mewn defnyddiau erbyn i'r sawl a aeth ati i'w cofnodi. Eto, ymgais i atgoffa'r gynulleidfa o'r delfrydau gwyh a oedd yn bodoli yw'r cyfeiriadau at

---

⁹⁵ 'The generic term "pales" (from *pallium*) denotes costly silk fabric and the spectrum of luxury goods fashioned from it: tents, tapestries, wall hangings, bed curtains, and coverlets, as well as luxury garments, frequently characterized by the adjective "d'orient". These silks sometimes carry a more specific designation of provenance such as "paile d'ynde", "paile grigois," or "paile alixandrin" (silks from India, Greece, Alexandria)': Burns, *Courtly Love*, t. 187.

⁹⁶ Defnyddir 'pali' hefyd yn drosiadol i ddisgrifio gwallt merch, er enghraifft Ieuan Deulwyn: 'Coron o bali kaerog/kowir grefft fel kwyr y grog', t. 7.

decostiliau. Wrth drafod symbolaeth lliwiau yn y chwedlau dywed Fiona Winward am Owain:

Fabric forms a large percentage of the color terms referent to aid the evocation of luxury in the courtly setting encountered.

Aiff ymlaen i egluro sut y defnyddiwyd y cyfeiriadau i bwysleisio'r moeth:

As well as aiding narrative structure, therefore, colours in *Owain* are also used for their own sake to create a vivid picture and to underline the wealth of these unknown realms.⁹⁷

Y delfryd eithafol a lunnir felly yn y tair rhamant a rhaid ystyried y posibilrwydd eto sut y daeth y deunyddiau ynghyd â'r wybodaeth amdanynt i'r cyfarwyddiaid. Yn y cyfieithiadau Cymraeg o destunau mewn ieithoedd eraill, y mae'n naturiol bod termau estron yn cael eu defnyddio. Er nad adlewyrchiad o ddiwylliant Cymreig a gawn yn y cyfieithiadau, maent yn brawf i dermau am decstiliau fodoli mewn Cymraeg Canol. Yn *Y Seint Greal* mae Gwalchmai yn cael ei wisgo mewn dillad 'o ysgarlat a ffwryr o grwyn gra yndunt',⁹⁸ y ffwr ysgarlad yn nodweddiadol o wisg uchelwrol a drudfawr yn y cyfnod hwn.

Yr oedd nyddu sidan o'r sidanbryf yn grefft arbennig ac am ganrifoedd yn cael ei chysylltu â Tsieina a'r Dwyrain Pell. Mae enghraifft o sidan wedi ei wehyddu ym Mhersia rhwng c. 800 c. 1000 ar gadw yn Amgueddfa Fictoria ac Albert yn Llundain (gweler delwedd 3). Ond erbyn cyfnod Beirdd yr Uchelwyr, fodd bynnag, yr oedd sidan bellach wedi cyrraedd y Gorllewin wedi i'r concwerwyr Islamaidd ddod â'r dechneg o nyddu sidan o'r sidanbryf gyda hwy a chyflwyno'r diwydiant hwnnw (a elwir yn *sericulture*) i grefftwyr Sisali a Sbaen, ac o'r drydedd ganrif ar ddeg ymlaen y dechreuwyd allforio sidan o Sbaen a'r Eidal. Nid yw'r beirdd bellach yn defnyddio'r defnydd i ddynodi statws yn unig. Yr oeddynt wedi gweld a theimlo

⁹⁷ Fiona Winward, 'Colour Terms in Medieval Welsh Literature' (Ph.D. [Cambridge] 2003), 9-50.

⁹⁸ Williams, *Y Seint Greal*, t. 211.

llyfnder, ceinder a disgleirder y defnydd meddalaidd hwn, ac o'r herwydd yn gweld y cyfle i'w gymharu a'i ddefnyddio'n ffigurol i arwyddo rhywbeth gwyth a gwerthfawr.

Mae'r rhan fwyaf o'r trosiadau hyn yn cael eu defnyddio i ddisgrifio gwallt, barf, neu flew ar y corff (fel aeliau). Dywed Gruffudd Llwyd yn niwedd y bedwaredd ganrif ar ddeg yn ei gerdd foliant i farf Owain ap Maredudd:

Sud glwys ar osodiad glân,
Llyna sud, llwyn o sidan.⁹⁹

Mae Dafydd Nanmor yn trosi gwallt Llio yn ddwy raff o sidan, ac estynnir y ddelwedd ymhellach gan ei drosi'n 'glog melyn glân':

Ag mae'r ddwydid o sidan
Am Lio'n glog melyn glân.¹⁰⁰

Gan Werful Mechain cawn gywydd sy'n llawn o'r trosiadau hyn sef 'cywydd y gont':

Sawden awdl, sidan ydiw,
Sêm fach len ar gont wen wiw,¹⁰¹

Defnyddir sidan hefyd yn drosiad am statws yr uchelwr a chysylltwyd sidan â gwisg urdd y marchog. Cyfeiria Hywel Swrdwal at wisg las sidanaidd wrth urddo Wiliam Herbert Ieuanc yn farchog o'r Badd:

Os sidan las ei edau
Neu wyrdd a wisg, un o'r ddau,
Rhoi am hwn, rhwym yw hynny,
Gledd deufin o'i frenin fry.¹⁰²

Barnu hyn, fodd bynnag, a wna un o'r beirdd mewn cywydd a briodolir i Siôn Cent:

Mae'n oferedd, caswedd ced,
A gwyth drwsiad, cludiad clêr,
Caru nwyf ceir yn ofer.
Gwisgwn, gosodwn sidan
A'r aur, ac ofer eu rhan.¹⁰³

---

⁹⁹ GGLI, 16.53-4.

¹⁰⁰ PWDN, 29.35-6.

¹⁰¹ GGM, 9.41-2.

¹⁰² GHS, 6.39-42.

Deunydd arall a oedd wedi ei wneud o sidan oedd syndal. Benthyciad o'r Saesneg Canol *sinda* ydyw yn ôl GPC, ond gall fod yn fenthyciad uniongyrchol o'r Ffrangeg hefyd o gofio fod nifer helaeth o decstiliau wedi eu benthycio o'r iaith honno.¹⁰⁴ Y mae'n llawer teneuach na sidan ac felly'n fwy ysgafn a brau. Cyfeirir ato gan y Gogynfeirdd fel deunydd drudfawr a chyflëir y syndod mai cadachau ac nid *syndal* oedd am y baban Iesu gan Madog ap Gwallter yn niwedd y drydedd ganrif ar ddeg:

Pali ny myn, nid uriael gwyn ei ginhynnau,
Yn lle syndal ynghylch ei wâl gwelid carpau.¹⁰⁵

Gan Gogynfardd arall, Gwynfardd Brycheiniog, mantell Dewi Sant sydd wedi ei wneud o syndal. Awgryma hyn ei fod yn cael ei gysylltu ag arwyr crefyddol – defnydd nad oedd ar gael yn llythrennol yn eu cyfnod o bosibl gan ei fod mor ddud. Ond eto, mewn llenyddiaeth Ffrangeg y mae syndal yn llai gwerthfawr na sidan ei hun, a'i bwrpas oedd leinio gwisgoedd:

...The least costly of the woven silks was taffeta (first called 'cendal'), which was often used to line silk or woollen garments or to make accessories and cushions.¹⁰⁶

Cyfeirir ato felly yn y *Roman de la Rose*:

La pene (of the sercot) ert d'un cendal vermeil....

A phan ddaeth deddfau i rym yn Ffrainc ynglŷn â defnyddiau, yr oedd syndal weithiau yn cael ei ganiatáu pan waharddwyd sidan:

Archivist Jules Quicherat relates that in 1276 the consul of Marseille regulated prices on heavily ornamented hoods and cloaks lined with cendal and other silks;¹⁰⁷....The preachers condemned vanity, but where did keeping up appearances end and vanity begin? Plain taffeta-weave cendal was fine, but other silks went too far.¹⁰⁸

---

¹⁰³ ASC, 7.20-4.

¹⁰⁴ Gw. yr eirfa ar ddiwedd y traethawd.

¹⁰⁵ CBT VII, 32.16.

¹⁰⁶ DMA, 20.

¹⁰⁷ Sarah-Grace Heller, 'Limiting Yardage and Changes of Clothes: Sumptuary Legislation in 13th Century France, Languedoc and Italy', yn *Medieval Clothing and Textiles*, 1 (2005), 126.

¹⁰⁸ Heller, 'Limiting Yardage', 130.

Mae'n parhau fel deunydd gan feirdd y bymthegfed ganrif. Delwedd o gartref
Gwerful Fychan gan Llawdden yw 'caer syndal', sef rhywle lle y gwisgid neu y
darperid syndal.¹⁰⁹ Y mae'r beirdd hefyd yn ei ddefnyddio wrth gyfeirio at ansawdd
dail y coed, er enghraifft Ieuan Deulwyn yn ei gywydd i'r fedwen, 'syndal haf syn
deilio hon'.¹¹⁰ Tebyg i ddeunydd taffeta yw'r ffordd orau o ddisgrifio syndal felly, a
chysylltir y defnydd â'r dwyrain pell fel 'serig' uchod.¹¹¹ Yn *Iarlles y Ffynnon*
dywedir fod yr arwr Owain yn cysgu ar wely wedi ei danner â syndal a bliant.¹¹²

Wrth i'r oes ddatblygu ac wrth i dechnegau newydd gael eu datblygu yn y
diwydiannau sidan yn yr Eidal a Sbaen arbrofwyd mwy â gwehyddu sidan a satin,
megis cynnwys uno edafedd gwlanog neu edafedd metelaidd, proses sy'n tarddu o
ddinas Lucca yn yr Eidal (gweler delwedd 2). Yr enw a roddwyd ar un o'r
gwehyddiadau hyn oedd damasg. Daw'r enw o'r ddinas Damascus yn Syria a fu'n
ganolfan wehyddu bwysig iawn yn yr Oesoedd Canol. Gall damasg yn gyffredinol fod
o unrhyw ddefnydd – sidan, gwlân, lliain neu gotwm, ond yr hyn a olygir gan amlaf
yw gwead wedi ei wneud wrth wehyddu i gyfuno dau fath o ddefnydd:

Damask, for example, combines wrapfaced and weft-faced twill or satin sections and is always reversible because a pattern area with warp floats on one side will have equal weft floats on the other. The earliest-known damasks were found in China, but the technique was also developed to a high level by the linen manufacturers of northern Europe from the sixteenth century.¹¹³

---

¹⁰⁹ GLI, 8.2.

¹¹⁰ GID, 8. t. 14. Hefyd Dafydd ab Edmwnd am yr ywen.

¹¹¹ Gw. Burns, *Courtly Love*: 'The light-weight cendal (from Arabic "sundus") mentioned here denotes a supple silk taffeta deriving, along with the thicker, more luxurious and heavier *samit*, from Syria and Asia Minor. The decorative floral brocade called diapres in this description originates from Bagdad, as do a number of silks named frequently in other courtly romances: siglaton, baldequin, and tiraz. The lavish fabrics draped on the body of Pygmalion's ladylove, along with the imported gold, pearls, and precious gems that further adorn her, mark a substantially porous cultural border between east and west, allowing oriental opulence to infiltrate and define not only courtly elegance, but also the practice of love', t. 184.

¹¹² Defnydd yw *bliant* yma, ond yn y Ffrangeg gwisg am ran uchaf y corff yw *bliant*. Daeth y term 'bliaut de cendel' sef gwisg o syndal yn ymadrodd poblogaidd mewn llenyddiaeth Ffrangeg a gwelir yn *Roman de la Rose* sut y daeth i olygu gwisg ddrudfawr, gw. td. 31.

¹¹³ Jennifer Harris, *5000 years of Textiles* (London, 2004), t. 20.

Yn ffodus iawn mae llawer iawn o waith sidan damasg wedi goroesi yn yr Amgueddfa Fictoria ac Albert yn Llundain, un enghraifft yn cyfuno coch a gwyrdd, a phatrymau o flodau a chylchoedd yw'r mwyaf cyffredin. Ceir hefyd enghreifftiau o liain damasg yn yr Amgueddfa sy'n fwy golau eu lliwiau a rhai â dyddiad mor gynnar â'r bedwaredd ganrif ar ddeg o Ogledd Ewrop ac eraill, o Tsieina. Yng Nghymru, ceir enghraifft ddiddorol o ddamasg sydd tipyn yn ddiweddarach na'r enghreifftiau Seisnig, sef c. 1708-0. Mae'n debyg iddo gael ei wneud yn Lloegr, ac yn brawf sut yr oedd defnyddiau sidanaidd o'r fath yn cael eu trosglwyddo o un genhedlaeth i'r llall. Eiddo i deulu'r Johnes o Garthmyl Isaf, Y Trallwng, oedd yn wreiddiol ac mae bellach yn rhan o gasgliad y gwisgoedd yn Amgueddfa Werin Cymru.

Sylwer felly nad oedd damasgu'n grefft a ddaeth i Brydain tan wedi'r ail ganrif ar bymtheg ond gan feirdd yr uchelwyr mae damasg yn derm a ddefnyddir i ddelweddu uchelwr cyfoethog sy'n dangos eu bod yn gyfarwydd â'r cynnyrch os nad y dechneg. Yn aml cyfeirir at yr uchelwr 'mewn damasg', a defnyddir y trosiad fod yr uchelwr yn 'ddiemwnt mewn damasg' gan nifer o'r Cywyddwyr fel Dafydd Llwyd:

Merched ieirll, a'u meirch a'uawns,
Mewn damasgu, a'u main diemawns. ¹¹⁴

A Wiliam Llŷn mewn cywydd i Domas Tanad:

Yr un wedd ei rawn a'i wasg
Â main diemwnt mewn damasg ¹¹⁵

Pwrpas y ddelwedd yw bod yr uchelwr felly mor loyw â diemwnt mewn damasg ac yn disgleirio'n fwy llachar na'r un uchelwr arall. Ac fel 'diemwnt' y mae ffurf

---

¹¹⁴ GDLI, 35.59-60.

¹¹⁵ WLI, t. 196.

dreigledig o ‘Tomos’ hefyd yn cyflythrennu’n dda ag ef. Y mae Huw Cae Llwyd yn gweld ei noddwr:

Ef a rôl yn frau i was
Wisg o’r damasg, wŷr Domas.
Dawnus ytiw dan satan
I drwsio’r tlawd, Risiart lân.¹¹⁶

Yn ei gywydd ‘Moliant i Groesoswallt’ mae Siôn Ceri’n gweld ‘rhianedd heulwedd hwnt / Mewn damasg â main diemwnt’.¹¹⁷ Yn ei foliant i Siôn ap Hywel Fychan, Caer-gai, mae Huw ap Dafydd yn dweud:

Saith o fonedd anrhydeddynt
Sy’n graig o aur Siôn Grae gynt,
Mewn damasg a main diemwnt
A glaswydr, hydd Glosedr hwnt.¹¹⁸

Mewn cywydd â natur ddychanol iddo i Llywelyn ap Gutun meddai Gwerful Mechain amdano:

Duwmawrth yn gwisgo damasg,
A choler wen uwchlaw’r wasg;
Trannoeth, meddai blant Ronwen,
Ûd ar ei war o’r Dre-wen.¹¹⁹

Gwawdio ariangarwch y dyn hwn a wna Gwerful wrth awgrymu ei fod yn cardota trwy’r wlad ac yn gwisgo dillad moethus yn ystod yr wythnos. Er mai’r gwŷr sydd gan amlaf yn gwisgo damasg mae’r merched hefyd yn cael eu disgrifio mewn damasg yn ogystal. Meddai Siôn Tudur yn ei gywydd ‘I Ganmol Gwraig ac i Ddifenwi ei Gŵr’:

Gwe ddamasg yw’r feinwasg fun,
Gwe arw garth yw’r gŵr gwrthun.¹²⁰

Enghraifft o ddefnydd trosiadol o’r gair damasg yw mewn cywydd gan Deio ab Ieuan Du i ddiolch am baun. Cyffelybir ei wisg i frethyn damasg:

---

¹¹⁶ GHCLI, 27.5-8.

¹¹⁷ GSC, 52.43-4.

¹¹⁸ GHD, 18.27-30.

¹¹⁹ GGM, 7. 49-52.

¹²⁰ GST I, 168.39-40.

Gwisg wyrdd heb un gwregys gwasg,
A'i stumog megis damasg;¹²¹

Sylwer sut yr uniaethir y paun â'r uchelwr wrth i'r bardd gymharu stumog y paun â gwisg uchelwrol, a bod y paun fel yr uchelwr balch, yn drwsiadus mewn damasg. Er na fanylir ar y dechneg o lunio damasg yn y farddoniaeth, mae'r cyfeiriadau uchod yn bendant yn adlewyrchu yr ymwybod gan y beirdd ei fod yn ddefnydd drudfawr. Yr oedd yn ddefnydd hefyd a gysylltid yn gyson nid yn unig â'r uchelwyr ond hefyd ag arglwyddi, arglwyddesau a'r teulu brenhinol. Yn 1776, agorwyd bedd Edward I a fu farw yn 1307 a gwelwyd sidan damasg coch am y corff.¹²² Yn y llys brenhinol yr oedd disgwyl i forynion y frenhines Jane Seymour yn 1537 wisgo sidan a damasg i amlygu 'ffasiwn Ffrengig' sy'n arddangos y diddordeb newydd hwn mewn defnyddiau egsotig yn y bymthegfed ganrif a'r unfed ganrif ar bymtheg.¹²³

Tra gwahanol i'r defnyddiau ysgafn a thenau yw melfed ac yn y cyfnod cynnar 'ffustian' oedd y term a ddefnyddid i gyfeirio at felfed a melfaréd. Yn ôl GPC daw'r cofnod cynharaf o'r gair yn y Gymraeg gan Lewys Glyn Cothi yn y bymthegfed ganrif, ac y mae'n fenthyciad o'r gair Saesneg Canol 'veluet'. Tarddai'r gair hwnnw o Hen Brofensal, o Ladin Vulgar *villittus* gyda'r ystyr wreiddiol 'shaggy hair' yn rhoi inni'r un math o ddefnydd â'r ffris brodorol. Y mae'r defnydd yn cael ei wneud o wehyddiadau syml neu gymhleth a'r hyn a elwir yn 'felfed dwbl' oedd un o'r technegau gwehyddu melfed cynharaf. Defnydd drudfawr iawn oedd, ac yn cael ei wisgo gan yr arglwyddi ac uchelwyr yn unig yn yr Oesoedd Canol. O'r deunydd hwn, cynhyrchwyd dillad o liwiau trawiadol: ar gadw yn Amgueddfa Fictoria ac Albert y mae enghreifftiau o felfed Eidaleg neu Sbaeneg o'r unfed ganrif ar bymtheg sy'n goch

---

¹²¹ GDID, 12.49-50.

¹²² John Steane, *The Archaeology of the Medieval English Monarchy* (London/New York, 1993), t. 55.

¹²³ K. M. Phillips, *Medieval Maidens: Young Women and Gender in England, 1270-1540* (New York, 2003), t. 116.

llachar â phatrymau o gylchoedd arno. O'i gymharu â sidan, y mae melfed yn ddiweddar iawn ymysg cyfeiriadau'r beirdd ac er bod ambell gyfeiriad gan Lewys Glyn Cothi, er enghraifft i ddisgrifio'r tir fel 'melfed torsed', defnyddir y gair yn bennaf gan feirdd yr unfed ganrif ar bymtheg. Dywed Gruffudd Hiraethog iddo dderbyn 'siaced o'r melfed main'¹²⁴ gan ei noddwr a disgrifir sircyn o groen moelrhon gan yr un bardd fel 'Siaced harddgled melfed môr'.¹²⁵ Yn ddiweddarach hefyd y mae melfed yn cael ei nodi mewn ewyllysiau a phob amser ymysg y bonedd, er enghraifft ewyllys Syr Ryce Mansell sy'n gadael i'w ferch yng nghyfraith ŵn melfed gwyrdd a gŵn melfed du; i'w ferch gŵn melfed crimson a gŵn melfed du a sawl gŵn damasg hefyd.¹²⁶

Llund dwrn o'r tecstiliau mwyaf poblogaidd sydd gennym yn y trafodaethau uchod, wrth gwrs, ond câi defnyddiau eraill eu crybwyll gan y beirdd yn ogystal. Unwaith eto, Dafydd ap Gwilym yw'r mwyaf mentrus ei iaith, a chanddo ef cawn dermau am destiliau yn cael eu defnyddio'n drosiadaol a hynny'n amlwg wrth ddisgrifio anifeiliaid ac adar. Y mae'n disgrifio plu'r ceiliog mwyalch fel *sae*, sy'n fenthyciad o'r Saesneg Canol *saie*, 'a cloth of fine texture resembling sege; in the 16th century sometimes partly of silk'. Un arall yw *camlod*, sef defnydd ysgafn o wlân, sidan a blew a ddefnyddiwyd i wneud mentyll sy'n fenthyciad o'r Saesneg 'camlot'. Cafwyd *medlai* hefyd, sef defnydd o wlân o wahanol liwiau, ac un cyfeiriad at gotwm gan Guto'r Glyn sy'n ddelwedd am flew'r milgi. Mae'r cysylltiad hwn o ddelweddu neu ddyfalu croen anifeiliaid a phlu adar yn destiliau yn rhywbeth oesol wrth gwrs, ac

---

¹²⁴ GGH, t. 439.

¹²⁵ GGH, 102.46-8.

¹²⁶ Philip Riden, *Glamorgan wills proved in the Prerogative Court of Canterbury 1392-1571* (Cardiff, 1985), t. 23.

nid Dafydd ap Gwilym yw'r cyntaf i arfbrofi. Ond sylwer hefyd sut y mae'r noddwyr eu hunain yn dod yn gnewyllyn i'r dyfalu, eu gwallt, a'u barf a'u gwisgoedd oll yn ennyn delweddau o decstiliau amrywiol.

5. *Brodwaith a Gwaith Nodwydd ar Ddefnyddiau*

Cafwyd sawl ffordd o addurno dillad a defnyddiau yn yr Oesoedd Canol ac un o'r ffurfiau mwyaf hynafol oedd gwisgo ffwr neu gra. Ond yr oedd gwaith nodwydd hefyd yn cael ei weithio ar wisgoedd ac yn y Gododdin cawn gyfeiriad o bosibl at 'eddi eurwaith', sydd yn ôl Ifor Williams yn cyfeirio at 'ridens aur ar wisg neu wregys yr arwr'.¹²⁷ Mewn erthygl gan Dr Marged Haycock, 'Defnydd Hyd Ddydd Brawd: Rhai Agweddau ar y Ferch ym Marddoniaeth yr Oesoedd Canol', cawn drafodaeth sut y mae cyfeiriadau'r beirdd at wnïo, gwehyddu a brodio yn adlewyrchu *genre* gwahanol yn ein traddodiad barddol.¹²⁸ Defnyddient y crefftau hyn yn ffigurol i ddisgrifio pob math o wrthrychau, boed yn ddefnyddiau, yn adeiladau, yn natur, yn wallt, ac yn fwy nodedig, unr y broses o wehyddu a brodio â llunio'r farddoniaeth ei hun.

Yn y bennod gan Ruth Geuter, y mae hi'n casglu nad oes tystiolaeth bendant yn cysylltu menywod â'r grefft o wehyddu yng Nghymru.¹²⁹ Dengys Dr Haycock sut y cyfeiria'r beirdd at ferched sy'n gwneud gwaith brodwaith, ond fod y cyfeiriadau ar y cyfan yn brin. Y mae'r ddelwedd o'r ferch â'r droell yn ddelwedd ryngwladol wrth gwrs, a merched wrth eu gwaith yn gwehyddu yn cael eu hamlygu mewn chwedlau cyfarwydd, er enghraifft *Sleeping Beauty*. Ond mae'r berthynas hon yn mynd yn bell

---

¹²⁷ CA, Awdl I, llin. 8, 'ethy eur aphan', gw. trafodaeth Ifor Williams ar 'ethy' a 'aphan', t. 65.

¹²⁸ Haycock, 'Defnydd Hyd Ddydd Brawd'.

¹²⁹ Ruth Geuter 'The Silver Hand': Needlework in Early Modern Wales' yn *Women and Gender in Early Modern Wales*, (Cardiff, 2000), 162.

yn ôl ac fe gysylltir merched â gwehyddu mewn delweddu yn y *Luttrell Psalter*, a llawysgrifau yn Lloegr a Ffrainc rhwng y bedwaredd ganrif ar ddeg a'r bymthegfed ganrif.

Gwelir oddi wrth y cyfeiriad cynnar at 'pali' fod y Cymry'n addurno eu gwisgoedd â brocêd euraidd, ac yn *Iarlles y Ffynnon* a *Breuddwyd Rhonabwy*, cawn ddisgrifiad ehangach o'r brodwaith hwn o Alecsandria wrth nodi fod y 'pali' yn 'gaerog', sef wedi ei weu o edau gyfrodedd yn rhesi cyfochrog yn groes o gornel i gornel, yn debyg i furiau caer. Prawf pellach o wybodaeth ein llenorion canoloesol am frodweithiau a thapestriau enwog a oedd yn cyfoesi yw'r cyfeiriadau cyson at 'cloth-of-Arras' a 'choth-of-Gold'. Yr oedd Arras yn Fflandrys yn ganolfan hollbwysig o safbwynt cynhyrchu tapestriau a gwehyddwyd ffigurau natur a golygfeydd lliwgar ar y tapestriau mwyaf caboledig. Hoffai Lewys Glyn Cothi uniaethu'r defnyddiau â'r tapestri enwog hwn, megis yr huling gwely y mae'n erchi gan Elin Llywelyn. Cyfeirir yn gyson at 'law' yn y cywydd sy'n awgrymu gwaith llaw gyfrin a hefyd fod 'yn y llen ym naw lliw, / naw edn ar frethyn ydiw,'. Aiff ymlaen wedyn i gyfeirio at y delweddu a gafwyd ar yr huling:

naw o geirw yn eu gorwedd,
ac â naw ewig un wedd,
deuddeg o ddail medleilas,
a deg o liw du a glas.
Yr oedd gant o wyrdd a gwyn,
yr oedd mil rhudd a melyn,
delwau mân gwaith dwylaw merch,
derw a llun adar llannerch.
Wybren a gudd dalcen dyn,
awyr brithwyrdd yw'r brethyn.¹³⁰

Mae Ruth Geuter o'r farn mai disgrifio tapestri a wna Lewys Glyn Cothi yn y cywydd hwn, meddai:

---

¹³⁰ GLGC, 227.41-48.

Worked on a loom, by a coloured weft woven into the design on the wrap, it is often hard to distinguish in early records from embroidery. Both techniques could be worked with a needle and woollen thread and, ideally embroidery was worked in a frame to keep the ground taut. The bedcover, or huling, which Lewys Glyn Cothi requested from Elin Llywelyn, was woven on a loom, colourful and decorated with motifs, and thus also possibly tapestry work.¹³¹

Rhaid gweithio ar ffrâm wehyddu i wneud gwaith nodwydd sy'n rhy fawr ei faint, a therm arall am y ffrâm arbennig hon oedd 'gwŷdd'. Er na cheir enghreifftiau o'r term yn ôl GPC cyn canol yr unfed ganrif ar bymtheg, mae Owen Thomas yn awgrymu mai gwŷdd yn yr ystyr 'ffrâm gwŷydd i weu defnyddiau fel gwlanenni, brethynnau a charthenni' yw'r cyfeiriad at wŷdd gan Dafydd Epynt yn ei gywydd i ofyn *ffaling*, a'i fod yn cyfeirio at y lliw coch sydd wedi'i blethu'n gywrain yn ei broses o wneud y *ffaling*:

Defni gwaed a fu 'n y gwŷdd
Drwy'r brwyd a roir ar brydydd.¹³²

Defnyddid y gair gwŷdd hefyd yn ffigurol am ddefnydd barddoniaeth fel yr ymadrodd 'gwŷdd gwawd' chwedl Dafydd ap Gwilym a fu'n boblogaidd gan Feirdd yr Uchelwyr rhwng y drydedd ganrif ar ddeg a'r unfed ganrif ar bymtheg a gellir ei gymharu hefyd â gwŷdd y coed. Onid yw hyn yn dangos sut y mae'r beirdd yn cyfannu'r ddawn o farddoni â'r ddawn o wehyddu? Mae'r cysylltiad yn un hynafol iawn ac nid yw'n unigryw i Gymru. Ceir y term Gwyddeleg *úaimm* 'pwytho' am gyflythreniad, a *glumsnaithe filidechta* 'gwe barddoniaeth'. A gallwn hefyd edrych ar darddiad geiriau fel *text* o'r Lladin *textum* 'yr hyn a wehyddwyd'.¹³³ Cynyddu a wna'r cyfatebiaethau ym marddoniaeth yr Uchelwyr, ac awgryma Dr Haycock fod hyn yn adlewyrchu'r ffaith fod y crefftau hyn bellach yn rhai mwy proffesiynol, 'ac yn aml

---

¹³¹ Geuter, 'The Silver Hand', 159.

¹³² GDE, 19.41-2.

¹³³ Gw. Haycock, 'Defnydd Hyd Ddydd Brawd', t. 51.

dan reolaeth gwŷr, ac yn uwch eu bri felly na chynt, yn enwedig o ystyried lle canolog y diwydiant gwlân yn economi Cymru'r cyfnod'.¹³⁴

Nid yw'r dehongliadau sydd i'r gair 'gwe' (Lladin *text*, uchod) ond yn amlygu mor eang yw ei ystyr a'i fod yn gallu golygu brodwaith (ar ddilledyn) neu dapestri (megis llen gwe o bosibl), gwe o farddoniaeth, gwe o wallt neu farf, gwe o flew anifail – a nodi ond ychydig o ystyron trosiadol. Rhaid edrych yn fanylach ar y broses o wehyddu neu o lunio brodwaith yng Nghymru i roi'r term yn ei gyd-destun priodol. Y brodwaith mwyaf enwog yn Lloegr yn y drydedd a'r bedwaredd ganrif ar ddeg oedd yr *opws Anglican* a gwelir enghreifftiau ohono yn Amgueddfa Fictoria ac Albert, ond nid yw'r dystiolaeth mor amlwg yng Nghymru:

These people had, too, the kin networks and school contacts with further spread designs and techniques on a regional basis. But there is very little evidence to suggest that from the point of view of needlework we should assume that experiences in Wales and in England were the same. Evidence that is plentiful in relation to women in England is much rarer in Wales.¹³⁵

Cafwyd, fodd bynnag, ambell gyfeiriad gan y beirdd at yr offer a ddefnyddiai'r gwehyddion ac mae'r wybodaeth dechnegol yn fanwl iawn. Un o'r offerynnau hanfodol fel y dywedwyd uchod oedd y ffrâm frodio. Y term cyffredinol am ffrâm gyffredin neu'r harnais sy'n symud edafedd yr ystof neu'r ddylif yw 'brwyd'. Dengys cywydd gan Guto'r Glyn sut y defnyddir y grefft i ddisgrifio y tu mewn i adeilad yn ei gywydd i Syr Siôn Mechain. Mewn cyfres o drosiadau'n delweddu'r 'Caer o Ddeuddwr', meddai:

Tri brwyd a weuwyd o wŷdd,
Troi'n gwlm bob tri'n ei gilydd.¹³⁶

---

¹³⁴ Haycock, 'Defnydd Hyd Ddydd Brawd', 52.

¹³⁵ Geuter, 'The Silver Hand', 160.

¹³⁶ GGI², 107.33-4.

Er i'r disgrifiad ddigwydd mewn cyfres o drosiadau sy'n dechrau â'r rhif cyfrin tri, tybed a oes yma gyfeiriad go iawn at dair ffrâm o frodwaith neu dapestri ar furiau'r tŷ? Yr oedd hynny'n gyffredin iawn ym mhlastai'r uchelwyr, ac mae'r bardd yn cyfeirio at 'gerrig' a 'theils' y tŷ yn y llinellau blaenorol a fyddai hefyd yn gorchuddio'r lloriau a'r muriau. Yn ddelweddau ar y tapestrïau cafwyd lluniau crefyddol, mytholegol a chlasurol ac un o'r cerddi sy'n cyfeirio at rai o'r delweddau hyn yw'r gerdd gan Lewys Glyn Cothi sy'n gofyn am len dapestri gan Annes ferch Siôn wraig Gruffudd ab Ieuan, maer Caerllion ar Wysg. Mae'r bardd yn rhestru'r lluniau ar y tapestri, o nodi ond un pennill:

llun Mair a'r deuddeg mewn cadeiriau,
llun saint a Iesu, llun santesau,
llun meillion gwyrddion, llun garddau - Ffrengig,
llun brig y goedwig yn fagadau,¹³⁷

Y mae o werth neilltuol ac mae'r delweddau crefyddol yn amlwg. Nid felly, fodd bynnag y 'cloth-of-Arres' a gâi gan Angharad ferch Ieuan sydd wedi ei wehyddu a'i addurno gan grefftwyr Lobmardi, yr Eidal â delweddau natur, 'Lwmbard wrth balis garden'. Ceir croglen wedi ei brodio sy'n dyddio o'r cyfnod c. 1710-20 yng Nghymru, sy'n rhan o set ystafell plas Bryncunallt yn y Waun, yn Sir Ddinbych. Mae hi hefyd yn llawn o ddelweddau natur, yn adar a phlanhigion Ewropeaidd, wedi ei wneud o wllân a sidan. O safbwynt cyfeiriadau clasurol, cynherir lliwiau'r defnyddiau at wllân defaid aur Colchis (y dalaith driongl ar arfordir dwyreiniol y Môr Du). Fel Lewys Glyn Cothi y mae Guto'r Glyn yntau'n gwneud hyn wrth ofyn am *ffaling*, wrth gyfeirio at 'myharen aur' sydd hefyd yn ymddangos ar ddechrau testun Brutus o Lyfr Coch Hergest. Un o chwedlau Groegaidd cynharaf a mwyaf hynafol yw'r chwedl.¹³⁸

---

¹³⁷ GLGC, 119.33-36.

¹³⁸ Yr oedd y Brenin Pelias o Iolcus angen cael gwared o'r bygythiad i'w deyrnas gan yr un a fyddai'n etifeddu, sef Jason. Felly fe anfonodd y gŵr ifanc ymaith i chwilio am y enu aur. Daeth yn arweinydd yr Argonauts, ac yn ystod ei daith daethant ar draws sawl antur. Gw. *The Oxford Classical Dictionary*, t. 793.

O'r briwyd y cafwyd 'brwydwaith' a 'brodwaith' ac awgryma GPC fod y gair
'brodio' yn fenthyciad o'r Ffrangeg 'broder' neu'r Saesneg 'broider'. Cyfeirir yn aml
gan y beirdd at frethyn neu len sy'n 'frodiog' sef yn ddeunydd sy'n cynnwys
brodwaith, fel Siôn ap Hywel yn 'Cywydd Merch':

Bradog liw fydd brodiog len,
Bariaeth fydd ar ddyn burwen.¹³⁹

Mae'r pwrs o felfed sidan y canai Guto'r Glyn iddo wedi ei frodio gan Catrin ei hun,
ac mae hi wedi llwyddo i droi'r edafedd ar draws dwy ffrâm frodio:

Edafedd lloer Dafydd Llwyd
A droes dyfr ar draws deufrwyd.¹⁴⁰

Nid oedd hi'n anghyffredin i addurno pwrs o'r fath â brodwaith yn yr Oesoedd Canol.

Yn wir, mae enghreifftiau o byrsiau cyffelyb wedi goroesi:

These were small bags which hung from the belts of rich men and contained such
valuables as jewels, money and even relics. They were sometimes elaborately worked
with figures and flowers in silks and metal threads.¹⁴¹

Er y cymherir y pwrs uchod â 'Pharis wead' mae'n debyg mai Caen yn Ffrainc oedd
yn nodedig am eu cynhyrchu. Yn ddiweddarach, mae Lewis Morgannwg yn cyfeirio
at fantell â brodwaith yn ei gywydd i ddiolch i Wiliam Herbert am fantell:

Gwawr ddeuliw, gwe urddolion,
o frwydau Groeg, i'r Ford Gron,
Gwythi aur tawdd, gwaith o'r tân,
Gwythi eraill gwaith arian.¹⁴²

Cymhara'r bardd y brodwaith â brodwaith Groegaidd, yn gyfuniad o edafedd aur ac
arian.¹⁴³

---

¹³⁹ GSH, 22.21-22.

¹⁴⁰ GGP, 25.63-4.

¹⁴¹ Lanto Synge, *Antique Needlework* (Dorset, 1982) t. 24.

¹⁴² GLM I, 26.63-7.

¹⁴³ Payne, *A Guide*, t. 13.

Tebyg i'r brodwaith uchod oedd defnydd a elwid yn 'cadas' sy'n fenthyciad o'r Saesneg *cadas* neu *caddice*, a disgrifir y llenni yng nghywydd Lewys Glyn Cothi i ofyn gwely fel 'Dis ysgwâr o gadas gwyn, / dôr uchel rhwng dau erchwyn'.¹⁴⁴ Y llenni addurniadol fyddai'n amgylchynu gwely canoloesol oedd y rhain. Cysylltir y math yma o ddefnydd â chasul gan Dafydd ap Gwilym wrth ddisgrifio gwisg las merch:

Asur a chadas gasul,
Eisiau gwin ar ei min mul!¹⁴⁵

Er mai gwisg merch a ddisgrifir uchod gan Dafydd, 'mantell' las mae'n debyg, gwisg offeiriad neu ryw fath o fantell addurniadol a olygir yn gyffredinol. Daw o'r Hen Saesneg *casul*, yr Hen Ffrangeg *casule*, a'r Lladin *causla*.¹⁴⁶ Hoffai'r beirdd ddefnyddio'r gair i ddyfalu croen neu flew anifeiliaid; côt y llwynog gan Rhys Goch Eryri, Y Ceiliog Mwyalch, y Ceiliog Coed a'r Ceiliog Bronfraith gan Dafydd ap Gwilym. Y mae casul arbennig wedi ei chadw yma yng Nghymru yn Eglwys Babyddol y Forwyn Fair a San Mihangel, Y Fenni, sir Fynwy, sy'n dyddio o ddechrau'r unfed ganrif ar bymtheg. Mae hi'n llawn brodwaith euraid a chroes offrei tebyg i ddelwedd Saesneg o'r bedwaredd ganrif ar ddeg. Fe gysylltir y gasul arbennig hon â theulu mawr yr Herbertiaid. Yn yr un Eglwys cadwyd urddwisgoedd â gwaith brodwaith cain o ddelweddau Beiblaidd o'r unfed ganrif ar bymtheg arnynt. Awgryma Peter Lord i Elisabeth Herbert ddod â'r brodweithiau hyn gyda hi o Lundain yn 1502 pan ymwelodd â chartref y teulu yn Nhŷ Troy, sir Fynwy. Meddai am y frenhines a'i brodiwr:

---

¹⁴⁴ GLGC, 186. 47-8. Hefyd gw. GLGC, 52.22. Y mae'r ffurf *cadis* yn fyw yng Ngheredigion, gw. J. J. Glanmor Davies, 'Rhai o Eiriau Llafar Ceinewydd a'r Cylch', BBCS, 7: 'math o frwyd a ddefnyddid flynyddoedd yn ôl', 251.

¹⁴⁵ GDG³, 128.55-6.

¹⁴⁶ Gw. y drafodaeth ar gasul Beuno, Pennod V, td. 211.

Cyflogai ei brodiwr ei hun, gŵr o'r enw Robynet, a dengys taliadau a wnaed o'i Phwrs Cyfrin iddo gael ei gomisiynu i ymgymryd â darn o waith hynod uchelgeisiol cyn i'r frenhines fynd ar daith i Gymru.¹⁴⁷

Dengys hyn y broses o gomisiynu brodiwr y llys i lunio brodweithiau, tapestrïau a llenni, llawer o'r eitemau hyn i addurno'r llys. Gwyddom fod dau dapestri enwog yn Rhaglan yn 1507, gorchuddion hardd o Arras yn adrodd stori'r Brenin Nebuchodonosor a buchedd y Santes Ide. Cyffredin iawn yw cyfeiriadau'r beirdd at y cloth-of-Aras a hynny o ddechrau'r bymthegfed ganrif. Math o frethyn lliwgar ydoedd neu dapestri a elwid felly ar ôl enw'r dref Arras yn Artois a oedd yn enwog am ei gynhyrchu.

Problem gyffredin ym Mhrydain yw diffyg brodwaith secwlar sydd wedi goroesi, fel yn hanes defnyddiau eraill drudfawr a wehyddid fel sidan damasg. Ond yn ffodus iawn yng Nghymru, darganfuwyd darn o frodwaith secwlar o gyfnod cynnar iawn, wedi'i orchuddio dan y llyn yn Llan-gors. Tybir ei fod yn mynd mor bell yn ôl â'r nawfed neu'r ddegfed ganrif. Ceir trafodaeth ar y brodwaith sydd arno mewn pennod gan Hero Granger-Taylor a Frances Pritchard¹⁴⁸ sy'n dod i'r casgliad ei fod yn frodwaith unigryw iawn:

The embroidery, carried out in silk thread, completely covers the panels within which it is contained, and these panels are glossier and thicker than the adjoining plain areas of linen (all the textiles appear to be linen). The technique for the embroidery, although so far without known parallel, is relatively easy to work out, when viewed through a binocular microscope.¹⁴⁹

Yr unig enghraifft o frodwaith Eingl-sacsonaidd o'r un cyfnod yw'r enghraifft enwog a ddarganfuwyd ym medd Sant Cuthbert, Durham, a gafodd ei wneud rhwng 909 a 916. Wedi dweud hynny, y mae gwahaniaethau amlwg rhwng y gwaith Eingl-

¹⁴⁷ Lord, t. 271. Diddorol i'r un brodiwr gael ei gomisiynu gan Harri VII i ddarparu set debyg o urddwisgoedd a chobau i Abaty Westminster yn 1509.

¹⁴⁸ Granger-Taylor a Pritchard, 'A Fine Quality Insular Embroidery from Llan-gors Crannog, near Brecon', yn *Pattern and Purpose in Insular Art* (Oxford, 2001), 91-100.

¹⁴⁹ Granger-Taylor a Pritchard, 'A Fine Quality Insular Embroidery', 93.

sacsonaidd a'r gwaith Cymreig (os yw'n frodwaith gan law Gymreig; annhebygol iawn yn ôl Lord).¹⁵⁰ Gwaith brocêd soumak ydyw, neu waith wedi ei frodio i ymddangos fel brocêd; ceir pâr o lewod bychain – pob llew gyda thair coes, y gynffon ar i fyny a dau smotyn ar eu corff uwchben eu coesau. Yr ail ddelwedd yw dail a grawnwin, a'r trydydd yw adar â gyddfau hirion, gweler y ddelwedd gyntaf yn yr Atodiad. Beth yw'r tebygolrwydd i'r gwaith hwn gael ei wneud gan Gymro neu Gymraes? 'Byddai'n braf medru dweud mai gwaith brenhines Brycheiniog neu ei llawforynion oedd y dernyn hwn', meddai Marged Haycock. Dywed Lord yntau ei bod hi'n anodd gwybod ai wedi'i fewnforio ynteu wedi'i wneud yn lleol yr oedd y deunydd ac y dylid edrych arno, o bosibl fel tystiolaeth o ddylanwad Cyfandirol, a masnach uniongyrchol, ar ddeunyddiau llys Cymreig mor gynnar â'r ddegfed ganrif. Cesglir ar ddiwedd pennod Hero Granger-Taylor a Frances Pritchard hefyd fod rhyw naws frodorol i'r brodwaith arbennig hwn:

In addition there is a certain naivety in the drawing and one might be tempted to described this as 'provincial' if it were not for the great skill shown in the execution of the embroidery, as well as in the constructional details.¹⁵¹

Pam y dylid ymwrthod â'r cynnig fod y Cymry yr un mor gywrain yn y grefft o frodio â rhai o arloeswyr yr *Opws Anglicanum*? Gwaith mawr, proffesiynol, oedd hwnnw wrth gwrs, a phaham na fedrwn gynnig fod y Cymry hefyd ar eu haelwyd yn brodio â nodwydd ar lefel ddi-dâl? Digon posibl mai crefftwr o statws proffesiynol i ryw raddau a wnaeth y darn, neu wraig y llys. Os edrychwn ar batrwm y grefft o wehyddu gwlân yng Nghymru, rhaid cofio mai fel gwaith ar lefel ddomestig yn unig y cynhyrchid y 'brycan' brodorol i ddechrau a thybed a oedd y grefft o greu brodwaith yn bodoli yn yr un modd yn y cyfnod cynnar hwn?

---

¹⁵⁰ Lord, t. 98.

¹⁵¹ Granger-Taylor a Pritchard, 'A Fine Quality Insular Embroidery', 95.

Er bod perthynas agos rhwng gwehyddu, gwaith brodwaith a llunio tapestri (sydd yn dechneg o gyfuno'r ddau) rhaid cofio bod gwahaniaethau amlwg hefyd. Er enghraifft wrth droi gwlân y ddafad yn ddeunydd gwlanog rhaid oedd cael yr offer cywir i gynhyrchu defnyddiau o faint. Fodd bynnag, wedyn ar yr aelwyd aethpwyd i droi'r defnyddiau hyn yn wisgoedd a'u haddurno â mân waith nodwydd a'r offer ar gyfer hynny yn rhan o eiddo pob gŵr a gwraig yng Nghymru. Edafedd gwlanog neu liain fyddai gan y brodwyr yng Nghymru gan mai anodd iawn fyddai cael gafael ar edau sidanaidd, er y cyfeirir yn aml gan y beirdd at edau aur, fetelaidd o bosibl, ac y mae mantell Ieuan Deulwyn gydag 'aur ar i brig'. Yn ôl Ieuan Brydydd Hir mae hug arian Tudur Penllyn yn y gerdd 'Dwyn Cariad y Bardd' gyda 'llysiau'r Mai, lliw y sêr mân,'. Y mae hi hefyd yn 'llen i'w dwyn, uwch Llundain waith' sef ei bod yn well na dim a wneir yn Llundain. Ond yn gyffredinol, gweddillion gwlân neu 'carth' (sef gwehilion cywarch neu lin) a ddefnyddiwyd i wneud y gwaith brodio yng Nghymru a chyfeiria'r beirdd yn aml at wisg o 'garth' fel rhywbeth negyddol. Dyma ddeunydd gwehilion cywarch neu lin ac o'r herwydd mae'n frethyn gwael a garw iawn. Yn 'Cywydd Achau'r Cybydd a'r Hael' meddai Siôn Tudur ei fod yn 'fab carth gryd'. Eto, o safbwynt difrïo y ceir cyfeiriad arall at wisg o garth gan Siôn Tudur yn ei gywydd i ganmol gwraig ac i ddifenwi ei gŵr pan ddywed fod y wraig mewn 'gwe ddamasg' a'r gŵr mewn 'gwe arw garth'. Taro'r un nodyn a wna Siôn ap Hywel mewn cywydd sy'n gwrthgyferbynnu'r ferch ddelfrydol â'i darpar ŵr sy'n 'arth o ddyn carthgryd'.¹⁵² Diddorol mai Sais yw'r darpar ŵr hwn, a thybed a oes yma ymgais i estyn y ddelwedd o'r Saeson yn 'wehilion cymdeithas'?

---

¹⁵² GSH, 21.29.

Ymestyniad o'r gair 'carth' yw 'carthen' ac i gyfleu blerwch anghyson y niwl mae Dafydd ap Gwilym yn ei drosi yn 'garthen anniben'. Amlwg fod ystyr 'carthen' wedi newid erbyn heddiw felly er ei fod o hyd yn gaerog a thew ac wedi ei wneud o frethyn bras, mae carthenni heddiw'n lliwgar, yn werthfawr ac yn wych fel gwrthbannau gwely, ac yn fwy na dim, yn symbol o frethyn Cymreig traddodiadol. Anodd yw dweud ai adfywiad o hen grefft yw poblogrwydd y carthenni cyfoes hyn, ynteu ymgais uniongyrchol i greu 'brethyn Cymreig traddodiadol' o'r newydd, tebyg i boblogrwydd y wisg Gymreig draddodiadol yn y bedwaredd ganrif ar bymtheg. Mae Ann Sutton o'r farn bod carthenni wedi eu gwehyddu yng Nghymru erioed:

an early type, not now made, was the tufted bed-rug or *brethyn eddie*. It was woven on handlooms, and small tufts of yarn were inserted in order to trap the air. These bed-rugs could be reversed on very cold night, so that the tufts would play an even more efficient role in insulation.¹⁵³

Ceir enghreifftiau o garthenni cyfoes o wead dwbl mewn lliwiau gwahanol ar hyd a lled Cymru erbyn hyn a diddorol fyddai gwybod faint o debygrwydd sydd rhwng y carthenni cyfoes lliwgar hyn a'r 'brycan' neu 'brethyn brith' cynnar.

Mae llawer mwy i'w ddweud am hanes tecstilïau canoloesol Cymru a thraddodiad y beirdd o gyfeirio'n ffigurol at decstilïau i greu delweddu newydd. Gwyddai'r beirdd am y tebygrwydd rhwng llunio barddoniaeth sef gwau'r cytseiniaid yn blethiadau cyffrous i'r glust a gwaith y gwehyddwyr, y sidanwyr, a'r brodwyr. Gwyddent hefyd am y fasnach decstilïau a fu ar gynnydd wedi'r bedwaredd ganrif ar ddeg, a thrwy eu llais cawn ein trwytho'n ddi-baid yn eu hoffter o wisgo'r defnyddiau hynny.

---

¹⁵³ Ann Sutton, *The Textiles of Wales* (London, 1987), t. 59.

PENNOD II

GWISGOEDD Y CYMRY CYN 1100

1. Cefndir

Cyfleu perthynas rhwng gwisg a statws yw diben y cyfeiriadau cynharaf at ddillad yn y Gymraeg. Ond ar y cyfan, prin yw'r cyfeiriadau llenyddol, a phrin hefyd yw'r ffynonellau eraill a rydd inni rywfaint o hanes y Cymry yn y cyfnod cythryblus hwn rhwng cyfnod y beirdd Aneirin a Thaliesin a'r Goncwest Normanaidd. Rhaid bodloni ar drafodaeth eang a llai manwl felly yn y bennod hon gan fod y damcaniaethau wedi eu seilio ar destunau cynnar. Damcaniaethau ydynt o hyd o ran dyddiad, amcan ac ystyr sy'n ei gwneud hi'n anodd eto i'w dadansoddi. Mae'r cyfnod dan sylw yn ymestyn ychydig dros bedair canrif a llawer iawn o newidiadau gwleidyddol yn digwydd yn ystod y cyfnod hwnnw. Ond gallwn edrych ar gynnyrch awduron clasurol i roi'r cyfnod hwn yn ei gyd-destun er nad oes llenyddiaeth Gymraeg fel y cyfryw wedi goroesi cyn y seithfed ganrif. Y Celtiaid neu'r Celtiaid Brythonaidd a roes inni'r bobl a adweinir heddiw fel 'y Cymry'. Yn ôl sylwadau Tacitus - a ysgrifennodd gofiant yn niwedd y ganrif gyntaf Oed Crist – yr oedd dosbarth cyfoethocaf y Brythoniaid yn mabwysiadu'r dull Rhufeinig o fyw, a hynny o fewn cenhedlaeth i'r goncwest. Nododd, 'yn lle casineb tuag at yr iaith Ladin, gwelwyd awydd angerddol i'w meistrolï...Daeth ein ffordd o wisgo yn boblogaidd, a gwelwyd y toga ym mhobman'.¹ Mewn cyfnod o symud mawr a dylanwadau mwy, nid yw'n syndod i'r Celtiaid cynnar hyn gael eu Rhufeineiddio dan ddylanwad mawr yr Ymerodraeth. Ond nid oedd y Celtiaid ym Mhrydain yr un mor awyddus i newid eu ffyrdd o fyw, yng ngeiriau John Davies, 'roedd y cyfryngau Rhufeineiddio yno yn llai eu maint a'u nifer, ac yr oedd Britannia yn ffinio ar fröydd lle trigai llwythau Celtaidd

---

¹ John Davies, *Y Celtiaid* (Caerdydd, 2001), t. 100.

annibynnol'.² Cadwent yn gadarn at eu traddodiadau a'u credoau brodorol a llwyddwyd i wneud hynny am ganrifoedd lawer. Awdur Lladin arall a fu'n trafod bywyd y Brythoniaid oedd Gildas, a'r fuddugoliaeth fwyaf yn erbyn prif elyn y Brythoniaid, sef y Saeson, oedd Brwydr Mynydd Baddon tua 496. Priodolodd 'Nennius' y fuddugoliaeth i ŵr a ddeuai'n ganolog i fytholeg y Celtiaid Brythonaidd, y Brenin Arthur. Yna, yn y chweched ganrif, rhywbryd o gwmpas y 570au yn ôl y farn gyffredin, bu farw Urien, brenin Rheged, a degawd neu ddau yn ddiweddarach, ymosododd y Gododdin o ardal Caeredin ar Ddeifr, ond llwyr orchfygwyd hwy ym Mrwydr Catraeth. Rhaid dechrau yn y cychwyn cyntaf un wrth sôn am wisgoedd y cyfnod hwn, pan fo'r Brythoniaid yn gwisgo mentyll o grwyn anifeiliaid amdanynt i gadw'n gynnes. Gwelsant nad oedd gwisg wlanog yn unig yn ddigon rhag elfennau creulon y tywydd ansefydlog, ac felly dyma lunio mentyll o grwyn belad, ceirw, ac anifeiliaid cyffelyb. O'r gair 'croen' y daeth rhai o'r termau diweddarach am 'wisg allanol, ddilewys' cynharaf, fel 'ysgin', sy'n cynnwys y gair Saesneg *skin*; 'pilyn' sy'n fenthyciad o'r Saesneg 'peel', yn ei dro o'r Lladin *pellis*, sef 'croen'. Daw hyd yn oed y gair poblogaidd 'gŵn' yn y pen draw o'r Lladin *gunna* sy'n golygu 'wisg allanol, wedi ei wneud o groen'. Nid yw'n syndod mai dyma ddeunydd y clogynnau cynharaf gan drigolion y cymdeithasau cynnar, a thebyg iawn oedd yr arfer gan wŷr Germanaidd yn y cyfnod cynnar hwn, yn ôl Cesar a Tacitus.³ Mae'n debyg mai rhywbeth tebyg i boncho o grwyn oedd y fantell gynharaf a wisgai nifer helaeth o drigolion cyntefig y gogledd, gan amrywio ond ychydig ar siâp yr anifail i fynd am gorff dyn. Wrth drafod tystiolaeth y cyfnod hwn am arferion materol, rhaid cofio am debygrwydd y Cymry cynnar, neu'r Brythoniaid, a'u cymdogion agos – y Gwyddelod

---

² Davies, *Y Celtiaid*, t. 101.

³ Gale Owen-Crocker, *Dress in Anglo-Saxon England* (Manchester, 1986): 'Caesar and Tacitus identify the fur clothing as a short cloak, mentioning that sometimes this animal-skin garment was the only clothing worn by ancient Germans. Iron Age finds from Danish peat bogs and Roman carvings of barbarians correspond to the observations of the Roman writers', t. 107.

– a oedd yn tarddu o’r un diwylliant Celtaidd, ond yn anymwybodol o’r berthynas agos honno, fodd bynnag. Mae llawer mwy o waith ysgolheigaidd wedi ei wneud ar wisgoedd y Gwyddelod cynnar ac o gofio’r holl ddylanwadau eraill yn y cyfnod hwn rhaid cydnabod fod cryn effeithiadau ar fywyd beunyddiol y brodorion o gyfeiriad Iwerddon, Llychlyn a Rhufain. Wedi’r cwbl, mae’n amlwg fod y fantell Wyddelig *ffaling* yn boblogaidd iawn gan y Cymry erbyn y bedwaredd ganrif ar ddeg. Gwyddys bod dwy eitem neilltuol o wisg yn perthyn i’r Gwyddel sef y *leine* a’r *brat*. Y *brat* oedd y fantell neu’r gŵn, a’r *leine* oedd y bais oddi tano. Mantell sgwarog o wllân oedd y *brat*, a chredid yn gyffredinol o ran y dystiolaeth lenyddol, fod y *brat* yn hynod gyfoethog o ran tewder oherwydd ei fod yn cael ei blygu a’i lapio sawl gwaith drosodd o amgylch y corff, a’r fantell hwyaf o ran hyd yn arwyddo’r statws mwyaf anrhydeddus. O’r gair Gwyddelig *brat* y cafwyd y gair Cymraeg.⁴ Fodd bynnag, ni cheir unrhyw gysylltiad rhwng y term a’r gair cynharaf am fantell yn y Gymraeg, sef ‘llen’. Wedi dweud hynny, y mae’r gair *len* mewn Gwyddeleg Canol yn cael ei ddefnyddio fel synonym agos i *brat*, sef clogyn neu fantell a welir yn gyson mewn disgrifiadau o ryfelwyr. O’r un llinach y daw’r gair Hen Gernyweg *len* a geir fel glos ar y gair Lladin *sagum*. Ystyr *sagum* yn ôl yr *Oxford Latin Dictionary* yw ‘a coarse woollen cloak, worn by soldiers, barbarian people’.⁵ Tybed a wnaeth hyn effeithio ar y cyfeiriadau cynharaf at y Brythoniaid yn gwisgo *llen*? Mae’r tebygrwydd rhwng yr arfer o addurno’r mentyll ag ymylwe aur dew yn amlwg o gymharu dyfyniad yn y Gododdin â dyfyniad a welir mewn testun am fytholeg Wyddelig. Mae’r Gododdin yn awgrymu bod ‘eddi aur’ ar ymyl mantell un o’r arwyr.⁶ Felly’r disgrifiad o’r arwr Elotha a wisgai fantell ag ymylwe o aur o’i amgylch: ‘*Brat go srethaib di orsnth*

⁴ Tybed a oes cysylltiad rhwng *brat* a *bryccan* sef yn ôl Jenkins ‘a coarse, woollen fabric’? Fodd bynnag, y mae Heather Rose Jones yn mynnu mai ‘a rectangular cloak’ yw *brychan* a gall y cyfeiriad yn y Cyfreithiau olygu ‘mantell’ neu ddefnydd.

⁵ P. G. W. Glare, *The Oxford Latin Dictionary* (Oxford, 1980), t. 1679.

⁶ CA, 64.

imbe'. Disgrifir hefyd y cae aur ar ei ddwyfron, ei ddau bâr arian, y pum rhod aur am ei wddf, a'i gleddyf eurddwrn sydd eto'n adleisio disgrifiadau o arwyr cynnar Cymru, megis Culhwch. Mae'r ffaith bod moliant arbennig yn cael ei roi i fantell hirllaes hefyd o bosibl yn cael ei hadleisio gan y Cynfeirdd. Gall y weithred o sathru mantell rhywun o statws fod yn arwydd o iselhau statws ac yn ymestyniad o'r syniad mai po hwyaf y fantell, po fwyaf yw statws yr un a'i gwisgai. Cawn awgrym clir o hyn yng Nghanu Llywarch Hen:

Maen wynn, tra vu[u], y'th oet,
Ny sethit vy llen i a thraet.
Nyt erdit vyn tir i heb waet.⁷

Prawf arall o debygrwydd y mentyll Gwyddelig a Chymreig yw'r darluniau cyffelyb yn Llyfr Kells a Llyfr Sant Teilo neu Lyfr Sant Chad a bwrw bod hwnnw wedi'i addurno yng Nghymru heb ddibynnu'n ormodol ar gonfensiynau sefydlog ym myd celf.

Wrth drafod gwisgoedd y Sacsoniaid yn y cyfnod cynnar hwn, mae Gale Owen-Crocker yn nodi sut y condemniwyd gwisg rhai o drigolion Northumbria gan y cennad pabaidd yn 787 gan eu bod yn rhy debyg i eiddo'r 'paganiaid'. Mae'n bur debyg bod cryn nifer o'r llwythau a oedd yn byw mewn rhai ardaloedd o hyd yn Frythoniaid ethnig ac felly'n gwisgo fel y Brythoniaid yn hytrach na gweddill yr Eingl-Sacsoniaid yn y deyrnas. Awgryma Owen-Crocker mai'r wisg sydd dan sylw yw'r fantell amlwg Wyddelig a fyddai'n hysbys i'r Eingl-Sacsoniaid.⁸

In Irish literature the *bratt* is traditional feature of the Celtic dress, which takes the form of an elaborate cloak, brightly coloured, sometimes fringed and extravagantly

---

⁷ CLIH, IV.1-3.

⁸ Owen-Crocker, *Dress in Anglo-Saxon*, 'The tenth century Old English gloss to the (Latin) Lindisfarne Gospels, which is in the Northumbrian dialect, translates the Latin word pallium (cloak) with the noun bratt. This word is not Germanic; it is derived from Celtic and, indeed, survived into modern times in Welsh and Gaelic. The term seems, then, to have passed into the Northumbrian dialect of Old English from Celtic speakers', t. 177.

large, to the extent that it might be wrapped round the body as many as five times. It is worn in conjunction with an ankle-length, belted tunic called *leine*.⁹

Darlunnir mantell o'r math hwn yn Llyfr Kells ac yn Llyfr Sant Chad sy'n dyddio o tua 730 ac felly'n gynharach na Llyfr Kells. Cynhwysir delweddau o Sant Marc a Sant Luc mewn mentyll sy'n arddangos plygion y wisg (gw. delwedd 4). Fodd bynnag, mewn addurniadau cynnil ar lythrennau mawr yn Llyfr Kells, cawn ddarluniau o wŷr mewn gwisg secwlar, ac er na cheir tystiolaeth gadarn iddo gael ei wneud yn Iwerddon, y mae, fel y dywed Owen-Crocker, wedi ei ddylanwadu'n drwm gan draddodiad Gwyddelig, a bod y gwisgoedd sydd am y ffigurau fwy na thebyg yn rhai Celtaidd.¹⁰ Fel yn Iwerddon mae hefyd ffigurau ar groesau a meini wedi goroesi o Gymru sy'n arddangos gwisg allanol gwŷr seciwlar yn y cyfnod cynnar hwn. Yr un amlycaf sy'n dyddio o ddiwedd y ddegfed ganrif yw'r darlun o ryfelwr barfog mewn gwisg eithaf byr heb y gwregys, gyda chleddyf bychan mewn un llaw a byrllysg yn y llaw arall. Gwelir y ffigur ar slab yn Llandyfaelog-fach yn sir Frycheiniog (gw. delwedd 5).

2. Y Seithfed, yr Wythfed, a'r Nawfed Ganrif

Anodd yw gweld a oedd termau am wisgoedd yn cael eu cofnodi am wahanol grwpiau, boed yn fenywod, yn ddynion, yn Gymry neu'n Saeson yn y cyfnod hwn. Y casgliad cyffredinol yw bod gwahaniaethu ystyr yn digwydd ond mae'r ystyr yn y lle cyntaf yn un niwlog iawn. Gellir damcaniaethu bod pedwar term gwahanol yn cael eu defnyddio am ddillad, 'llen,' 'tudded', 'ysgin' a 'pais' a'r rheini'n gysylltiedig â

---

⁹ Owen-Crocker, *Dress in Anglo-Saxon*, tt. 177-8.

¹⁰ Fodd bynnag, ni chredai pawb fod y darluniau hyn yn ddilys. Meddai Janet Backhouse: 'The manuscripts of the 8th century, including the Lindisfarne Gospels and the Book of Kells, do not offer much in the way of contemporary information. Their artists were interested in pure ornament rather than in miniatures and such figures as do appear, usually representations of the four evangelists, are based on imported earlier traditions,' Janet Backhouse, 'Manuscript Sources for the History of Mediaeval Costume', *Costume: the Journal of the Costume Society*, 1 (1967), 23.

dillad y dynion, merched a phlentyn bach. Mae gwahaniaeth statws yn digwydd gyda'r termau hyn sy'n naturiol o gofio mai ymddangosiad allanol yw'r ffordd bwysicaf i ddynodi statws yn y cyfnod hwn.

Ceir amrywiaeth eang o ystyron i'r gair *llen* trwy'r Oesoedd Canol ond credaf, o ran y casgliadau, mai term am fantell allanol ydoedd i ddechrau. Nid yw hynny'n golygu mai fel dilledyn yn unig y defnyddir y *llen*. Defnyddid clogynnau a mentyll yn wrthbannau gwely, yn llenni, yn garpedi, ac yn unrhyw beth arall os oedd angen. Yr un oedd y drefn gan yr Eingl-Sacsoniaid. Sonia Owen-Crocker am sut y cymhlethir y dystiolaeth ieithyddol mewn Hen Saesneg, ac am y gwahanol ystyron i'r termau:

Old English *hwitel* could evidently mean 'cloak' or 'blanket', *loða* could signify 'coverlet' although it mostly meant 'cloak', *reowe* meant 'cloak' or 'rug', *rif* 'veil' or 'curtain'.¹¹

Ceir yr un broblem yn y Gymraeg ac yn yr ieithoedd Celtaidd eraill. Cawn *lednow* mewn Cernyweg Diweddar sef 'siôl' a *len* mewn Llydaweg Diweddar, 'cynfas gwely'. Ceir *lenn* fel glos ar y gair Lladin *pallæ* hefyd sef mantell sgwâr a wisgir yn yr awyr agored neu liain gwely. Cawn eiriau eraill mewn Cymraeg Canol sy'n eang eu hystyron fel *tudded* neu *tudd* sy'n golygu'r un peth â 'gorchudd, cwrlid, blanced, dillad gwely neu ddilledyn'.

Mae ceisio cael darlun o fywyd y Cymry yn y cyfnod hwn trwy'r llenyddiaeth eto'n broblem gan fod dyddio nifer o'r testunau cynnar sydd wedi goroesi mor anodd. Amheus hefyd yw'r awduriaeth yn enwedig y cerddi cynharaf ac mae hyn yn achosi problemau wrth geisio lleoli'r llwythau Cymreig. Un o'r cerddi hynny yw 'Trawsganu Cynan Garwyn mab Brochfael' a ganwyd yn ôl y farn draddodiadol yn y seithfed

---

¹¹ Owen-Crocker, *Dress in Anglo-Saxon*, tt. 109-10.

ganrif efallai gan Daliesin ond sydd, yn ôl G. R. Isaac, yn debyg o fod yn perthyn i'r nawfed neu'r ddegfed ganrif.¹² Yn wahanol i'r Gododdin mae hon yn gerdd sy'n moli ac nid yn marwnadu, ac felly cawn o bosibl un o'r cofnodion cynharaf am swyddogaeth bardd mewn llys mor gynnar â'r seithfed ganrif. Mae'r rhoddion drud a dderbynia'r bardd gan Cynan yn cael sylw yn rhan gynta'r gerdd ac ymysg y rhain y mae'n derbyn:

kant gorwyd kyfret	aryant eu tudet.
Cant llen ehoec	o vn o vaen gyffret. ¹³

'Mantell' yw *llen* yma ac mae hyd yn oed yn manylu ar faint y mentyll gan bwysleisio eu bod i gyd yn gyfartal neu o'r un maint. Gallwn ddarllen hyn yn llythrennol, sef bod Cynan wedi rhoi cant o wisgoedd porffor yr un fath i'r bardd. Gwyddys o'r cyfreithiau mai â nwyddau y telid i lawer o swyddogion y llys ac nid mewn darnau o arian. Ond gwyddys hefyd fod lleihad yn un o nodweddion y farddoniaeth gynnar a gallwn awgrymu ymhellach fod y pwyslais ar y nifer 'cyfartal' yma'n arwyddo perthynas y bardd a'i noddwr, ac yn y pen draw, y noddwr â'i swyddogion yn y llys. Y mae hefyd yn pwysleisio helaethrwydd adnoddau'r noddwr a'r gallu i gynhyrchu neu i gael gafael ar setiau o bethau unffurf, fel lifrai o bosibl. Yn yr un dyfyniad, cyfeirir hefyd at *dudded* ond yn y cyd-destun uchod, rhan o gyweirdebau'r meirch ydyw, gorchudd o dan y cyfrwy efallai. Caiff y bardd 'cein tudet' gan Urien yn rhodd:

Kwrwf oe yfet	a chein trefret
a chein tudet	imi ryanllofet ¹⁴

Fe ddefnyddir *tudded* am wisg neu wrthban mewn cerdd arall gan Taliesin a hynny wrth gyfeirio at golledion gwŷr Lloegr:

lloegrwys ae gwydant	pan ymadrodant.
agheu a gawssant	a mynych godyant

¹² G. R. Isaac, 'Trawsganu Kynan Garwyn mab Brochuael: a tenth-century political poem', *Zeitschrift für celtische Philologie*, 51 (1991), tt. 173-85.

¹³ CT, 1.3-4. Gellir diwygio i 'o vn amgyffret', h.y. 'o'r un maint'.

¹⁴ CT, 4.19-20.

llosci eu trefret   a dwyn eu tudet
ac eimwnc collet   a mawr aghyffret ¹⁵

Sylwer sut y cyferbynnir yr arfer o roi rhoddion gan frenin, sef *trefret* a dillad mewn un gerdd â'r weithred o ddifa a dwyn yr un rhai gan y Saeson. Dichon mai'r unig eiddo a oedd gan drigolion cymdeithas yn y seithfed ganrif oedd dillad a tho uwch eu pennau a gall *tudded* olygu unrhyw orchudd, efallai to neu ddillad gwely.

Cyfres awdlau arwrol yw'r Gododdin a dyddir y digwyddiadau sy'n cael eu disgrifio yn y gerdd yn y seithfed ganrif yn yr Hen Ogledd. Marwnadu arwyr y fyddin a wna Aneirin yn y gerdd ac yn naturiol, rhoddir cryn bwyslais ar eu harfau. Yn ogystal â phwysleisio godidowgrwydd eu harfau ar y naill law, ar y llaw arall y mae ambell linell fel petai'n cyfeirio at ddiffyg arfau a hynny i amlygu eu dewrder.¹⁶ Er na ddywedir yn llythrennol yn y Gododdin na wisgai'r rhyfelwyr arfau am eu traed, nid yw'n gwbl amhosibl eu bod yn rhuthro i'r gad yn droednoeth, ond annhebygol iawn fyddai hynny, ac nid oes prawf i brofi y naill ffordd neu'r llall. Yn ôl y sylwebyddion Clasurol, ymladdai'r Celtiaid heb ddillad amdanynt, ond profi fel arall a wna'r darluniau cynnar o Brydain.

Lliw'r gwisgoed sy'n cael pwyslais ar brydiau sy'n mynegi fod lliw'r gwisgoed yn nodi'n syth statws yr unigolyn: 'blaen eur a phorphor kein as mygei', meddai Aneirin am un arwr.¹⁷ Dyma liw a oedd yn addas hefyd i dywysoges fel merch Eudaf Hir, gwraig Mynyddawg Mwynfawr o bosibl, 'porfor gwisgyadur'.¹⁸ Cawn ddelwedd frenhinol iawn o'r pererin yn ei ddillad porffor mewn cyfeiriad arall gan Aneirin:

---

¹⁵ CT, 3.9-12.

¹⁶ Gall y llinell 'ny wisguis imil imil luit' olygu na fyddai'r arwr dan sylw yn gwisgo arfau i frwydro, CA, 98.1204,

¹⁷ CA, 16.145.

¹⁸ CA, 68.830.

o lychwr y lychwr luch bin.
luch dor y borfor beryerin.¹⁹

Y ddelwedd a geisia'r bardd ei chyfleu yw neuadd y wledd yn olau drwy'r nos a'r drws yn agored i'r golau dywynnu allan ac i'r pererin yn ei wisg borffor gerdded i mewn.²⁰ Mae gwisgoedd o wahanol liwiau hefyd yn cael sylw. Cyfeiria'r bardd at ddillad *brithwy* ac o bosibl at ddillad *brithred* sy'n golygu dillad o waith 'chequer'.²¹ Eto, ceir tebygrwydd rhwng y lliwiau hyn a lliwiau mentyll mewn llenyddiaeth Wyddeleg o'r un cyfnod. Er enghraifft yn y chwedl 'The Wooing Of Becfhola' mae Becfhola yn gwisgo mantell borffor a dywedir bod mantell Flann 'o liwiau gwahanol' neu *ildathach*. Er bod mentyll unlliw felly'n boblogaidd, yr oedd mentyll amryliw hefyd yn cael eu gwisgo:

Words like multi-coloured (*ildathach*), differently (?contrastingly) coloured (*saindathach*), and speckled/variegated (*brecc*) are also used to describe cloaks. These words perhaps suggest woollen textiles made of multi-coloured yarn, or alternatively plaids.²²

Ar wahân i *tudded a llen*, a gawn wybod mwy am eu gwisgoedd felly? Soniais uchod am y cyfeiriad at filwyr gydag *ethy aur* ar eu gwisgoedd, neu dyna sut y mae Ifor Williams yn esbonio'r llinell, sef 'ymyl gwisg, godre, anaerwy' o rodde enghreifftiau sydd ganddo o eiriau tebyg. Gall fod yn gyfeiriad at frodwaith euraid ar wisg neu wregys yr arwr.²³ Yn yr un llinell cawn hefyd y gair *aphan*; cynnig Ifor Williams ydi mai 'gwaith' yw ei ystyr, ac felly'n cryfhau'r awgrym bod ymylwe o waith euraid ar y wisg. Tybed ai cyfeiriad at waith brocêd a geir yma, tebyg i'r addurniadau a geir ar y dernyn o ddefnydd a ddarganfuwyd yn Llan-gors? Eto, mae addurniadau ar ymylwe peisiau a mentyll Gwyddelig yn y cyfnod hwn yn cael eu trafod gan Niamh Whitfield

---

¹⁹ CA, 55(a).645-6.

²⁰ CA, t. 133.

²¹ CA, 64(a).775.

²² Niamh Whitfield, 'Early Irish Dress and Accessories', *Medieval Clothing and Textiles*, 2 (2006), 27.

²³ Cynnig G. R. Isaac yw 'harnais eurwaith', gw. G. R. Isaac, 'ethy, ediu, eithuiat', *BBCS*, 38 (1991), tt. 101-2.

wrth sôn am wisgoedd yn y chwedl 'The Wooing Of Becfhola'. Y mae hi'n nodi'r disgrifiad o bais Flann:

co nglanchorthair   co circlaib óir   arcait
Ymylwe llachar, wedi ei frodio â chylchoedd o aur ac arian

Mae'r motiff o gylchoedd yn gyffredin iawn ar ochr peisiau a mentyll y ffigurau ar groesau Gwyddelig a gaiff eu dyddio rhwng diwedd y nawfed a dechrau'r ddegfed ganrif.²⁴

Y mae'r lliw aur yn cael ei ddefnyddio'n symbolaidd trwy gydol 'Y Gododdin' i ddynodi statws, cyfoeth a godidowgrwydd yr arwr. Mae un cyfeiriad at eitemau o aur a ddigwydd yn fynych trwy'r awdl, a sbardunodd sawl trafodaeth ynglŷn ag arfwisgoedd y rhyfelwyr. Cyfeiria Aneirin yn gyson at ei ryfelwyr fel 'eurdorchog' 'gwŷr eur dorchawg', er enghraifft:

trywyr a thri ugeint a thrychant eur dorchawc.²⁵

Dyma rywbeth sy'n nodweddiadol o'r trichant a fu'n ymladd gyda Mynyddog Mwynfawr. Gall pwrpas y torchau aur arwyddo statws o fewn y fyddin, statws brenhinol neu wleidyddol a dyna yw'r awgrym a gawn yng nghyd-destun y cyfeiriadau atynt.²⁶ Ni allwn ond dyfalu sut yr ymddangosai torchau o'r fath am yddfau rhyfelwyr, ond efallai fod ambell ddarganfyddiad archeolegol yn rhoi cliw i ni.²⁷ Darganfuwyd cadwyn arian o dras Pictaidd a ddyddir yn ôl i'r seithfed ganrif neu'n gynharach mewn safle archeolegol yn Whitecleugh, yn swydd Lanark (gw. delwedd 8). Tybir mai eiddo i'r Pictiaid ydyw oherwydd y symbolau Pictiaidd a geir

²⁴ Whitfield, 'Early Irish Dress', 26.

²⁵ CA, 21.238. Hefyd CA, llinau. 452, 707, 804, 1132.

²⁶ Diddorol fod cyfeiriadau at gadwyni aur mewn chwedlau Gwyddeleg hefyd, er enghraifft yn 'The Wooing of Becfhola' o'r *Cycle of the Kings*. Mae Becfhola yn gwisgo cadwyn o aur cain o amgylch ei gwddf, gw. Whitfield, 'Early Irish Dress', tt. 18-9.

²⁷ Gw. Kenneth Hurlstone Jackson, *The Oldest Irish Tradition: A Window on the Iron Age* (Cambridge, 1964).

ar y gadwyn.²⁸ Yn gynharach na dyddiad tybiedig cyfansoddi'r Gododdin, yr oedd torchau aur yn gyffredin iawn ymysg y Celtiaid ac wedi goroesi ar gerfluniau Celtaidd o'r hen fyd. Mae'n debyg hefyd fod cadwyni wedi eu gwneud o gylchoedd euraid neu arian a'u plethu neu eu troelli yn gyffredin iawn gan y Llychlynwyr yn Sgandinafia a bod llawer o gadwyni Hiberno-Llychlynnaidd wedi eu darganfod ym Mhrydain ac yn Iwerddon. Cofiwn hefyd am y breichledau arian o Lanfihangel Dinsylwy ym Môn, sy'n dyddio o'r ddegfed ganrif ac o wneuthuriad Llychlynnaidd a bod dylanwad y Llychlynwyr ar fotifau croesau a chreffftiau eraill yng Nghymru.²⁹ Ond y traddodiad Celtaidd sy'n gyfrifol am ddisgrifiadau Aneirin o'r milwyr a'u torchau aur ac er na ellir derbyn mai disgrifiad llythrennol a gawn gan Aneirin — mae natur gryno a delwedd yr awdl yn awgrymu mai sôn yn ffigurol am wychder yr arwyr a wna'r bardd — mae'n amlwg fod arwyddocâd i'r ansoddair cyfansawdd, 'eurdorchog', boed yn un llythrennol neu ffigurol. Tybed ai'r syniad yw fod awdur y Gododdin am barhau â'r geidwadaeth lenyddol o gyfeirio at wŷr dewr yn gwisgo torchau aur, ac felly yn rhan o gonfensiwn canmol?

Gellir ystyried mathau eraill o ategolion. Credir eu bod yn gwisgo math o orchudd am eu dwylo wrth ymladd. Y gair a ddefnyddir yw *lloflen* a ddaw o 'llawf' a 'llen', ac yn ôl Ifor Williams y mae'n gyfystyr â llaw, ond y gall hefyd olygu 'maneg' mewn rhai cyd-destunau:

Rhifesid ei loflen pen eryron llwyd³⁰

Yr argraff a geir yw bod yr arwr yn bwydo adar ysglyfaethus â'i law neu ei faneg: syniad digon cyffredin yn yr hen ganu. Ceir cyfeiriad arall yn y Gododdin at *lloflen* sy'n cynnwys y llinell amwys:

---

²⁸ David A. Hinton, *Gold and Gilt, Pots and Pins* (Oxford, 2005), t. 44.

²⁹ Lord, t. 47.

³⁰ A. O. H. Jarman, *Aneirin: Y Gododdin* (Llandysul, 1990), Awdl 66, llin. 630.

anglas asswydeu lovlen.³¹

Mae'r gair cyntaf, 'anglas', os yw i'w gysylltu â *glas* yma'n awgrymu mai maneg fetel oedd hon ac yn rhan o'r arfwisg. Rhaid bod gan y Cymry cynnar nifer o arfau a thrugareddau ymladd.³²

Dyna oleuo ychydig ar wisgoedd y Cymry cynnar felly. Er bod barddoniaeth grefyddol yn bodoli yn y canrifoedd sy'n dilyn, nid oes cyfeiriad at wisgoedd ynddynt. Y *genre* arall sy'n ddefnyddiol felly ar wahân i'r canu mawl yw'r canu englynol sy'n rhoi darluniau byw iawn o emosiynau a theimladau cymeriadau a oedd ar un adeg yn perthyn i chwedl, er bod posibilrwydd eu bod wedi'u seilio ar gymeriadau go-iawn. Fel yn achos y llenyddiaeth gynnar yn gyffredinol mae dyddio'r englynion neu'r chwedl yn ei chyfanrwydd yn anodd er bod ysgolheigion wedi dyddio Canu Heledd yn y nawfed neu'r ddegfed ganrif a Chylch Urien a Llywarch ychydig yn gynharach.

Mae'n bosibl felly mai cipolwg ar fywyd cynnar llys ym Mhowys fel y'i dychmygid gan fardd a ganai yn y nawfed neu'r ddegfed ganrif yw Canu Heledd er bod y cylch yn gosod ei brawd Cynddylan yn frenin ar rannau o ganolbarth Cymru sy'n ffinio â Lloegr yn y seithfed ganrif.³³ Mae'r bardd anhysbys yn cymharu bywyd Heledd fel tywysoges mewn teyrnas lwyddiannus gynt â'i bywyd presennol a'r deyrnas yn deilchion. Oherwydd y cymharu cawn ddarlun ohoni yn ei dillad drudfawr pan oedd yn dywysoges gyfoethog, a'r dillad a gysylltir â menyw dlawd – y fugeiles lom. Dillad cochwedd a phlu melyn oedd ganddi gynt pan oedd yn dywysoges:

---

³¹ CA, 72. 896.

³² hefyd 'gorchyd y lav lof len', CA, 491.

³³ Gw. CLIH: 'gweddillion dwy ddrama a luniwyd ym Mhowys i bortreadu cymeriadau o'r chweched a'r seithfed ganrif, ond eu hawdur neu eu hawduron yn byw mewn oes ddiweddarach,' t. xxxvii.

Gwedy meirch hywed a chochwed dillat
A phluawr [mawr] melyn,
Mein uyg coes, ny'm oes dudedyn.³⁴

Eitem a gysylltir â thywysoges yw *tuddedyn* sef mantell, ac awgryma llinell olaf y dyfyniad mai mantell a oedd yn cyrraedd hyd at ei thraed ydyw. Mae ceisio cael ystyr benodol i derm fel *tuddedyn* yn amhosibl gan fod y gair, fel *llen*, yn gallu golygu unrhyw eitem o ddilledyn, boed yn fantell neu'n ŵn, neu hyd yn oed yn ddilledyn i orchuddio gwely. Gellir cymryd y cyfeiriad at y 'pluawr melyn' fel 'plu' ar benwisg o gofio'r cyfeiriadau at blu yn y Gododdin. Ond nid cwbl amhosibl fyddai trosiad am y ffwr a oedd ar ei gwisgoedd, neu hyd yn oed ei gwallt melyn o gofio am blu fel trosiad am wallt melyn yng nghanu serch y bedwaredd ganrif ar ddeg.³⁵ Cyferbyniad llwyr i'r dillad brenhinol yw'r disgrifiad o Heledd fel 'bugeiles lom':

Y mynyd kyt atuo vch,
Nyt eidigafaf ydwyn vym buch.
Ys ysgawn gan rei vy ruch.³⁶

Mae ei mantell yn denau, a defnyddir y gair *rhuwch* i ddisgrifio'r wisg allanol yn hytrach na *thuddedyn*. Yn *Culhwch ac Olwen* defnyddir y gair *rhuchen* am wisg 'o grwyn' wrth sôn am ddillad bugail, gwisg rhywun llawer is ei statws na thywysoges mewn cymdeithas.³⁷ Wrth ddefnyddio'r gair am ddillad Heledd yn ei chyflwr presennol, felly, pwysleisia'r bardd ei bod bellach yn byw bywyd llawer is ei statws yn ei mantell o groen anifail o bosibl, ac felly'n ymdebygu i anifail ac yn agored i beryglon cudd y mynydd.

---

³⁴ CLIH, XI.72-4.

³⁵ Gw. Bleddyn Owen Huws, 'Dros fy mhlu ar draws fy mhlwyf': golwg newydd ar 'blu' Dafydd ap Gwilym', *Dwned*, 10 (2004), tt. 33-55.

³⁶ CLIH, XI.66-8.

³⁷ CO, t. 15.

Oherwydd prinder y cyfeiriadau at wisgoedd benywaidd yn y cyfnod hwn rhaid edrych ar y darlun o'r fenyw yn y cymdeithasau eraill a oedd yn ffinio â Chymru, ac yn arbennig yn y gymdeithas Geltaidd cyn dyfodiad yr Eingl a'r Sacsoniaid i Brydain. Yn ôl Gale Owen-Crocker, gwelwyd newid yng ngwisg fenywaidd yr Eingl-Sacsonaidd yn ystod y seithfed ganrif. Mewn cyfnod a oedd yn agored i sawl haen o ddiwylliant ac i ddylanwad pobloedd o wahanol gefndiroedd, dadleuir bod dylanwad diwylliannau amrywiol yn fwy amlwg ar eu dillad:

It reflects a discontinuation of links with the North and initially at least, an increasing influence of the Frankish Empire and, through the Empire, the Mediterranean world, especially Byzantium.³⁸

Mae beddau hynafol yn ffynhonnell hollbwysig i'r archeolegwr ac i'r hanesydd sy'n ceisio darganfod sut fywyd oedd gan foneddigion y wlad yn y Cyfnod Cynnar. Ond oherwydd y bwlch amseryddol aruthrol, yr unig 'eitemau' y gellir dod o hyd iddynt yw ategolion y wisg, boed yn emwaith neu'n wrthrychau heb eu gwneud o ddeunydd sy'n pydru.³⁹ Anaml y darganfyddir eitemau mewn beddau lle y tybir i'r llwythau Cymreig (neu Frythonig) fodoli a rhaid ystyried yn fanwl lle y teithiai'r llwythau ochr yn ochr â'r ffeithiau hanesyddol. Rhaid cofio hefyd y gall fod rheswm crefyddol am ddiffyg eitemau yn cael eu claddu â'r corff, boed yn fedd gwraig Eingl-Sacsonaidd neu'n wraig Frythonaidd, ac mai angladdau crefyddol oedd y norm yn hytrach na rhai paganaidd. Y math o eitemau sydd dan sylw yma yw'r gemwaith addurniadol sydd yn adlewyrchu mai gwraig o radd uchel sydd wedi ei chladdu, ac mae'r rhan fwyaf o enghreifftiau archeolegol wedi eu darganfod yng Nghaint, sydd yn ôl Owen-Crocker, yn adlewyrchu cyfoeth a pherthynas gref y llwythau â'r Ffrancwyr yn y seithfed

---

³⁸ Owen-Crocker, *Dress in Anglo-Saxon*, t. 128.

³⁹ Mewn beddau Eingl-sacsonaidd darganfuwyd eitemau a oedd yn amlygu dylanwadau Rhufeinig yn ogystal â dylanwad Bysantaidd. Ond yn hytrach na gwisgoedd y Rhufeiniaid cynnar, yr oedd eu dillad yn fwy eang o ran maint a hyd ac yn gorchuddio mwy o'r corff fel y Bysantiaid neu'r Rhufeiniaid Diweddar. Ymateb oedd hyn i'r farn Gristnogol nad rhywbeth 'hardd' oedd y corff ond rhywbeth 'aflan' ac angen ei guddio.

ganrif.⁴⁰ Fodd bynnag, mae'n debyg bod y Brythoniaid yn adnabyddus am eu beddau diaddurn, a bod hynny yn ffordd o'u hadnabod mewn safleoedd archeolegol:

Because Gildas and Bede wrote of mutual antipathy between Britons and Anglo-Saxons, it used to be thought self-evident that their hostility was expressed by the cultural differences that appear so obvious in the formers' Christianity, Celtic speech, hill forts, and unfurnished graves, and the later's cremations, furnished inhumations, sunken-featured buildings, great square-headed brooches, and the like.⁴¹

Felly, nid yw archeoleg yn fawr o help i geisio olrhain hanes y llwythau Brythonig, ac oherwydd hyn rhaid dibynnu ar dystiolaeth gymharol a thestunol. Mae'r dystiolaeth lenyddol Ladin a Hen Saesneg mewn gwirionedd yn dystiolaeth eilradd. Blaenoriaeth yr awduron hynny a oedd yn ysgrifennu yn y cyfnod hwn oedd sicrhau ymddygiad moesol a gwaraidd:

We learn from Bede, for example that it was usual to wear linen, while to wear wool (next to the skin, presumably) was the custom only of the very ascetic, such as the royal abbess Saint Etheldreda whose sancity Bede was anxious to demonstrate.⁴²

Barn yr Eglwys am wisgoedd addurnedig ac eithafol a fu'n gyfrifol am yr unig ddisgrifiad o wisg fenyw i oroesi o'r cyfnod Eingl-Sacsonaidd – fersiwn rhyddiaith o'r *De Virginitate*. Fodd bynnag, fel y dywed Owen-Crocker, mae trosi o Ladin y cyfnod hwn yn ei gwneud hi'n anodd gwybod yn union beth yw'r eitemau yn y disgrifiad.⁴³

Gellir ystyried i ddechrau beth oedd rôl a swyddogaeth menyw o radd mewn cymdeithas gynnar Gymreig. Er bod gwragedd yn israddol o ran eu hawliau cyfreithiol yn y gymdeithas Geltaidd, fel y tystia'r cyfreithiau cynnar yn Iwerddon a Chymru, yr oedd rhai unigolion fel Boudica yn gallu torri'r mowld. Gan yr awdur clasurol Diodorus Siculus cawn yr argraff bod gwragedd y Celtiaid ar y Cyfandir yn

---

⁴⁰ Owen-Crocker, *Dress in Anglo-Saxon*, t. 130.

⁴¹ Hinton, *Gold and Gilt*, t. 39.

⁴² Owen-Crocker, *Dress in Anglo-Saxon*, t. 133.

⁴³ Owen-Crocker, *Dress in Anglo-Saxon*, t. 135.

gyfartal â'u gwŷr o ran dewrder a'u gallu i ryfela ac i gymryd rhan flaenllaw mewn brwydr.⁴⁴ Fodd bynnag, ni chanmolir merched felly yn ein Hengerdd ac fel y dywed J. E. Caerwyn Williams, nid yw hyn yn profi nad oedd personoliaethau cryf ymhlith gwraedd uchelradd o fewn y llys brenhinol yng Nghymru o'r dechrau.⁴⁵ Mae'r safle canolog a roddir i'r Dywysoges Heledd yng Nghanu Heledd yn awgrymu'r pwysau oedd ar fenyw i weithredu'n ddoeth er mwyn ei theyrnas.

Beth oedd y posibilrwydd i dywysoges wych fel Heledd fod yn gwisgo'r gwisgoedd cyfoethog hyn yn y nawfed ganrif, neu hyd yn oed ynghynt? Yn ôl Hinton, mae darganfyddiadau o eitemau a gydnabyddir fel rhai Eingl-Sacsonaidd, Gwyddeleg neu Lychlynnaidd yng Nghymru yn y cyfnod hwn yn arddangos y posibiliadau fod eitemau'n cael eu rhoi gan un deyrnas i'r llall, fel arwydd o heddwch o bosibl, rhoddion priodasol pan fo aelodau dau lwyth yn digwydd priodi, neu rodd yn gyfnewid am un arall. Gwyddys fod Bendigeidfran yn rhoi rhoddion priodasol i Branwen a Matholwch ac efallai y byddai Heledd felly wedi derbyn rhoddion yn ei huniad priodasol â 'gŵr Mersia', os dyna a ddigwyddodd. Darganfuwyd broets 'penannular' yn Newton Moor ym Morgannwg sydd bron yn union yr un fath â broets Gwyddelig, 'it was quite worn, so probably entered the ground in the ninth century even though it could have been made in the eighth.'⁴⁶ Cafwyd hyd i froets arall yn ei ymyl, metel, eto'n debyg i un Gwyddelig, ond bod rhai manylion arno'n arwyddo iddo gael ei gynhyrchu yng Nghymru.⁴⁷

---

⁴⁴ Ceir elfen o wawdlun yma fodd bynnag, wrth iddo ladd ar y Celtiaid am fod eu gwraedd mor gryf.

⁴⁵ J. E. Caerwyn Williams, 'Cerddi'r Gogynfeirdd i wragedd a merched, a'u cefndir yng Nghymru a'r cyfandir', *Llên Cymru*, 13, meddai, 'nid oes gennym hanes am freninesau Cymreig yn llywodraethu fel y breninesau hyn, ond nid oes amheuaeth nad oedd personoliaethau cryfion yn eu plith hwythau o'r dechrau', 3.

⁴⁶ Hinton, *Gold and Gilt*, t. 120.

⁴⁷ Hinton, *Gold and Gilt*, t. 120.

Enw arall ar wisg yn y cyfnod cynnar yw *pais*. Fel yn hanes *llen*, nid yw pais o reidrwydd yn cyfeirio at wisg y dynion yn unig, ac eto mae union ystyr y gair yn amrywio'n enfawr. Mae o leiaf chwe ystyr i'r *bais* trwy'r oesoedd canol! Yn gwyno iawn, yr ystyr gyntaf yw gwisg yn gyffredinol; yr ail yw pais farchogaeth a wisgid gan ferched (*ambais*); yn drydydd ceir pais fel dilledyn isaf i ferched a dynion; yn bedwerydd fel gwisg allanol i ddynion, sef yn gyfystyr â'r gair Saesneg 'tunic'; yn bumed fel arfwisg, ac yn olaf fel rhan o wisg clerigwr. Yr ystyr Saesneg 'tunic' yw ystyr *pais* ym marddoniaeth Beirdd yr Uchelwyr erbyn y bedwaredd ganrif ar ddeg, ond a oes prawf cynharach fod y Cymry yn gwisgo tiwnig neu bais cyn y Goncwest Normanaidd? Wrth edrych ar darddiad y gair cawn weld mai tiwnig wlanog yw ystyr gynnar y gair Lladin a roes inni'r gair pais, *pexa* neu *pexatus* sef 'wearing a garment with the nap on', a hwnnw'n wlanog ei ddefnydd. Daw mewn perthynas â'r wisg Rufeinig, y toga, sef yr enw cyffredin a roddir ar wisg allanol y Rhufeiniaid (gw. delwedd 6). Wrth edrych ar gelf Rufeinig gallwn weld fod y peisiau hyn yn cyrraedd hyd at y pen-glin neu weithiau'n fyrrach; weithiau'n ddilewys ac weithiau â llewys hirion. Ystyr y gair cytras Cernyweg *pows* yw côt, gŵn, tiwnig neu wisg.

Ond yn y cofnod cyntaf o'r gair, mae'n debyg mai fel gwisg yn gyffredinol y mae'n rhaid deall yr ystyr yn y gerdd 'Pais Dinogad':

Peis dinogad e vreith vreith.
o grwyn balaot ban wreith.⁴⁸

Cawn gyfeiriad at ddau fath o ddefnydd yma o bosibl sef brethyn gwlanog (gan gofio mai 'cedenog' neu 'wlanog' yw tarddiad y gair Lladin *pexa*), a ffwr y bele. Mae'r ansoddair 'brith' hefyd yn brawf mai pais wlanog – o bosibl wedi ei gwnïo gan y fam – yw'r eitem arbennig hon gan y cysylltir yr ansoddair yn aml â brethyn (gw. y

---

⁴⁸ CA, 88. 1101-2.

drafodaeth ar ddefnyddiau, yn arbennig ‘brecan’). Fodd bynnag, mae’n amlwg fod crwyn y bele hefyd yn ddefnydd allweddol i’r bais hon. Ond ai defnyddio’r croen neu ffwr y bele i addurno’r wisg yn hytrach na gwneud y wisg gyfan o’r crwyn sydd ar feddwl y bardd? I addurno gwisgoedd y brenin y defnyddir y bele yn ôl y Cyfreithiau:

Tri phryf a dyly y brenin eu gwerth py tu bynhac y llather: llostlydan, a *beleu*, a charlwnc; kanys oc eu dillat y gwneir amaerwyeu y dillat y brenin.⁴⁹

Byddai hyn hefyd wrth gwrs yn nodi statws y teulu, fel yr eglurodd Dr Haycock yn ei thrafodaeth ar y gerdd.⁵⁰ Rhaid edrych hefyd ar y geiriau *pexus*, *pexātus* a *pexitās* yn y Lladin gan eu bod yn golygu eitem o ddeunydd cedenog neu eitem â ffwr. Awgryma hyn fod ystyr gynnar *pais* yn gogwyddo fwyfwy tuag at eitem a oedd yn cynnwys ffwr neu wlân, fel y bais hon â ffwr y bele. Mae’r gerdd hon yn unigryw ym mhob ffordd, ond a ellir casglu fod y bardd yn dewis defnyddio’r gair *pais* yn hytrach na *llen* i olygu gwisg wedi ei theilwra, hynny yw, wedi ei siapio am y corff yn hytrach na gorchudd llac am y corff fel *llen*?

Gellir dweud fod tystiolaeth archeoleg yn ffynhonnell bwysig i ganfod mwy am addurniadau’r wisg a gwisg yn gyffredinol yn y cyfnod hwn. Ond y brif anfantais yw bod y llwythau Cymreig rhwng y seithfed a’r nawfed ganrif yn symudol iawn. Yr Hen Ogledd yw lleoliad Canu Aneirin a Taliesin, a’r farddoniaeth wedyn sydd wedi goroesi yw Canu Llywarch Hen a Chanu Heledd – sy’n sôn am daleithiau’r hen Bowys a Mersia. Cymysg iawn o ran llwythau cenhedloedd gwahanol oedd yr ardaloedd hyn hefyd ac mae dylanwadau o’r llwythau hynny ar draul traddodiadau cynhenid y Brythoniaid neu’r Cymry’n anochel. Sonia Taliesin am freichledau a broetsys a dderbyniai gan Cynan:

---

⁴⁹ LIB, t. 114.

⁵⁰ Gw. M. Haycock, ‘Defnydd hyd Ddydd Barwd’.

Cant armell ym arffet.

A phympwnt cathet.⁵¹

Daw *armell* o'r gair Lladin *armilla* sef breichled am yr arddwrn; ffasiwn gynnar iawn ymysg y Brythoniaid oedd gwisgo breichledau niferus. Er i'r bardd dderbyn cant o bopeth hyd yma, hanner cant o 'cathet' a gaiff. Mae'r gair hwn wedi peri penbleth i'r golygyddion. Un amgrym yw ei fod yn perthyn yn agos i'r gair Picteg *cartit*, sef 'brooch'. Ond gall hefyd olygu 'gorchudd, croen' neu 'lurig' os derbynnir mai ffurf ar 'caen' ydyw. Daw Ifor Williams i'r casgliad, 'Dichon hefyd fod hen air *cathet* neu *cadded* am fath o addurn drud nad oes coffa bellach amdano.'⁵² Hoffwn awgrymu mai gair am froets ydyw gan mai naturiol fyddai cyplysu breichled a broets mewn llinellau cyfagos. Byddai hyn hefyd yn cyd-fynd â'r cyfeiriad at y mentyll porffor yn y llinellau blaenorol, a bod pwrpas i'r broets sef cadw'r mentyll yn eu lle. Nid y bardd hwn oedd yr unig un i dderbyn addurn i'r wisg gan Gynan. Yn ôl Buchedd Beuno y mae'r sant hwnnw hefyd wedi derbyn rhyw fath o addurn aur gan y brenin:

A beuno a rodes y brenin gwaell eur a rodassei gynnan vab brochwel idaw yntev pan uassei varw.⁵³

Yn ôl Ifor Williams, 'gwaell bin hir neu 'brooch' addas i'w rhoi mewn mantell neu len' ydyw.⁵⁴ Yn yr Amgueddfa Brydeinig ceir addurn unigryw, sef rhan o froets aur o'r seithfed ganrif, ac a ddaw o bosibl o Gymru (gweler delwedd 7). Dyma'r unig froets aur i oroesi o'r cyfnod cynnar ym Mhrydain. Ceir hefyd ddarganfyddiadau pendant o Gymru, ond ychydig yn ddiweddarach, un ohonynt o'r gogledd, o fryngaer Pen-y-Corrdyn Mawr ger Abergele sydd wedi ei wneud o efydd euraid, gleiniau gwydr a gemau ambr. Daw'r llall o'r de — o Ros Penllyn ym Morgannwg, ac arian

⁵¹ CT, 1.5. Gw. G. R. Isaac, 'A note on Cormac's Pictish brooch', yn *Journal of Celtic Linguistic*, 9, (2005), 73-82: 'through comparison of O.Ir. *catait*, *cartait* with W. *cathet* ('hapax legomenon'), that the original form of the borrowed Pictish word was *kazdet-'.

⁵² CT, t. 18.

⁵³ CT, xxi. Gw. Colmán Etchingham a Catherine N. Swift, 'English and Pictish terms for brooch in an 8th-century Irish Law-Text', *Medieval Archaeology*, (2004), 31-49.

⁵⁴ Sonnir hefyd am waell o ruddaur yn cau ar waeg o fewn carbwncl ar wregys o fân edafedd aur yn yr *Elucidarium*.

yw defnydd hwnnw — prawf o bosibl i frenhinoedd cynnar Cymru, ac yn benodol Cynan a'i swyddogion wisgo mentyll wedi eu diogelu â broetsys drudfawr (gw. delwedd 9).⁵⁵

3. Y Ddegfed a'r Unfed Ganrif ar Ddeg

Prin iawn yw'r llenyddiaeth sydd wedi goroesi o'r cyfnod hwn ac mae hanes Cymru fel gwlad hefyd yn dywyll iawn. Yr oedd hi'n wlad mewn safle agored iawn, yn ennyn bygythiadau o bob pegwn gan lwythi gwahanol ac er bod y tywysog Hywel Dda wedi ceisio rhoi trefn ar uno Cymru i wrthsefyll y bygythiadau hyn, cyfnod llawn dadfeilio a dadrith ydoedd. O'r herwydd nid ymhyfrydu yn y diwylliant materol oedd gyntaf ar restr y tywysogion, ond gofalu a cheisio cadw'r ychydig eitemau materol oedd yn eu meddiant. Yn ôl David Hinton, mae diffyg darganfyddiadau archeoleg yn brawf o hyn:

there is little to suggest anything specifically Welsh in the material culture of the tenth and eleventh centuries, despite contemporary belief in Welsh unity, tradition, and identity.⁵⁶

Sonia Owen-Crocker mor llac yw'r dystiolaeth lenyddol am wisgoedd menywod Eingl-Sacsonaidd yn y ddegfed ganrif a'r unfed ganrif ar ddeg. Heb os, mae hynny'n wir am destunau llenyddol Cymraeg cynnar a'r cyfeiriadau anfynych at wisgoedd yn gyffredinol. Llafar oedd y cyfrwng llenyddol ac ychydig o farddoniaeth sydd wedi goroesi o gwbl. Hefyd, mae cynildeb mynegiant yn rhan o arddull y Cynfeirdd ac o'r herwydd nid yw'n cynnig ond ychydig iawn o dystiolaeth am ddillad ac arfwisgoedd yr arwyr a'r arwresau. Er bod y testunau Cyfraith yn ôl y traddodiad wedi eu trefnu yn amser Hywel Dda a oedd yn cael ei gydnabod fel brenin ar Gymru yn y ddegfed

---

⁵⁵ Gwyddys bod brenin o'r enw Cynan Carguinn yn bygwth torri i mewn i Forgannwg a meddiannu'r wlad rhywbryd wedi 577, gw. CT, t. xxi.

⁵⁶ D. Hinton, *Gold and Gilt*, t. 152.

ganrif, mae'r rhan fwyaf o'r testunau wedi eu cofnodi o'r ddeuddegfed ganrif ymlaen. Cred rhai eu bod yn taflu ychydig o oleuni ar drefn ac arferion y Cymry ychydig ganrifoedd ynghynt. Gellir casglu eu bod yn dangos mai eiddo a gwerth eiddo oedd yn dod gyntaf i'r Cymry yn y cyfnod cynnar yn hytrach na darnau o arian ac arian cyfred. Yn sgil hyn, gellir tybio eu bod felly â diddordeb yn y diwylliant materol ond mai moethau eilradd ydoedd gwisgoedd drudfawr, gemwaith a thecstilïau cain.

Un gerdd yn unig sydd wedi ei dyddio'n weddol gadarn yn y ddegfed ganrif (c. 930) yw 'Armes Prydain', cerdd ddaroganol am y sefyllfa ansefydlog hon yng Nghymru. Ond yr unig gyfeiriad a gawn ynddi yw at 'grysau'r gelynion', y Saeson mae'n debyg. Er hynny, mae'n ddelwedd gref, sef fod mamau'r rhyfelwyr Eingl-Sacsonaidd yn golchi crysau eu meibion sydd wedi eu staenio â gwaed. Dyma fynegiant rhagorol o gryfder y Cymry, ac yn wahanol i'r ddelwedd waedlyd a geir yn y Gododdin – sef bod arfau'r Cymry'n goch gan waed – defnyddia'r bardd y gair *crysau* yma. Beth yw arwyddocâd y term hwn felly? Cysylltir y gair yn y cyfnod cynnar â dillad isaf: crys o liain a wisgid o dan y bais a'r fantell. A welir cyferbyniad rhwng y crys brau sy'n arwyddo'r Saeson gwan a'r Cymry dewr yn eu harfwisgoedd cryf? Ni cheir cyfeiriad at arfwisgoedd y Cymry yn y gerdd, ond os oedd hon yn gerdd a oedd yn cael ei datgan yn y llysoedd, digon hysbys fyddai'r arfwisgoedd a'r arfau i'r gynulleidfa.

Cerdd ddaroganol yw hon, fodd bynnag, ac ni ellir ond derbyn y cyfeiriad fel darn dychmygus gan fardd a oedd ar droed i achub y Cymry o'u cyfyngder. Yn ôl un croniclydd Eingl-Sacsonaidd ymosodwyd ar lys brenhinol yn Llan-gors ym Mhowys yn 916, ac y mae hyn yn hynod ddiddorol o gofio am yr unig ddarn o liain i oroesi o

Lys Syfaddan yn Llan-gors, wedi ei ddyddio rhwng 909 ac 916. Trafodais y gwaith brodwaith sydd arno eisoes, a'r awgrym mai darn o wisg fenywaidd ydyw ac fe'i gelwir gan yr archeolegwyr yn 'linen shirt'.⁵⁷ Byddai crys lliain yn cael ei wisgo fel dilledyn isaf benyw yn y cyfnod hwn, gyda'r brodwaith ar yr ymylwe, fel border i'w gwisg. Ychydig iawn o gliwiau a gawn o'r gwaith ei hun; mae cyfeiriad yr edau yn y brodwaith er enghraifft yn rhoi'r argraff ei fod wedi'i deilwra'n ofalus er mwyn i'r lliain orwedd yn fflat.⁵⁸

Prinhau a wna'r holl dystiolaeth am wisgoedd y Cymry yn yr unfed ganrif ar ddeg. Tywysog hynod bwysig yn y cyfnod cyn y Goncwest Normanaidd oedd Gruffudd ap Llywelyn a fu'n frenin llwyddiannus ar Bowys a Gwynedd rhwng 1039 a 1055, ac yn frenin ar Gymru benbaladr rhwng 1055 a 1063, ond mae'r disgrifiad ohono'n canolbwyntio ar ei orchestion yn hytrach na'i ddiddordebau neu ei ymddangosiad. Y mae symbolaeth i'r *ysgin* y mae'n ei dderbyn pan gâi ei urddo'n frenin — gwisg a oedd yn perthyn i'w daid ac o bosibl yn awgrym o'r sylw cymhleth a roddir i wisgoedd penodol yng Nghyfraith Hywel Dda. Yn 1066 fodd bynnag, cafwyd concwest a effeithiodd ar Brydain gyfan, sef dyfodiad y Normaniaid. Gyda hwy, daeth blas newydd ar fwyd, steiliau newydd o wisgoedd a phwyslais newydd hefyd ar economi, masnach a nwyddau. Mae eu dylanwad i'w weld yn treiddio i ddiwylliant materol y Cymry yn y canrifoedd nesaf, er bod y Cymry'n ceisio dal eu gafael o hyd ar eu Cymreictod. Ond roedd eu dyled hefyd yn fawr i'r Normaniaid am ddangos y posibiliadau masnachol a ddeuai mor bwysig i economi'r wlad yn y canrifoedd i ddod.

---

⁵⁷ Granger-Taylor a Pritchard, 'A Fine Quality Insular Embroidery', 92.

⁵⁸ Granger-Taylor a Pritchard, 'A Fine Quality Insular Embroidery', 93.

PENNOD III

GWISGOEDD Y TYWYSOGION A'R UCHELWYR

1. Gwisgoedd y Llysoedd Cymreig

Nid yw'n hawdd cael darlun cyflawn o fywyd y Cymry yn ystod oes y Tywysogion: mae'r farddoniaeth yn astrus ac yn gonfensiynol iawn, mae eitemau archeolegol yn brin, a'r cofnodion hanesyddol sydd wedi goroesi yn ffynhonnell benagored. Fodd bynnag, gellir ymddiried mewn un ffynhonnell hollbwysig o'r cyfnod hwn, sef y testunau cyfraith Lladin a Chymraeg. Rheolau ynglŷn â sut i fod yn waraidd o fewn y gymdeithas yw'r cyfreithiau mewn gwirionedd, ond y maent hefyd yn llunio portread o feddylfryd Cymry'r ddeuddegfed ganrif a'r drydedd ganrif ar ddeg a'r hyn a ystyrid yn ymddygiad llysaidd. Gwlad wasgaredig iawn oedd Cymru yn y cyfnod hwn oherwydd ehangder a chyfoeth y gwahanol deuluoedd, ac ni ellir peidio â phwysleisio'r gwahaniaeth rhwng y cyfnod hwn a'r cyfnod cythryblus a oedd i ddilyn. Yr oedd gwahaniaeth enfawr rhwng statws cymdeithasol yn bodoli hefyd, a'r dosbarth uchaf yn byw o fewn cylchoedd y llys, bywyd digon cyfforddus yn ôl yr hyn a ddarlunnir yn llenyddiaeth y cyfnod. Mae'r pwyslais hwn ar gyfoeth tywysog yn cael ei danlinellu'n gyson wrth gyfeirio at y pethau materol a oedd yn ei feddiant. Cynhwysir rhestr o drysorau cyfoethog wrth ddramateiddio'r drafodaeth am yr eiddo sydd angen ei warchod pan fo'r meistr i ffwrdd yn llawysgrif Bodleian Rhydychen, 572 a ddaw o'r nawfed i'r ddegfed ganrif, ac yn cynnwys glosau Cymraeg:

Stay behind and guard my clothes, gold, silver, copper, brass, incense, iron, tin, lead, pecunia schola and library books.¹

---

¹ Wendy Davies, *Wales in the Early Middle Ages* (Leicester, 1989), t. 48.

O'r eitemau hyn, dillad ac aur yw'r rhai a gaiff y sylw pennaf yn y llenyddiaeth a chofiwn am y brenin Maelgwn Gwynedd yn cael ei wahaniaethu oherwydd ei ddillad euraid, a Heledd yn galaru am ei dillad euraid hithau.²

Yr oedd sawl swyddogaeth i wisgoedd yn y cyfnod hwn megis arddangos statws, gweithredu fel tâl, pwysleisio agwedd lysaidd y tywysogion mewn gwrthgyferbyniad â'r agwedd ymladdgar a'r cyfan oll yn ymwneud â safle'r unigolyn o fewn y gymdeithas neu o fewn muriau'r llys. Gwyddys i Ewrop gyfan ddeffro i weledigaethau newydd yn ystod y ddeuddegfed ganrif gan edrych ar y byd, ei liwiau a'i harddwch â gwedd ffres, ac nid oedd Cymru yn eithriad i'r Dadeni hwn:

Wales was not isolated from the Continent and it soon became subject to the influences of the new world that was struggling to be born.³

Ond a wnaeth dillad a gwisgoedd chwarae eu rhan yn y symudiad newydd hwn? Yn ôl haneswyr ffasiwn, ehangwyd dylanwad Ffrainc yn ddirfawr ym mhob maes, yn arbennig gwisgoedd, gan amlygu rheolaeth y Normaniaid ar y mentrau masnachol a oedd ar droed.

Eto, cymharol brin yw'r cyfeiriadau at wisgoedd ym marddoniaeth y ddeuddegfed ganrif. Er bod gan Gymru eu llysoedd brenhinol, yr oedd hi'n wlad a oedd yn agored i fygythiadau ar bob tu. Erys un darn o lenyddiaeth sy'n rhoi darlun eithaf cyflawn inni o fywyd y llys yn y ddeuddegfed ganrif, sef *Historia Gruffud vab Kenan*, yr unig fuchedd a luniwyd i wr lleyg.⁴ Ond hanes brwydrau di-rif y tywysog a geir ynddi yn ystod yr unfed ganrif ar ddeg a'r ddeuddegfed ganrif gan mwyaf, ac er bod llawer o sôn am y symudiadau hyn a oedd yn digwydd yng Nghymru, ni ddywedir llawer yn

---

² VSB, 69. Am Heledd gw. Pennod II.

³ J. E. Caerwyn Williams, *The Poets of the Welsh Princes* (Cardiff, 1994), t. 28.

⁴ Geraint Bowen, *Y Traddodiad Rhyddiaith yn yr Oesau Canol* (Llandysul, 1970), t. 248.

uniongyrchol am y dylanwadau materol. Cawn wybod bod y Normaniaid wedi ymsefydlu yng Ngwynedd a'u cestyll wedi eu hadeiladu ym Môn, Caernarfon, Bangor a Meirionnydd tra oedd Gruffudd yn y carchar. Ond rhyfela'n ddi-baid â hwy a wna Gruffudd a'i osgordd, a thybed a oedd yr elyniaeth hon yn annog y Cymry i ddal eu gafael fwyfwy yn eu harferion brodorol o ran eu harfau a'u gwisgoedd?

Dywedir am werth hanesyddol y fuchedd:

Yn y Fuchedd mae'n hawdd canfod fel y mae amrywiol ddylanwadau yn cydgyfarfod ac yn gwrthdaro ym mywyd a helyntion y tywysog hwn. O'r gorllewin fe ddaw dylanwad y Gwyddel a'r Sgandinafiaid, ac o'r cyfeiriad hwnnw y cafodd Gruffudd ei gefnogaeth yn ei ymgyrchoedd tymhestlog cynnar.⁵

Yn ystod y cyfnod o heddwch a ddisgrifir yn y fuchedd y gwelwn ddarlun mwy defnyddiol o fywyd materol y llys a'r sôn am gyfoeth yn amlhau. Cawn gyfeiriadau ato hefyd yn y farddoniaeth gan ei bencerdd, Meilyr Brydydd, y cyntaf un o'r Gogynfeirdd sydd â'i awdlau wedi goroesi. Ni chawn ddisgrifiad o wisgoedd yn uniongyrchol ganddo, a gall yr ansefydlogrwydd hanesyddol fod yn rhannol gyfrifol am hynny. Hefyd rhaid ystyried natur themâu Meilyr fel bardd a'u bod yn arwrol o safbwynt clodfori arwr yn y dull confensiynol. Yn hytrach, cawn nodyn cyffredinol ganddo ei fod wedi derbyn aur a *phali* gan frenhinoedd haelionus yn ei farwysgafn:

Cefais-i liaws awr aur a phali
Gan freuawl riau er eu hoffi,
Ac wedi dawn awen, amgen ynni,
Amdlawd fy nhafawd ar fy nhewi.⁶

Hoff wisg cymeriadau'r *Pedair Cainc* yw *pali*, a chredir yn gyffredinol i'r Ceinciau gael eu cyfansoddi o gwmpas 1160. Os felly, gellid cymryd y disgrifiadau o'r gwŷr yn eu dillad ysblennydd fel darluniau a oedd yn rhannol seiliedig ar dywysogion Cymru yn y cyfnod hwn, tywysogion fel Owain Gwynedd. Ond cryno a diddychymyg yw'r disgrifiadau ar y cyfan, gan ddefnyddio fformiwlâu a oedd yn dweud mai gwisg o aur

---

⁵ Bowen, *Y Traddodiad Rhyddiaith*, t. 264.

⁶ CBT I, 4.21-4.

o ddeunydd *pali* sydd am dywysogion fel Pwyll a Gwawl, er enghraifft. Pwrpas y disgrifiad o wisgoedd yn y chwedlau cynnar mewn gwirionedd yw ategu statws y cymeriadau, a thrwy ddefnyddio'r un fformiwla gonfensiynol mae'r awdur yn cadw statws y cymeriadau yn gyfartal.⁷

Bardd hynod gynhyrchiol a ganai i sawl tywysog oedd Cynddelw Brydydd Mawr ac fe rydd ef fanlynion o safbwynt lliwiau gwisg y tywysogion a oedd yn arwyddo eu statws. Mae'n cyfeirio at Owain Gwynedd a fu fyw o c. 1100 i 1170 'yn ngwisg borffor' ac er mai ffordd o foli Owain Gwynedd ydyw y mae'n debyg bod gwisg borffor yn dal i arwyddo statws brenhinol fel yn y cyfnod cynnar.⁸ Dywedir hefyd fod Owain Cyfeiliog mewn gwisg borffor:

Gŵr osgeth o wisc borfforun;⁹

A'i osgordd mewn coch:

ei bebyll, ei byll, ei ball coch.¹⁰

Rhoddir pwyslais amlwg ar roddion o ddillad gan Gynddelw hefyd. Ym 'Marwnad y Mab Aillt o Lansadwrn' cyfeiria at ei noddwr fel 'dilladwr beirdd'¹¹ a rhoddodd Cadwallon ap Madog ab Idnerth 'amryw dudedd' iddo.¹² Yn y gerdd hon sy'n marwnadu Cadwallon a fu farw yn 1179, y mae Cynddelw'n gywrain iawn yn gwrthgyferbynnu'r presennol llwm â'r gorffennol llwyddiannus. Pan oedd Cadwallon yn fyw ac yn dywysog cadarn fe dalai'n hael i Gynddelw am ei fawl â rhoddion o ddillad. Er ei bod hi'n anodd derbyn rhai o ymadroddion y beirdd yn llythrennol,

---

⁷ Tueddir i nodi fod y wisg yn wahanol i geisio cyfleu statws is er enghraifft pan fo Pwyll yn gwisgo fel cardotyn, neu yn hela. Gan nad yw Pwyll yn gwisgo 'eurwisg o bali' yn yr episodau hyn mae ei hunaniaeth yn anhysbys ac felly'n bygwth ei statws fel Pendefig.

⁸ CBT IV, 2.34.

⁹ CBT III, 16.214.

¹⁰ CBT III, 16.134.

¹¹ CBT IV, 11.6.

¹² CBT III, 21.152.

mae'r holl bwyslais ar y noddwr hael yn rhoddi anrhegion iddo yn cynnwys dillad ac aur yn digwydd yn aml:

The fact that the ideology of the gifts extends over a range of sources indicates that it was not merely a poetic image. Gift-giving would appear to have been a real aspect of relationships and exchange mechanism.¹³

Mae'r traddodiad yn parhau i'r drydedd ganrif ar ddeg.¹⁴ Yn ystod oes Llywelyn ab Iorwerth yr oedd 'Prydydd y Moch' neu Llywarch ap Llywelyn yn canu (c. 1173 — c. 1220) a chanddo cawn ddarlun o Llywelyn fel gwasgarwr rhoddion niferus, ac yn arbennig, mentyll ysgarlad, lliw ffagliad coelcerth:

Rhylllofes rhwyf tres tros faniar - i feirdd,
Oedd fawrllwyth i'r ddaear,
Gwisgi aur ac arian, nis câr
Gwasgwynfeirch goseirch, gosathar,
Ysginawr gorfawr gorfynt pâr,
Ysgarlad lliw ffleimiad fflamiar;¹⁵

Erbyn y drydedd ganrif ar ddeg, fel y gwelir uchod, mae'r sôn am wisgoedd yn manylu mwy ar eu deunydd a'u lliwiau. Erbyn cyfnod Llywelyn ab Iorwerth yr oedd Cymru wedi hawlio statws brenhinol, a Llywelyn ei hun yn cael ei gyfrif mor bwerus a bygythiol â brenin Lloegr. Diau, felly fod ei lys yn cyfranogi o'r un diwylliant economaidd a materol â'r llysoedd yn Lloegr a thu hwnt wrth iddo wahodd brenhinoedd a thywysogion o wledydd fel Ffrainc i'w lysoedd ef ei hun. Yr oedd hi'n oes gystadleuol iawn yng Nghymru ei hun hefyd rhwng y taleithiau a oedd yn brwydro am diroedd a'r gystadleuaeth hon yn ymestyn i'r maes materol gyda phwyslais ar wleddoedd a byw'n foethus. Gyda bardd fel Cynddelw'n moli sawl noddwr, byddai rhaid i'r noddwyr gystadlu am fawl teilwng wrth sicrhau rhoddion o wisgoedd o'r radd flaenaf i'r beirdd.

---

¹³ Wendy Davies, *Wales in the Early Middle Ages* (Leicester, 1989), t. 52.

¹⁴ Caiff hefyd ei atgeu yn y Cyfreithiau.

¹⁵ CBT V, 23.55-61.

Ni ellir gorbwysleisio dylanwad Ffrengig ar y llysoedd ychwaith a'r argraff a geir yw bod un tywysog yn anad neb yn ceisio cystadlu â'r moethder Ffrengig wrth agor ei ddrysau i'r un dylanwadau, sef yr Arglwydd Rhys. Ei gyfnod yw 1132-1197 a byddai ef yn ei lys yn Aberteifi'n siŵr o fod yn gwisgo'r un mor drwsiadus â Harri'r II — gŵr yr oedd yn ei edmygu.¹⁶ Mae ei haelioni'n cael ei ddarlunio gan y beirdd a'i agwedd lysaidd yn Aberteifi yn derbyn mwy o sylw, yn arbennig ei wleddoedd (gan gynnwys gwledd enwog 1176). Wrth geisio dod o hyd i'r darlun o fywyd y llys rhaid cymharu'r darlun anghyflawn a geir yn y farddoniaeth â llysoedd eraill. Un llys a gafodd lawer iawn o sylw yn yr Oesoedd Canol oedd llys y brenin Arthur. Mae cnewyllyn y syniad o Arthur fel cynheiliad llys y tyrrai dewrion iddo i'w gael yn *Culhwch ac Olwen*, a theimlir bod croeso cynnes a hael Arthur a Gwenhwyfar yn y chwedl honno'n nodweddiadol ddigon o'r llys a ddisgrifir yn y cyfreithiau a'r farddoniaeth sy'n cyd-oesi. Ond darlun llawer mwy estynedig a gawn yn y cyfieithiadau o *Historia Regum Britanniae* a gyfieithwyd i'r Gymraeg yn ystod y drydedd ganrif ar ddeg a rhaid cofio, er y dylanwadau ar wŷr diwylliedig fel yr Arglwydd Rhys, fod traddodiad brodorol yn bodoli ochr yn ochr â'r dylanwadau hyn. Credid fod y disgrifiad o wledd llys y Brenin Arthur yn y fersiwn Lladin, ac felly yn y cyfieithiad Cymraeg yn fwy tebyg i seremonïau Seisnig y ddeuddegfed ganrif a oedd yn gyffredin yn Lloegr hyd at deyrnasiad Harri'r II. Mae rhoddi gwisgoedd i swyddogion y llys yn rhan allweddol o'r seremoni a hynny'n amlwg yn ymwneud â threfn y swyddogion yn ôl eu statws. Mae'r prif swyddog, sef Cai, mewn gwisg wedi ei haddurno â ffwr yr ermin, yn gwasgaru dillad lliwgar i wŷr a gwragedd y llys:

Ac guedy gossot pavb y eisted yn herwyd eu anryded y kyuodes Kei pen svydwyr yn adurnedic o ermynwisc, a mil o dyledogyon y gyt ac ef o un adurn a guisc ac ynteu, y wasanaethu o'r gegin.¹⁷

---

¹⁶ Nerys Ann Jones a Huw Pryce (goln.), *Yr Arglwydd Rhys* (Caerdydd, 1996), tt. 101-2.

¹⁷ BD, t. 159-61.

Daw Bedwyr a'r frenhines Gwenhwyfar â gwisgoedd amryliw hefyd i'w gwasgaru a nifer o eitemau gwerthfawr eraill. Pwrpas yr rhoddion oedd arddangos cyfoeth:

Ac yna yd oed amlvc ry dyuot enys Prydein y'v hen ansavd a'e chyyuoeth a'e drythyllvch yn gymeint ac nat oed un teyrnas a elit y chyffelybu idi.¹⁸

Rhywbeth cyffredin iawn oedd rhoddi dillad i feirdd yn gyfnewid am eu moliant hefyd yn llysoedd Ewropeaidd yr Oesoedd Canol. Ym myd y Trwbawriaid yn Ne Ffrainc er enghraifft, rhoddwyd pwyslais ar wasgaru rhoddion a hynny er mwyn tanlinellu ymddygiad llysaidd a gwaraid eu noddwyr. Meddai'r bardd Raimbaut o Montferrat, am ei noddwr Boniface:

In your court reign all graces: the giving of gifts and the courting of ladies, fine clothes, elegant armour, trumpets, games, viols and song; and you never liked to have a doorkeeper at mealtimes. And, I Sir, may boast this much; I have known how to conduct myself graciously at your court, giving and serving and being patient and discreet, and I never did anything to upset anyone....¹⁹

Trafodwyd dillad fel rhoddion hefyd gan frenhinoedd a noddwyr yn Lloegr:

Clearly, the significance of grant of clothing was not equivalent to its monetary value. Rather, payments, gifts and distributions of clothing bound individuals to each other, or individuals to a group, in a variety of socially useful and culturally important ways.²⁰

Mae gennym gyfreithiau sydd wedi goroesi o'r un cyfnod yng Nghymru sy'n rhoi statws cyfreithiol i'r gwasgaru dillad a oedd yn digwydd yn llysoedd ein tywysogion. Yr oedd y rhoddion hyn yn cael eu dosbarthu yn ystod tair gŵyl arbennig, y Nadolig, y Pasg a'r Sulgwyn, pan gynhaliwyd gwleddoedd mawreddog. Anodd yw dehongli'r cysylltiad crefyddol rhwng amseroedd y dathlu a'r rhoddion o wisgoedd, ond awgryma T. M. Charles-Edwards fod y rhoi hwn gan y brenin a'r frenhines yn symbol o'r tri achlysur y bu rhaid i Grist wisgo mantell ddynol. Nid y brenin a'r frenhines yn unig a rannai'r dillad fodd bynnag, a cheir cylchrediad arwyddocaol o ddillad yn

---

¹⁸ BD, t. 159-61.

¹⁹ Linda Paterson, *The World of the Troubadours: Medieval Occitan Society c. 1100 - c. 1250* (Cambridge, 1993), t. 101.

²⁰ Catherine Richardson (ed.), *Clothing Culture, 1350-1650* (Aldershot, 2004), t. 154.

mynd o un swyddog i'r llall, a'r weithred o roddi o bosibl yn arwyddo statws is yr un a oedd yn derbyn y dillad. Yr oedd y defodau rhoi hefyd, fel y dywed Charles-Edwards, yn uno'r holl ddosbarthiadau cymhleth o fewn y llys – y teulu agosaf, y swyddogion domestig, a'r ochr filwrol, a thrwy hyn gellir dweud bod eu gwisgoedd yn gweithredu fel uned sefydlog o fewn y gwahanol ddosbarthiadau. Hynny yw, yn atgoffa pawb eu bod yn y pen draw â'r un swyddogaeth sef gwasanaethu'r llinach frenhinol. Nid oes sicrwydd ai rhywbeth seremonïol oedd y broses hon, ond mae'r cyd-destun cyfreithiol a'r cysylltiad crefyddol ac amseryddol o blaid mynegi bod a wnelo'r broses o roddi gwisgoedd â'r un pwysigrwydd, neu o leiaf â'r un pwyslais defodol, â'r medd – y ddiod seremonïol. Meddai Robin Chapman Stacey:

Their primary importance lies in their role as symbols of a public and highly political identity rooted specifically in the court, and this is, I would suggest, the reason why the text focuses more on the movement of garments within this space than it does on the actual wearing of them.²¹

Mae'r symbolaeth honno yn ymwneud ag undod sefydlog o fewn y llys pan fo'r llys yn gallu bod ar brydiau'n anwadal a sigledig oherwydd y peryglon dirgel oddi allan i furiau'r llys. Er enghraifft, fel swyddog y *distain* byddai Gruffudd ab Ednyfed yn derbyn 'mantell y penteulu ynpob o'r teir gwyl arbennic',²² a thrwy'r rhodd o fantell, yn uno'i swyddogaeth fel *distain*, prif swyddog y llys â'r *penteulu*, pennaeth yr osgordd filwrol – dwy agwedd lysaidd y llys. Fel y dywed Charles-Edwards, nid ar y dillad fel eitemau y rhoddir y pwyslais, nac ychwaith ar liwiau'r gwisgoedd, ond yn hytrach ar bwy oedd yn rhoi ac yn derbyn, a'r dillad - boed yn *dudded*, *llen*, *crys* neu'n *bais* – yn gweithredu fel gwrthrychau gweledol o'r rhoddi hynny. Eithriad i hyn yw'r *brethynwisg* a'r *llieinwisg* a roddir gan y brenin a'r frenhines gan fod gennym yma wahaniaeth amlwg rhwng y gwisgoedd o frethyn a roddir gan y brenin, a'r gwisgoedd o liain a roddir gan y frenhines. Dillad isaf a oedd fel arfer yn cael eu

²¹ T. M. Charles-Edwards *et al.*, *The Welsh King and his Court* (Cardiff, 2000), t. 123.

²² CHDd, t. 8.

gwneud o liain yn y cyfnod hwn, a brethyn yn cael ei ddefnyddio ar gyfer gwisgoedd allanol, ac mae'r arwyddocâd hwn – sef y cysylltiad benywaidd â rhywbeth cuddiedig a wisgid o dan rywbeth arall yn arwyddo ei statws hi fel brenhines, a oedd yn is ei statws na'i gŵr. Mae'r rhodd o ddillad isaf a dillad allanol hefyd yn hynod o ymarferol i swyddogion a oedd yn dibynnu ar roddion o ddillad i wisgo trwy'r flwyddyn ac yr oedd angen i'w hymddangosiad hwy – fel gwŷr a gwragedd a oedd yn symbol o lwyddiant llys eu meistr – fod yn drwsiadus bob amser. Yng ngoleuni hyn, diddorol fod y beirdd yn nodi iddynt gael gwisgoedd yn rhoddion ac yn disgrifio swyddogion yn eu gwisgoedd hardd yn yr un modd â'r tywysogion eu hunain. Yr oedd Gruffudd ab Ednyfed yn *ddistain* i Lywelyn ab Iorwerth ac i'w fab o tua 1215 hyd ei farwolaeth yn 1246 a chawn gadarnhad o hyn ym *Mrut y Tywysogion*. Yn y farwnad iddo gan Dafydd Benfras dywed Dafydd fod Ednyfed yn gwisgo mantell o aur:

Enwawg ŵr arwr, aur ei dudded,²³

Y mae'n bosibl fod Einion ap Madog ab Iddon yn bennaeth milwrol ym Mhowys ac felly'n gweithredu fel swyddog yn llys Madog ap Maredudd. Mae gan Gynddelw gerdd iddo a ddywed ei fod yn rhoddi 'gwisgoedd ddiofer' i'r bardd.²⁴

Un o rinweddau'r cyfreithiau o bosibl yw eu bod yn rhoi mwy o wybodaeth inni am dermau a roddwyd ar ddillad o gymharu â'r farddoniaeth. Prin iawn yw'r wybodaeth a gawn gan y beirdd ynglŷn â thermau dillad. Sylwer mai *tudded* a ddefnyddia Cynddelw yn yr enghraifft uchod, a defnyddir hefyd y term cynnar arall, *llen*, gan y beirdd eraill. Yn y cyfreithiau defnyddir mwy o dermau, a daeth *mantell* yn boblogaidd, wedi ei fenthylg o'r Lladin *mantellum*, a'r diffiniad a geir yn GPC yw

---

²³ CBT VI, 33.65.

²⁴ CBT III, 26.34.

‘gwisg allanol, ddilewys’. Mae’n debyg mai *mantel* oedd y ffurf Saesneg cyn 1200, wedi ei fenthylg i’r Saesneg trwy’r Hen Ffrangeg *mantel*. Cafwyd y ffurf Hen Saesneg *mentel* ‘cloak’ cyn 899 yng nghyfieithiad Alfred *Pastoral Care* o St. Gregory, ac awgrymir yn *Dictionary of Etymology* i’r gair gael ei fenthylg o’r Lladin *mantellum*, ‘perhaps from a Celtic source’.²⁵ Cafwyd hefyd ddsbarth o eiriau wedi eu benthyg o’r gair Lladin *cucullus* yn uniongyrchol ac yn anuniongyrchol sy’n cael eu trafod mewn gwahanol destunau yn y Cyfreithiau. Daeth *cochl* o’r Lladin trwy’r Wyddeleg *cochull*, ‘clogyn’. O’r Saesneg *cowl* cafwyd *cwfl* sef mantell gyda hwd, *cowyll* ‘penwisg’ ac yn ddiweddarach cafwyd y gair *cwcell* sy’n fenthylgiad diweddar o’r Lladin *cucullus* ‘penwisg, neu glogyn â phenwisg’. Hugar neu ŵn hirllaes oedd y *cochl*.²⁶ Ceir hefyd gyfeiriad at *gapan* yn y Cyfreithiau sydd eto’n amrywio o ran ei ystyr, ond y diffiniad cynnar yw clogyn gyda phenwisg. Yn ogystal â *mantell* mae gan y brenin *gapan* a’r prif swyddog sy’n derbyn hen gapanau’r brenin. Fodd bynnag, cymysgfa o’r iaith Ladin a Chymraeg Canol yw’r testunau hyn, ac nid oes prawf eu bod o reidrwydd yn cynrychioli bob tro yr hyn a oedd ar lafar yng nghyfnod eu cofnodi.

Wrth edrych ar ganu’r beirdd felly a oedd yn amlwg yn ganu cyhoeddus yn y llys ac o bosibl yn brawf mwy uniongyrchol o’r termau a ddefnyddid, gellir casglu fod dillad yn cael eu rhannu i gydnabod statws. Y mae’r sôn am ddefnyddiau gwerthfawr yn amlygu sut y benthygiwyd enwau o’r Ffrangeg a hyn er gwaethaf ceidwadaeth y Gogynfeirdd a’u hymdrech i ddiogelu’r eirfa farddol draddodiadol yn ôl Marie Surridge:

---

²⁵ Robert K. Barnhart (ed.), *Dictionary of Etymology* (Edinburgh, 1988), t. 631.

²⁶ Er bod mentyll a chlogau yn rhan o wisg cyfnod Dafydd ap Gwilym, nid at *gochl* yn llythrennol fel gwisg dyn neu wraig y cyfeiria ef, ond at ei ‘gochl gwyrddlas’ fel gwisg y Mwdwl Gwair ac at ‘gochl glas y fedwen’, Mair Jones ‘Byd y Beirdd’, 181.

Some prose text of the Middle Welsh period are dotted with nonce words of Romance origin, and other borrowings scarcely less ephemeral. However the borrowed words used by the Gogynfeirdd, although their density of usage in this body of poetry is comparatively light, appear to be characterized by their tenacity. Apart from those which might be considered 'fashion words' (*bliant*, *pali*, *syndal*), most could be found in use in modern form today.²⁷

Eto, modd i ddychafu statws oedd hyn, ac i brofi'r gallu i fod yn berchennog ar ddefnyddiau drudfawr a dieithr a edmygid yn llysoedd Ffrainc. Meddai Elisa Moras:

Wrth dorri arfer a benthgylg termau i'w geirfa a'u traddodiad, geiriau megis 'pali' o'r Hen Ffrengig 'paile / palie', a 'syndal' o'r Hen Saesneg 'cendal', a'r 'senda' Hen Saesneg, pwysleisia'r beirdd y modd y croesawai'r arglwydd y moethau a'r datblygiadau diweddaraf o dramor i'w lys ef ei hun.²⁸

Hywel ab Owain Gwynedd yw'r cyntaf i ddefnyddio'r geiriau benthgylg 'ffasiynol' hyn a chytunaf mai canlyniad i agwedd bersonol y bardd-dywysog neu ei lwyddiant i sicrhau'r fath geinderau i'w lys ef ei hun yw'r rheswm tros eu cynnwys.

Mae awduron y chwedlau'n ogystal yn nodi'n gyson fod eu harwyr mewn gwisgoedd ysblennydd, a rhaid cofio fod y chwedlau hyn ar lafar o gyfnod cynnar ac o'r herwydd mae'r eirfa'n gyfnewidiol a'r iaith ar brydiau'n amlygu cyfnodau gwahanol yn y testunau. Stori a oedd ar lafar mae'n debyg yn y cyfnod hwn ac sy'n cyfuno dau beth a oedd yn ymwneud â balchder yr uchelwr canoloesol — sef barf a'i fantell — yw'r stori am y Brenin Arthur a Rhita Gawr. Mae'r cawr yn gorchymyn i'r Brenin Arthur eillio ei farf i gydnabod ei fod yn fodlon plygu i'r cawr.

Hvnnv (Rhita Gawr) a'e kymellassei y ymlad ac ef o achavs ry wneuthur *pilis* ohonav idav o uarueu brenhined'²⁹

Fodd bynnag, mae Arthur yn gwrthod, a chanlyniad hynny yw ymladdfa rhwng y cawr a'r brenin, gyda'r Brenin Arthur yn ennill y frwydr. Stori onomastig yw hon mewn gwirionedd gyda chorff y cawr yn ffurfio siâp yr Wyddfa wedi i Arthur ei ladd.

²⁷ Marie Surridge, 'Words of romance origin in the works of the Gogynfeirdd', BBCS, 28 (1981), 530.

²⁸ Elisa Moras, 'Tystiolaeth Barddoniaeth Gymraeg Ynghylch Lle'r Ferch yn ei Chymdeithas yng Nghymru yn yr Oesoedd Canol Cynnar', Traethawd Ph.D. (Prifysgol Cymru [Bangor], 2001), 144.

²⁹ BD, t. 170

Ond cawn ynddi hefyd eglurhad o'r hyn a oedd yn cael ei gynrychioli gan farf yr uchelwr canoloesol. Yr oedd yn arwyddo cryfder milwrol, doethineb ac aeddfedrwydd fel arweinydd, yn ogystal ag arwyddwycáu ffydd yng Nghrist a'r gred yn gyffredinol fod barf lawn yn 'gartref i hanfod y grym bywydol'.³⁰ Pe byddai unigolyn yn torri gwallt neu farf gŵr arall, golygai hynny fod perthynas o ddarostyngiad rhwng y naill a'r llall.³¹ Mae eillio barf cawr yn thema a welir hefyd yn Culhwch pan fo rhaid i Culhwch gwblhau'r tasgau ac eillio barf Ysbaddaden Bencawr. Ond yn y stori am Rhita awn gam ymhellach gan fod y cawr eisiau defnyddio'r blew o'r barfau i wneud mantell laes enfawr. Rhydd hyn wedd farbaraidd iawn ar ymddygiad creulon y cawr gan nad yw dwyn balchder y brenin a'r marchogion yn ddigon – y mae hefyd am ddefnyddio eu barfau i wneud dilledyn sy'n iselhau'r gwŷr fwyfwy gan eu cysylltu ag anifeiliaid, a thrin eu barf fel croen anifail. Mae'r gair *pilis* a geir yn y llawysgrif hefyd yn tarddu o'r gair Lladin *pellis*, 'skin' neu 'hide'. Ceir cyfeiriad at Adda ac Efa yn llunio 'pylcan of skins' ac yn ôl Owen-Crocker awgryma hyn mai 'loincloths' sydd dan sylw yn hytrach na mantell. Fodd bynnag, efallai mai ystyr ddiweddar yw hynny gan mai 'mantell' yn bendant yw ystyr *pilis* yn hanes Rhita Gawr, a chryfhau hyn a wna'r cyfeiriad at roddion y Brenin Edgar Aetheling (c. 1050-c.1130) sydd hefyd yn cynnwys *pilece*, ac yn rhywbeth llawer mwy arbennig na loincloth. Daw i'r casgliad, 'It perhaps meant a loin cloth in one context and a gown or cloak in another'.³² Gellir casglu fod eillio barf rhywun o statws yn symbol o oruchafiaeth, a'r dilledyn, neu'r fantell yn hanes Rhita Gawr, yn arwydd gweledol o ddarostyngiad.³³ Yn y pen draw, onid yw mantell a barf yn cyflawni'r un swyddogaeth, sef arwydd gweledol o statws

³⁰ Yn ôl y gyfraith Gymraeg deuai gwr i aeddfedrwydd yn bump ar hugain oed a gellid ei wneud yn ynad yn yr oedran hwnnw.

³¹ Gw. Dylan Foster Evans, 'Y Bardd a'i Farf: Y Traddodiad Barfol', *Dwned*, 2 (Hydref, 1996).

³² Owen-Crocker, *Dress in Anglo-Saxon*, t. 245.

³³ Mae Olwen yn gweithredu fel rhyw arwydd gweledol o ddarostyngiad ei thad i Gulhwch. Diddorol yw'r cysylltiad rhwng gwisgo mantell i arddangos buddugoliaeth ac ennill merch. Cofier hefyd mai enw benwyaidd sydd i fantell y brenin Arthur, Gwen.

yr unigolyn? Efallai mai chwarae â'r syniad hwnnw a'i uno'n gellweirus yw bwriad chwedl Rhita Gawr.³⁴ Mewn cyfeiriad arall at y stori yn y Trioedd y gair *ysgin* a ddefnyddir am y fantell. Defnyddir y gair hwn hefyd gan y beirdd, a'r tebyg yw ei fod yn cynnwys rhan o'r gair Saesneg 'skin' ac felly'n awgrymu mantell o ddeunydd anifail megis lledr neu ffwr. Mae Gruffudd ap Cynan yn derbyn *pais* sy'n arwyddo brenhiniaeth wedi ei wneud o 'ysgin Gruffud vrenhin, m. Llewelyn vrenhin, m. Seissill: canys Llewarch y gur hitheu oed wahanredolaf guas ystavell a thrysoryer y Gruffud, m. Llewelyn'.³⁵ Tebyg i'r stori uchod sy'n cyfeirio at wneud mantell o farf brenin pwerus, y mae Gruffudd yntau'n gwisgo pais wedi ei wneud o *ysgin*, sef hen fantell o groen anifail a oedd yn perthyn i frenin gwyh. Sylwer felly fod y ddau gyfeiriad yn pwysleisio'r deunydd y mae'r fantell yn cael ei gwneud ohoni – nid y lliw neu'r eitem ei hun, ond i bwy mae'r deunydd gwreiddiol yn perthyn iddo.³⁶ Cofnodwyd y stori am Rhita Gawr yn *Brut Dingestow* ac mae cyfeiriadau'r beirdd at y chwedl yn profi ei bod yn stori ar lafar trwy'r Oesoedd Canol. Gan Gruffudd Llwyd cawn gywydd sy'n moli barf uchelwr, sef Owain ap Maredudd, ac yn rhan gyntaf y cywydd hwnnw mae'r bardd wedi plethu'r stori hon am Rhita Gawr ac Arthur:

Bod iddo, nis bedyddiais,
Beth yn anorffen o'i bais
Nes caffael barf, ruddarf ri,
Arthur i'w gwnïo wrthi.³⁷

Dyma brawf pellach mai ystyr *pais* yw 'mantell' neu 'glogyn' yn y cyfnod hwn o gofio'r ystyr *pilis* uchod. Dywed fod y fantell yn anorffen gan i'r cawr adael lle i farf y Brenin Arthur. Mae Guto'r Glyn, fodd bynnag, yn defnyddio'r un gair â'r testun i ddisgrifio blew'r milgwn y mae'n eu herchi gan Ifan Fychan dros Sieffrai Cyffin:

³⁴ Rhoddir y pwyslais ar werth y deunydd a ddefnyddir i wneud y fantell, ond nid gwerth ariannol, megis Jason a ddaeth ar draws cnu aur, ond gwerth symbolaidd fod deunydd y fantell wedi ei gwneud o farf un o'r brenhinoedd mwyaf pwerus.

³⁵ HGK, t. 7.

³⁶ Tybed a oes yma brawf o rododi a derbyn fel yn y cyfreithiau a'r pwyslais ar bwy y mae'r eitem yn perthyn yn wreiddiol?

³⁷ GGLI, 16.9-12.

Rhoed pilis, rhwydau pali,
Rhita Gawr ar hyd dau gi.³⁸

Mae hyn eto'n cysylltu'r fantell â'r byd anifeilaidd wrth i Guto fanteisio ar y stori i gyfleu delwedd o flew'r milgwn fel mantell flewog o farfau marchogion.

Mae byd y Brenin Arthur ei hun a'r chwedlau sydd wedi goroesi amdano eto'n defnyddio dillad i fynegi syniad ehangach. 'Gwen' yw'r enw a roddir ar *len* Arthur, llen hudolus, a thrwy gyfeirio ati cawn ein hatgoffa eto o'r arallfyd. Mae *llen* hud Caswallon yn yr Ail Gainc yn ei alluogi i fod yn anweledig er mwyn 'llad y gwŷr'. Cyflwynir – trwy'r fantell, fel mantell Arthur – yr arallfyd peryglus, a defnyddir y wisg yn arf i dwyllo. Cawn gyfeiriad at fantell anweledig hefyd mewn mytholeg Wyddeleg, yn Hanes Diarmait. Rhoddir mantell anweledig i Diarmait er mwyn iddo ddianc, a dywed fod y fantell yn hudol, 'used by the gods'.³⁹ Ceir cyfeiriad at *len* Arthur yn *Culhwch* hefyd, sydd â'r gallu i wneud y sawl sy'n ei gwisgo fod yn anweledig yn ôl y Trioedd, 'a fai deni, nis gwelai neb ef, ag ef a welai bawb.'⁴⁰ Yn *Culhwch ac Olwen* fel yn y Trioedd, y mae'r llen yn werthfawr iawn ac yn un o 'arfau' brodorol y Brenin Arthur:

ti a geffy kyfarvs a notto dy ben ath tauavd...eithr vy llong, am llen, a chaletuvlch
uyg cledyf, a rongomyant uyg gvaev, ac wyneb gvrth ucher uy yscvyt,...⁴¹

Chwedl heb arlliw o ddylanwadau Normanaidd yw *Culhwch ac Olwen*, a chytunir ag ysgolheigon yn gyffredinol ei bod yn adlewyrchu'r Arthur brodorol Cymreig. Ynddi cawn ddisgrifiad allweddol o wisg gŵr ifanc o statws mewn gwisg marchog a berthynai i fyd y Brenin Arthur brodorol. Fodd bynnag, gwyddys fod fformiwlâu a chonfensiynau llenyddol yn rhan o arddull y cyfarwydd a dichon fod y disgrifiad

---

³⁸ GGI², 73.45-6.

³⁹ CA, t. 483.

⁴⁰ TYP, t. 241.

⁴¹ CO, 12.

canlynol o Gulhwch yn cyfrannu tuag at adeiladwaith y chwedl. Mae'r disgrifiad cytras o Olwen hefyd yn ychwanegu tuag at yr adeilwaith, ac yn tynnu sylw'r darllenydd.⁴² Meddai'r awdur am Gulhwch:

Cledyf eurdwrn ar y glun a racllauyn eur itaw, ac ays eurcrwydyr arnaw, a lliw lluchet nef yndi, a lloring elifeint yndi. A deu uilgi uronwynyon urychyon racdaw, a gordtorch rudeur am uynwgyl pob un o cnwch yscwyd hyt yskyuarn...Pedeir tywarchen a ladei pedwar carn y gorwyd, mal pedeir gwennawl yn yr awyr uch y benn, a gweithu uchaw, gweithu istaw. Llenn borfor pedeir ael ymdanaw, ac aual rudeur vrth pob ael iti. Can mu oed werth pob aual. Gwerth trychan mu o eur gwerthuawr a oed yn y archenat a'e warthafleu (sangharwy), o benn y glun hyt ym blayn y uys.⁴³

Gogoneddus yw'r darlun hwn o Gulhwch a'r unig symud sy'n digwydd yw'r milgwn o'i amgylch. Ceir cyfeiriad at *llorig eliffant* sef tarian-bogel o ifori a ddaw â ni i fyd yr egsotig,⁴⁴ a'i filgwn yn gwisgo cadwyni eurgoch am eu gyddfau. Lliw'r *llen* yw porffor, sy'n ei uniaethu â lliw'r ymerodraeth Rufeinig. Nodir hefyd fod afalau euraid yn bwysau ar bob cornel i'w *llen* ac aiff yr awdur i gryn fanylder i nodi eu gwerth i ddangos statws Culhwch. Awgryma Heather Rose Jones mai math cynnar ar glogyn yw *llen* Culhwch, ac mae'r lliw porffor yn ategu hynny – nid aur fel a geir yn y *Pedair Cainc* yw lliw ei wisg ond y porffor brenhinol hynafol. Am ei draed mae'n gwisgo gwrthrych arbennig sy'n ymestyn o'i ben-glin hyd at fysedd ei droed, sef *gwrthafleu*.⁴⁵ Awgryma Heather Rose Jones mai math o wisg marchogaeth ydynt:

While this may be a stereotyped description, one envisions a high riding boot that is essentially the equivalent of soled hose. Many ages have determined that high boots work well on horseback and this may be a similarly specialized item.⁴⁶

Gall y disgrifiad hwn o *warthafleu* fod yn gyfeiriad cynnar a phwysig at wrthrych cynnar a gyflawnai'r un swyddogaeth â 'stirrups', neu 'gwartholion' ar lafar.

Dangosodd Jenny Rowland fod cyfeiriadau at frwydro ar gefn march yn y

farddoniaeth gynnar, ac felly rhaid derbyn fod gan y Cymry ddyfais i'w galluogi i

⁴² Sioned Davies, *Crefft y Cyfarwydd* (Caerdydd, 1995), t. 158.

⁴³ CO, t. 3.

⁴⁴ Cymharer ag agoriad *Breuddwyd Maxen*, BM, t. 1.

⁴⁵ CO, t. 55.

⁴⁶ MWC, t. 18.

wneud hynny tra oeddynt yn marchogaeth.⁴⁷ Am ddyfais debyg i'r un sydd gan

Culhwch, meddai un hanesydd:

Few medieval stirrups have been recorded in well-dated archaeological contexts...Once the buckle was fastened, the total free length of strap would have been around 280-300mm, depending upon which strap-hole was used – not long enough in itself to have supported the stirrup at a suitable height if it were attached directly to the saddle tree; there must have been some form of intermediate link between the strap and the saddle.⁴⁸

Dyna ddarlun o arwr cynnar, o bosibl yn adlewyrchu peth o arferion gwisg marchog

ifanc yng nghyfnod y tywysogion. Sylwer sut y defnyddir yr un termau â'r

Gogynfeirdd yn y chwedlau cynnar hyn, megis *pilis*, *tudded*, *ysgin*, a *llen*. Sut yr

agorwyd y drysau, felly, i dermau eraill megis *mantell* a *gŵn* a deunyddiau fel *bliant* a

syndal yn y canrifoedd dilynol? Mae'n debyg bod cliwiau i hynny hefyd yn y

chwedlau a oedd ar lafar yng nghyfnod y Gogynfeirdd, sef yn storïau'r Tair Rhamant.

Ynddynt ni chawn arferion a diwylliant y llys Cymreig yn unig, ond y llys

Normanaidd hefyd, yn ogystal ag ôl llenyddiaeth Ffrainc a oedd yn llifo drwy ororau

Cymru gyda'r goncwest Normanaidd yn yr unfed ganrif ar ddeg. Trafodir y gwahanol

safbwyntiau ynglŷn â pherthynas y chwedlau Cymraeg a'r rhai Ffrengig gan Rachel

Bromwich, gan ystyried safbwynt Bobi Jones sydd o blaid y gred nad rhywbeth wedi

ei fenthg o Ffrainc yw'r nodweddion, ond eu bod yn dwf cynhenid yn dangos y

dylanwadau naturiol a oedd ar gymdeithas Gymreig y ddeuddegfed ganrif:

...y mae'r dylanwadau Ffrangeg sydd mor amlwg ar y tair rhamant i'w hesbonio'n hollol fel dylanwadau bywyd cyfoes a diwylliant materol y cestyll Normanaidd, â'u defodau llenyddol hwy; ond nid yn uniongyrchol fel effaith cyfieithu neu addasu testunau arbennig yn yr iaith estron yn y Gymraeg.⁴⁹

Wrth edrych ar un o'r rhamantau hyn, *Owein*, cawn weld fod dylanwad ffasiwn a'r

diwylliant materol cyfandirol, boed yn ddylanwad uniongyrchol neu'n ddylanwad

naturiol, wedi cyrraedd Cymru. Gwisgai Owain 'ysparduneu' gyda throell fach finiog

⁴⁷ Jenny Rowland, 'Warfare and horses in the Gododdin and the problem of Catraeth', CMCS, 30, (1995): 'fighting on horseback is one of the cultural details the poem can clarify', 13-40.

⁴⁸ John Clark (ed.), *The Medieval Horse and its Equipment* (London, 2004, second edition), tt. 71-2.

⁴⁹ Rachel Bromwich, 'Dwy Chwedl a Thair Rhamant' yn *Y Traddodiad Rhyddiaith*, t. 160.

arnynt – eitem a oedd yn perthyn i ffasiwn marchog y drydedd ganrif ar ddeg yn Ffrainc. Y mae hefyd yn gorwedd ar ddeunyddiau cyfoethog a phrin, ‘ysgarlat a gra a phali a syndal a bliant’ a gwrthrychau wedi eu gwneud o ifori neu ‘ascwrn eliphant’. Gwisgir Cynon yn yr un chwedl nid mewn *tudded* neu *llen* ond mewn *crys* a *llawdyr* wedi ei wneud o *fliant* ynghyd â ‘ffeis a swrcot a mantell o bali melyn ac orffreis lydan yn y vantell’.⁵⁰ Mae ymyl llydan y fantell yn awgrymu bod arni frodwaith addurniadol a chryfhau hynny a wnâi’r cyfeiriad at y pedair morwyn ar hugain sy’n gwnio sidanwe wrth y ffenestr.

Gellir cymharu’r disgrifiadau o wisgoedd yn y rhamantau Cymraeg a’r disgrifiadau o wisgoedd yn y rhai Ffrengig, a’r hyn a gesglir yw fod y chwedlau’n sicr yn adleisio ei gilydd. Er enghraifft mae’r disgrifiad o wisg Geraint yn nodi fod ganddo aflalau aur ar bob cornel i’w fantell — fel Culhwch. Mae gan y cymeriad Erec gan Chrétien bwysau ar bob cornel i’w glogyn hefyd. Ond mae hwn yn ddisgrifiad estynedig o’r marchog pan gaiff ei goroni ac mae ei fantell wedi ei haddurno â thylwyth teg a’r celfyddydau breiniol yn ddelweddau arni, ynghyd â phedair gem ar bob cornel:

Il était très riche et bel et bon; aux ferrets étaient quatre pierres: deux chrysolithes d’une part et deux améthystes de l’autre, toutes serties d’or.⁵¹

Chwedl *Peredur* yw’r un sy’n rhoi’r datblygiad mwyaf cyflawn o’r prif gymeriad, o’i gyfnod yn blentyn anhrefnus ac anaeddfed hyd nes ei fod yn farchog talentog.

Canolbwyntir yn y chwedl ar addysgu Peredur i’w fowldio’n farchog yn llys y Brenin Arthur ac arwyddir y trawsnewid hwn sy’n digwydd i’r mab gan ei arwisgo mewn

‘cwnsallt purgoch’. Gellir mynegi mai’r hyn a geir yn y chwedl yw dylanwad

uniongyrchol y marchog Ffrengig:

---

⁵⁰ O², t. 3-4.

⁵¹ René Louis (ed.), *Chrétien de Troyes: Erec et Énide* (Paris, 1965), t. 179. Y cyfieithiad Saesneg yw ‘what should I tell you of my mantle? It was very rich and fine and handsome. There were four stones on the fasteners. On one side were two chrysolites and on the other two amethysts, which were set in gold’, Carleton W. Carroll, *Chrétien de Troyes: Arthurian Romances* (London, 1992), t. 120.

Yr oedd y sawl a gyfansoddodd Peredur yn ei stad bresennol yn gyfarwydd iawn â'r broses o hyfforddiant marchog a chyfrifoldebau ei rôl, fel yr oedd yn gyfarwydd â beirniadaeth ar rai gweddau ar fywyd marchog, megis y twrnamaint.⁵²

Mae lliw'r *cwnsallt* hefyd yn ein hatgoffa o gerdd Chrétien de Troyes a chymeriad y Marchog Coch yn ei arfwisg goch sy'n herio Perceval.⁵³ Gallwn gasglu felly fod y chwedlau hyn, ynghyd â'r amryfal groesgadau o safbwynt gwahanol ddiwylliannau, yn ffynhonnell wasgaredig gref wrth geisio gweld sut y mae datblygiad ffasiwn yn lledaenu yng Nghymru o gyfnod y Tywysogion ymlaen. Yn raddol byddai'r beirdd a'r cyfarwyddiaid yn magu hyder i ddefnyddio'r termau lled-estron hyn yn eu llenyddiaeth hwy eu hunain i gyd-fynd â'r newidiadau a oedd yn digwydd yn yr hinsawdd wleidyddol.

Agwedd arall ar gyfoeth yn ogystal â gwisgoedd gwych ydoedd ategolion. Mewn cyfnod mor gynnar â'r ddeuddegfed ganrif, mae rhaid ystyried y dystiolaeth archeolegol gan fod canu'r Tywysogion yn niwlog a chonfensiynol. Gyda dyfodiad y Normaniaid daethpwyd â phethau o'u byd masnachol gyda hwy a thrwy'r gallu hynny mae gennym yma yng Nghymru rai eitemau sy'n rhoi blas ar gyfoeth bywyd tywysog a thywysoges y cyfnod. Gwyddys mai ffigurol mewn gwirionedd yw cyfeiriadau'r beirdd at aur ac arian, boed yn wisgoedd neu'n dlysau. Ond ceir un cyfeiriad sydd efallai'n dynodi pwrpas un addurn ar wisg y cyfnod. Yn ei fawl i Rys Gryg o Ddeheubarth (a fu farw yn 1234) mae Llywarch ap Llywelyn yn cyfeirio at dlws a gafodd gan y tywysog a hynny ar gyfer tri chan mantell:

A'm rhoddes ryodres rified

---

⁵² Sioned Davies a Peter W. Thomas (goln.), *Canhwyll Marchogyon: Cyd-destunoli Peredur* (Caerdydd, 2000), t. 56.

⁵³ Mae'r lliw hwn yn arwyddo drygioni yn ôl Michel Pastoureaux, yn ogystal â gwaed Crist. Gw. Brigitte Cazelles 'The Unholy Grail: A Social Reading of Chrétien de Troyes's 'Conte du Graal', (California, 1996). Hefyd Glenys Goetinck, 'Peredur': *A Study of Welsh Traditions in the Grail Legends* (Cardiff, 1974). Tybed a oes cysylltiad rhwng 'cwnsallt purgoch' Peredur a *phais* Padarn Beisrudd?

A drych aur ar drychan tudded.⁵⁴

Gellir tybio mai tlws bylchgrwn a wisgid ar fantell yw'r drych aur hwn. Dyma'r math o froets oedd yn boblogaidd yn y drydedd ganrif ar ddeg. Cawn ddelwedd weledol o fantell a ddefnyddia dlws felly ar faen beddrod o'r bedwaredd ganrif ar ddeg yn Eglwys y Santes Fair yng Nghonwy, tlws tebyg i fodrwy ydyw gyda thlysbin arno.⁵⁵ Mae tlysau bylchgrwn fel hyn yn nodweddiadol o'r drydedd ganrif ar ddeg ac felly'n rhoi ychydig o wybodaeth inni sut yr aethpwyd ati i addurno ac o bosibl i gau mentyll porffor a choch y tywysogion. Yn y casgliad o dlysau cyffelyb yn yr Amgueddfa Genedlaethol yng Nghaerdydd, gwelir nifer o dlysau bylchgrwn sydd wedi eu dyddio i'r 'cyfnod canoloesol cynnar' ac sydd wedi eu darganfod mewn gwahanol siroedd yng Nghymru, er enghraifft, yn fferm Llys Awel ym Metws yn Rhos yn Sir Ddinbych, ar draeth Llanmadog ym Morgannwg, yn Newton Moor ym Morgannwg ac yn Ogof Little Hoyle yn Sir Benfro.⁵⁶ Er nad oes digon o brawf i wahaniaethu'r tlysau bylchgrwn Cymreig a'r rhai a ddarganfuwyd tros Glawdd Offa, mae'n ddigon posibl bod gofaint a chrefftwy'r Cymru yn y cyfnod canoloesol cynnar yn ceisio rhoi eu stamp eu hunain ar eu gwaith. Hawdd yw meddwl am yr episod yn y *Pedair Cainc* pan fo Manawydan a Phryderi'n mynd ati i lunio byclau euraidd a oedd mor wych nes eu bod yn ennyn eiddigedd y crefftwy'r eraill.

Wrth sôn am ategolion, mae'n rhaid ystyried i ba raddau yr oedd penwisgoedd brenhinol yn cael eu gwisgo yng Nghymru yn y cyfnod hwn pan oedd y tywysogion â'r un statws â brenhinoedd gwledydd eraill a oedd â thywysogaeth annibynnol. Cawn

---

⁵⁴ CBT V, 26.93-4.

⁵⁵ Mark Redknap, 'Some Medieval Brooches, Pendant and Moulds from Wales: a Short Survey', AC, CXIII (1994), 107.

⁵⁶ Gw. www.rcahmw.org.uk. Mae gan yr Amgueddfa Genedlaethol yng Nghaerdydd waith ymchwil ar y gweill a fydd yn canolbwyntio ar emwaith canoloesol a thlysau bylchgrwn o'r canol oesoedd cynnar.

ddarlun o frenin â choron am ei ben ym Mheniarth 28 o gyfraith Hywel Dda, ond darlun sy'n seiliedig ar ddelwedd o'r Arglwydd clasurol ydyw mewn gwirionedd (gw. delwedd 12). Ni chawn gyfeiriad at y tywysogion yn gwisgo 'coron' ond nid yw hyn o reidrwydd yn golygu nad oeddynt yn gwisgo addurn ar eu pen i ddynodi eu statws wrth gwrs. Yr oedd *talaith* hefyd yn gallu golygu rhyw fath o addurn am y pen yn y cyfnod hwn. Mae bardd o'r enw Daniel ap Llosgwrn Mew yn cyfeirio at Owain Gwynedd a'i ategolion tra oedd yn ymladd ac yn cyfeirio at ei dalaith, er y gall fod yn rhywbeth ar darian:

Oedd cymraig, oedd Cymry ddylaith,
Oedd ysgwn, oedd tw'n talaith - ei darian,
Oedd talarw cyfarwaith.
Drwg ei lliw y llaw, oedd benrhaith,⁵⁷

Ceir sawl delw pen yn darlunio seintiau neu gymeriadau o bwys mewn eglwysi wedi eu creu o feini calch neu gerrig, ond yr unig un seciwlar yw'r darlun o ben Llywelyn Fawr ar faen yn Negannwy (gweler delwedd 10). Dyddiad y garreg yw'r drydedd ganrif ar ddeg ac yn ôl Lord, gwaith crefftwr Cymreig ydyw ac o bosibl yr un crefftwr a fu'n gyfrifiol am waith cyffelyb yn abat y Glyn-y-Groes yn Llangollen.⁵⁸

Gellir yn hawdd weld bod swyddogaeth benodol i liwiau ar wisgoedd i gydnabod statws yn y cyfnod hwn. Er na ellir mewn gwirionedd dderbyn y cyfeiriadau fel tystiolaeth realistig, rhaid cydnabod bod y llenyddiaeth yn arddangos bod gwisgoedd lliwgar o ddiddordeb mawr iddynt.⁵⁹ Yn ôl Ann Parry Owen, y mae'n arwyddocaol fod y beirdd yn aml yn cyfeirio at ddillad yn y cyfnod hwn wrth eu lliwiau: i bwysleisio hynny ac felly pwysleisio statws eu noddwyr.⁶⁰ Mae prinder gwisgoedd

---

⁵⁷ CBT II, 18.14-7.

⁵⁸ Lord, t. 98.

⁵⁹ Hinton, *Gold and Gilt*, 'they glowed like the stained-glass windows that were beginning to appear in churches', t. 172.

⁶⁰ Lliwiau pyg a llwm yn cynrychioli dillad y werin – gwlân a lliain; a lliwiau llachar megis glas, coch a phorffor yn amlygu defnyddiau drudfawr.

lliwgar yn y testunau cyfraith, fodd bynnag, gyda'r pwyslais yn hytrach ar y weithred o rod-di. Ar wahân i'r darluniau ym Mheniarth 28 sydd wedi eu lliwio'n goch a gwyrdd, ni cheir awgrym arall i gryfhau bod lliwiau penodol i swyddogion y llys yng Nghymru yn ystod Oes y Tywysogion. Mae'r beirdd yn pwysleisio un ffactor diddorol, ffactor sy'n unigryw i farddoniaeth o ddiwedd y drydedd ganrif ar ddeg ymlaen, sef y pwyslais hynod ar wisgoedd o liw gwyrdd.⁶¹ Bron y gellir dweud fod y cyfeiriadau'n cynyddu wrth i'r cyfnod fynd rhagddo wrth i feirdd fel Llywelyn Goch ap Meurig Hen a Gronw Gyriog ganmol eu noddwyr. Meddai Sefnyn am yr enwog Goronwy Fychan ap Tudur:

Gwâr ddihengis gwyrdd o'i angad.⁶²

A Gronw Gyriog yn ei fawl i Madog ab Iorwerth:

Llys (llu a'i dengys) dawn gaeledig — gwyrdd,⁶³

Cawn enghreifftiau pellach o'r bedwaredd ganrif ar ddeg a'r bymthegfed ganrif.

Meddai Hywel Cilan am y noddwr enwog Syr Gwilym Fychan,

Ar rhoi fyth am bob rhyw fawl
Feirch a gwyrdd, farchog urddawl.⁶⁴

Meddai Rhys Goch Eryri yn ei ateb i Llywelyn y Moel:

Lliwdan wayw, llydan ei wyrdd.⁶⁵

Pam rhoddi gwisg werdd i fardd felly? Neu yn hytrach, pam bod y beirdd yn dweud iddynt dderbyn dillad gwyrdd yn rhoddion? Wrth gwrs, mae'r lliw yn hynod ffasiynol yn yr Oesoedd Canol, ond mae hefyd yn lliw sy'n arwyddo bywyd tragwyddol. Yn

---

⁶¹ Pe baem yn derbyn hyn yn llythrennol gellir dweud mai 'gwyrdd' oedd lifrai'r bardd yn y llys. Ond nid oes prawf o hyn mewn ffynonellau eraill. Am y cyfnod mwy diweddar yn Lloegr, meddir yn *Clothing Culture*, 'the tendency towards more systematic uses of colour and emblem resulted in an ever more precise system of recognition through which people could identify a certain form of clothing as connecting its wearer to an individual lord or patron, an official post, or a guild or fraternity', t. 154

⁶² GSRh, 3.96: 'Yn hynaws y llithrodd [dillad] gwyrdd o'i law'.

⁶³ GGrG, 1.35: 'Llys lle y mae rhodd ei chael o ddillad gwyrdd, y mae llu yn dangos hyn'.

⁶⁴ GHC, 27.47-8.

⁶⁵ RhGE, 55.

ychwanegol, yr oedd yn lliw hynod o ddrud a gwerthfawr a hynny oherwydd fod y lliw gwyrdd yn anodd ei gymysgu a'i gyfnod fel lliw llachar, ffres, yn gyfnod byr gan fod tuedd iddo ddiflannu'n hawdd. Hawdd yw gweld felly paham y caiff y lliw ei werthfawrogi'n arbennig yn achos dillad newydd sbon danlli. Cofiwn hefyd am wyrdd fel lliw symbolaidd natur a thybed a yw'r bardd yn dweud fod y berthynas rhyngddo a'i noddwr yn fytholwyrdd a'r llys yn noddfa dragwyddol i'r bardd? Gwyddys am hoffter y beirdd o'r gwanwyn a'r haf pan fo'r coed a'r llwyni'n llawn gwyrddni ffrwythlon gan gynnig gwarchodfa iddynt garu a chwrdd â merch. Yn y gaeaf mae'r coed yn noeth heb eu dail - fel y bardd yn nifer o'r cerddi sy'n manteisio ar *dopos* y bardd anwydog i erchi gwisg gan eu noddwyr. Byddai derbyn gwisg werdd yn rhodd eithriadol felly o gofio fod y coed ar eu gorau wedi eu gwisgo mewn gwyrdd; felly hefyd y beirdd ar eu gorau wedi eu gwisgo yn y lliw hwn. Diddorol fod y bardd Gwyddelig Giolla Brighde a fu farw c. 1272 yn disgrifio'r beirdd Gwyddelig hefyd yn eu dillad gwyrdd:

Reciting poetry to the music of stringed harp or tiompán is also mentioned by Giolla Brighde Mac Con Midhe, who elsewhere describes poets as dressed in brown and green clothing, colours appropriate to the nobly born.⁶⁶

Nid yr awdlau yn unig sy'n nodi fod dillad lliw gwyrdd yn rhoddion gwerthfawr i'r beirdd gan fod y confensiwn yn parhau i'r unfed ganrif ar bymtheg; arwydd i'r beirdd geisio parhau â thraddodiad o roi mantell werdd a fodolai yng nghyfnod y Tywysogion, gan roddi gwedd newydd i'r confensiwn o bosibl wrth ein hatgoffa mai gwyrdd yw lliwiau'r coed a'r llwyni yn yr haf hefyd.

2. Y Bedwaredd Ganrif ar Ddeg

Yr oedd y bedwaredd ganrif ar ddeg yn ganrif hynod gyffrous yn hanes datblygiad ffasiwn yn Ewrop. Prawf i wisgoedd ddod yn arwyddion gweledol o statws yw'r

---

⁶⁶ Huw Pryce (ed.), *Literacy in Medieval Celtic Societies* (Cambridge, 1998), t. 245.

deddfau dillad a ddaeth i rym yn Lloegr, y ddeddf gyntaf yn 1337 a oedd yn gwahardd pobl is eu dosbarth cymdeithasol na marchog neu arglwyddes rhag gwisgo ffwr ar eu dillad.⁶⁷ Y gred ydoedd na ddylai unrhyw un wario gormod o arian ar ddillad a bwyd gan y byddai hynny'n eu gwneud yn dlotach i helpu eu harglwydd mewn brwydr.⁶⁸ Ond ychydig iawn o effaith a gafodd deddfau felly, a llai o effaith fyth ar wlad fel Cymru. Mae rhai o'r Gogynfeirdd diweddar yn nodi iddynt dderbyn ffwr yn rhoddion gan eu noddwyr ynghyd â defnyddiau drudfawr eraill. Canai Dafydd y Coed yn ail hanner y bedwaredd ganrif ar ddeg, ac yn ei foliant i Hopgyn ap Tomas y mae'n nodi iddo dderbyn gwisgoedd gwyrdd gan ei noddwr, gan bwysleisio hefyd y noddwr hardd mewn dillad urddasol:

Dros barch rhagorawl gwawl gweilch,
Harddfur â'i wisgoedd heirddfeilch.

Ei herddfeilch wisgioedd (harddfoes - yw'r gwaladr,
Gwelwyf iddaw hiroes,
Ffyrf iawn yw mewn ffurf einioes)
A phob da a'i ra a roes.⁶⁹

Nid peth newydd wrth gwrs oedd gwisgo'n llysaidd ac urddasol o fewn y llys; fel y dengys y cyfeiriadau at wisgoedd y tywysogion, yr oedd yn rhan o draddodiad y bywyd uchelwrol. Ond wedi marwolaeth y tywysog olaf o'r llinach Gymreig, bu rhan gyntaf y bedwaredd ganrif ar ddeg yn hynod o ansefydlog. Ni chafwyd tywysogion i wasgaru'r rhoddion hynny o ddillad, ac roedd y nawdd a fuasai mor hael i'r beirdd bellach yn brin. Mewn cerdd sy'n taflu golau uniongyrchol ar sefyllfa'r beirdd wedi 1282, cawn gwynion fod y noddwyr bellach yn rhoddi gwisgoedd i ddiddanwyr estron. Yr estroniaid hynny oedd y cerddorion Seisnig iselradd a'r sawl a oedd yn

---

⁶⁷ Yr oedd ymgeisiadau cynharach hefyd y Lloegr, mor gynnar â'r ddeuddegfed ganrif: 'in 1188 English law had already tried to proscribe certain dyes and furs', Hinton, *Gold and Gilt*, t. 217.

⁶⁸ Gw. Hinton, *Gold and Gilt*, t. 217.

⁶⁹ GDC, 3.81-6.

euog o’u nodd i oedd Esgob Bangor. Maent yn derbyn gwisgoeddd hardd ac ymylwe
glas iddynt gan yr Esgob ac mae’r bardd Iorwerth Beli’n beirniadu hynny’n llym:

Gwisgoeddd a gafas gosgorddion - diffwrwyth,
Gosgryn dylwyth, llwyth llethedigion.
Tudur Wion lon, lun eidion - myngus,
Rheidus, ys digus ostegion:
Am wybod Saesneg Seisnig dôn - drygwas,
Gwisg a gafas las laes odreon;
Cafas, costog cas (nid cyson - damwain),
Ysgymun filain gog brain breision,
Yn dwyllor, cornor ceirnion - drwg araith
Yn dullio breithiaith, dillad brithion.⁷⁰

Mae’r sylw ar y weithred o rod-di dillad yn y gerdd yn pwysleisio bod y rhodd fel
cytundeb personol rhwng y noddwr a’r rhai a oedd yn cael eu nodd, a bod yr Esgob
wedi difa’r berthynas rhyngddo a’r bardd gan iddo dorri’r cytundeb hwnnw.

Yn raddol, fodd bynnag, daeth yr uchelwyr, sef y gwŷr hynny oedd yn uchel eu statws
o fewn y llys yn noddwyr eithaf sefydlog. Ond aeth y ffin rhwng y gwahanol raddau o
feirdd yn llawer teneuach a’r penceirddiaid yn manteisio ar yr un drefn â beirdd
israddol y glêr wrth glera am nawdd o un teulu uchelwrol i’r llall. Yr oedd rhaid i’r
penceirddiaid swyddogol ddilyn y drefn ynglŷn â rhinweddau moladwy eu noddwyr,
ac o’r herwydd rhaid derbyn bod eu barddoniaeth yn gonfensiynol iawn, yn arbennig
y canu mawl a marwnad. Ond gan feirdd y glêr cawn olwg mwy cignoeth ar fywyd
Cymru yn y cyfnod hwn, a llawer o’u barddoniaeth hwy’n dychanu’r rhinweddau
hynny a gyflwynir inni gan gerddi mawl y beirdd swyddogol. Gallwn holi, felly, a yw
eu barddoniaeth o’r herwydd yn adlewyrchu bywyd mwy realistig y cyfnod? Wedi’r
cwbl, beirdd y wlad yn aml oeddynt; gwŷr wedi eu magu mewn cymdeithasau cwbl
Gymreig ar y naill law, ond ar y llaw arall wedi teithio’r wlad benbaladr, yn agored i
ddylanwadau estron. Fel y dywed Iestyn Daniel:

---

⁷⁰ GGD, 15.43-52.

Amrywiol a chofiadwy yw'r cerddi dychan a rhoddant inni gipolwg ar agweddau mwy diarffordd, ond nid llai real, bywyd y cyfnod. Camau a gawsai'r bardd gan rywrai a ysgogodd eu canu a cheir cerddi tebyg iddynt yng ngweddill corff cerddi dychan y bedwaredd ganrif ar ddeg a'r bymthegfed ganrif.⁷¹

Gellir mynegi bod barddoniaeth ddychanol yn chwa o awyr iach felly wedi cyfnod hir o fawl confensiynol a bod bwlch i'r math hwn o ganu tafod-yn-y-boch i herio'r gor-ddweud a oedd yn yr awdlau a'r cywyddau. Trafodwyd eisoes sut y cyfeirir at ddillad yn y canu mawl a marwnad fel rhodd am gerdd fawl, a bod derbyn dilledyn fel rhodd – ac yn arbennig ddillad gwyrdd – yn fraint ac yn anrhydedd. Ond beth sy'n digwydd pan na cheir dilledyn fel rhodd? Os yw'r weithred o roddi mantell yn waraidd ac yn ganmoladwy, yr oedd gwrthod rhoi dilledyn yn gwneud cam mawr â'r bardd. Canodd yr Ustus Llwyd gerdd sy'n dychanu clerigwr am iddo wrthod rhoi dilledyn yn rhodd iddo, ac awdl ddychan gan yr un bardd i Gruffudd de la Pole, arglwydd Mawddwy, am na chafodd ddim 'gwin na hosanau'.⁷² Gan fod iaith y canu dychan yn fwy bachog ac yn llai confensiynol (neu'n dilyn set wahanol o gonfensiynau), cawn gyfeiriadau mwy penodol at eitemau o ddillad yn hytrach na nodi'r termau confensiynol a pharchus *tudded*, *pall* neu *llen* am wisg. Mewn un gerdd gan Iocyn Ddu sy'n gofyn am ddilledyn, noda'r bardd yr union wisg yr hoffai ei chael sef 'pais fotymawg'. Cerdd sy'n adrodd hanes taith glera yw hon a chawn ddarlun cryno o'r llys wrth i'r stiward roddi'r bardd 'gyda'r glêr a ddigerais', a gorffennir â'r cwestiwn, 'O Fair, pwy bair ym bais?'. Mae'r gerdd yn nodi'n uniongyrchol mai pwrpas y daith glera yw cael yr eitem ffasiynol hon sef dwbled (neu'r *cotehardie* fotymog yn ôl Dafydd H. Evans) a'i fod yn chwilio am noddwr teilwng i roi'r wisg honno iddo.⁷³ Mae'n bosibl bod arwyddocâd i'r ansoddair 'botymawg' hefyd. Benthyciad o'r Saesneg Canol 'botoun, botone, bothum, buttun' yw *botwm* ac er bod botymau yn boblogaidd yn y

---

⁷¹ GDC, t. 6.

⁷² Gw. BOH, *Y Canu Gofyn a Diolch*, t. 10-11.

⁷³ Dafydd H. Evans, 'Yr Ustus Llwyd a'r Swrcod', YB, 27, 63-92.

bedwaredd ganrif ar ddeg fel addurniadau ar wisgoedd, y mae 'botwm' yn enw ar rywbeth diwerth ac yn yr un cyfnod mae Tudur Penllyn yn dychanu Hywel Cilan trwy ei alw yn 'fotwm y ceulan'.⁷⁴ Mae'r Ustus Llwyd yntau eisiau'r swrcod ffasiynol ddrudfawr yn ei gerdd sy'n dychanu Madog Offeiriad. Ond gwrthod rhoddi'r wisg iddo a wnaeth Madog ac o'r herwydd cawn ddarlun go wahanol o'r swrcod. Mewn cerdd sy'n cynnwys yr holl elfennau sy'n nodweddiadol o gerdd ofyn am fantell mae'r bardd yn dyfalu'r swrcod yn gyfan gwbl i'r gwrthwyneb i'r gwisgoedd drudfawr a gafodd y beirdd gan ddychanu'r dilledyn a'i ddarlunio'n hynod dreuliedig. Mae hi'n hen gadach ac yn hen fretyn a llawes cŵyr, ac aiff i gyfeirio at hen chwedlau lle y mae'r bretyn wedi ei ddefnyddio. Cawn drosiad cyfoes o'r gerdd ddoniol gan Twm Morys:

Mi fu'r tipyn côt 'ma, meddai, yn drywsus i'r cawr Benlli. Bu yng ngŵydd mab Llyr Llediaith - sef Brân neu Manawydan a'i lu. Bu yn glwt ar bais Padarn, sef y gôt a gafodd y Sant yng Nghaersalem.... Mi fu hi'n gant o weithiau yn y rhyfeloedd yn Iwerddon, ac yn mygu o amgylch hen fegin ledr, a hefyd am fam Pedr, cyn cael bedydd...Mi fu'r gôt sglyfaethus hefyd yn cyrchu ceirch i ebol rhyw Gatus, yn siaced i lwythi o hen arwyr y Cymry, fel Gwydion ac Eudaf a Geraint a Garwy, ac yn rhwyd llygod.⁷⁵

Gwelir yn y pen draw sut y daeth y swrcod garpiog yn drosiad o Fadog ei hun. Mae'r gerdd hon yn enghraifft o sut y mae rhai o'r beirdd yn dewis dychanu'r weithred hynafol o roddi dilledyn yn rhodd am gerdd o fawl ac yn dewis parodio'r weithred.⁷⁶ Gellir dweud hefyd fod y beirdd yng nghyfnod y Tywysogion yn ddiolchgar am unrhyw ddilledyn, ond fod beirdd erbyn y bedwaredd ganrif ar ddeg, gyda'r chwyldro ffasiynol ar droed, yn mynnu eitemau safonol a oedd yn adlewyrchu eu statws hwythau fel beirdd o safon. Efallai hefyd fod hyn yn ymateb i'r dirywiad mewn safonau moesol tua diwedd cyfnod y Gogynfeirdd.⁷⁷

---

⁷⁴ GTP, 65.7.

⁷⁵ Twm Morys 'Canu Dychan y Llyfr Coch', *Barddas*, 205, (Mai 1994), 9-11.

⁷⁶ Fel cerdd Madog Dwygraig am y llo, gw. GMD t. 48-53.

⁷⁷ Johnston, *Llên yr Uchelwyr*, t. 77.

Beth yn union oedd y newid ffasiwn hwn felly? Fel yn hanes gwisg fenywaidd y cyfnod, y newid mwyaf amlwg yn hanes gwisgoedd y bedwaredd ganrif ar ddeg oedd eu bod yn cael eu cynllunio'n dynn iawn am y corff – i'r gwrthwyneb i wisgoedd llac ac eang y cyfnodau blaenorol. Wrth drafod newid yn ffasiwn benywaidd y cyfnod rhwng 1340au a 1390au dywed Netherton am y newidiadau gwrywaidd:

The concurrent male version took a similarly narrow shape, the chief differences being its short length – sometimes barely reaching the tops of the thighs – and its higher neckline, which might include a standing collar.⁷⁸

Yr enw am bais dynn gwta oedd y *cote-hardie* – eitem a oedd yn nodweddiadol o'r newid hwn, ac yn derm i gyfeirio'n benodol at steil y wisg allanol o ganol y bedwaredd ganrif ar ddeg ymlaen.⁷⁹ Gwelwyd y swrcod hefyd yn gwneud ei hymddangosiad am y tro cyntaf fel gwisg gwta dynn am ran ucha'r corff. Benthyciad yw'r gair Cymraeg o'r Hen Ffrangeg neu'r Saesneg Canol 'surcoat', ac ar wahân i'r cyfeiriad uchod yng ngherdd ddychanol yr Ustus Llwyd i Fadog Offeiriad, mae'r cyfeiriadau llenyddol cyfoes eraill yn brin (gw. delwedd 14).

Datblygiad arall a oedd yn dra gwahanol i wisgoedd 'parchus' cyfnod y tywysogion oedd yr arfer o wisgo hosanau tynn am y coesau a oedd bellach i'w gweld yn amlwg gan fod y bais mor gwta. Ac yn olaf, i gwblhau gwisg ffasiynol uchelwr o safon yn niwedd y bedwaredd ganrif ar ddeg, yr oedd rhaid cael pâr o esgidiau pigfain gyda'u siâp brawychus yn herio moesau'r oes oherwydd eu tebygrwydd i gyrn y diafol. Ond sut ymateb a gafodd y newid ffasiwn hwn mewn gwirionedd yng Nghymru? Sylwer mai mewn cerddi lle y mae'r bardd yn gwneud hwyl am ben unigolyn, neu hwyl am ei ben ei hun y ceir y cyfeiriadau at *bais fotymawg*, *swrcod* a *hosanau* ac nid yn y canu mawl traddodiadol. Mae Dafydd ap Gwilym yn unigolyn sydd bob amser yn hoff o

---

⁷⁸ Robin Netherton, 'The Tippet', *Medieval Textiles and Clothing*, 1 (2005), 115-6.

⁷⁹ Netherton, 'The Tippet', 116.

wneud hwyl am ei ben ei hun, ac mewn un cywydd ganddo cawn glywed sut y bu mor anffodus â gwlychu ei hosanau newydd:

Llygrais achlân f'hosanau
Cersi o Gaer mewn cors gau.⁸⁰

Yn ôl Dylan Foster Evans cyfeiriad at 'Caer' yn Lloger neu at gysylltiadau Seisnig Caerfyrddin a geir yma.⁸¹ Mewn cerdd ddychan i Drahaearn Brydydd Mawr mae Casnodyn yn nodi ei fod yn gwisgo'r hyn a elwir yn Saesneg yn 'breeches', sef y llodrau byrion a oedd yn cau am y pen-glin, a ddaeth yn boblogaidd yn sgil y newid ffasiwn hwn:

Tabwrdd mal godwrdd, moel gidwm - bratog
Mywn brytys ofergwm,⁸²

Dychan sydd wrth wraidd un o'r chwedlau canoloesol lle y disgrifir y cymeriadau mewn swrcodau sidanaidd, hosanau a llodrau, er enghraifft un o'r macwyaidd ifainc:

...a dwy hosan o vrethyn gwyrddvelyn teneu am y traet. Ac [ar] uchaf yr hossaneu dwy wintas o gordwal brith a chaeadeu o eur am vynygleu y draet yn eu keau;⁸³

Mae'r awdur yn fwriadol yn cyfeirio at wisgoedd ffasiynol y bedwaredd ganrif ar ddeg – cyfnod a oedd yn cydoesi â phoblogrwydd y chwedl ar lafar o bosibl – yn ogystal â chyfeirio at wisgoedd o gyfnodau blaenorol. Cyfeirir at 'Gwen' *llen* Arthur sydd gydag '[a]ual eudeur wrth bop koghyl idi' gan ddwyn i gof *llen* Culhwch sy'n chwedl o gyfnod llawer cynharach. Mae'r cyfosod hwn yn fwriadol wrth gwrs, ac yn pwysleisio'r byd ffantasiol a gyflëir gan yr awdur yn y freuddwyd.

Yn ail hanner y bedwaredd ganrif ar ddeg y daeth yr esgidiau pigfain yn boblogaidd a gellir eu cymharu â'r esgidiau cynharach a oedd am draed y Cymry. Yn y *Pedair Cainc*, y gair *gwintas* a ddefnyddir yn gyson i gyfeirio at esgidiau. Yn anffodus, mae

---

⁸⁰ GDG³, 127.37-8.

⁸¹ Dylan Foster Evans, 'Rhoi Eich Troed Ynddi: y Camau Cyntaf ar Drywydd Ffasiwn yng Nghymru'r Oesoedd Canol', *Tu Chwith*, 14 (2000), t. 33.

⁸² GC, 11.133-4.

⁸³ BR, t. 30.

union darddiad y gair yn anhysbys, ac awgrym GPC yw ei fod yn fenthyciad o air Saesneg sydd hefyd yn anhysbys i ni heddiw. Digwydd y gair yn gyntaf yn ôl y geiriadur yn *Llyfr Du o'r Waun* tua 1300, ac mae'r cyfeiriadau llenyddol yn gwahaniaethu rhwng yr esgid ganoloesol a'r wintas ganoloesol.⁸⁴ Mae Gruffudd Llwyd yn defnyddio'r ddau air i ddisgrifio Owain Glyndŵr mewn cywydd mawl iddo tua'r flwyddyn 1383:

Esgidiau, gwindasau gwaig,
Cordwalfrith, carw diwylfraisg,⁸⁵

Gwahaniaethir rhwng y ddau air hefyd yn y chwedlau *Iarlles y Ffynnon* a *Breuddwyd Macsen*. Yr awgrym a roddaf ydyw mai botasen sy'n yn ymestyn yn uwch na'r fferau yw *gwintas*, a throedwisg sy'n gorchuddio'r droed yn unig yw esgid. A oes unrhyw darddiad y gallwn ei ystyried i'r gair 'gwintas' felly? Tybed a oes cysylltiad rhwng y gair a'r ferf Saesneg, 'to wind' yn yr ystyr 'lapio o amgylch' rhywbeth? Y math o esgidiau a oedd yn boblogaidd o'r ddeuddegfed ganrif hyd at ddiwedd y bedwaredd ganrif ar ddeg oedd steil a lapiai o amgylch y droed a rhan o'r goes. Mewn llyfr sy'n olrhain hanes esgidiau ac yn dibynnu'n helaeth ar dystiolaeth archeolegol, dywed Francis Grew:

The basic cutting pattern of the early shoes was a one-piece 'wrap-around', with no additions or major modifications to accommodate the fastening, and one major seam at the side, usually the inner side of the foot.⁸⁶

Mae'n debyg i'r ystyr wreiddiol ddiffannu erbyn tua'r ail ganrif ar bymtheg a daeth y gair 'botas' neu 'fwrtias' yn ei le. Wedi 1500 cawn gywydd i ofyn am bâr o fotasau, a

---

⁸⁴ IBH, Atodiad V: 'Caru Elen o Gaerdyf', 'Pan gafas, braich gwindas bren, / Y gŵr olwg ar Elen', gwindas: rhennir y llsgau. yn gyfartal rhwng y ddau ddarlleniad *gwindas* a *gwintas*. Yn GTP 123, dyry Thomas Roberts S. *wyndace* (a roed *windlass* heddiw) yn darddiad *gwindas* ei destun golygedig, gan ychwaneg mai "Trawst dirwyn," felly, yw'r ystyr. Defnyddid y gair hefyd am ryw ddyfais i blygu'r bwa coes, ac efallai fod hynny'n cyfateb i'r ddelwedd *bwa duddrain* a geir yn At. iv. 37. Ceid gwidas ar long yn ogystal ag uwch ffynnon i dynnu dŵr. Ond yn ôl GPC, 'esgid uchel yn cyrraedd hyd y penglin'.

⁸⁵ GGLI, 12. 75-6.

⁸⁶ Francis Grew, *Shoes and Pattens* (London, 1991), t. 49.

chywydd i ddiolch am ‘bwysgyns’, neu *buskins* – sef un o’r rhoddion a dderbynia Dafydd Epynt gan Dafydd ap Hywel, bardd Watcyn Fychan o Hergest.⁸⁷

Beth am yr esgid bigfain, felly? Mae prawf fod esgidiau o’r fath yn cael eu cynhyrchu yn Aberhonddu, tua diwedd y bedwaredd ganrif ar ddeg i’r bymthegfed ganrif. Yr enw cywir am yr esgid hon yn Saesneg ydyw ‘Crakoff’ ar ôl y dref Kracoff yng Ngwlad Pwyl, a’r union enw am flaen yr esgid yw ‘pouliane’. Mae hanes yr esgidiau pigfain hyn yn hynod ddiddorol. Byddai’r un sy’n eu gwisgo’n rhoddi pob math o ddeunydd i mewn yn y blaen i gadw’r siâp pigfain, a roddodd inni’r dywediad fod uchelwr cyfoethog gydag ‘hay in his shoes’. Cyfeiria Dafydd ap Gwilym at yr esgidiau hynod hyn, ond er na sonia am y siâp, nid yw eu pwrpas fel esgid i atal ei draed rhag yr oerfel yn dda i ddim, meddai:

Ys gwn nad gwell, feithbell farn,
Esgidiau rhag ias gadarn,
Nwyf glwyf glau ferw ferwinwaed,
Nog na bain’ am druain draed.⁸⁸

Gan feirdd ychydig yn ddiweddarach maent yn nodi mai siâp pigfain sydd i esgidiau poblogaidd y bymthegfed ganrif. Mae Dafydd Nanmor yn cymharu blaenau ei esgidiau i big aderyn y bwn sydd yn hirfain, a chan fardd mwy diweddar, Tudur Aled, a oedd yn canu yn niwedd y bymthegfed ganrif, yr esgidiau pigfain sy’n cael eu trafod ganddo wrth ddychanu. Mae’n dychanu Deon Bangor yn ei ‘fellych carn geimion’, sydd o bosibl yn gyfeiriad at yr esgidiau pigfain hyn. Esgid uchel, neu esgid wedi ei threulio yw ystyr diweddar *ffollach*, ond mae’r gair yn tarddu o *ffoll* sef yr un man â’r gair ffwl. Diddorol iawn felly fod steil yr esgidiau pigfain hyn yn cael ei gysylltu â

---

⁸⁷ GDE, gw. y ‘Rhaglith/Teitl’: ‘...ag a ddisgynodd i lawr oddiar i farch ag a roes y march ar ffrwyn ar ysbardynau ar bwysgyns i dd epynt’, t. 58.

⁸⁸ GDG³, 91.49-52.

ffŵl y llys gan eu bod hefyd yn cael eu defnyddio i ddychanu ym marddoniaeth
beirdd y bymthegfed ganrif.

Nid yw'n syndod i'r newydd-deb hwn gael ei feirniadu, boed mewn cerdd ddychanol
neu gan feirniaid o bwys mwy amlwg, fel gwŷr eglwysig. Wrth i'r diddordeb newydd
gydio yn nychymyg uchelwyr cyfoethog, daeth y pwyslais ar falchder hefyd yn fwy
amlwg — pwyslais nad oedd ei angen yn ôl rhai:

The French chroniclers resembled the Italians in that they were mainly concerned that
the new fashion was short and tight, whereas to the English it also looked outlandish.
An English chronicler's, John of Reading, depending on earlier writers for the years
leading up to 1356, includes a highly coloured entry for the year 1344, when he
condemns the current fashion, saying that the English had been madly following the
fashions of foreigners ever since the coming of the Hainaulters some eighteen years
back,⁸⁹

Dyfyniad diddorol arall o waith Dafydd ap Gwilym sydd eto'n profi'r ffasiwn tynn
newydd a oedd yn boblogaidd yn y bedwaredd ganrif ar ddeg yw ei gyfeiriad at yr
ysgwier mewn gwisg dynn:

Ysgwier gwiw ei ddwywisg,
A'r rhain cyn dynned â'r rhisg,
Nofies o'r blaen yn nwyfwydn
Heb dâl, gyfnewidial wydn.⁹⁰

Meddai Mair Jones:

Gwisgai dynion y cyfnod 'gipon', dilledyn yn ffitio'n glos am y corff ac yn cyrraedd
hyd y tu uchaf i'r pen-glin, dros grys, ac yr oedd gan y bonedd 'cote-hardie' hyd at y
pen-glin dros y 'gipon'. Felly, pe tynasai'r ysgwier y 'cote-hardie', byddai ganddo
ddwywisg ar ôl wedyn, a'r rheini yn ôl pob tebyg 'cyn dynned â'r rhisg'.⁹¹

Chwerthinllyd a haerllug oedd y gwisgoedd rhyfeddol o dynn hyn yn ôl rhai felly, ac
yn y farddoniaeth ddychanol ceir awgrym fod y Cymry hwythau'n teimlo hynny.

Cesglir bod y Cymry'n sylweddoli bod newid ffasiwn ar droed a bod yr enwau am yr
eitemau rhyfeddol hyn a oedd yn amlygu siâp y corff yn wych fel arf ddychanol. Yr

---

⁸⁹ Aileen Ribeiro, *Dress and Morality* (London, 1986), t. 9.

⁹⁰ GDG³, 93.33-6.

⁹¹ Mair Jones, 'Byd y beirdd', 285.

oedd unigolion a oedd yn ceisio parhau'r traddodiad hefyd wrth gwrs yn euog o beidio â chynnwys cyfeiriadau uniongyrchol at y realiti o'u cwmpas. Gan feirdd a oedd yn canu o hyd yn null y Gogynfeirdd y maent yn adleisio disgrifiadau cryno Beirdd y Tywysogion. Enghreifftiau o'r rhain yw Sefnyn, Gronw Gyriog a Gruffudd ap Maredudd sydd o hyd yn taeru iddynt dderbyn dillad gwyrdd gan eu noddwyr. Y maent hefyd yn defnyddio'r termau amwys fel *pall*, *llen* a *tudded* wrth gyfeirio at fantell yn hytrach na mentro defnyddio geiriau fel *swrcod*, *cwnsallt* neu hyd yn oed *pais*.

Ond gwelwyd un bardd a oedd yn ddigon hyderus i gofnodi'r newydd-deb hwn, a dyfynnwyd ganddo eisoes sy'n profi fod ganddo ddiddordeb personol mewn dillad. Mae'r amrywiaeth o dermau a ddefnyddir gan Dafydd ap Gwilym am wahanol eitemau o ddillad a thecstiliau yn hynod werthfawr i ganfod ffasiynau llenyddol a materol fel ei gilydd. Trwy ei farddoniaeth ef mae gennym ffenestr odidog i edrych ar boblogrwydd a datblygiad y pethau 'newydd' a oedd yn magu grym yng Nghymru, ac felly'n brawf o'r cyfoeth materol a oedd ar gynydd wrth i wŷr o radd ddilyn y ffasiwn a oedd ar y Cyfandir a thu hwnt. Er hynny, nid yw Dafydd yn ei gwneud hi'n haws i'n dealltwriaeth ni o derminoleg ffasiwn ganoloesol yng Nghymru oherwydd ei ddefnydd o iaith ffigurol a'i ddelweddau newydd sydd yn gwisgo hyd yn oed y coed mewn mentyll ffasiynol! Yn ei ganu natur gellir dadlau fod elfen baradocsaid yn y modd y mae'n delweddu naturioldeb y tymhorau wrth ddefnyddio termau am wisgoedd a hynny gan fod llawer o feirniaid moesol y cyfnod yn credu mai rhywbeth annaturiol a oedd yn arwyddo balchder oedd dillad. Eto, efallai fod rhybudd ymysg ei ddelweddau, sef fod gwisgoedd hardd a chyfoethog yn gallu cuddio'r harddwch mewnol a fyddai'n rhybudd cyfoes ymysg trafodaethau ar foesoldeb gan swyddogion

yr eglwys, a hefyd yn uniongyrchol yn un o'i gerddi yntau 'Merch yn Ymbincio'. Beth bynnag fo'r rheswm am ei hoffter o ddefnyddio gwisgoedd, yn y pen draw gellir casglu iddo ddefnyddio gwisgoedd yn ei ganu natur a serch oherwydd ei fod yn feistr ar lunio delweddu newydd ac anarferol ac iddo weld posibiliadau berfenwau fel 'gwisgo' at ddefnydd amrywiol. Mae ei ddisgrifiadau o dymor yr haf bob amser yn cyfeirio at ddillad hyd nes y daw 'mantell Mai' yn drosiad o ddail y coed neu dwf ffrwythlon y llwyni. Disgrifia'r llwyn celyn fel gwas mewn mantell werdd: 'Tew byrwallt was tabarwyrdd'⁹² a dail ar y coed fel mantell yn 'Offeren y llwyn':

Amdano yr oedd gasmai
O flodau mwyn gangau Mai,
A'i gasul, debygesynt,
O esgyll, gwyrdd fentyll, gwynt.⁹³

Mae'r het fedw yn fantell o ddail: 'Ysgin ddail mân wiaill Mai'⁹⁴ a honno'n fantell dew ym mis Mai mae'n debyg: 'Cwfl diell o fantell Fai'.⁹⁵ Yn ystod tymor yr haf y mae fel petai'n defnyddio'r cyfeiriadau at ddillad i'w uniaethu ef ei hun â thwf naturiol y coed a'r llwyni, a hynny wrth gwrs yn ei wneud yn anweledig:

Minnau dan fedw ni mynnaf
Mewn tai llwyn ond mentyll haf.
Gwisgo gwe lân amdanaf,
Gwnsallt bybyr harddwallt haf.⁹⁶

Daw hyn â ni at un o themâu astrus y canu serch a natur sydd i'w gweld yng ngwaith Dafydd ap Gwilym a'i gyfoeswyr, sef fod y llwyn fel tŷ. Dro arall, defnyddia'r bardd dermau gwahanol i ddisgrifio'r niwl. Daw'r gair *cwfl* o'r Saesneg 'cowl', sef mantell ac iddi gapan, a daeth yn wreiddiol o'r un tarddiad â *chowyll* a *cwcwll*, sef o'r Lladin *cuculla* sy'n golygu 'cwfl mynach'. Y mae'r niwl yn 'gwfl y maes' ac yn 'gwfl llwyd

---

⁹² GDG³, 29.28.

⁹³ GDG³, 122.15-8.

⁹⁴ GDG³, 59.8.

⁹⁵ GDG³, 59.16.

⁹⁶ GDG³, 24.35-8.

yn cyfliwio'r llawr'.⁹⁷ Y mae hefyd yn 'dorrion gwrddonig' ac yn 'gwferf' sy'n ddau
derm am orchudd neu fantell. Daeth y beirdd yn raddol i ddilyn yr un patrwm â
Dafydd ap Gwilym, er enghraifft Ieuan ap Rhydderch:

Cynnydd serch, eurferch erfai,
Cwrel irgyll mentyll Mai,⁹⁸

A Bedo Brwynllys sy'n disgrifio'r 'bedwlwyn bach' mewn *tudded* o goed tew:

On'd oedd fwyn i'r bedwlwyn bach
Drwsio gwydr dros ei gadach?
Dal tudded o led tyddyn
O goed tew ac o hyd dyn;⁹⁹

Daeth yn gyffredin iawn i'r beirdd ecsbloetio'n ffigurol y termau am wisgoedd yn eu
canu natur. Mae Gruffudd ab Adda yn disgrifio'r fedwen yn 'Y Fedwen yn Bawl Haf'
mewn 'llen ir' yn 'wyrddblu'. Hawdd yw edrych ar dystiolaeth un bardd yn ei anterth
yn y bedwaredd ganrif ar ddeg fel drych i fywyd llysaidd uchelwyr y cyfnod hwnnw.
Ond ni ellir dod i'r casgliad fod Dafydd ap Gwilym bob amser yn disgrifio bywyd
realistig. Gwyddys ei fod yn hoff o bethau 'newydd', ac onid dyna yw ffasiwn mewn
gwirionedd? Bu'n gyfrifol am boblogeiddio gwahanol *genres* yn ein llenyddiaeth, ac
felly ni ellir ond datgan iddo boblogeiddio pethau eraill ar wahanol lefelau. Gellir
dweud hefyd ei fod yn sôn am ddillad yn ffigurol oherwydd diddordeb cynyddol ei
gynulleidfa yn y pethau hyn.

Y gair mwyaf poblogaidd am eitem o ddilledyn gwrywaidd a benywaidd fel ei gilydd
yw gŵn. Mae'r cyfeiriadau yn niferus iawn ac yn ymestyn o waith Dafydd ap Gwilym
i farddoniaeth yr unfed ganrif ar bymtheg. Yn niwedd y ganrif honno, nid oes
dwywaith i ŵn ddisodli'r gair *llen* am fantell ac er ei bod hi'n anodd gwahaniaethu
rhwng 'gŵn' a 'phais', y bais mae'n debyg oedd y wisg a wisgid o dan yr ŵn. Wedi

---

⁹⁷ GDG³, 63.30.

⁹⁸ GIRh, 2. 29-30.

⁹⁹ P. J. Donovan (gol.), *Cywyddau Serch y Tri Bedo* (Caerdydd, 1982), XVII.27-30.

i'r Gogynfeirdd fynegi eu bod yn derbyn 'llen' a 'thudded' gan eu noddwyr, gynau
yw'r prif eitemau a dderbynnir yn awr yn ôl Gutun Owain:

Y gwrda llên a gar dillynion
Ac a ry'r gynav gra i'r gweinion,
A'i rhoi a wnaethoedd i'r 'hai noethion, -
Ac aur a dillad i'r gwyl deillion.¹⁰⁰

Cysylltir y ffwr gra â gynau gan Iolo Goch hefyd 'A'r gra o'r gynau', ac Ieuan
Deulwyn:

gwn ssidan acharyan chwi
gwn ffwrwr gan ffy harri¹⁰¹

Gynau moethus oedd rhai gra, er bod Siôn Abad yn ôl Gutun Owain yn eu rhoi i'r
gweinion a'r noethion. Mae gynau sidan a damasg, ysgarlad, oll yn ennyn
disgrifiadau'r beirdd ar ddiwedd y ganrif hon ac ymlaen i'r nesaf, sydd eto'n
dyrchafu'r statws gan mai dim ond y cyfoethogion a allai dalu am lifo defnyddiau a
chael gafael ar decstiliau cain fel damasg:

Y defnyddiau arferol fyddai'n gwlân, melfed, sidan a damasg; ategir hyn yn y
farddoniaeth. Ceid ymyl ffwr arnynt, a lining fel arfer, ac y mae'n bosibl mai o 'cloth
of gold' y gwneid y gynau aur.¹⁰²

Mae'r corffddelwau yn rhoi syniad inni o doriad a siâp y gynau hyn. Mae'n debyg eu
bod yn cael eu torri o bedwar darn a'u gwnïo at ei gilydd. Gwelir ôl y gwniadau
hynny ar ynau'r corffddelwau a'r siâp mwyaf poblogaidd yn gul am y wasg ond yn
agor allan tua'r godre.

Erbyn diwedd y bedwaredd ganrif ar ddeg, gellir dweud fod Prydain ei hun wedi cael
blas ar yr hyn a oedd yn cael ei fewnforio i'r wlad, a thrafnidiaeth a bywyd trefol yn
datblygu drwy'r wlad benbaladr. Ochr yn ochr â hyn, daeth y Dadeni newydd i rym
yn yr Eidal, ac wrth i'r ddwy wedd orgyffwrdd, cafwyd chwyldro materol nid yn unig

---

¹⁰⁰ GO, 125.29-32.

¹⁰¹ GID, XLVI.29-30, t. 89.

¹⁰² Mair Jones 'Byd y Beirdd', 372.

yng ngwledydd canol Ewrop ond yng ngogledd Ewrop hefyd. I ddechrau, gwŷr cyfoethog o bwys yn unig fyddai â'r cysylltiadau i brynu'r moethdau newydd hyn, ond yn raddol, daeth newid mawr a ddeuai â throbwynt allweddol i hanes ffasiwn yng Nghymru'r Oesoedd Canol.

3. Y Bymthegfed Ganrif

Mae'r bymthegfed ganrif yn adlewyrchiad llachar o sut y cynyddwyd y diddordeb yn y diwylliant materol yng Nghymru. Yr oedd y twf economaidd yn datblygu'n gyflym ac o ganlyniad yr oedd y safonau byw'n gwella. Mae'r themâu a'r pynciau sydd dan sylw ym marddoniaeth y cyfnod yn brawf o hyn, gyda'r cywyddau gofyn a diolch yn cynyddu, gan ddangos sut yr oedd y diddordeb materol hwn yn chwyddo a'r unigolion bellach yn erchi eitemau ffasiynol a danteithiol. Fodd bynnag, bu rhaid aros tan dridegau'r ganrif i weld y diddordeb hwn ym marddoniaeth y cyfnod pan ddaeth canu i benaethiaid y cymunedau, boed yn uchelwyr Cymreig neu'n uchelwyr a oedd yn ymseisnigo, i boblogrwydd.

Erbyn hynny yr oedd gwahaniaeth eithriadol rhwng gwisgoedd y cyfnod a'r drydedd ganrif ar ddeg, gyda'r bedwaredd ganrif ar ddeg yn bont rhwng y ddau gyfnod.

Diflannu'n gyfan gwbl fu tynged y mentyll hir a llac, a'r pwyslais ar eitemau unigol neu addurniadau ar y gwisgoedd hynny. Daeth llewys y 'crys' yn enfawr o ran maint, a pho fwyaf o haenau a oedd am ran uchaf y corff, po fwyaf fyddai statws yr unigolyn. Brithwyd yr iaith lenyddol bellach ag enwau am wahanol eitemau ffasiynol a oedd fawr eu sôn mewn gwledydd tramor.

Ond eto yr oedd ein llenyddiaeth ar ddechrau'r ganrif wedi ei llesteirio i raddau gan yr anawsterau gwleidyddol. Cafodd gwrthryfel Glyndŵr effaith ar bopeth a oedd yn digwydd yng Nghymru yn ystod yr ugain mlynedd cyntaf, gyda rhai o'r beirdd, yn ôl Saunders Lewis, 'wrth waith arall'. Ond fel y nodais uchod, yr oedd un diwydiant yn ffynnu drwy'r cwbl, sef y fasnach wlân, ac nid oes amheuaeth nad oedd y farchnad honno'n wythien broffidiol i fwydo'r uchelwyr tiriog â digon o arian iddynt fedru ymhyfrydu yn y moethder materol a oedd ar droed. Ac wrth i hynny ddigwydd yn sydyn wedi tridegau'r ganrif, gwelwyd y farddoniaeth unwaith eto'n ffynnu a chychwyn un o gyfnodau euraid y traddodiad barddol a elwid gan Saunders Lewis yn 'Y Ganrif Fawr'.

Gwyddys felly fod mwy o ddewis i'r uchelwr – mwy o ddewis tecstilïau, mwy o ddewis siapiau a steiliau, a mwy o ddewis o ran addurniadau. Mae hyn yn ei gwneud hi'n anodd iawn i'r hanesydd ffasiwn fynd ati i draethu am brif eitemau 'ffasiynol' y bymthegfed ganrif, a byddai gofyn cael cyfrol unigol i draethu am bopeth! Rhaid dethol rhai pethau y mae'r beirdd yn sôn yn fynych amdanynt felly – pethau y gwyddys i'r Cymry uchelwrol eu dewis a'u cael.

Mae oes fer rhai o eiriau am wisgoedd yn y bedwaredd ganrif ar ddeg a'r bymthegfed ganrif yn awgrymu y gallwn yn awr fynegi bod 'ffasiwn' – yn ôl y cysyniad o ffasiwn a draddodwyd yn y Rhagymadrodd – wedi cyrraedd Cymru. Ond yr oedd posibilrwydd arall paham y cafwyd geiriau am wahanol eitemau yn y farddoniaeth a'r rhyddiaith. Enghraifft amlwg yw 'cwnsallt' sy'n ymddangos yn y chwedlau ond yn llai amlwg yn y farddoniaeth.¹⁰³ Trosiad am wallt ydyw gan Dafydd ap Gwilym,¹⁰⁴

---

¹⁰³ Ni roddir tarddiad y gair yn GPC a chafwyd sawl awgrymiad gan ysgolheigion tros y blynyddoedd: HFfr. *corselet*, HFfr. *c(a)nsil*, HFfr. *cains*, *chamse*, a'r Llad. *consolida*.

trosiad am fantell gan Guto'r Glyn;¹⁰⁵ ond gwisg angenrheidiol i farchog llysaidd ydyw i awdur *Peredur*, *Owein*, *Breuddwyd Rhonabwy* ac *Ystorya de Carolo Magno*. Mae'r delfryd o'r marchog Ewropeaidd a oedd yn cymryd rhan mewn twrnamaint y drydedd ganrif ar ddeg i'w weld yn amlwg yn y chwedlau a restrir uchod sy'n awgrymu mai gwisg a oedd yn ychwanegu at y ddelwedd honno oedd y *cwnsallt* – sef gorchudd wedi ei haddurno ag arfau bonedd neu arwyddion milwrol a oedd yn gorchuddio'r march a'r ceffyl.¹⁰⁶ Trafodwyd eisoes wisgoedd tywysogion Cymru yn y drydedd ganrif ar ddeg, ac er bod dylanwadau'r delfryd silfariaidd yn gysgod cyson, ni ddilynwyd o gwbl yr un drefn o ddilladu marchog a'i farch yng Nghymru. Yr argraff a geir yw na wŷr awduron y chwedlau cynharaf yn union beth oedd 'cwnsallt'. Fel gorchudd a oedd yn arwyddo arfau a symbolau herodraeth y sawl a'i gwisgai, ni fyddai'n wisg addas i ymguddio o gwbl er mai dyna bwrpas *cwnsallt* yn *Owein*!¹⁰⁷ Beth yn union oedd gan Dafydd ap Gwilym a Guto'r Glyn dan sylw felly wrth ddisgrifio gwallt a mantell? Digon posibl i Dafydd ddod ar draws y gair yn y chwedlau gan ystyried ei bosibilrwydd fel trosiad gwyh am wallt oherwydd y gyfatebiaeth gytseiniol a'r odl ynghyd â'r ystyr, sef llen neu orchudd. O ran trosiad am fantell, roedd ymgais o bosibl i roi blas gwisgoedd marchogion y 'courtly love' ar y ffaling Wyddelig a mynegi'r syniad ei bod cyn bwysiced â'r gwisgoedd hynny. Wedi'r cwbl, erbyn cyfnod Guto byddai'r *cwnsallt* yn fwy adnabyddus fel gwisg y marchog sifalri, fel y nodir yn *Breuddwyd Rhonabwy* sy'n mynegi fod *cwnsallt* un o'r marchogion yn 'deu hanner gwyn a phurddu'.¹⁰⁸ Ar wahân i'r chwedlau sy'n ymddangos yn Llyfr Gwyn Rhydderch, y mae'r trosiadau neu'r cyfieithiadau o

---

¹⁰⁴ Gw. y dyfyniadau blaenorol am wisgoedd y 14g. Hefyd GDG³, 97.23; 73.18; 133.14.

¹⁰⁵ GGP², 78.50: 'cwnsallt o saffrymwallt ffris' (am *ffaling*).

¹⁰⁶ Gw. Morfydd E. Owen, 'Cymdeithas Peredur', *Canhwyl Marchogyon*, 91-112.

¹⁰⁷ 'Sometimes apparently it had one's arms on it, but in this case clearly not, as its effect was to serve as a disguise', *Peredur*, t. 23.

¹⁰⁸ BR, t. 16, 27, 17 a 29.

chwedlau mewn ieithoedd eraill, ac yn arbennig Ffrangeg, yn agor drws yn eang i enwau am wisgoedd ddod i gysylltiad â bywyd uchelwrol y Cymry. Gwaith swmpus yw'r cyfieithiad Cymraeg *Y Seint Greal*. Yn wahanol i'r rhamantau a'r ddwy freuddwyd gogwyddir fwyfwy tuag at lunio delfrydiaeth y llys Ffrengig â gwedd Gristnogol ar y darlun hwnnw (am ddarlun o weithgareddau fel a gafwyd mewn llys yn Ffrainc, gw. delwedd 13). Yn un o'r chwedlau, mae Lawnslet yn gweld:

marchawc urdawl yn dyuot a chotardi o scarllat coch ymdanaw. a gwregis o sidan a gemau eur amdanaw. A chae mawrweirthyawc ar y dwyvronn a mein mawrweirthyawc yndaw. a choron oeur am y ben. a bwyall eurllec yn y law.¹⁰⁹

Sonnir yma am *gote-hardie*, y bais fotymog a oedd yn ffasiynol ar ddechrau'r bymthegfed ganrif, a honno'n ysgarlad coch.

Wrth gwrs, yr oedd Dafydd ap Gwilym wedi ecsbloetio nifer fawr o eiriau newydd yn y ganrif flaenorol. Defnyddiwyd y gair *simwr* ganddo am fantell neu ŵn sy'n fenthyciad o'r Saesneg Canol *chimour*, ffurf ar *chimer*. Mantell lydan oedd hon a wisgid fel gwisg allanol i ochel rhag y glaw. Mae Tudur Penllyn yn llawn cenfigen tuag at wisg hyfryd Ieuan Brydydd Hir wedi iddo 'fwrw'r simwr bras ymaith'. Y mae Gwilym ab Ieuan Hen yn ceisio cuddio dan ei *simwr* yn ei gywydd i ferch briod:

Sarrug yt ddrygsirio gŵr,
Symia fi dan fy simwr.¹¹⁰

Yn ei ddychan i Guto'r Glyn cyfeiria Llywelyn ap Gutun at ei *simwr*:

Och finnau, uwch yw f'anap,
Am simwr y gŵr a'i gap!¹¹¹

Mewn cyfnod pan oedd gwisgoedd tynn yn rhagori, angenrheidiol ydoedd i gael geiriau a oedd yn gwahaniaethu rhwng y wisg isaf dynn a'r wisg allanol lac. Ond nid

---

¹⁰⁹ Robert Williams, *Y Seint Greal*, t. 259.

¹¹⁰ GDID, 21.13-4.

¹¹¹ GLIGut, 11.11-2.

mantell bob dydd ydoedd y *simwr* ychwaith. Mae Dafydd Nanmor yn cyfeirio at Harri Tudur yn ei *simwr*:

Yn Arglwydd kanmlwydd i kân,
Swmrsed, â'r simwr sidan.¹¹²

Yn wahanol i'r *cwnsallt*, fodd bynnag, cynyddu a wna'r cyfeiriadau at y *simwr* wrth i'r cyfnod fynd rhagddo. Er mai fel gwisg ar gyfer yr urdd grefyddol yw'r ystyr Saesneg, nid hynny sydd gan y beirdd mewn golwg wrth ddefnyddio'r gair. *Simwr* sidan oedd gan Harri Tudur, ond *simwr* bras a ddisgrifir yn y llinell flaenorol fel 'clog lwyd' oedd gan Tudur Penllyn, yn ôl Ieuan Brydydd Hir. Mae Dafydd Nanmor yn trosi gwisg y paun yn *simwr* sydd eto'n awgrymu mai gwisg falch gyfoethog ydoedd. Eitem arall a welwyd gan Dafydd ap Gwilym ac a ddefnyddiwyd yn gyson wedyn gan feirdd y bymthegfed ganrif oedd yr *hug*. Eto, eitem allanol oedd yr *hug*, yn fenthyciad o'r Saesneg Canol 'huke':

Originally worn over armour, became a civilian garment, replacing the cloak for outdoor wear. Worn over the gown in winter and over the doublet in summer, was of tabard design, and put on over the head. Generally belted, and occasionally sleeved.¹¹³

Mae *hug* Dafydd ap Gwilym wedi ei wneud o ddefnydd bras, blewog gan fod yn cyfeirio at 'rawn yr Hug'.¹¹⁴ Cyfeiria Rhys Goch Eryri at blu paun Dafydd Nanmor fel 'Hug Euraid', ac aur *hug* oedd gan Dafydd ap Tomas ap Dafydd sy'n arwydd o'i safle mae'n debyg.

Gair arall sy'n amwys o ran ystyr yw 'gwasgod'. Yn ôl Dafydd ap Gwilym, yn ystod yr haf 'gwasgad gwisgaf' ond er mai dilledyn dilewys a wisgir gan ddynion o dan y siaced yw ystyr gwasgod i ni heddiw – ystyr gyffelyb i'r gair Saesneg 'waistcoat' –

---

¹¹² PWDN, 16.7-8.

¹¹³ OED.

¹¹⁴ GDG³, 80.32.

nid yw'r un ystyr yn addas o gwbl yn y cyfeiriadau llenyddol. Mae Dafydd Nanmor yn cyfeirio at wasgod fel gwisg, ond eto, nid yw'r ystyr honno'n ffitio:

Nid vn am waison, od â'n ymosod,
Nid vn i gwisgoedd yn dwyn gwasgod.¹¹⁵

Awgrymir ail ystyr yn GPC sydd â chystrasau yn y Llydaweg a'r Hen Wyddeleg ac yn golygu 'cysgod, lle godywyll, cyhudd ymbarél, cysgoldeb; lloches, diogelwch, amddiffyn; esgus, rhith'. Digon posibl i'r ystyr gynnwys o wasgod fel dilledyn ddilyn yr ystyr o wasgod fel rhywbeth a oedd yn gwarchod y corff, fel 'gorchudd' neu 'fantell'.

Cynyddu a wnaeth y geiriau Saesneg neu'r benthyciadau o'r iaith honno yn llenyddiaeth y cyfnod. Tros y ffin cafwyd enwau am wahanol eitemau o wisgoedd ac yn hytrach na Chymreigio rhai ohonynt, erys llawer ohonynt heb eu newid. Ond mae eu hymddangosiad yn profi fod y Cymry'n ymddiddori'n fawr yn ffasiynau cyfnewidiol y bymthegfed ganrif. Yn ei ddyddychan i Dafydd ab Edmwnd, cyfeiria Guto'r Glyn at ei gyfaill yn gwisgo *actwn*, sef gair Saesneg am bais wedi ei chwiltio a'r unig gyfeiriad at yr arfer hon a oedd yn nodweddu dillad y cyfnod:

A'th darian wêr wrth deiraer,
A'th actwn o grwyn cŵn Caer;¹¹⁶

Ond y wisg fwyaf poblogaidd gan y beirdd yw'r ddwbled. Fel pob dilledyn arall, mae'r hyn a ddywed y llyfrau hanes am yr union dermau yn amrywio'n enfawr, sy'n ei gwneud hi'n eithriadol o anodd i geisio cael darlun union a chyson o beth oedd y ddwbled yn y bymthegfed ganrif. Mewn cerdd ddiddorol gan Llawdden sy'n diolch am groen hydd gan ei noddwr Hywel, ceir rhestr o wahanol eitemau y gellir eu gwneud o'r croen. Diben y croen yw gwneud y bardd yn debyg i hydd wrth hela, a

---

¹¹⁵ PWDN, 3.53-4.

¹¹⁶ GGI², 79.23-4.

thrw y hynny ceisia'r bardd yn ogystal berswadio Hywel i gyd-hela gydag ef. Aiff ymlaen i ddisgrifio'r croen a'r dillad y gellid ei wneud ohono:

Da y brodiwyd i brydydd
Dwbled, gwell no'r felfed fydd.¹¹⁷

Wrth gwrs, byddai dwbledi'n cael eu gwneud o felfed yn ogystal â chrwyn, ond fel y pâr o fenig croen hyddgen a dderbyniodd Dafydd ap Gwilym gan Ifor Hael, y mae'r ddwbled o groen anifail a laddwyd ar dir ei noddwr a hynny'n ei gwneud yn llawer gwell na dwbled o ddeunydd tramor. Mae'r bardd hyd yn oed yn mynegi mai aur yw lliw'r croen:

Lliw a wedda oll iddi
Blawd aur ar fy nwbled i.¹¹⁸

Soniais fod y bardd yn cyfeirio at amryw wisgoedd y gellid eu gwneud o'r croen hydd — prawf fod y broses o hela ar dir y noddwr, neu yng Nghoed Cywryd, yn bodoli o hyd yn y bymthegfed ganrif. Byddai'r croen wedyn yn cael ei drin a'i wneud yn wahanol eitemau. Gellid gwneud 'ffaling braff', 'pais' a 'pwrs a menig' a chymherir y ddwbled neu'r bais i dudedd Ieuan Fedyddiwr hefyd.¹¹⁹ Rhydd hyn ychydig o brawf am y broses o gynhyrchu gwisg o groen anifail yn y bymthegfed ganrif, ac mai gwisg hela o ledr a wisgai Llawdden. Cofiwn am Bwyll ar ddechrau'r gainc gyntaf 'a gwisg o urethyn llwyt tei amdanaw yn wisc hela' a dyma fardd yn gwisgo dwbled ledr i hela, awgrym fod cryn newid wedi digwydd yn hanes lifrai hela ers cyfnod cyfansoddi'r *Pedair Cainc* yn y ddeuddegfed ganrif.¹²⁰ Wrth gwrs, hanfod y ddwbled fel dilledyn oedd rhoi awdurdod i'r unigolyn a byddai'r ddwbled â'r gallu i wneud hynny gan mai tecstiliau cryf a chadarn a ddefnyddiwyd i wneud y wisg, fel lledr neu felfed. Byddai deunydd fel sidan neu frethyn yn rhy lipa o lawer i gyfleu'r wasgfa galed am ran

---

¹¹⁷ GLI, 7.19-20.

¹¹⁸ GLI, 7.51-2.

¹¹⁹ GLI, 7, gw. llau. 44, 47, 56.

¹²⁰ PKM, 2.

uchaf y corff. Bardd a ymddiddori'n fawr mewn ffasiwn a thecstilau oedd Lewys Glyn Cothi, a chlodforir gwisg ei noddwr yn gyson yn ei gywyddau mawl. Yn ei foliant i Hywel ap Ystyfn, dywed amdano yn ei ddwbled a'i siaced pan fo'n hamddenol yn ei lys, yn ogystal ag yn ei helm a'i arfwisg pan fo'n rhyfela:

Abl yw'n ei ddwbled,
sigr yw'n ei siaced,
os haul yw'r saled,
grisial yw'r gorsied.¹²¹

Dro arall, y mae'r bardd ei hun yn derbyn dwbled gan ei noddwr, megis gan Ddafydd ap Siôn:

Ei frethyn, ei lyn am lais, - hil Wilym,
a roes ym, nis rhôl Sais;
ei sidan ef a gefais,
ei ddwbled felfed am f'ais.¹²²

Bodolai'r ddwbled yn y ganrif flaenorol ac fe ddaeth y gair i'r Gymraeg drwy'r gair Saesneg *doublet*, o'r Hen Ffrangeg *doublet*, ac eglura'r gair ei tharddiad gan mai o'r gwreiddyn *double* y daeth ac mai'r ystyr yn gyntaf oedd rhywbeth wedi ei blygu. Dafydd ap Gwilym yw'r cyntaf i gyfeirio at y ddwbled, a hynny drwy ei drosi ef ei hun yn ddwbled yn ei gywydd i Ieuan Llwyd o enau'r Glyn:

Dwbled ym, rym rwymedigaeth, - llurug
Dyblyg, mad edmyg, yw'r mau dadmaeth.¹²³

Y ddelwedd awgrymiadol yw bod y ddwbled yn ffitio'n dynn am y corff, ac wrth ei gymharu ef ei hun â'r ddwbled, mae'n cyfleu'r neges ei fod ef fel y corff, yn gaeth ac yn rhwystredig yn y dilledyn ffasiynol.

Gwisg a oedd yn amlygu gwroldeb gweledol oedd y ddwbled felly. Yn wahanol i'r bais neu'r fantell, nid gwisg i'r ddwy ryw mohoni ond gwisg â bwriad uniongyrchol i

---

¹²¹ GLGC, 159.21-4.

¹²² GLGC, 96.5-8.

¹²³ GDG³, 14.47-8.

hybu delwedd yr uchelwr caled a balch. Er y gallu naturiol i amddiffyn rhan uchaf y corff (yn arbennig rhai o ledr ‘bwff’) yr oeddynt hefyd yn hyrwyddo rhywioldeb gwrywaidd.¹²⁴ Er i’r ddwbled ymddangos mewn Saesneg ar ddechrau’r bedwaredd ganrif ar ddeg, a hynny yng nghofnodion dillad Edward II, mae’n debyg o ran nifer y cyfeiriadau mai gan feirdd y bymthegfed ganrif y cafodd y term ei ddefnyddio fwyaf yn y Gymraeg. Nid yw’n syndod fod hynny’n ymwneud hefyd â delweddau ffigurol y beirdd o foli eu huchelwyr fel bonedd balch a bod y ddwbled oherwydd ei natur dynn a gwrywaidd yn fodd gwych i ddelweddu’r uchelwr felly.

Yr oedd sawl ffurf ar y ddwbled trwy’r Oesoedd Canol gan amrywio o fod yn un ddilewys i fod yn un gyda llewys, ond mewn gwirionedd, gyda dyfodiad y *crys* â’r llewys mawr a oedd yn ymddangos yn ystod y bymthegfed ganrif, rhai dilewys ydoedd dwbleddi’r bymthegfed ganrif. Yr oedd y *crys* yn ddilledyn a guddiwyd o dan fantell yn y canrifoedd blaenorol gan gael ei ddefnyddio’n gellweirus gan y beirdd wrth gyfeirio at wisg merch. Fel yn y canrifoedd blaenorol, lliain a ddefnyddid o hyd, ond nid deunydd y *crys* a oedd mor odidog ond y siâp, ac yn benodol, siâp y llewys. Llewys llydan am y fraich a gafwyd gan ddynion, ac yn gwasgu’n ôl am yr arddwrn.¹²⁵ Gwŷr ifainc fyddai’n ffafrio crysau o’r fath, gan adael y goler V ar agor i arddangos eu croen. Arwydd gweddol anffurfiol oedd hyn, ac felly nid oes lluniau o Gymru sy’n dangos y crysau o’r herwydd. Ond a geir awgrym o hyn yn ein llenyddiaeth? Cawn y cyfeiriad cynnar at ryfelwyr yn gwisgo *crys* yn y gerdd ‘Armes Prydain’ wrth i’r bardd anhysbys fynegi fod gwragedd y gelyn yn golchi crysau

---

¹²⁴ C. H. Spiers ‘Deer Skin Leathers and the use for Costume’ *Costume: Journal of Costume Society*, 7, ‘Doublets, jerkins, buff coats and frocks served for the upper part of the body’, 14-23.

¹²⁵ Daeth siâp y *crys* gyda’r llewys fel clychau yn batrwm eitem arall a wisgwyd yn y bymthegfed ganrif sef yr hyn a elwir yn *hoppelande* - gwisg a oedd yn gyfuniad o bais, y *crys* a’r llewys, ond yn defnyddio defnyddiau llawer mwy cyfoethog, fel melfed.

gwaedlyd eu gwŷr, 'Eu crysau yn llawn crau a orolchant'.¹²⁶ Ond gan feirdd ar ddiwedd y bedwaredd ganrif ar ddeg a'r bymthegfed ganrif y cawn gyfeiriadau at noddwr mewn crys gwyh a wisgai dan ei ddwbled, a hynny'n brawf fod y diddordeb newydd hwn mewn crysau ffasiynol wedi cyrraedd Cymru. Mae bardd anhysbys o ddiwedd y bedwaredd ganrif ar ddeg yn cyfeirio at grys o liw 'maen crisiant' gan gyfeirio hefyd at y ddwbled:

Mewn crys o liw maen crisiant;
Dwbled fal mil o lili.¹²⁷

Mae crisiant yn air a ddefnyddir yn aml wrth gyfeirio at grys. Lliain disglair tebyg i'r risial oedd y crisiant ac fe'i defnyddir i bwysleisio lliw crisp gwyn y crys, mor wyn nes ei fod yn disgleirio. Cyfeiria Lewys Glyn Cothi at wychder crys o'r lliw crisiant wrth foli Rhys ap Siôn ac Elis Hol:

llawer cap wellwell o'r cant,
llawer crys â lliw'r crisiant,
llawer rhodd ar ddull rhuddaur,
llawer o win - ai llai'r aur?¹²⁸

Deunydd arall addas ar gyfer gwneud crys fyddai lliain lawnt. Mae Dafydd ab Edmwnd yn cyfeirio at grys gwyn a chrys 'o lawnt main'. Dro arall gan fardd anhysbys cawn gyfeiriad uniongyrchol at y llewys mawr, a hynny gan fardd anhysbys ar droad y ganrif:

Dwy lawes dew o liain,
Dwbled it' o blu y don,¹²⁹

O bosibl, nid oes prawf llenyddol fod y llewys yn ffasiynol yng Nghymru ar wahân i'r cyfeiriad uchod at lewys 'tew', lle mae ehangder llewys y crys yn cael ei ddefnyddio'n drosiadol. Yr oedd manteision eraill i'r geiriau *llawes*, *llys* a *crys* wrth gwrs – *llawes* a *llys* yn cyflythrennu'n berffaith, *llys* a *crys* yn odli'n berffaith.

---

¹²⁶ APr, llin. 76.

¹²⁷ DGA 31, 26.

¹²⁸ GLGC, 162.27-30.

¹²⁹ DGA, 30, 27.

Gwelwyd hyn yn dechrau ymddangos ym marddoniaeth y bedwaredd ganrif ar ddeg
gydag Iolo Goch yn cyfeirio at wychder y llys:

llys ffwg yn llawes y ffordd,
Llety'n braff, lled hen briffordd.¹³⁰

Sylwer felly fod 'llawes' yn cael ei ddefnyddio fel trosiad penodol am gyrion gwych
y llys, sef y cloddiau o amgylch y llys.¹³¹ Dyna drosiad Guto'r Glyn hefyd am lys
Dafydd:

Ar faeth yr wyf i ar ddaear Ddewi
Yn llawes Deifi, yn llys Dafydd.¹³²

Aiff Lewys Glyn Cothi gam ymhellach, gan ddisgrifio Syr Wiliam Herbert ei hun yn
'llawes am fraich y Gorllewin'.¹³³

Diddorol ar un olwg yw na cheir cyfeiriad at ddwbled yn yr un o'r chwedlau, *Owein*,
Geraint, a *Peredur*. Y gair brodorol *pais* a ddefnyddia'r awdur, sy'n brawf nad oedd y
ddwbled yn bodoli fel eitem yn ystod cyfnod cyfansoddi'r tair chwedl. Ond er hynny
y mae'r awdur yn cyfeirio at *swrcod* a *chwnsallt*, dau air sy'n llawer llai eu defnydd
gan y beirdd. Fodd bynnag, mae'n debyg fod y *swrcod* yn rhagflaenu'r *ddwbled* yng
Nghymru gan gofio'r *swrcod* yng nghanu dychan y bedwaredd ganrif ar ddeg a
thystiolaeth corffddelwau o Gymru. Rhaid cofio hefyd mai cymysg o ran dylanwad
yw'r rhamantau hyn, ac ni ellir eu cymharu â chanu mawl y bymthegfed ganrif. Mae'r
crys a'r *llawdyr* yn cael sylw yn y rhamantau ac fel y mynegais yn y bennod ar

---

¹³⁰ IGE, 29.

¹³¹ Ceir nifer fawr o ddiarhebion hefyd yn cynnwys 'llaw' a 'llawes' sy'n help i daro
goleuni ar rai o'r llinellau. Er enghraifft yn y Llyfr Coch: 'Genit rybuchtet rwng llaw a
llawes', 461, 'Llaw mab yn llawes y dat', 609, gw. Richard Glyn Roberts, 'Golygiad
o dri fersiwn o Medwaith Hen Gyrys o Iâl ynghyd ag astudiaeth a'u ffynonellau a
rhagarweiniad i'r traddodiad paremiolegol yn llên Gymraeg yr Oesau Canol, PhD
(Prifysgol Cymru [Bangor], 2005).

¹³² GGP, 13.45-6.

¹³³ GLGC, 112.113.

wisgoedd y bedwaredd ganrif ar ddeg, maent yn amlygu'r newid ffasiwn a oedd yn digwydd yng nghanol y ganrif honno.¹³⁴

Gwyddys bod deddfau dillad yn mynd o nerth i nerth wrth i'r cyfnod materol gynyddu a datblygu a chafwyd rheolau penodol o'r bedwaredd ganrif ar ddeg ymlaen ynglŷn ag arwyddion gweledol a oedd yn pennu statws. Nid oedd *coler* o liw aur neu arian bob amser yn cyfeirio at goler y crys ond yn hytrach at gadwyn a wisgai'r uchelwyr i ddynodi eu bod yn perthyn i ddosbarth cymdeithasol breintiedig o safon. Yn Lloegr, fel yng Nghymru, yr oedd rhaid i'r unigolion wisgo coler a oedd yn arwyddo eu statws, boed yn farchog neu'n ysgwier. Mae'r coleri'n un o'r nodweddion y mae'r beirdd yn manteisio arnynt i fynegi'n anuniongyrchol gyfoeth a statws eu noddwyr. Yn ogystal â nodi'n syth fod yr unigolyn o statws yr oedd gwisgo coler aur hefyd yn dynodi fod yr unigolyn wedi ei urddo'n farchog ac yn perthyn i urdd y marchogion. Fe geir sawl cyfeiriad o'r bedwaredd ganrif ar ddeg ymlaen at noddwyr mewn coleri aur neu arian. Cawn enghraifft o'r bedwaredd ganrif ar ddeg gan Syr Phylip Emlyn yn ei gywydd i fab Syr Rhosier Fychan:

Fab Syr Rhoser, oedd f'eryr,
Fychan, gae arian y gwŷr.¹³⁵

Yn ôl M. Paul Bryant-Quinn, yr oedd *cae* arian yn goler addurniadol o arian a wnaed o ddolenni ar lun y llythyren 'S' ac yn arwydd yma nad oedd Syr Rhosier eto'n farchog. Mae Dafydd ap Tomos ap Dafydd, fodd bynnag, yn ôl Dafydd Nanmor:

Kael o'r warr koler evraid,
Karw Edwart mewn kaer ydwyd,
Kael o ebolion lonaid
Kann ystabl yt, kwnstabl w[yd].¹³⁶

---

¹³⁴ Gw. y drafodaeth am *llawdyr* yn Pennod V. Fe'i cysylltir yn aml yn y canu dychan â dillad carpiog neu ddillad gwaith.

¹³⁵ GPhE, 1.7-8.

¹³⁶ PWDN, 22.26-9.

Mae Hywel Cilan yn cyfeirio'n grefftus at statws Gruffudd Fychan wrth sôn am yr aur ar brif eitemau gwisg bonheddwr yn ail hanner y bymthegfed ganrif:

Aur cun yw d'ysbarudnau,
Aur teg ydyw'r coler tau;
Aur crwn yw'r wisg ar y crys,
Aur goreugoeth yw'r gwregys.
Lliw archangel y'th welwn,
Lluchiad aur yw llewych d'wn.
Llaw Iesu, rhag plygu'n plaid,
Drosod, wr drwsiad euraid.¹³⁷

Dyma fawl i un o'r Lancastriaid, felly, gan Hywel Cilan, a chan i Syr Gruffudd Fychan gael ei urddo'n farchog rhwng y blynyddoedd 1441 a 1443, mae'n amlwg mai hynny sydd wrth wraidd y ddelwedd o'r gŵr euraid ei ddillad hwn. Mae Lewys Glyn Cothi'n ymestyn y ddelwedd yn ei foliant i Watcyn ap Syr Rhosier Fychan, gan nodi'r lliw aur amlwg ar ei wisg, o'i goler eurdorchog i'w faneg euraid:

Erchais fod dy dad yn eurdorchog,
arwydd y byddy dithau eurog;
eurer dy faner fannog - o'r gogledd,
eurer dy fysedd a'th gledd a'th glog.¹³⁸

Trafodwyd eisoes y cywydd sy'n disgrifio marchog yn cael ei urddo gan Hywel Swrdwal,¹³⁹ ac mai glas oedd y lliw a gysylltwyd ag urdd y gardas:

Os sidan las ei edau
Neu wyrdd a wisg, un o'r ddau,
Rhoi am hwn, rhwym yw hynny,
Gledd deufin o'i frenin fry...
Dwy sbardun, medd gwŷr unwaed,
Euraid a roir ar ei draed...
Nid â un gŵr dan ei gae
Â'i dorch euraid i chwarae¹⁴⁰

Glas oedd lliw'r fantell a'r swrcod, a'r fantell o frethyn cain gan arddangos symbol yr urdd mewn brodwaith o edau sidan ar yr ysgwydd chwith.¹⁴¹ Ond i gael golwg mwy manwl ar y coleri hyn, dyfynnaf Herbert Norris:

---

¹³⁷ GHC, 27.57-64.

¹³⁸ GLGC, 129.48-52.

¹³⁹ Gw. Alaw Mai Jones, 'Gwisgoedd a'u Harwyddocâd yn Llenyddiaeth yr Oesoedd Canol', 112.

¹⁴⁰ GHS, 6.39-42, 49-50, 63-4.

The Pendant George: the earliest authentic records associate its adoption with the twenty-second year of the reign of Henry VII., although tradition suggests its existence somewhat earlier. It is beloved by some competent authorities, indeed that it was probably introduced by Edward IV. after his visit to Louis XI., whom he had seen wearing the pendant insignia of his newly-established Order of S. Michael. It consisted of an enamelled, or plain gold, representation of S. George, mounted on a charger and using a tilting lance in combat with the dragon.¹⁴²

Yr oedd gwisgo'r goler hon yn arwydd pendant o berthyn i urdd arbennig. Felly hefyd urddau eglwysig, fel y caiff ei drafod yn y bennod nesaf. Er enghraifft, mae Guto'r Glyn yn cyfeirio at gwff o aur ar wisg Rhisiart Cyffin, Deon Bangor, hyn eto'n amlwg yn dynodi ei fod yn 'perthyn' i rywbeth arbennig:

Coffin rhudd, Cyffin a'i rhoes,
Cwff euraidd, caffo hiroes!¹⁴³

Yr oedd Guto'r Glyn yn un o'r beirdd pwysicaf yng nghanol bwrlwm y Ganrif Fawr a chanddo cawn ddarlun real a chyflawn o fywyd y Cymry yn negawdau ei fywyd. Mae ei farddoniaeth yn ddrych i'r holl fri a oedd ar foeth materol a bywyd llysaidd cyfforddus, a chawn yr holl nodweddion hyn yn gryno mewn un cywydd ganddo sef 'Cywydd y Pwrs'. Diolch am y pwrs a gawsai yn galennig adeg gŵyl y Nadolig yw pwrpas y cywydd ac fe gafodd y pwrs gan Catrin ferch Maredudd, gwraig Dafydd Llwyd o Abertanad. Yr oedd gwisgo pwrs am y wasg, wedi ei ddiogelu gan binnau neu fwcledi'r gwregys, yn wych fel modd i addurno'r wisg yn ogystal â bod yn lle ymarferol i gadw arian. Mae pwrs Guto'n hynod addurniadol, yn euraidd, yn sidanaidd, ac o 'Baris wead'. Yr oedd pyrsiau canoloesol yn cael eu gwneud o ledr neu frethyn, a darganfuwyd un yn Llundain a oedd ag ymylwe sidanaidd o'i amgylch (gw. delwedd 17).¹⁴⁴ Ni cheir tystiolaeth weledol o Gymru a ddengys sut yr oedd y pwrs yn cael ei wisgo, ond mewn testunau cyfoes o Loegr fel y *Luttrell Psalter* cawn weld mai ar

---

¹⁴¹ Norris, *Medieval Costume and Fashion*, t. 237.

¹⁴² Norris, *Medieval Costume and Fashion*, t. 242.

¹⁴³ GGI², 94.59-60.

¹⁴⁴ Egan, *Dress Accessories*, 'More expensive purses, usually made from cloth such as velvet rather than leather, were sometimes called *hamondeys/hamodeys* in the 14th century...but the precise meaning of this term is uncertain', t. 342.

wregys isel am y wasg y câi'r pwrs ei wisgo. Mae gennym un corffddelw o Gymru a ddengys y pwrs yn gorwedd ar ochr dde'r corff, wrth y gwregys. Gwnaed y corffddelw o alabastr tua diwedd y bymthegfed ganrif, a'r gŵr a ddarlunnir yw Thomas White, cyn-fasnachwr a maer Dinbych-y-pysgod, yn Eglwys y Santes Fair. Mae ei bwrs wedi ei glymu wrth y gwregys sydd o bosibl yn cynrychioli swyddogaeth yr unigolyn fel cyn-fasnachwr (gw. delwedd 15).¹⁴⁵ I ganfod mwy o fanylder am siâp a maint pwrs Cymreig rhaid dibynnu'n unig ar ddisgrifiad Guto'r Glyn ac eraill. Delwedd gyffredin gan Guto yw bod y pwrs yn *goffr*, sef cist neu focs sy'n cadw pethau gwerthfawr. Ond nid un o garreg, ond o sidan, *serig*:

Gwisgodd rodd i'm gwasg oedd raid,
Goffr sirig a phwrs euraid.
Llyna bwrs a'm llaw'n ei ben
A ddanfonai ddyn feinwen.
Pwrs hywerth Paris wëad,
Prenol aur nis prynai wlad.¹⁴⁶

Dywed hefyd fod ei bwrs yn 'gist aur', sy'n dwyn i gof cywydd i bwrs gan fardd ychydig yn gynharach na Guto, Syr Phylip Emlyn.¹⁴⁷ Sidan yw deunydd y pwrs hwnnw hefyd, math o 'silk velvet', a dywed yntau fod y pwrs yn 'goffr aur':

Fy mhws melfed, fy mherson,
Fy nghoffr aur, fy nghyff o'r Iôn,
Fy ngheidwad hoff, fy mhroffwyd,
Fy nghydymaith uniaith wyd,¹⁴⁸

Efallai nad yw'r disgrifiad o'r pwrs fel cist neu focs mor afrealistig â hynny gan mai pyrsiau felly a ddarganfuwyd yn Llundain sy'n dyddio o'r bedwaredd ganrif ar ddeg.¹⁴⁹ Mae Guto'n delweddu'r pwrs hefyd fel 'caets aderyn':

Cowrt mawr ni ddwg grotiau mân,
Croes adail caerau sidan.
Cwyts da aur caets ederyn,

¹⁴⁵ Am ragor a disgrifiad o'r beddrodau, gw. Edward Laws ac Emily Hewlett Edwards, *Church Book of St. Mary the Virgin, Tenby* (Tenby, 1907), tt. 71-6.

¹⁴⁶ GGI², 25.19-24.

¹⁴⁷ Priodolir y cywydd hwn hefyd i Siôn Cent.

¹⁴⁸ GPhE, Atodiad i.1-4.

¹⁴⁹ Egan, *Dress Accessories*, t. 342.

A'r gist aur wrth wregys dyn.¹⁵⁰

Awgryma hyn ei fod yn cyfeirio at ffrâm y pwrs. Defnyddid bwa a chlas pres rywsut i ddiogelu'r pwrs yn ei le ar y gwregys, fel arfer wrth hela neu waith cyffelyb:

Manuscript illuminations show gamebags, which appear to have circular frames and were fastened with drawstrings, from the first half of the 14th century and it can be inferred that this was the purpose for which most purses with metal frames were used at this period.¹⁵¹

Byddai pwrs sy'n cynnwys brodwaith arno'n un go arbennig yn y cyfnod hwn, ond mae'r cyfeiriadau at 'gaerau sidan', a 'rhos aur' yn awgrym fod patrwm neu addurn wedi ei frodio ar bwrs Guto:

Mae rhoddion ym o'r eiddi,
Mae rhos aur ar fy mhws i.¹⁵²

Gair arall a ddefnyddiwyd am 'bwrs' yw 'amner' sy'n fenthyciad o'r Saesneg Canol *aumener*, *amner* o'r Hen Ffrangeg *aumonière*. Gan fod cysylltiad amlwg rhwng yr *amner* ac arian, defnyddir y ddelwedd yn aml i ddynodi mor hael yw'r unigolyn sy'n cael ei foli, fel Robert Dwli, Esgob Tyddewi, yn ôl Lewys Glyn Cothi:

ei fwnai bob ddwy funaid – o'i amner
a rifai i glêr â'i fagl euraid.¹⁵³

Wrth gyfeirio at *amner* yr esgob, cawn adlais o thema a welwyd yn gyson yng nghanu gofyn y beirdd canoloesol, sef thema'r bardd tlawd a'i bwrs yn wag. Gelwir cywyddau o'r fath yn 'gywyddau cymhortha' gan Bleddyn O. Huws, pan fo'r beirdd yn pledio tlodi wrth fynd ar ofyn nifer o bobl, a cheir dosbarth o gerddi gan feirdd o Loegr a Chymru i bwrs y bardd.¹⁵⁴ Mae gan Chaucer yntau gerdd sy'n cwyno wrth ei bwrs ei fod yn wag a ganwyd tua 1399 a cheir tair cerdd gan feirdd y bymthegfed ganrif yng Nghymru hefyd. Dywed Bleddyn O. Huws mai 'dyfais hwylus i ddiddanu

---

¹⁵⁰ GGI², 25.57-60.

¹⁵¹ Egan, *Dress Accessories*, t. 356.

¹⁵² GGI², 25.47-8.

¹⁵³ GLGC, 93.47-8.

¹⁵⁴ Huws, *Y Canu Gofyn a Diolch*, t. 43. Mae'n cyfeirio at gerdd a ganodd y jongleur Colin Muset yn y ddeuddegfed ganrif sy'n cwyno wrth ei noddwr nad oedd wedi derbyn tâl am ei wasanaeth yn ei lys, a chwyno fod ei bwrs yn wag.

cynulleidfa a chuddio gwir fwriad y cywydd, sef gofyn am nawdd' yw'r *genre* hwn, a gellid yn hawdd weld y bardd yn perfformio a'r pwrs yn crogi wrth ei wregys.¹⁵⁵

Mae'r gerdd gynharaf gan Lywelyn ab y Moel ac yn dyddio o ran gyntaf y ganrif neu yn gynharach o bosibl. Cerdd hynod ddiddorol ydyw, ar ffurf ymson rhwng y bardd a'i bwrs. Ond yr unig ddisgrifiad a gawn o'r pwrs yw'r gymhariaeth fod wyneb y pwrs yn 'grin iawn din, croened d'wyneb', sy'n awgrymu mai lledr yw ei ddefnydd oherwydd y tebygrwydd â natur grebachlyd lledr.¹⁵⁶ Ni chawn yr un bardd yn rhoi'r un manylder disgrifiadol â Guto'r Glyn, fodd bynnag, ac mewn cywydd arall gan y bardd sy'n diolch am bwrs gan Rhisiart Cyffin, Deon Bangor, cyfeiria unwaith eto at ddeunydd y pwrs:

Blaenrhodd o bali unrhyw,
Brethyn aur wybr a thân yw.¹⁵⁷

Gwelir sawl cyfatebiaeth rhwng rhai llinellau a'r cywydd uchod sy'n diolch am bwrs gan Catrin, er enghraifft y ddelwedd o'r pwrs fel 'caets adar' ac yn 'goffr fawr'.

Caets i adar, coed sidan,
Coffr fawr nis cae offer fân.¹⁵⁸

Mae'r cywyddau sy'n disgrifio neu'n cyfeirio at byrsiau yn awgrymu bod nawdd yn cael ei dalu ag arian yn hytrach nag â rhoddion. Yr oedd derbyn arian yn ogystal â rhodd, boed yn ddilledyn, yn emwaith, neu hyd yn oed yn bwrs ac arian ynddo yn rhywbeth arbennig iawn — a byddai'r gerdd a oedd yn gyfnewid am hynny'n un gwerth ei chael! Gwelwyd y cysylltiad rhwng rhodd o ddilledyn yn ogystal â rhodd o arian eisoes mewn cywydd gan Dafydd ap Gwilym sy'n diolch am bâr o fenig. Nid yn unig y mae wedi derbyn pâr o fenig hardd, y mae hefyd wedi derbyn 'mwnai ym

---

¹⁵⁵ Huws, *Y Canu Gofyn a Diolch*, t. 47.

¹⁵⁶ GSCyf, 11.8.

¹⁵⁷ GGI², 94.39-40.

¹⁵⁸ GGI², 94.57-8. Gw. hefyd A.T.E. Matonis, 'Cywydd y Pwrs gan Syr Dafydd Llwyd', BBCS, 29. III (Tachwedd, 1981), 441-52, a Marged Haycock, 'Defnydd hyd Ddydd Brawd'.

mhob maneg'. Gwelir y syniad hwn yn cael ei ailadrodd gan feirdd wedi Dafydd ap Gwilym wrth iddynt gymharu eu rhoddion hwythau â'r rhodd arbennig a gawsai Dafydd, megis Dafydd Epynt wrth ddiolch i Ddafydd ap Hywel am farch, ffrwyn a chyfrwy:

Tebyg am ei fenyg fydd
I rodd Ifor i Dafydd.¹⁵⁹

Ac y mae Siôn Ceri yn hanner cyntaf y ganrif honno eto'n pwysleisio'r arian oddi mewn i'r bysedd:

Menig er cynnig i aur cudd
A rodd Ifor i Ddafydd
Menig Wiliam yw'n golud
Menig aur o'u mewn i gyd.¹⁶⁰

Wrth drafod cywydd Dafydd ap Gwilym mae Bleddyn Owen Huws yn cyfeirio at yr arferiad bod gwas yn rhoi menig yn rhodd i'w feistr fel arwydd o barch a ffyddlondeb, a bod y meistr yntau yn rhoi darnau o arian iddo yn gyfnewid. Awgryma mai 'efelychu'r ddefod hon a'i throi a'i phen i waered' a wna Dafydd ap Gwilym, ac mae'r gyfatebiaeth yn datgan y neges fod Ifor mor driw i'w fardd ag yw gwas i feistr.¹⁶¹ Mae'r cywydd hwn o bosibl yn enghraifft o sut yr oedd y beirdd yn dewis eitem i erchi neu i ddiolch amdano fel modd o gyflwyno syniad ehangach. Sylwer bod enwogrwydd y menig hyn yn parhau'n gryf am ganrifoedd lawer, a sawl bardd wedi ceisio efelychu'r syniad. Ond yr hyn sy'n unigryw am gywydd Dafydd ap Gwilym yw ei fod wedi dewis eitem a oedd ynghlwm â phopeth a oedd yn berthnasol iddo ef a'i noddwr Ifor Hael, a bod y menig yn gynnrych ystâd Ifor ac nid 'fal menig Seisnig Sais'. Yr oedd clydwch a chynhesrwydd y faneg yn ei gwneud yn drosiad ardderchog wrth ddisgrifio tai a llysoedd yr uchelwyr ynghyd â'r gallu i amddiffyn a diogelu

---

¹⁵⁹ GDE, 15.33-4.

¹⁶⁰ GSC, 48.37-40.

¹⁶¹ Huws, *Detholiad o Ganu Gofyn a Diolch*, t. xiv-xv.

bröydd ac ardaloedd. Yn ei foliant i Syr Siôn Prys o Eglwyseg, meddai Wiliam Cynwal yn yr unfed ganrif ar bymtheg:

Maneg am y Waun ac Iâl;¹⁶²

A meddai Simwnt Fychan, wrth weld prudded pob bro ym marwnad Morgan ap Robert:

Ederynion hael, Dinmael deg
a fynnodd yn ei faneg

a Siôn Tudur yn ei gywydd Marwnad i Pyrs Owain:

Gwlad wen Abergele deg
Chwi a'i mynnwch i'ch maneg.¹⁶³

Yr oedd 'mynnu' a 'maneg' yn cynganeddu'n dda â'i gilydd, ac felly y bu i sawl noddwr fynnu ei ardal neu ei fro yn ei faneg. I'r gwrthwyneb i'r llaw a'r faneg yn rhoi, felly, yr oedd maneg ynghyd â'r mwngai a oedd yn y faneg yn symbol o hawlio neu fynnu.

Yr oedd rhoddi maneg i ferch hefyd yn nodweddiadol o ganu serch cyfandirol; fel esgid, yr oedd yn arwyddo rhywbeth a oedd yn ffitio'n dynn am ran neilltuol o'r corff ac felly'n deilwng fel tocyn serch awgrymog. Eitemau eraill oedd plu, het fedw neu flodau, oll yn symbol o'u serch a'u cariad tuag atynt. Mae Llywelyn ap Gutun yn cyfeirio at yr afer o roi plu, er enghraifft yn ei gywydd 'Siomiant serch':

C'nefinach, lle cawn feinael,
Roi plu a'u celu no'u cael;¹⁶⁴

Fel y benwisg a wnaed o frigau a dail y coed, yr oedd hi'n bosibl eu bod hefyd yn gwneud penwisgoedd o blu adar.¹⁶⁵ Ond ategolyn sy'n hawlio'r mwyaf o sylw gan y beirdd fel tocyn serch yw *cae*. Mae'n debyg mai 'rhywbeth gwerthfawr' yw ystyr *cae*,

---

¹⁶² G. P. Jones, 'Astudiaeth destunol o awdlau, cywyddau ac englynion William Cynwal', Traethawd M.A (Prifysgol Cymru, 1969), 49.

¹⁶³ GST, 92.94.

¹⁶⁴ GLIGut, 6.19-20.

¹⁶⁵ Gw. GLIGut, t.103-4.

er mai ystyr lac a chyffredinol iawn yw hynny. Trafodwyd eisoes y ffaith mai rhywbeth crwn sy'n amgylchynu rhywbeth arall yw union darddiad y gair yn ôl GPC. Mae Mair Jones yn sôn am yr hyn sy'n gyffredin i'r holl ystyron i'r gair a gawn yn y geiriadur:

Ymddengys fod mwy nag un ystyr i cae, ond y gellir dweud ei fod yn amgylchynu rhywbeth, fel cae a olygai'r terfyn o gwmpas tir cyn i hwnnw ddatblygi i olygu'r darn o dir ei hun yn ei geirfa ni heddiw.¹⁶⁶

Un o'r ystyron hynny yw penwisg a chofiwn hefyd fod 'talaith' ar un adeg yn gallu golygu penwisg a hawdd yw gweld fod tebygrwydd yn nharddiad y ddau air a'u datblygiad semantig i olygu darn o dir neu deyrnas sy'n perthyn i rywun. Yr oedd amgylchynu rhywbeth, boed yn ddarn o dir neu'n ddarn o wlad, yn ffordd i hawlio ac i gylchu rhywbeth. Mae'r ystyron cynnar felly o gae yn dlws, yn benwisg neu'n wregys yn deilwng iawn fel rhodd o serch yn enwedig fel rhodd i ferch gan ei chariad. Byddai'r gŵr yn gallu 'hawlio' r ferch yn yr un modd y gallai hawlio tir, a daw'r ferch felly'n symbol o'r tir hwnnw yn yr un modd â'r duwiesau sofraniaeth. Yn sicr mae 'cae bedw' yn awgrymu rhyw fath o goron flodau am y pen, tebyg i'r Saesneg 'chaplet':

Ymddengys fod merch ieuanc yn arfer plethu'r cae o wiail meinaf y fedwen, sef blaenau'r canghennau, a'u rhoi yn anrhegion i'w cariadon fel arwydd o'u cariad tuag atynt.¹⁶⁷

Annhebyg fod y beirdd yn 'hawlio' eu cariadon fel hyn yn y cywyddau am 'gae bedw', a dichon mai pwrpas y *cae* yw amlygu eu serch tuag atynt. Mae *cae* fel tlws serch yn fwy nodweddiadol gan mai modrwy yw'r rhodd fwyaf cyffredin fel rhodd o serch hyd heddiw. Ond gall fod yn fwcl neu'n waaeg hefyd ac yn ôl y cyfeiriadau a gawn yn y Mabinogion ac *Ystorya de Carolo Magno*, broets a wisgai arglwyddes ar ei bron yw *cae*. Mae Ieuan Brydydd Hir yn cyfeirio at wisgoedd y wrach Elis Wetnal,

---

¹⁶⁶ Mair Jones, 'Byd y Beirdd', 122.

¹⁶⁷ Mair Jones, 'Byd y Beirdd', 122.

gan restru ‘cae efydd’ yn eu mysg, ond broets sy’n gorchuddio ei ‘gwddw noeth’

ydyw yma, cadwyn o bosibl:

Ei phais glytiog a’i chogail,
A’i chwd mawr a’i chod a’i mail,
A’i gwrthban a’i chap gwlanen,
A’i chywrsi hyll a’i chrys hen,
A’i chae efydd a’i chyfoeth
I guddio’n iawn ei gwddw noeth,¹⁶⁸

Gellir casglu mai rhyw addurn neu dlws crwn yw *cae* felly, un tlawd o *efydd* yn yr achos hwn. Cyfeirir yn gyson at gae euraid ac ariangae,¹⁶⁹ ac mae Dafydd ab Edmwnd yn cyfeirio at ‘gae ar y fron’ sy’n awgrymu mai broets a olygir (am ddelwedd o froets arbennig gw. delwedd 11).¹⁷⁰ Dywed hefyd na allai eurych wneud cystal *cae* o arian neu aur ag y gallai’r ferch ei wneud.¹⁷¹ Yn y cywydd ‘I ddiolch am gae bedw’ gan Gwilym ab Ieuan Hen, rhyw fath o dlws arbennig yw’r cae, ond nid tlws aur neu arian, ond tlws cyffelyb i gneuen. Arbennig iawn yw’r rhodd, fodd bynnag, oherwydd iddo dderbyn y gneuen gan ‘feinir wen’.¹⁷² Arwydd o serch yw’r gneuen felly:

Cadw a wnaif, a phe caid nes,
Cneuen meinwen i’m mynwes,
A’i channol, blodeuol blaid,
A’i charu, lun blwch euraid,
Yn fwy no pheif aur neu fain,
Am ei rhoi ym o’r rhiaid.¹⁷³

Hoffai’r beirdd gyffelybu tlws neu eitem arbennig i ‘gae Epyllt’ a dichon mai rhyw adlais o hynny a gawn yma.¹⁷⁴ Mae *cae Epyllt* yn hawlio rhyw nodwedd arbennig yng nghanu’r beirdd, fel petai yn berchen ar rinweddau hudol. Gan fod llawer yn credu bod gemau, gleiniau a pherlau â phwerau arallfydol i gadw heintiau draw, manteisia’r beirdd ar y ffaith fod *cae* yn cynnwys gemau. Mae Iorwerth ab y Cyriog yn gwisgo *cae* sy’n ei gadw’n ddiogel rhag haint ac yn rhwystro camdreuliad:

---

¹⁶⁸ GIBH, 1.31-26.

¹⁶⁹ Gw. DE, 61.24 a GGrG, 219.4.

¹⁷⁰ DE, 10.11.

¹⁷¹ DE, 12-3, 7-8, 15-40.

¹⁷² GDID, XX.11.

¹⁷³ GDID, XX.41-46.

¹⁷⁴ TYP², 350. Gw. hefyd Geraint Bowen, *Beirdd yr Uchelwyr*, 19, 38, 20, 36.

Oedd afraid peth i ddwyfron
A dynnai haint i dan hon.
Balchach wyf gilio'r bolchwydd
O'r cylla rhwth cawell rhwydd:¹⁷⁵

Y casgliad cyffredinol yw mai rhywbeth sy'n cau yw ystyr cae, ac felly rhywbeth cyffelyb i fwcl, megis bwcl sy'n cau'r gwregys (gw. delwedd 16). Mae'r cyfeiriadau a geir at wneuthuriad cae yn awgrymu mai copr neu haearn yw ei ddefnydd, fel yng nghywydd i ofyn bwclled gan Huw ap Dafydd ar ddechreu'r unfed ganrif ar bymtheg:

Rhodd Siancyn brigfelyn brau
Rhoi cau Esyllt rhag casau;¹⁷⁶

Aiff y bardd ymlaen i nodi bod y grefftwaith yn y fwclled hon yn dwyn i gof Tubal, sef hyfforddwr pob crefftwr copr a haearn, 'Tybio ôl llaw Tubal llwyd'.¹⁷⁷

Mwy gwrywaidd ei naws yw'r ystyr *cae* 'gwregys'. Gwelwyd y gwregys eisoes yn cael ei roddi fel rhodd o serch, a bod derbyn gwregys, fel derbyn modrwy neu *gae*, yn arwydd o docyn serch. Wrth gyfeirio at gae o ddefnydd fel lliain, sidan neu frethyn, mae'n bur debyg mai gwregys neu rwymyn am ganol y wasg yw ei ystyr. Ond cafwyd termau eraill am wregys hefyd, sy'n dangos eu poblogrwydd yn y bymthegfed ganrif a chyn hynny. Mae deddf ddillad 1363 yn cyfeirio at wregysau o liain wrth sôn am y llafurwyr, sy'n awgrymu mai dyna'r deunydd rhataf i wneud gwregys. Cyfeiria Hywel Cilan at Ddafydd Cyffin o Langedwyn yn gwisgo gwregys o ddamasg, gydag addurniadau aur arno:

Rhydd iddo wisgo'n ei wasg,
Orau dim, aur a damasg,¹⁷⁸

Aiff ymlaen i gyfeirio at eitemau sy'n cwblhau gwisg o radd yn niwedd y bymthegfed ganrif:

---

¹⁷⁵ GGrG, 5.29-32.

¹⁷⁶ GHD, 25, 21-22.

¹⁷⁷ GHD, 25, 27.

¹⁷⁸ GHC, 26.43-4

A chapau o bân beunydd,
A chob aur yn ucha' bydd.¹⁷⁹

Defnyddiwyd amryw o dechnegau i gyfleu addurn ar y gwregysau, ond y fwcled a oedd yn cau'r wregys oedd yr em fwyaf. Cawn gywydd sy'n gyrru'r Ddraig Goch at Syr Wiliam Tomos o Raglan i ofyn am wregys, ac yn ôl Llywelyn ab y Moel, y mae'r gwregys, neu'r fwcled sy'n cau'r gwregys yn hytrach, yn 'rhodd emau rhuddaur'. Bu'r cywydd yn destun ymryson rhwng Llywelyn a Rhys Goch Eryri, a hynny oherwydd bod Llywelyn yn eiddigeddus o'r gwregys. Wrth fynegi hynny mae'r bardd yn edmygu'r gwregys gan ei disgrifio'n eithaf manwl. Un o sidan glas ac aur wedi ei frodio ydyw, gan ymdebygu i 'barc asur'. Aiff ymlaen i ddelweddu'r gwregys:

Neu'r pum angel a welwch
O'r purdan, aur fflamdan fflwch?¹⁸⁰

Wrth gyffelybu'r gwregys i liw lluniau angylion y purdan a phwysleisio lliw aur y gwregys mewn cyferbyniad â'r lliw glas, fe'i cymherir hi hefyd â'r enfys: 'unfodd enfys'. Mae'r amrywiaeth o liwiau mewn gwregys wedi ei frodio i'w weld mewn enghreifftiau a ddarganfuwyd yn Llundain:

Examples of 14th-century tablet-woven girdles from London include one 8.5mm wide woven in two colours of silk thread to form alternating bands of pink and green, or yellow, running widthways.¹⁸¹

Addurn arall ydoedd rhoddi ffwr ar y gwregys, fel y dywed Gruffudd ap Dafydd ap Tudur, 'Da o fywn gra fu'n grair'.¹⁸²

Y mae addurno eitemau â ffwr yn nodweddiadol o'r bymthegfed ganrif a chawn gyfeiriadau lu at ddwbledau a mentyll wedi eu haddurno â ffwr o bob math.

Dechreuwyd hefyd addurno capiau â ffwr, ac er nad oedd penwisgoedd gwrywaidd mor arbrofol ac eithafol â phenwisgoedd y merched, y maent yn ennyn trafodaeth gan

---

¹⁷⁹ GHC, 26.45-6.

¹⁸⁰ GSCyf, 16.49-50.

¹⁸¹ Egan, *Dress Accessories*, t. 48.

¹⁸² GGDT, 3.24.

eu bod mor amrywiol a newidiol. Yn wahanol i'r ategolion uchod, nid oes yr un cywydd sy'n gofyn nac yn diolch am benwisg, a gellid dweud bod y cyfeiriadau at benwisg wrywaidd yn llai amlwg na'r ategolion eraill. Ond yr oedd gwahanol ffurfiau ar hetiau'n prysur ymddangos yn y ganrif hon, gyda'r uchelwyr yn arbrofi. Y math o benwisg a oedd yn boblogaidd oedd rhai ar ffurf 'turban', a daeth y *chwfl* neu'r hwd hefyd yn hynod o addurniadol.

Y term mwyaf poblogaidd am benwisg wrywaidd yw *capan* a *chwfl*. Fel y trafodwyd eisoes wrth sôn am fentyll, daw'r gair *capan* o'r Hen Saesneg *cappa(u)* sef gŵn arbennig ar gyfer yr urddau eglwysig. Ond yr oedd dwy ystyr i *capan* yng Nghymru'r Oesoedd Canol sef 'mantell' neu 'fantell â chwcwll neu gwfl iddi', a 'penwisg, gorchudd pen neu gap bonet'. Tebyg iawn yw datblygiad y termau eraill, er enghraifft *cwcwll* a *chwfl* — yn fenthyciadau o'r Saesneg gyda chysylltiad â gwisg mynach neu esgob. Mae Dafydd ap Gwilym yn eu defnyddio i ddisgrifio gwisg mynach yn y ganrif flaenorol.¹⁸³ Gan feirdd y bymthegfed ganrif gwelir hoffter neilltuol o ddefnyddio *capan* yn drosiadol i ddelweddu natur, fel a wnaeth Dafydd ap Gwilym yn achos y niwl a'r biogen. Cyfeiria Dafydd Llwyd at y fedwen yn ei chapen gwyrdd:

Mynaches wyd mewn achudd,
Eglur wyd dan dy gŵl rudd.
Pryffwn sidan uwch priffyrdd,
O dair ban dy gapan gwyrdd.¹⁸⁴

Awgryma'r ddelwedd hon mai cyfeirio at ffwr y *capan* a wna'r bardd, gan y byddai'r dail yn ymddangos fel ffwr gwyrdd. Addurn arall ar wisg a ddaeth yn boblogaidd yn y bymthegfed ganrif oedd cael ymylwe toredig neu fylchog ar fentyll, yr hyn a elwir yn

---

¹⁸³ Diddorol hefyd yw cyfeiriad Dafydd ap Gwilym at chwedl goll am gymeriad o'r enw Gwaeddan a oedd wedi colli ei gapan ac yn chwilio amdano: 'Gyrraist fi yn un gerynt / Gwaeddan am ei gapan gynt, / O hud a rhyw symud rhus, / A lledrith yn dwyllodrus', GDG³, 230.21-4.

¹⁸⁴ GDLI, 34.5-8.

Saesneg yn ‘dagged’’. Gwyddys fod mentyll gwyrdd yn boblogaidd iawn hefyd a byddai toriadau felly yn ymddangos fel dail y coed, a gall yr ystyr ‘mantell’ fod yn debygol i’r *capan* hefyd mewn cyd-destun fel y dyfyniad uchod.

Cyfeiria beirdd y ganrif yn gyson at gapan pân, cap, heb os, a hwnnw wedi ei addurno â ffwr. Yr oedd addurno capiau â ffwr yn boblogaidd iawn yn y bymthegfed ganrif, a dechreuwyd y ffasiwn yn llys Phillip Dda yn Toulouse, Ffrainc, pan roddwyd mentyll ysgarlad a chapiau wedi eu haddurno â ffwr yr ermin i swyddogion y llys yn 1303. Penwisg a gysylltwyd â thymor yr haf ydyw yn nisgrifiad Lewys Glyn Cothi o wisg Syr Huw Iolo a Hywel ab Ieuan:

Syr Huw a wisg amser haf
y capan pân o’r pennaf.
Hywel a wisg cap haearn
a dur yn bais, draw o’n barn.¹⁸⁵

Diddorol yw sylw Guto’r Glyn am lifrai Cwnstabl Croesoswallt, Sieffrai Cyffin, sydd eto’n cynnwys *capan* pân:

Dwyn pân i’th gapan i gyd,
Dwn hwf yn Llundain hefyd.¹⁸⁶

Byddai’r *capan* yn eitem am y pen yn unig, ond yr oedd y *cwfl* neu’r *cwcwll* yn eitem a oedd un ai wedi ei chysylltu â’r fantell neu’r clogyn, neu yn eitem unigol a oedd yn gorchuddio’r ysgwyddau hefyd. Mae’r darlun cynharaf o wisg sy’n cynnwys clogyn a hwd i’w weld ar deilsen ceramig yn Abaty Ystrad Fflur, Ceredigion, sy’n dyddio o ddiwedd y drydedd ganrif ar ddeg.¹⁸⁷ Ond er i’r deilsen gael ei dyddio’n ôl i oes y Tywysogion nid yw gwisg y dyn yn cyd-fynd. Byr yw ei bais, ei hosanau’n dynn a’i

---

¹⁸⁵ GLGC, 154.17-8.

¹⁸⁶ GGP, 81.9-10. Mae ganddo hefyd *goiff*: ‘Yng Ngwynedd yr eisteddych / O fewn coiff ar y fainc wych’. Mae’n debyg fod y *coiff* yn rhan o’i lifrau fel ustus ar y fainc; o 1440 ymlaen, fel rhan o wisg y dosbarthiadau proffesiynol y defnyddid y *coiff* yn hytrach na gwisg bob-dydd fel cynt, Mair Jones, ‘Byd y Beirdd’, 189.

¹⁸⁷ Lord, t. 101.

esgidiau'n gul. Gorchuddia'r benwisg ei ysgwyddau sydd eto'n awgrymu ei bod hi'n wisg fwy diweddar. Cyffelyb yw'r ddelwedd ar deilsen ceramig o olygfa hela, sy'n dyddio o gyfnod mwy diweddar.¹⁸⁸ Yr oedd tair rhan i'r *cwfl*; yr enw Saesneg am yr hwd a oedd yn hongian oedd y 'liripipe', y 'guleron' oedd yr enw am y rhan o amgylch y gwddf, a'r rhan o amgylch yr wyneb oedd yr 'visagière'. Wrth gwrs, yr oedd steil neu'r math o het a wisgid yn amlygu statws yr unigolyn. Mewn cywydd dychan i'r llo, cyfeiria Madog Dwygraig at y *cwcwll* yn ddychanol fel rhywbeth israddol:

Moel grafangmyr byr, bareuog, - tindwll,
Maint cwcwll trydwll, ni thyr troedog;¹⁸⁹

Defnyddiwyd y gair Saesneg 'hood' hefyd. Cyfeiria Ieuan ap Tudur Penllyn at ŵr yn ei *hodyn*:

Y garles o Gaergwrlai
I garu'r gŵr o Gaer-gai
Heb fod iddo a'i hodyn
Achos ond dwynos hyd hyn.¹⁹⁰

Gair arall neu fachigyn o'r Saesneg 'hood' yw *hodyn*, eitem a ddatblygodd yn un eithafol oherwydd ei ffordd o blygu. Gan yr un bardd cawn gyfeiriad at benwisg a elwir yn *hwen* sydd eto'n ffurf ar gwfl neu hwd.¹⁹¹ Mae Guto'r Glyn hefyd yn defnyddio'r gair Saesneg 'hoove' sydd eto'n enw ar benwisg a oedd yn debyg i'r *cwfl*, y *capan* a'r *cwnsallt*. Mae Bleddyn O. Huws wedi trafod ffasiwn yr hetiau â phlu, gan gasglu mai yn ystod y bymthegfed ganrif y daethant i boblogrwydd. Y dystiolaeth gyntaf y mae Bleddyn O. Huws yn ei hystyried yw ffasiynau'r oes, a daw'n weddol eglur, meddai, mai yn ystod hanner neu hyd yn oed chwarter olaf y bymthegfed ganrif y daeth gwisgo pluen mewn het yn boblogaidd. Y cyfnod cynharaf bosibl i bluen ymddangos mewn het, mae'n debyg oedd yn ail hanner y bedwaredd ganrif ar ddeg.

---

¹⁸⁸ Lord, t. 135.

¹⁸⁹ GMD, 10.9-10.

¹⁹⁰ GTP, 95.13-9.

¹⁹¹ GTP, 50.32.

Ond ni chawn gyfeiriad uniongyrchol gan y beirdd at bluen yn eu het. Nid yw'r llinell 'dros fy mhlw ar draws fy mhlwyf' yn nghywydd Dafydd ap Gwilym i ferched Llanbadarn ychwaith yn brawf i hetiau â phlu ddechrau ymddangos yng Nghymru yn y bedwaredd ganrif ar ddeg. Gwyddys fod Dafydd ap Gwilym yn un am gydnabod ffasiynau 'newydd' yn ei oes - yr hosanau, gwisgoedd tynn y merched a'u penwisgoedd anferth ac ati, a'r tebyg yw y byddai'n cyfeirio at y ffasiwn o roi pluen mewn het petai wedi sylwi ar hynny. Mae Bleddyn Huws o'r un farn mai'r penwisgoedd mwyaf poblogaidd yn y ganrif hon a'r un ddilynol yw'r *cwfl*, y *cwcell*, a'r *capan*:

... pan fo'r bardd yn cyfeirio at benwisg a wisgid gan ddynion, at y *cwfl* a'r *cwcell* y cyfeiria bron yn ddi-feth.¹⁹²

Mae'n debyg mai'r un math o benwisgoedd â'r bedwaredd ganrif ar ddeg a wisgai dynion yng Nghymru yn y bymthegfed ganrif felly, ond bod y *cwfl*, y *cwcell* a'r *capan* bellach yn cael eu haddurno, boed yn ffwr, yn bluen neu yn frodwaith. Mae'r ffaith fod yr enwau'n cael eu defnyddio mewn cywyddau natur yn dangos eu poblogrwydd yn y bymthegfed ganrif.

4. Yr Unfed Ganrif ar Bymtheg

O safbwynt y ffeithiau hanesyddol mae diwylliant materol y gymdeithas yng Nghymru yn datblygu'n gyflym, a hynny'n bennaf oherwydd dylanwad y Tuduriaid. Yn ôl J. Gwynfor Jones mae holl ddisgrifiadau o'r plastai moethus yn arwyddo bod y cyfnod 1540-1640 yn arbennig yn arwydd o gynnydd materol.¹⁹³ Mae ceisio cael y darlun cyflawn o fywyd beunyddiol trwy'r llenyddiaeth yn llawer haws oherwydd bod

---

¹⁹² Huws, 'Dros fy mhlw ar draws fy mhlwyf', *Dwned*, 10 (2004), 39.

¹⁹³ J. Gwynfor Jones, *Beirdd yr Uchelwyr a'r Gymdeithas yng Nghymru c. 1536-1640* (Dinbych, 1997), t. 13.

llawer mwy wedi goroesi, yr iaith yn haws a'r ddelweddaeth yn fwy amlwg. At ei gilydd, mae'r cyfeiriadau yn fwy diddorol gan fod y Dadeni yn rhoi pwyslais newydd ar wahanol bethau. Yn ogystal â chywyddau yn y dull traddodiadol cafwyd hefyd farddoniaeth rydd yn dod i'r amlwg gyda mwy o destunau rhyddiaith yn cael eu cyfieithu a llawer iawn o destunau crefyddol.

Ond yng ngwaith y beirdd a oedd yn dal i ganu mawl y gwelwyd y cyfeiriadau at y diwylliant materol ar eu hanterth. Gwelwyd y *genre* o fawl i dai a phlastai ddwy ganrif yn gynharach, ond yr oedd mwy o bwyslais bellach ar yr uchelwr ei hun yn frenin ar bopeth a oedd yn ei feddiant, boed yn wisgoedd, llyfrau, addurniadau ac ategolion. Yn ôl Enid Roberts, yr oedd gwisg yn arbennig yn fodd o hysbysu cyfoeth:

Yn gysylltiedig â'r ymdrech barhaus i arddangos cyfoeth o fewn y cartref, boed ar ffurf pensaerniaeth, dodrefn neu fwydydd, byddai gwisg y bonheddwyr hefyd yn fodd i ddatgleu ei adnoddau materol.¹⁹⁴

Nid yw'n syndod fod yr un dylanwadau yn ffasiynau'r cyfnod yn deillio o'r un man â'r dylanwadau ar adeiladau addurnedig. Meddai Sioned Non Williams:

Mewn gwirionedd, yr un oedd y dylanwadau wrth wraidd ffasiynau'r cyfnod â'r hyn a welwyd mewn addurn adeiladau. Gellir barnu mai'r Dadeni oedd y prif ddylanwad, ac adlewyrchir hyn ymhellach wrth gymharu tebygrwydd gwisgoedd bonheddwyr mewn gwledydd Ewropeaidd eraill megis yr Eidal, Sbaen a Ffrainc.¹⁹⁵

Mae'r dylanwadau Seisnig yn arbennig ar wisgoedd yn y Cymry yn fwy uniongyrchol o bosibl gan fod y Goron a'r llys Brenhinol yn ymestyn i aradaloedd gwledig pan âi'r bonedd i'w hystadau. A chydag eiconau a oedd yn mwynhau ysblander gwisgoedd eithafol fel Harri'r VIII ac Elisabeth yn teyrnasu, daw'r Cymry hefyd i arbrofi. Hoff ddillad Harri'r VIII oedd rhai tynn a oedd yn amlygu siâp y corff, a phwyslais ar ysgwyddau llydan a haenau o ddefnyddiau. Gan Elisabeth gwelwn wisgoedd eithafol

---

¹⁹⁴ Enid P. Roberts, 'Everyday life in the homes of the gentry,' yn *Class, Community and culture in Tudor Wales*, (Cardiff, 1989), 39-78.

¹⁹⁵ Sioned Non Williams, 'Agweddau ar ddiwylliant materol bonedd siroedd Dinbych a'r Fflint 1540-1640,' Traethawd Ph.D. (Prifysgol Cymru [Caerdydd], 1999), 216.

yn cael eu hymestyn i lefelau uwch gyda'r coleri anferth a phenwisgoedd uchel yn amlygu ei diddordeb amlwg yn ei hymddangosiad.

Ond yr oedd y Cymry hefyd yn mynnu rhoi eu stamp eu hunain ar bopeth gan frwydro i gyrraedd yr un statws ag uchelwyr Lloegr. Er bod llyfrau am hanes ffasiwn Lloegr yn awgrymu nad oedd clogynau'n cael eu gwisgo mwyach gan wŷr o statws, yng Nghymru yr oedd y clog yn boblogaidd o hyd fel mantell i'w gwisgo ar uchaf y gwisgoedd eraill. Ar hyd y canrifoedd gwelwyd y beirdd yn defnyddio'r gair wrth ddisgrifio clogyn neu fantell heb wahaniaethu rhyw lawer rhyngddynt. Mae Ieuan Brydydd Hir yn cyfeirio at Dudur Penllyn yn gwisgo clog i ochel rhag y glaw sy'n awgrymu mai rhyw fath o glogyn teithio ydyw, a dyna farn Mair Jones;

Erbyn ail hanner y bymthegfed ganrif, yr oedd clogau yn anghyffredin, ond fe'u defnyddid er mwyn cynhesrwydd ac wrth drafeilio.¹⁹⁶

Ond dengys y cywydd 'I ofyn clog gan Cynfrig Powel dros Rys Cyfeiliog' gan Edward Maelor yn yr unfed ganrif ar bymtheg boblogrwydd y rhain o hyd yng Nghymru:

Cwyno am glog rhywiogwalch,
Rhowch iddo trwu na bo balch,
I guddio'i holl gywyddau,
A'i gapgas, garddblas gau.¹⁹⁷

Nid yw'n syndod mai'r ddwbled sy'n parhau fel prif dilledyn ar gyfer y dynion, a digon posibl mai rhywbeth tebyg i'r *jerkin* oedd y clogyn erbyn hyn. Hwnnw a wisgid yn Lloegr ar uchaf y ddwbled. Gan Huw ap Dafydd cawn gywydd sy'n erchi pais gan Syr Tomos ap Robert, ficer Llanynys. Sonia'n fanwl am nodweddion arbennig y bais yn yr un modd â'r cywyddau gofyn a diolch yn y ganrif flaenorol:

Caf y bais, cof yw ei bod,
Mwyn yw'r rhodd am yr hyddod.

---

¹⁹⁶ Mair Jones, 'Byd y Beirdd', 176.

¹⁹⁷ GEM, 29.63-66.

Tri chroen trwy *ei* charennnydd
A wniëd oll yn un dydd:
Brethyn main, lliain oll oedd,
Dwy blaid o'i dwbwl ydoedd.¹⁹⁸

Gan rai o'r beirdd mwyaf traddodiadol – y rhai a oedd yn ceisio parhau â'r traddodiad mawl – maent o hyd yn cyfeirio at haelioni eu meistri, gan ganmol eu plastai a'u cartrefi. Canai Lewys Daron am haelioni Siôn ap Madog ap Hywel, a'i fod yn gwasgaru dillad:

I'th blas wyth dinas a'th adwaeniad,
Yno cawn archen, nowcan' eirchiad;¹⁹⁹

Felly ei foliant i Owain ap Meurig:

Aur a gawn ar eu gynau
Ac a ddêl o frig y ddau.²⁰⁰

Ceir tystiolaeth fwy allweddol o'r rhoddi hwn yn yr ewyllysiau a chofnodion eiddo – tystiolaeth gadarn a ddengys fwy o ffeithiau inni am fywyd materol Cymru yn yr unfed ganrif ar bymtheg. Meddai Sioned Non Williams am y gwariant hwn a ddengys y dogfennau:

Ymysg cyfrifon, rhestrï eiddo ac ewyllysiau bonedd gogledd-ddwyrain Cymru rhwng 1540-1640 ceir cyfeiriadau mynych at ddefnyddiau a gwisgoedd o bob math gan awgrymu'n bendant eu bod yn awyddus i wario canran o'u cyfoeth ar eu pryd a'u gwedd. Afraid dweud mai ymhlith y bonedd uwch yn bennaf y gwelwyd y gwariant mwyaf ar ddillad a defnyddiau.²⁰¹

Yn ôl Judith Jones, mae'r ewyllysiau yn rhoi llawer mwy o wybodaeth inni am ddillad na'r rhestrau eiddo:

...testators distinguish between one gown and another, they described the colour, material and style and sometimes even recall the occasion on which they were last worn.²⁰²

---

¹⁹⁸ GHD, 10.49-54.

¹⁹⁹ GLD, 1.50-1.

²⁰⁰ GLD, 13.51-2,

²⁰¹ Williams, 'Agweddau ar ddiwylliant materol', 217.

²⁰² Judith Jones (ed.), *Monmouthshire Wills Proved in the Prerogative Court of Canterbury 1560-1601* (Cardiff, 1997), t. 38.

Yn gyntaf, rhaid cofio mor uchel oedd gwerth dillad safonol yn yr Oesoedd Canol yn enwedig erbyn yr unfed ganrif ar bymtheg. Yr oedd eu defnyddiau'n ddrudfawr a'u gwneuthuriad yn gywrain iawn, ac nid yw'n syndod, felly, fod un wisg ar brydiau yn cael ei gwasgaru'n ddarnau rhwng y plant i wneud dillad iddynt, fel a ddywed John Didbroke yn ei ewyllys:

To John ap Thomas, John Watkyn and Katherine verch Thomas, my two gowns, willing the same to be parted and divided between the said three children to make clothes unto them.²⁰³

Gynau yw'r dillad mwyaf poblogaidd. Fe nodir hefyd gotiau, dwbledau, crysau, hosanau, bonet, gynau lifrai, dillad marchogaeth, gynau nos, ffrogiau a siercynau. At hyn ychwanegir ategolion – gemau a hetiau, a hefyd hancesi poced, ynghyd â blancedi gwely a gwahanol ddefnyddiau. Dosbarth uchaf y gymdeithas oedd yn gadael y rhain wrth gwrs. Gadawodd William Geffery 'a black gown furred with white, a doublet of black satin and a tawney bonnet' i'w frawd.²⁰⁴ Lliwiau diddorol sydd i ynau Thomas Lychfyld:

To Sir Davy Thomas my gown of the new colour. To John Tanner my son-in-law my 'Freceado' gown and my jacket of say. To Henry my servant one of my gowns. To John Capper my nightgown.²⁰⁵

Yr un sy'n wir am yr uchelwr Sir Ryce Mansell:

To the wife Lady Jane Maunxell...a gown of purple cloth o silk, a gown of green velvet and a gown of black velvet. To my daughter Elizabeth Morgan a gown of damask...To my daughter Mary Maunxell a crimson velvet gown, the second black velvet gown and a fustian gown that were my wife's...To my niece Elizabeth Hopkyns, a gown black damask...To my niece Mary Maunxell a gown of taffeta and tablet that was my wife's.²⁰⁶

Nodir nid yn unig eu lliw, ond y ffaith eu bod wedi eu leinio â ffwr hefyd, fel a ddywed ewyllys Nicholas Deykyn (1518): 'muster gowne furred with fox...tawny

---

²⁰³ Jones, *Monmouthshire Wills*, t. 90.

²⁰⁴ Philip Riden (ed.), *Glanmorgan Wills Proved in the Prerogative Court of Canterbury 1392-1571* (Cardiff, 1985), t. 2.

²⁰⁵ Riden, *Glanmorgan Wills*, t. 10.

²⁰⁶ Riden, *Glanmorgan Wills*, t. 23.

gowne with blak furre...'.²⁰⁷ Rhoddir cryn bwyslais ar y fantell y mae Frances

Somersett yn ei rhoi i'w frawd, Charles:

my cloak lined with purple velvet with the hose beloning and my four dozen gold
buttuns which he has of mine in his keeping...²⁰⁸

Rhestr eiddo nodedig yw un Edward Grey (1544), barwn Powys, lle y rhoddir

pwyslais arbennig ar wisgoedd. Nodir 29 o eitemau yn yr adran ar ddillad yn unig:

A tawny damaske gowne, gardyd with tawny veluet, a burgoyvnyon gard... a cote of
blake damaske...a payre of hose, with dowblet of yelo satten lynd with yelo
sarsened...a jyrken of Spaynis ledder, laced with p'chement lace of blacke sylke and
golde...a cappe of veluet, with coyfe.²⁰⁹

Tystiolaeth gadarn hefyd ar ffurf llawysgrif brin o gasgliad Ystâd Wigfair yw'r

cofnodion sy'n datgelu'r gwahanol bobl a fu wrthi'n paratoi'r gwisgoedd a'u trwsio.

Sonnir am y 'tailiwr kloff' sy'n cael 2c. am 'drwssio eilwaith i ffais hi', a thalwyd i

'ferch Rbt ap Hugh Lloyd' a 'Willi'm Gruff ap Sion dailiwr' i lunio gwisgoedd

amrywiol.²¹⁰

Mae'r holl wisgoedd hyn, fel a ddywed Sioned Non Williams, yn brawf uniongyrchol

o gyfoeth yr uchelwyr neu bellach, y boneddigion Cymreig. Sonia'r beirdd hefyd am

y cyfoeth hwn wrth bwysleisio'r bonedd mewn sidan a damasg. Y mae Lewys Daron

yn sôn am Huw ap Siôn ap Madog yn '[d]dyn glân drwy sidan yn drwsiedig'.²¹¹

Disgrifia Huw ap Dafydd Rhisiart ap Hywel yn ei ddillad sidanaidd hefyd:

A'r aur i'r glêr, eryr glân,
A'i drwsiadau drwy sidan.²¹²

A chan Huw ap Dafydd hefyd cawn un o hoff ddywediadau'r beirdd wrth

ddelweddu'r bonheddwr trwsiadus, 'mewn damasg' ac yn 'ddiamwnt':

²⁰⁷ Helen Chandler, 'The Will in Medieval Wales to 1540', Traethawd M.Phil. (Prifysgol Cymru [Aberystwyth] 1991), 222.

²⁰⁸ Jones, *Monmouthshire Wills*, t. 70.

²⁰⁹ Chandler, 'The Will in Medieval Wales to 1540', 153.

²¹⁰ Williams, 'Agweddau ar ddiwylliant materol', 219.

²¹¹ GLD, 3.55.

²¹² GHD, 6.51-2.

Mewn damasg a main diemwnt
A glaswydr, hydd Glosedr hwnt.²¹³

Mae Sioned Non Williams yn trafod y cyfoeth sydd ynghlwm â defnyddiau o'u bath:

Yn sicr, ni fyddai defnyddiau ar gyfer gwneud dillad o'r safon uchod yn rhad i'w prynu, heb sôn am ystyried y costau ychwangeol ar gyfer mân eitemau eraill ac i dalu teiliwr i wneud y dilledyn. Ni wyddys i sicrwydd os cyflogwyd teiliwriaid yn barhaol ar rai o'r ystadau mwyaf, ond gellir barnu fod nifer ohonynt wedi eu lleoli yn rhai o drefi marchnad yr ardal a phrif drefi'r gororau megis Caer, Croesoswallt ac Amwythig.²¹⁴

Wrth i ddefnyddiau cain gyrraedd y marchnadoedd hynny a'r teiliwriaid yn cynnig eu gwasanaeth hefyd, dichon fod y dewis yn helaeth i unrhyw uchelwr a feddai ar y cyfoeth i brynu a gwario.

Cynyddu a wnâi'r cyfeiriadau lu at goleri euraid yn niwedd y bymthegfed ganrif a dechrau'r unfed ganrif ar bymtheg hefyd. Terfynwyd Rhyfeloedd y Rhosynnau ac o ganlyniad urddwyd nifer fawr o fonedd Cymru'n farchogion, a theimlir mai rhan o gonfensiwn cerdd fawl bellach oedd tynnu sylw at y gadwyn euraid a arwyddai statws yr unigolyn. Cadwyn aur a wisgai'r marchog a rhestrir y rhai Cymreig yn ystod y cyfnod sydd dan sylw gan W. R. Robinson.²¹⁵ Y mae'n rhywbeth a oedd yn bodoli'n gynharach, yng nghyfnod Rhys Goch Eryri a ddywed am Syr Gruffudd Fychan yn ei 'goler tau' a Gutun Owain yn ei farwnad i Guto'r Glyn, 'Dwyn coler gwycheder y gard / A nod y brenin Edward'.²¹⁶ Cynyddai'r cyfeiriadau wrth i'r cyfnod fynd rhagddo gan ddefnyddio amryfal enwau am y coleri a'r arwyddion. Hoffai'r beirdd y gair *aerwy*, fel Guto'r Glyn sy'n sôn am goler arbennig euraid a gemau arni:

Aerwy mawr o aur a main.²¹⁷

---

²¹³ GHD, 18.29-30.

²¹⁴ Williams, 'Agweddau ar ddiwylliant materol', 219.

²¹⁵ W. R. Robinson, 'Knighted Welsh Landowners, 1485-1558: a Provisional List', *Cylchgrawn Hanes Cymru*, 19 (1999), 517-25.

²¹⁶ IGE², 11.28; GGI², 124.19-20.

²¹⁷ GGI², 53.34.

Yn y cyfnod dan sylw, mae Lewys Môn yn cyfeirio at Syr Tomos Salbri yn gwisgo
'aerwy melyn'. Sonia Lewys Daron am Siôn ap Madog ap Hywel hefyd yn ddramatig
yn ei *aerwy*:

Mae antur Owain? Maint y reiad;
Ymwisgwch unwaith, moes gychwyniad;
A wisgo'r aerwy, – os goreruad,
Yr aeth y mwnwgl wrth ddymuniad;
Wellwell, wŷr Cadell, fo'r codiad–yt, Siôn,
Samson, bost Einion, heb ostyngiad.²¹⁸

Cyffelyb i'r goler addurniadol y cyfeiria Guto'r Glyn ati yw coler a ddisgrifia Syr
Dafydd Trefor yn ôl Rhiannon Ifans.²¹⁹ Yng ngeiriau Syr Dafydd yn ei gywydd i ofyn
telyn gan Edward Sirc dros Ddafydd ap Gwilym:

Aerwy sêr a roes Harri
A thwred aur i'th war di;²²⁰

Y gorffddelw fwyaf manwl a ddengys y gadwyn euraid a'r wisg a oedd yn
nodweddiadol o'r unfed ganrif ar bymtheg yw'r un o Charles Somerset yng Nghapel
San Siôr, Castell Windsor, Berkshire a ddyddir o ddechrau'r unfed ganrif ar bymtheg
(gw. delwedd 18).²²¹ Mae ei goler, ei gloyn a'i bais gwta'n amlygu'r ffasiwn a oedd
yn boblogaidd.

Erbyn diwedd yr unfed ganrif ar bymtheg, y mae llawer mwy o dystiolaeth yn
gyffredinol i roi inni ddarlun cyflawn o fywyd y Cymry ar ddechrau'r Cyfnod Modern
Cynnar. Ond o safbwynt dillad gwrywaidd y bonedd, yr oedd y berthynas oesol
rhwng dillad a statws wedi cyrraedd ei huchafbwynt. O ganlyniad i ffyniant
economaidd, mewn tîrfeddiannaeth, masnach a diwydiant yr oedd yr uchelwyr yn
gwario mwy o arian nag erioed. Ond buddsoddi ymhellach yn y pethau materol a
oedd yn symbol gweledol o'u llwyddiant oedd eu prif hamcan:

---

²¹⁸ GLD, 1.97-102.

²¹⁹ GSdT, t. 174.

²²⁰ GSdT, 12. 7-8.

²²¹ Lord, t. 272.

Cynyddodd eu blys am rai o nwyddau materol diweddaraf y cyfnod a fyddai nid yn unig yn fodd i wella eu hamgylchiadau byw, ond yn ogystal yn sumbolau pendant o'u statws o fewn y gymdeithas.²²²

Mae bwrlwm ffasiwn i'w weld yn amlwg felly yn yr holl gyfeiriadau a gawn at wisgoedd ac ategolion yr uchelwyr trwy'r Oesoedd Canol yng Nghymru. Eto, blas ar yr holl eitemau a geir yma a rhaid manylu mwy i weld yn union dwf a datblygiad yr eitemau unigol a gâi gymaint o sylw gan y beirdd a'r llenorion. Ond dichon fod y cyflwyniad hwn yn arddangos mor faterol eu bydolwg oedd yr uchelwyr, a'r pwyslais neilltuol a roddwyd ar yr hyn a oedd yn cynrychioli eu safle fel tirfeddianwyr llwyddiannus.

---

²²² Williams, 'Agweddau ar ddiwylliant materol', 222.

PENNOD IV

GWISGOEDD ARGLWYDDESAU AC UCHELWRAGEDD

1. Genres y Canu i Ferched a'u Gwisgoedd yn y Ddeuddegfed Ganrif a'r Drydedd Ganrif ar Ddeg

Eironig iawn yw gweld heddiw mai gwisgoedd menywod bonheddig sydd amlycaf ymhlith casgliadau diweddar amgueddfeydd, a hynny am eu bod mor eithafol eu gwneuthuriad ac oherwydd y dybiaeth bod menywod yn unigolion â mwy o ddiddordeb mewn ffasiwn na dynion. Ond yr oedd llenorion canoloesol yn araf iawn yn hysbysu'r diddordeb hwn, a rhaid aros hyd nes bod y canu i ferched wedi magu nerth yn ein traddodiad barddol i gael y darlun cyflawn o ddillad arglwyddesau ac uchelwragedd. Yn y bennod hon byddaf yn archwilio'r gwahanol *genres* o safbwynt y cyfeiriadau at wisgoedd merched, a chyfosod y rheiny â delweddau eraill sydd wedi goroesi o wahanol gyfnodau.

Yn Ffrainc yn y ddeuddegfed ganrif, daeth gwisgoedd hardd menywod y llys i gynrychioli syniadau newydd. Newidiwyd steiliau'r dillad difesur, llac a oedd yn gorchuddio'r corff i gyd, am wisgoedd tynnach. Arbrofwyd yn hyderus â steiliau'r gwallt a phenwisgoedd a ddaeth yn fynegiant cynnar o'r duedd i ddelfrydu harddwch ac ieuenctid:

The new style expressed and admiration of youth and beauty which was essentially a new ideal.¹

Crisielir y syniadau newydd yn llenyddiaeth y cyfnod – ym marddoniaeth y *trouvères*, *Lais Marie de France*, ac yn ddiweddarach y *Roman de la Rose*, mynegiant o fudiad a wnaeth hybu un o *genres* mwyaf poblogaidd y traddodiad barddol Cymreig, sef y

---

¹ Colin Morris, *The Discovery of the Individual 1050-1200* (Toronto, 1987), t. 45.

canu serch. Ond tra bo'r arglwyddesau yn Ffrainc yn arbrofi â defnyddiau drudfawr a gwisgoedd rhyfeddol, ychydig iawn o dystiolaeth sy'n dangos bod y llysoedd Cymreig yn y cyfnod hwn yn agored i'r un newidiadau. Ond anodd credu, fodd bynnag, nad oedd rhai llysoedd yn cael eu dylanwadu. O'r hyn a ddywed Cyfraith Hywel Dda, yr oedd safle'r arglwyddes fel gwraig i arglwydd yn hynod allweddol, a'i hymddygiad ynghyd â'i hymddangosiad felly'n hollbwysig. Mae'n debyg felly bod disgwyl i'r menywod wisgo'n drwsiadus – a'u gwisgoedd yn fodd i amlygu cyfoeth a statws eu gwŷr. Yng 'Ngramadegau'r Penceirddiaid' rhestrir ymddangosiad merched ymysg y rhinweddau hynny yr oedd disgwyl i'r beirdd eu moli. Er mai patrwm confensiynol i'r beirdd ei ddilyn a geid yn y Gramadegau, gellir casglu'n hawdd nad oedd angen llawer o berswâd ar yr arglwyddesau i ategu'r mawl ac amlygu eu harddwch trwy eu dillad.²

Yn ogystal â'r wisg, canmolir rhinweddau eraill, a'r cyfan oll i lunio delfryd perffaith o arglwyddes. Ond yn ôl Elisa Moras, nid oedd hyn o reidrwydd yn amlygu ffasiwn newydd na nodweddion cenedl neu ardal arbennig gan eu bod i'w canfod mewn amryw wledydd mewn sawl canrif.³ Wrth drafod arwyddocâd gwynder y croen a'r cymariaethau a ddefnyddia'r Gogynfeirdd i'w delweddu, meddai:

Ond nid peintio a lliwio darlun byw o'r ferch oedd uchelgais y beirdd drwy gyfansoddi'r cymariaethau hyn ond nodi a chyfleu ei gwynder syfrdanol.⁴

Roedd arwyddocâd arbennig i'r glendid hwn yr ymdraffertha'r beirdd i'w ddisgrifio. Credid fod harddwch pryd a gwedd yr arglwyddes yn adlewyrchiad allanol o'i

---

² Un o swyddogaethau'r Bardd Teulu oedd canu i'r frenhines a noda J. E. Caerwyn Williams ddisgrifiad o'r math o gerddi a ganai'r Bardd Teulu i'r frenhines, sef yr hyn a elwir yn "gerdd amgaru" yn ôl y Cyfreithiau: 'Dichon mai un ystyr iddo gynt oedd rhyw ymlyniad rhamantus rhwng dau berson, a gallai mai rhyw gerddi felly y byddai'r Bardd Teulu yn eu canu gynt. Cytuna hynny yn eithaf â'r diffiniadau a rydd y rheolau diweddarach o ddeunydd a dull canu'r Teuluwyr, ac nid yw Rheingerddi'r Gogynfeirdd ymhell oddi wrth ateb i'r un deffiniad,' Gw., J. E. Caerwyn Williams, 'Cerddi'r Gogynfeirdd i Wragedd a Merched, a'u Cefndir yng Nghymru a'r Cyfandir', LLC, 13 (1974-79), 3.

³ Elisa Moras, 'Tystiolaeth Barddoniaeth Gymraeg Ynghylch Lle'r Ferch yn ei Chymdeithas yng Nghymru yn yr Oesoedd Canol Cynnar', Traethawd Ph.D. (Prifysgol Cymru [Bangor] 2001), 113.

⁴ Moras, 'Tystiolaeth Barddoniaeth Gymraeg', 108.

moesoldeb mewnol, a glendid ei chroen yn arwydd o burdeb. Rhinweddau y tu hwnt i gyrraedd pawb ond aelodau haen uchaf y gymdeithas, yr *elite* uchelwrol bonheddig, oedd y rhain, a datblygasant yn brawf o dras ac o fonedd. Roedd hyn yn wir yn holl wledydd y Gorllewin a thrwy gyfnod y Dadeni Dysg a'r Oes oleuedig.⁵

Yr oedd croen gwyn hefyd yn dangos fod y ferch yn treulio ei hamser oddi wrth yr haul ac felly o statws uchel tra bo croen llosgedig y werin yn dangos eu bod yn treulio eu hamser allan yn gweithio yn yr awyr agored.

Wrth i'r fasnach ddatblygu mewn gwledydd o bwys fel Ffrainc daeth gwisg y ferch a thecstiliau a gysylltid â gwisgoedd safonol yn rhan o'r delfryd hwn. Yr oedd dylanwad Ffrengig ar y diwylliant materol y llysoedd ym Mhrydain yn amlwg yn y ddeuddegfed ganrif a'r drydedd ganrif ar ddeg. Ffrangeg oedd iaith llys y Brenin yn Lloegr, ac mae'r un awgrym wedi ei wneud am lysoedd Llywelyn Fawr yng Nghymru. Yn gynnar yn y ddeuddegfed ganrif cafwyd y Groesgad Gyntaf a chanlyniad hyn o safbwynt y diwylliant materol oedd diddordeb newydd mewn tecstilau. Cyrhaeddodd deunyddiau fel sidan a lliain main ardaloedd Ffrainc wrth eu mewnfario o'r dwyrain, o ganolfannau fel Damascus, ac o Ffrainc i Loegr wedi i nifer o wragedd swyddogion y crwsâd deithio gyda'u gwŷr gan ddychwelyd adref â'r sidanau newydd hyn.⁶ Mae'r farddoniaeth i dywysogion yn brawf eu bod hefyd wedi cyrraedd Cymru a hefyd yn cael eu defnyddio yn y farddoniaeth fel modd i foli'r tywysogion a'u harglwyddesau.

---

⁵ Moras, 'Tystiolaeth Barddoniaeth Gymraeg', 111. Y mae'n cyfeirio at y bennod 'The Beautiful Woman' gan Veronique Nahoum-Grappe yng nghyfieithiad Arthur Goldhammer, *A History of Women in the West III: Renaissance and Enlightenment Paradoxes*, ed. Natalie Zamon Davies and Arlette Farge (Harvard, 1993), t. 89. Gw. hefyd 'G. Ruddock, 'Prydferthwch Merch yng Nghywyddau Serch y Bymthegfed Ganrif', LLC, 11 (1997), 145.

⁶ Norris, *Medieval Costume and Fashion*, t. 39.

Casgliad bychan o gerddi i ferched a gwagedd a gawn gan y Gogynfeirdd, sy'n amrywio o fod yn gerddi mawl, i gerddi mawl wedi eu cyflwyno fel canu serch.⁷ Mae Ann Parry Owen a Helen Fulton o'r farn mai ffordd o gyflwyno mawl yn anuniongyrchol i arglwyddi'r llysoedd yw'r cerddi mewn gwirionedd:

Yr oedd merched ifainc yn gaffaeliad yn y llysoedd, ac yr oedd eu harddwch, eu cyfoeth a'u bonedd, a amlygid yn eu gwisgoedd a'u moesau gwyh, yn ddrych o natur lysaidd eu cartrefi ac felly o lwyddiant cymdeithasol ac economaidd eu penaethiaid.⁸

Yn ei thraethawd ymchwil ynghylch lle'r ferch yn ei chymdeithas yng Nghymru yn yr Oesoedd Canol Cynnar mae Elisa Moras yn egluro sut y daeth yr arglwyddes yn 'symbol o'r llys ac yn adlewyrchiad o'i urddas a'i fawredd':

Roedd yr ysblander ac amrywiaeth y defnyddiau a addurnai wraig y llys, megis y danteithion a osodid gerbron gwesteion y wledd, yn adlewyrchiad o bwysigrwydd yr arglwydd a'i allu i sicrhau ffyniant ei lys. Er y disgwyliid gwyleidd-dra gan yr arglwyddes, tybid mai priodol oedd iddi arddangos moethusrwydd bywyd ei theulu a'i llys, a thrwy hynny ddod yn arwydd o uchelwriaeth yr arglwydd.⁹

Nid rhywbeth a welir gan feirdd Cymru yn unig oedd hyn ac aiff Elisa Moras i draethu am enghraifft gyffelyb yng ngwaith *Ménagier de Paris* sy'n sôn am wraig ifanc yn cael ei chynghori gan ei gŵr i ymddwyn a gwisgo'n briodol i rywun o'i statws hi. Dywed Diane Bornstein yn ogystal sut y mae'r bardd i ddechrau'n pwysleisio'r delfryd o'r wraig wylaidd ac ufudd, cyn troi at ei hymddangosiad, 'He recognizes that dress is an important means of demonstrating one's rank'.¹⁰

Hawdd yw gweld enghreifftiau yng ngwaith beirdd y ddeuddegfed ganrif a'r drydedd ganrif ar ddeg yng Nghymru, er enghraifft Rhieingerdd i Efa a oedd yn ferch i Madog ap Maredudd. Yr oedd Madog ei hun yn arglwydd ar Bowys a'i lys ym Mathrafal yn symbol o'i gyfoeth. Defnyddir Efa yn y Rhieingerdd mewn ffordd i foli gwyhder llys

⁷ Ann Parry Owen, 'Canu Serch Gruffudd ap Maredudd ap Dafydd o Fôn', *Dwned*, 10 (2005), 60.

⁸ Ann Parry Owen, 'Canu Serch Gruffudd ap Maredudd ap Dafydd o Fôn' *Dwned*, 10 (2005), 62.

⁹ Elisa Moras, 'Tystiolaeth Barddoniaeth Gymraeg', 139.

¹⁰ Diana Bronstein, *The Lady in the Tower: Medieval Courtesy Literature for Women* (Conneticut, 1983), t. 54.

ei thad – fel tywysoges disgwyliid iddi feddu ar rinweddau tywysoges. Mae Cynddelw yn disgrifio Efa a’i chorff llysaidd, gosgeiddig, mewn mantell o aur:

Llysaidd ei hirdwf o’i heurdudded,¹¹

Digon posibl i’r gerdd hon gael ei datgan ar ddiwedd gwledd, gydag Efa’n bresennol a’r bardd yn cyfeirio’n uniongyrchol at ei mantell aur.¹² Merch i Hywel o Wynllwŷg yw gwrthrych cerdd ‘Mawl i Gwenllïan’, gan Llywarch ap Llywelyn a ganwyd yn chwarter olaf y ddeuddegfed ganrif a hithau, o bosibl, yn ferch yng nghyfraith i’r Arglwydd Rhys. Pwysleisia Llywarch mai aur yw ei gwisg hithau:

Am lun gwâr forwyn liw gwawr fore,
Clywaf fy nghalon don fal fandde
Yn llosgi erddi ar ddeddf cynne.
Diameth wosgeth o wisg eurdde,¹³

Yr oedd porffor hefyd yn lliw poblogaidd yn y ddeuddegfed ganrif, a merch â mantell borffor sydd orau gan Hywel ab Owain Gwynedd:

Fy newis i, rhiaïn firain feindeg,
Hirwen, yn ei llen lliw ehoëg,¹⁴

Ond nid oedd y lliw porffor o reidrwydd yn amlygu lliwiau newydd o safbwynt ffasiwn; yn hytrach cyfeirir at y lliw porffor i ddynodi statws uchel y sawl a folir a chofiwn am ferch Eudaf Hir, gwraig Mynyddog Mwynfawr o bosibl, mewn gwisg borffor. Eto traethir ar hyn gan Elisa Moras:

Nid canlyniad ffasiwn newydd oedd goblygiadau cymdeithasol gwisg o liw porffor. Cawn yng Nghanu Aneirin ddarlun o ferch Eudaf Hir a oedd mae’n debyg yn wraig i Mynyddog Mwynfawr wedi ei gwisgo mewn porffor. Cymaint oedd arwyddocâd y lliw hwn fel na theimla’r bardd angen i ymhelaethu ar ei ddisgrifiad ohoni.¹⁵

Fel yn y canu i wŷr felly, gyda phwyslais neilltuol ar liw i ddynodi statws, golyga hyn nad oedd y beirdd o reidrwydd yn gorfod nodi’r math o ddilledyn a oedd am yr arglwyddesau a folent. Canlyniad hyn yw diffyg tystiolaeth termau. Ond a yw’r diffyg

---

¹¹ CBT III, 5.43.

¹² Williams, *The Poets of the Welsh Princes*, t. 44

¹³ CBT V, 14.32-5.

¹⁴ CBT II, 8.1-2.

¹⁵ Elisa Moras, ‘Tystiolaeth Barddoniaeth Gymraeg’, 144.

hwn ond yn awgrymu symlder dillad menywod yn y cyfnod cynnar? Yn ôl Mary G. Houston yr oedd siâp a thoriad y wisg yn eithriadol o syml, ac o'r herwydd yn ymdebygu'n drawiadol i wisgoedd yr urddau Eglwysig.¹⁶ Yn hytrach na siâp yr ŵn neu faint y fantell, yr oedd pwyslais ar yr union ddefnyddiau a lliwiau i greu'r wisg yn drawiadol. Gallwn yn hawdd ddadansoddi'r ychydig dermau hynny sy'n cyfeirio at eitemau, sef *tudded*, *llen* a *pall*. Y rhai mwyaf cyffredin am wisgoedd menywod yw *tudded* a *llen* sy'n gyfeiriadau mae'n debyg at 'wisg', 'mantell' neu 'ŵn'.

Gair arall a ddefnyddiwyd i ddechrau am ddilledyn benywaidd a gwrywaidd yn y cyfnod hwn oedd *pall* (neu'r ffurf luosog *pyll*). Daw o'r gair Lladin *palla* 'mantell', sydd yn tarddu o'r un man yn y pen draw â *pali* – term poblogaidd yn y Mabinogion am fath o sidan.¹⁷ Mae'r ffaith fod y beirdd yn cymharu gwisgoedd menywod i'r *pallium* sef gwisg lac, ddi-siâp a oedd yn cael ei gwisgo gan yr urddau Eglwysig, yn cyd-fynd â ffasiwn menywod yn y drydedd ganrif ar ddeg. Efallai mai modd o gyfeirio at wisg sy'n ymdebygu i'r wisg lac, gyfandirol, y 'bleaunt' yw'r cyfeiriadau at *pall*. Gŵn benywaidd boblogaidd yn llysoedd Ffrengig y cyfnod hwn oedd y 'bleaunt', ac er cael trosiad Cymraeg o'r gair, *bliant*, cyfyngir ei ystyr i olygu defnydd o liain main yn unig.¹⁸ Mae'r darluniau o fenywod yn llawysgrif Peniarth 28 yn arddangos sut y gwisgid gwisgoedd llac a gwregys am y canol gan fenywod y llys. Morwyn ystafell a ddangosir yn un o'r darluniau, a darlun o wraig yn cario dysgl yw'r llall o Gyfraith y Gwagedd. Er nad yw eu gwisgoedd yn arddangos unrhyw addurn ar wahân i'r gwregys, y maent yn dangos mai mewn gwisgoedd llac y dewisodd y cofnodwr lunio'r gwagedd, ac mae'n debyg nad merched o radd mohonynt.

---

¹⁶ HCEF, t. 1. Prawf i nifer o dermau am wisgoedd secwlar yn y canrifoedd dilynol darddu o'r un man â thermâu Lladin am wisgoedd clerigol megis *pall*, *cwfl*, *cob* a *chasul*.

¹⁷ Gall *pall* a *pali* fod wedi eu benthg trwy'r Lladin o'r Hen Ffrangeg *palie*, ond y tebyg yw fod *pali* wedi ei fenthg yn uniongyrchol o'r Ffrangeg oherwydd y diffyg -ll-.

¹⁸ Gw. y drafodaeth ar *bliant* yn Pennod I.

Cyn symud ymlaen i'r ganrif nesaf, rhaid cyfeirio at wisgoedd menywod yn y *Pedair Cainc*. Er bod y chwedlau yn bodoli fwy na thebyg ar lafar o gyfnod cynnar mae Ifor Williams o'r farn mai c. 1060 yw cyfnod cyfansoddi'r ceinciau.¹⁹ Aiff ymhellach i awgrymu mai yng nghyfnod Gruffudd ap Llywelyn ap Seisyll y cawsant eu cyfansoddi, ond mae'r union ddyddiad wedi tanio sawl trafodaeth gan ysgolheigion ac ni ellir ond dyfalu eu bod wedi eu cyfansoddi yn niwedd yr unfed ganrif ar ddeg neu ddechrau'r ddeuddegfed ganrif. Petaem ni'n derbyn y dyddiad cynharaf, gan gofio bod yr ychydig eiriau Ffrangeg a geir yn y testun yn eiriau sy'n ymwneud â thecstiliau, *pali* a *cordwal* ac felly'n 'iaith fasnach' fel yr awgryma Ifor Williams, rhaid ystyried yr hyn a ddisgwyld i arglwyddesau'r llys yn yr unfed ganrif ar ddeg ei wisgo. Fel y bardd, yr oedd rhaid i'r cyfarwydd sicrhau ei fod yn rhoi'r disgrifiad mwyaf priodol i'r merched er mwyn sicrhau bod y gynulleidfa'n deall union statws a thras y ferch dan sylw. Ar y cyfan, mae'r disgrifiadau yn y *Pedair Cainc* yn gryno ac yn gonfensiynol iawn, yn dilyn fformiwlâu cyffelyb i'w gilydd gan amrywio ond ychydig: 'eurwisg o bali' yw'r disgrifiad cyffredinol am wisg, 'eurwisg o bali' sydd am wraig Arawn, a 'gwisc eureit, llathreit, o bali amdanei...' sydd am Rhiannon.²⁰ Mae gan Rhiannon hefyd wisg am ei phen, sydd eto'n cydnabod ei statws fel gwraig posibl i Bwyll. Trafodwyd eisoes swyddogaeth gwisgoedd yn natblygiad naratif y *Pedair Cainc* yn fy nhraethawd MPhil a sut y mae'r awdur yn defnyddio dillad ac ategolion i awgrymu syniad ehangach. Enghraifft berffaith yw symbol y rhodd o esgid i Aranrhod yn y Bedwaredd Gaiac. Y mae Aranrhod yn mynnu cael esgidiau newydd o ledr *Cordoba* ond fe'i twyllir gan ei brawd yn rhith crydd a cheir awgrymiadau cryf

¹⁹ PKM: '...ddarfod i ŵr o Ddyfed uno hen chwedlau Gwent, Dyfed a Gwynedd oddeutu 1060, pan oedd y tair gwlad yn un....ni allant fod yn hŷn nac yn ddiweddarach nag ail hanner y ddeuddegfed ganrif, medd yr Athro Loth. Ond nid yw'r naill gyfnod na'r llall yn gweddu cystal â thymor bri Gruffudd ap Llywelyn.,' t. xl.

²⁰ PKM, 9.

yn y chwedl fod Aranrhod o bosibl wedi ei threisio gan ei brawd Gwydion ac mai ef yw tad y plentyn Lleu. Geiriau Aranrhod wrth Gwydion wrth gyfeirio at ei mab yw 'dy fab di'.²¹ Defnyddia Gwydion rith y crydd i dwyllo Aranrhod er mwyn enwi'r bachgen a mynnai Aranrhod esgidiau o'r lledr gorau, ond mae'r pâr cyntaf yn rhy fawr a'r ail bâr yn rhy fach. Meddai Gwydion:

ny lunyaf esgidyeu idi yny welhwyf y throet²²

Mae'r twyll yn llwyddo oherwydd mae Aranrhod yn cytuno i fynd ato i gael ei mesur er mwyn i'r esgid ffitio'n berffaith:

'Eres yw genhyf na uedrut kymedroli [ar wneuthur] esgidyeu wrth uessur.' 'Na uedreis,' heb ynteu. 'Mi a'y medraf weithon'.²³

Dywed Kathryn Starkey fod derbyn esgid sy'n ffitio – a mesur y droed yn ogystal – yn arwain at awgrym o berthynas rywiol rhwng dau gymeriad:

Indeed numerous literary and cultural references to shoes demonstrate that in many cultures they are symbols traditionally associated with marriage and sexuality.²⁴

Tebyg iawn i arwyddocâd y faneg yw hyn felly – rhywbeth sy'n ffitio'n berffaith am ran neilltuol o'r corff. Mae Starkey yn cyfeirio at stori Cinderella, gan ddangos fod yr esgid sy'n ffitio'n berffaith neu'n amherffaith yn fotiff rhyngwladol ac i'w weld mewn chwedlau Almaeneg yn y ddeuddegfed ganrif:

In these stories, as in *Cinderella*, the shoe is used as an object of exchange between a man and a woman, and the fitting of the shoe is part of the betrothal.²⁵

Diddorol fod mesur yr esgid a'i derbyn yn gallu arwyddo perthynas rywiol, perthynas y mae Aranrhod wedi ceisio ei diystyru, a thrwy ei thwyllo fel hyn, gall fod yma adlais o'r twyll a'r trais a weithredodd Gwydion. Byddai hyn yn unol â chynildeb anhygoel storïau'r *Pedair Cainc*.

²¹ PKM t. 273. Trafodwyd thema llosgach y testun gan Andrew Welsh yn 'Doubling and Incest in the Mabinogion', *Speculum*, xlv (1990), 344-62.

²² PKM, t. 80.

²³ Ian Hughes, *Math fab Mathonwy* (Aberystwyth, 2000), t.17.

²⁴ Kathryn Starkey, 'Tristan Slippers: An Image of Adultery or a Symbol of Marriage', *Medieval Fabrications*, 42.

²⁵ Starkey, 'Tristan Slippers', 43.

I'r gwrthwyneb i'r cynildeb hwnnw mae gennym y disgrifiad gorliwgar o Olwen yn *Culhwch ac Olwen*, ond eto, mae pwrpas i ddisgrifiad felly i'r naratif. Mae'n ddisgrifiad llawn cymariaethau estynedig a brawddegau hir yn cynnwys cyfansoddeiriau:

A'e dyuot hitheu a chamse sidan flamgoch amdanei, a gordtorch rudeur am y mynwyl y uorwyn, a mererit gwerthuawr yndi a rud gemmeu. Oed melynach y fenn no blodeu y banadyl. Oed gwynnach y chnawd no distrych y donn. Oed gwynnach y falueu a'e byssed no chanawon godrwyth o blith man grayan fynhawn fynhonus. Na golwc hebawc mut, na golwc gwalch trimut, nyd oed olwg tegach no'r eidi. No bronn alarch gwynn oed gwynnach y dwy uron. Oed kochach y deu rud no'r fion. Y sawl a'e gwelei kyflawn uydei o'e serch. Pedeir meillonen gwynnyon a dyuei yn y hol myn yd elhei. Ac am hynny y gelwit hi Olwen.²⁶

Aiff yr awdur i gryn fanylder i ddisgrifio ei phrydferthwch sy'n gwrthgyferbynnu'n llwyr â disgrifiadau byrion y *Pedair Cainc*. Nid *pali* yw'r term a ddefnyddir am ei camse ond *sidan* ac er bod camse fel arfer wedi ei wneud o liain, (gw. y bennod ar ddefnyddiau) gall hwn fod yn air bwriadol i bwysleisio statws Olwen. Tybed a yw absenoldeb y gair *pali* yn y chwedl hon yn ategu'r gred gyffredin fod *Culhwch ac Olwen* yn rhagflaenu'r *Pedair Cainc*? Cysylltir y lliw *fflamgoch* â serch sydd eto'n awgrymog, ac nid aur yw prif liw'r dillad fel cymeriadau'r *Pedair Cainc*. Mae'r lliw coch yn tynnu sylw ato ei hun ac fel gwisg borffor Culhwch, yn arwyddo ei statws – ill dau yn arwyddo statws uchel. Gwisgai Olwen gadwyn arbennig am ei gwddf, sy'n ein hatgoffa o filwyr â thorchau aur y Gododdin, neu arwresau mewn chwedlau Gwyddelig, a thynnir ein sylw at y *rud gemmau* sydd ar y gadwyn hon gan bwysleisio'r lliw coch unwaith eto. Y mae'r cymariaethau dilynol â dŵr rhedegog yn adleisio'r cymariaethau yng ngwaith y Gogynfeirdd a'r Cywyddwyr, a'r lliwiau sy'n

---

²⁶ CO, t. 18.

cael eu cymharu'n dwyn i gof sawl cymhariaeth gyffelyb o'r cyfnod yn y farddoniaeth megis y syniad fod gwallt Olwen yn felynach na'r banadl.²⁷

Cysylltir gemau ac ategolion drudfawr bob amser â menywod o radd, fel y dengys y dyfyniad uchod o *Culhwch ac Olwen*. Mae Elen Luyddog yn gwisgo addurniadau gwych o emwaith a thlysau hefyd yn *Breuddwyd Macsen*, yn fyclau o aur a *rhactal* llawn gemau a pherlau am ei phen. Y mae hi hefyd yn gwisgo gwregys – ychydig o gyfeiriadau sydd yn y chwedlau eraill at ferched yn gwisgo gwregysau addurnedig. Nid yw'r darlun ohoni'n dilyn yr un disgrifiad arall o ferch hardd yn y chwedlau eraill, sydd efallai yn ategu damcaniaeth Ifor Williams mai 'chwedl Gymraeg am un o'r duwiesau sydd yma, wedi disgyn o'r cynoesoedd a newid llawer'.²⁸ Yn yr Ail Gainc mae Branwen yn rhannu tlysau ac eitemau drudfawr:

Ny doey wr mawr, na gwreic da yn Iwerdon, e ymwe[e]let a Branwen, ni rodei hi ae cae, ae modrwy, ae teyrndlws cadweid ydaw, a uei arbennic y welet yn mynet e ymdeith.²⁹

Modd i Branwen 'brynu' ei ffordd i genedl newydd yw pwrpas yr arfer hwn yma mewn gwirionedd. Wrth rododi'r rhoddion mae'n arddangos ei chyfoeth a hefyd yn ennill poblogrwydd ac o bosibl yn ennill mawl am ei haelioni gan feirdd llys Matholwch. Yn y drydedd ganrif ar ddeg gwelir mwy o bwyslais yn cael ei roi ar emwaith ac ategolion a phrawf pendant o hyn yw'r ddelw o Siwan, gwraig Llywelyn Fawr (gw. delwedd 21). Bu farw Siwan yn 1236 ac mae'r ddelw ohoni ar garreg yn

---

²⁷ Yn yr *Areithiau Pros* fe geir parodi ar y chwedl hon ac fe geir yr union gymariaethau. Yr oedd Olwen yn un o'r menywod delfrydol a oedd yn cael eu defnyddio yn y farddoniaeth wrth foli uchelwraig, ac mae'r cymhariaethu yn ein hatgoffa o gymariaethau cyffelyb ym marddoniaeth y Gogynfeirdd a'r Cywyddwyr.

²⁸ Yr oedd dwy Elen 'Luyddog' sef yr Elen Rufeinig, neu Santes Helen, a'r Elen Gymreig sy'n wraig i Maxen Wledig yn ôl Sieffre o Fynwy, BM, tt. xiv-xv.

²⁹ PKM, t. 37

arddangos pen ac ysgwyddau'r dywysoges.³⁰ Er na chawn weld ei dillad yn gyfan mae'r benwisg o liain, y goronbleth ar ei phen a steil ei gwallt yn nodweddiadol o wisgoedd y cyfnod. Am ei hysgwyddau mae ganddi fantell a gŵn llac mae'n debyg oddi tani. Rhoddir lle amlwg i'r gemwaith ar ei dillad a'r tlws mawr crwn ar ei choler siâp V, sy'n tynnu sylw'n syth. Dengys hyn ei bod yn fenyw o statws a thybed a oes cysylltiad â'r ffaith mai tad Siwan, y Brenin John, oedd y brenin cyntaf yn Lloegr y gwyddom amdano ei fod â diddordeb personol mewn gemwaith.³¹ Mae manylder gemwaith Siwan ar ei gwisg hefyd yn amlygu'r diddordeb cyffredinol mewn gemau ac addurniadau personol yng nghanol y drydedd ganrif ar ddeg (gw. delwedd 22), diddordeb y gellir ei gadarnhau gan dystiolaeth archeolegol:

The almost complete absence of jewellery from most of Britain at the beginning of the twelfth century had changed by the middle of the thirteenth to the point where it can be recognized as worn on all economic levels, except perhaps the very poorest. Reason for this change are partly due to supply – more silver in western Europe, more of it exchange for gold and gems with the Muslim world.³²

Ond er bod Siwan yn ferch o statws arbennig, mae'r cyfeiriadau llenyddol ati'n eithriadol o brin. Ni cheir yr un gerdd yn ei chlodfori gan feirdd y Tywysogion sydd, efallai, yn ategu'r gred gyffredinol ei bod yn ferch amhoblogaidd, yn Saesnes ac wedi bod yn anffyddlon wrth gael perthynas â Gwilym Brewys. Mae lle i gredu, serch hynny, fod ei dylanwad yn drwm: mae Llyfr Iorwerth yn rhoi mwy o sylw i swyddogaeth y frenhines yng nghyfnod Siwan, sy'n awgrymu ei bod yn effeithio ar y gyfundrefn reolaidd yn llysoedd y brenin. Gellir awgrymu ymhellach fod ei dylanwad

---

³⁰ Diddorol fod y gorffddelw o Siwan wedi ei defnyddio fel model i lunio cofeb i wraig anhybys yn Eglwys y Santes Fair, Cilcain, sir y Fflint sy'n dyddio o'r bedwaredd ganrif ar ddeg. Fel Siwan, mae'r gofeb o'r wraig anhysbys â phenwisg am ei phen, a broets crwn ar ei gwddf, gw. Lord, t. 120.

³¹ Ceir cofnodion ei fod yn gwisgo gemau o amgylch ei wddf, a rhoddwyd claspiau aur, modrwyau a gwregysau aur iddo'n rhoddion, gw. David A. Hinton, *Gold and Gilt, Pots and Pins* (Oxford, 2005), t. 200. Mae'n debyg i'w brawd, Hari'r III etifeddu'r diddordeb hwn mewn gemwaith: 'In 1241 Henry paid £99 to a Paris merchant for stones, including a 'gimmel' ring set with ruby and two emeralds valued at £5, given to the count of Gysnes. Sometimes the sheer quantities that were bought leave more impression than the values – 56 gold brooches, but only worth £12.12s Od., ten 'staves' holding 208 rings with rubies, and others holding emeralds, sapphires, topazes, and various stones', Hinton, *Gold and Gilt*, t. 201.

³² Hinton, *Gold and Gilt*, t. 203.

hefyd wedi effeithio ar ddiwylliant materol yn ystod ei chyfnod yn llys Llywelyn yn Abergwyngregyn, yn arbennig rhwng tua 1220 a'i marwolaeth yn 1232. Beth yn union felly oedd y dylanwad hwnnw? Er mai Saesnes o ran ei gwaed oedd Siwan treuliasai ei blynnyddoedd cynnar yn Ffrainc ac felly roedd hi wedi ei thrwytho yn y byd Ffrengig o ran traddodiadau ac arferion. Nid anghywir felly fyddai awgrymu iddi chwarae rôl bwysig yn natblygiad gwisgoedd arglwyddesau gan y byddai'n fodel i nifer o arglwyddesau a thywysogesau eraill yr un cyfnod â hi. Yn wir, mae barddoniaeth i ferched yn y drydedd ganrif ar ddeg yn cynnwys llawer mwy o gyfeiriadau at decstiliau a gemwaith egsotig. Ceir marwnad i Nest ferch Hywel gan Einion ap Gwalchmai yn nechrau'r drydedd ganrif ar ddeg yn cyfeirio at Nest yn ei gŵn sidanaidd,

Cannwyll Cadfan lan, o len bali,³³

Canai'r bardd Iorwerth Fychan ap Iorwerth ap Robert o gwmpas 1250 a chanddo ef cawn ddwy awdl i ferched anhysbys, Gwerfyl a Gwenllïan. Mae ei gerdd i Werfyl yn adleisio'r gerdd i Efa gan Cynddelw a'r cerddi i ferched anhysbys gan Hywel ab Owain Gwynedd. Ond gan Iorwerth rhoddir ychydig mwy o fanylder am ei gwisg ac o bosibl at ei mwclis o amgylch ei gwddf:

Mynyglwen yn llen yn lle rhennid - gwyrdd,
Mynychsathr milfyrdd milfeirdd ganlid.
Morwyn a welais mor drybelid,
Mireingall o ball a bellglywid,
Mawreddus feinus fen yd fernid - crair,
Mor wen ei hesgair uwch ei hesgid!
Yn arllwydd arwydd ar a boenid,
Yn eurllen, yn wen, yn wan obrid,³⁴

Y mae hefyd yn cyfeirio at ei pherlau neu ei meini gwerthfawr:

Yn arllwybr arwain main merierid³⁵

Ond hyd yn oed gan Gynddelw ei hun cawn gyfeiriad at freichledau Efa:

---

³³ CBT I, 26.19, 448.

³⁴ CBT VII, 29.15-22. Gall hefyd ddisgrifio cnawd gwyn ei gwddf.

³⁵ CBT VII, 29. 33.

Ban llewyl ei bron ger ei breichrwy;³⁶

Mae'n bosibl bod Cynddelw'n cyfeirio at fodrwy aur neu ei gwallt cyrliog hefyd:

Ac a dan ruddem, ruddaur fodrwy,³⁷

Canwyd marwnad sy'n cynnwys cyfeiriadau at yr holl ddefnyddiau mwyaf drudfawr a gemwaith gwerthfawr a oedd yn awr ar gael yng Nghymru'r bedwaredd ganrif ar ddeg gan Gruffudd ap Maredudd. Marwnad i Wenhwyfar ydyw ac er ei fod yn canu yn ddiweddarach na gweddill Beirdd y Tywysogion mae ei arddull yn gyfan gwbl yn yr un dull â hwy.³⁸ Yn ôl Elisa Moras mae ei hoffter o wisgoedd a thecstilau yn cael ei amlygu yn y gerdd hon, a bod y gerdd yn 'gyfoeth o liwiau a defnyddiau cain na welir eu tebyg yng ngwaith yr un arall o feirdd y tywysogion'. Meddai:

Manteisia ar yr elfen hon wrth ganu marwnad i Wenhwyfar a chyferbynnu'r dillad amryliw, y ffwr meddal a'r aur disglair a wisgai tra roedd yn fyw â'r gangell dywyll a oedd bellach yn ei chuddio. Collwyd y lliw a fu ac y mae bywiogrwydd llawen a lliwgar yr arglwyddes wedi darfod.³⁹

Cyfeiria'r bardd at ei dillad a'i phenwisg fwy nag unwaith, gan bwysleisio

defnyddiau'r dillad hynny:

Teg o'm pwyll ofeg (ym pall afael-hun)
Oedd wenfun hoywlun hael
A gerais dan frig urael
Ac aur mâl uwch ei gwrn ael.

Gwelais a gerais yn rhagori-pryd
O fywn prifdeg sendri
A phall syndal a phali,
A phwyll oedd ei hirdwyll hi!

Gwelais symud sud sidan-ac awmael
Ac urael ac arian
Ac asur (drwg a gusan!)
Ac aur mâl am hoen geirw mân.⁴⁰

---

³⁶ CBT III, 5.100.

³⁷ CBT III, 5.105.

³⁸ GGMD III, 3.

³⁹ Moras, 'Tystiolaeth Barddoniaeth Gymraeg', 142.

⁴⁰ GGMD III, 3.21-32.

Cyfeirir hefyd at ei thlysau a oedd yn addurno ei mantell, sef *awmael*, *arian* ac *asur*. Fel y nodais uchod, mae'r manylder am gyfoeth gwisgoedd yr arglwyddes yn moli hefyd fywyd materol ei llys ac felly'n fawl i noddwr y bardd. Mae hefyd yn brawf fod defnyddiau fel hyn yn cael eu gwisgo yn y drydedd ganrif ar ddeg ac felly ar gyfer y *dudded*, y *pall*, a'r *llen*.⁴¹ Pan oedd Cymru yn wlad lwyddiannus, yn meddu'r un statws â llysoedd uchelwrol Lloegr a Ffrainc, prif bwrpas y disgrifiadau o wisgoedd arglwyddesau yn y cyfnod hwn felly oedd nodi eu safle a'u statws o fewn y llys, gan hysbysebu statws y llys ei hun.⁴²

2. Y Bedwaredd Ganrif ar Ddeg

Mae'r bedwaredd ganrif ar ddeg yn ganrif ryfeddol yn hanes ffasiwn benywaidd. Daeth y delfrydau hynny a fu'n cynhyrfu'r llysoedd Ffrengig i Brydain fel i wledydd eraill, ac erbyn canol y ganrif, yr oedd gwisgoedd y cyfnod yn cyd-fynd â'r syniadau cyfoes am ferched a'u cyrff main llesmeiriol, syniadau a archwiliwyd fwyfwy yn y canu serch. Gwelwyd y diddordeb newydd yn y diwylliant materol yn dechrau egino yn negawdau cynnar y ganrif sy'n adlewyrchiad o'r ffyniant masnachol cyffredinol yn Ewrop. Ond gwan iawn yw'r farddoniaeth yn nechrau'r ganrif o safbwynt y cyfeiriadau at wisgoedd merched. Wrth gwrs, cyfnod o ansicrwydd ydoedd yn hanes llenyddiaeth Cymru yn gyffredinol a thrist yw bydolwg y beirdd ar fywyd, fel y dywed Rees Davies:

Gwlad wedi ei darnio, felly, oedd Cymru, yn fwy yn wir nag yn oes y tywysogion Cymreig; a gadawodd y darnio hwn argraff ddofn ar fywyd y wlad.⁴³

---

⁴¹ Yr oedd dillad drudfawr yn arwydd o statws uchel ac felly, wrth gyfeirio mor fanwl at gyfoeth dillad Gwenhwyfar, yr hyn a wna'r bardd yw dangos mor llysaidd oedd ei chartref ym Mryn Caw a chymaint oedd cyfoeth a statws ei rhieni. Y mae enwau'r defnyddiau eu hunain yn creu rhyw naws ecsotig.

⁴² Moras, 'Tystiolaeth Barddoniaeth Gymraeg', 143. Gw. hefyd Helen Fulton, *Dafydd ap Gwilym and the European Context* (Cardiff, 1989), t. 81.

⁴³ John Rowlands (gol.), *Dafydd ap Gwilym a Chanu Serch yr Oesoedd Canol* (Caerdydd, 1975), t. 60.

Yr oedd llawer o'r beirdd yn canu o hyd i ferched yn null y Gogynfeirdd, ac mae natur drist y bywyd ansefydlog i'w gweld hyd yn oed ym marwnadau'r beirdd iddynt hwythau. Mae gan wisgoedd rôl allweddol yn y marwnadau hyn a gweithredant fel dolen gyswllt rhwng bywyd a marwolaeth. Wrth gymharu'r amwisgoedd â'r mentyll a'r gynau a fu am y menywod hyn gynt, mae'r beirdd yn pwysleisio eu bod wedi marw'n rhy ifanc a hynny o bosibl o ganlyniad i'r Farwolaeth Fawr a fu'n drychinebus o rymus yn hanes y wlad o 1349 ymlaen. Y gred oedd fod yr enaid yn mynd i'r nefoedd, ond y corff yn pydru ac yn aros yn y ddaear, a thybed a gredai rhai fod y gwisgoedd gwyh yn 'arbed' ychydig ar y corff? Maent bron yn uniaethu'r ddaear â'r dillad. Mae'r thema hon – sef cymharu'r gwisgoedd hardd a fu amdanynt â chyfyngder caled y bedd – i'w weld eto gan Gruffudd ap Maredudd yn ei farwnad i ferch anhysbys ei hachau, a enwir yn Wenhwyfar o Bentraeth, Môn. Un o gampweithiau Gruffudd ap Maredudd yn ôl Dafydd Johnston:

O gwmpas cyferbyniad canolog rhwng bywyd a marwolaeth, rhwng harddwch brau a diddymdra'r bedd, plethir galar y bardd a phobl Môn, a chyda hynny, yn gynyddol tua'r diwedd, ofal am dynged ei henaid.⁴⁴

Cawn gyfeiriad penodol at y gwisgoedd drudfawr hynny a fu am Wenhwyfar yn yr englyn:

Lle bu ra a gwyrdd, lle bu rudd – a glas,
Neud gloes angau gystudd;
Lle bu aur am ei deurudd,
Lle bu borffor, côr a'i cudd.⁴⁵

Noda'r bardd y gair *diafiechyd* sydd o bosibl yn brawf i'r ferch hon gael ei heffeithio gan y Pla Du. Mae'r thema hon yn amlwg ym marwnad Gronw Gyriog i Wenhwyfar wraig Hywel ap Tudur ap Gruffudd – merch o Bowys a ddaeth i Fôn drwy briodas. Claddwyd corff Gwenhwyfar yn nhŷ'r Brodyr Llwydion yn Llan-faes – yn yr un man

---

⁴⁴ Dafydd Johnston, *Llên yr Uchelwyr* (Caerdydd, 2005), 71.

⁴⁵ GGMD III, 5.45-8.

lle y claddwyd Siwan, gwraig Llywelyn Fawr. I gyfleu'r thema hon cyfeiria'r bardd at yr ŵn (*pyll*) a'r fantell (*llen*) fel elfennau'r tir a'r bedd sydd am y ferch bellach:

Rhoed llen gudd uwch grudd greddfdrais,⁴⁶

Rhoed llawr ar lloer harddedd byll,⁴⁷

Cawn ein hatgoffa hefyd o ambell fanylyn ar y wisg, sef ffwr, a chymharu hynny'n effeithiol â gro'r bedd:

Gro heddiw, maenwiw, a'i medd,
A gra a wisgodd ei grudd.⁴⁸

Mewn marwnad i'r un ferch gan y bardd Mab y Clochyddyn, cawn ein hatgoffa eto o'r un thema wrth i'r bardd ddefnyddio'r termau *llen a pall* i gyfeirio at ei bedd, a bod y bedd fel gwisg las, sef gwisg newydd a ffres, a'r llinellau hyn yn creu cyferbyniad cignoeth iawn rhwng ei hieuenctid a'i marwolaeth:

Gwaisg lwysfun mywn gwisg lasfedd,⁴⁹

Marwnad ddiweddarach sy'n plethu'r thema hon â themâu eraill yw'r farwnad enwog gan Llywelyn Goch i Lleucu Llwyd.⁵⁰ Cyfeiria'r bardd at gaead ei bedd fel pais bren:

A phwys o bridd a phais bren.⁵¹

Ceir ynddi'r un math o ddelweddaeth a'r un ymdeimlad â chyfyngder dychrynlllyd y bedd.

Un o *genres* y bedwaredd ganrif ar ddeg yw'r marwnadau i fenywod, a rhaid cydnabod nad moli rhinweddau'r wisg yw eu prif nod ond yn hytrach, defnyddio dillad fel un cyfrwng i bwysleisio dwyster eu neges. *Genre* arall lle y defnyddiwyd gwisgoedd i bwysleisio neges ehangach oedd y canu serch. I ddechrau, mae'r

---

⁴⁶ GGrG, 2.1.

⁴⁷ GGrG, 2.23.

⁴⁸ GGrG, 2.32.

⁴⁹ GGrG, 6.42.

⁵⁰ 'Perthyn yr awdl i draddodiad y rhieingerdd a oedd yn y bôn yn fawl i ferch fonheddig. Oherwydd hynny mae'n llawer llai personol', Johnston, *Llên yr Uchelwyr*, t. 163.

⁵¹ GLIG, 12.96.

dylanwadau cyfandirol ar farddoniaeth y bedwaredd ganrif ar ddeg yn brawf i Gymru
agor drysau ei diwylliant materol a chroesawu dylanwadau estron:

Whatever the literary origin of the new love and beauty, and this is still in dispute, it corresponded to a marked change of social taste and convention.⁵²

Nid hap a damwain yw bod cynnydd yn y cyfeiriadau at ymddangosiad menywod a'u gwisgoedd a'u defnyddiau mewn barddoniaeth Gymraeg yn cyfoesi â newidiadau arloesol yn natblygiad y wisg uchelwrol fenywaidd. I'r gwrthwyneb i'r gynau llac a'r mentyll moel, daeth eu dillad i wasgu'n dynn am y corff, a thoriad y wisg yn datgelu ystum y corff:

By 1360 fashion has left the thirteenth century behind it and the unmistakable style of the fourteenth century is strongly evident. Tight, sheath-like garment for both sexes, belt worn low on the hips, sleeves becoming fanciful, shoes very long and pointed.⁵³

Yn arbennig, yr oedd dillad y menywod yn eu gwneud yn fwy siapus a deniadol ac yr oedd eu rhywioldeb o'r herwydd yn cael sylw newydd ym marddoniaeth y cyfnod:

For women, the fitted gown produced a narrow, columnar figure with only a slight hint of the sway-backed posture that Gothic women's figures would assume by the end of the century. The neckline was a shallow boat shape that had not yet attained the deep scope of the late 1300s. The breasts were compressed into a gently swelling mound, and the gown was fitted closely through the torso, flaring gradually from hip level to the hem. The gown might be laced or fastened down the front with buttons.⁵⁴

Mae'r pwyslais a roddai'r beirdd ar gyrff main y menywod yn y canu i ferched yn ategu'r ffaith fod eu gwisgoedd bellach yn cael eu gwasgu i ddatgelu siâp eu corff. Fel y nodais uchod, nid yw hyn ond yn barhad o ddelwedd y ferch ddelfrydol a welwyd eisoes mewn llenyddiaeth gyfandirol, er enghraifft y *Roman de la Rose*, lle y rhoddir safle blaenllaw i wisgoedd gogoneddus y merched yn y llysoedd Ffrengig,

---

⁵² HCEF, 71.

⁵³ HCEF, 72.

⁵⁴ Robin Netherton, 'The Tippet: Accessory after the Fact?', *Medieval Clothing and Textiles*, 1 (2005), 115-132.

Elegant costume is a natural part of the courtly fantasies of Chrétien, but in the *Roman de la Rose* the reader is more aware of the effort and cost required to produce them and of their status as sought-after luxury goods.⁵⁵

Dafydd ap Gwilym oedd un o'r beirdd cyntaf i ledaenu poblogrwydd y *genre* yng Nghymru.⁵⁶ Ffôl fyddai taeru, fodd bynnag, bod y farddoniaeth yn cynnig tystiolaeth gwbl gadarn am wisgoedd y cyfnod. Wedi'r cwbl, dilyn confensiynau y mae Dafydd yn unig, ond mae ffresni ei gerddi i fenywod a'i ddiddordeb personol mewn dillad yn codi'r cyfeiriadau at wisgoedd menywod i lefel uwch. Cawn gyfeiriadau lu at wisgoedd a defnyddiau sy'n ein galluogi i weld y wraig fonheddig mewn gwisg ysblennydd.

Nid *pais wenllwyd* a fyddai gwisg allanol merch fonheddig neu iarllles, ond gŵn lliw euraid.⁵⁷ Y lliwiau mwyaf gogoneddus yw *rhudd* a *phorffor*,⁵⁸ glas neu *asur* sy'n dwyn i gof mantell las y Forwyn Fair, 'Asur a chadas gasul',⁵⁹ a gwyrdd, lliw Fenws.⁶⁰ Gwisgid coler euraid am y *mwnwgl*, a phenwisg addurnedig o liain *combr*.⁶¹ Byddai gŵn o *fliant* yn cael ei wisgo tros grys hardd wedi ei leinio â ffwr o amgylch y gruddiau. Defnyddiau eraill a wisgid oedd *syndal*, *cadars*, a *phali*, a chyfeirir sawl gwaith at ffwr, *gra* neu *pan*, sef ffwr fel leinin.⁶² Y mae hefyd yn cyfeirio at hoffter y menywod o wisgo perlau a gemwaith a fyddai'n cuddio eu breichiau a'u gyddfau:

Ni welir braich, goflfaich gael,
Na mwnwgl un dyn meinael,
Heb yn ei gylch, taerwylch tes,
Baderau, bywyd eres.⁶³

---

⁵⁵ Caroline Jewers, 'Fabric and Fabrication: Lyric and Narrative in Jean Renart's *Roman de la Rose*', *Speculum*, 71 (1996), 915-6, 917-8.

⁵⁶ Yr oedd copi o'r gerdd ymhlith eiddo Llywelyn Bren o Senghennydd.

⁵⁷ GDG³, 49.

⁵⁸ GDG³, 56.

⁵⁹ GDG³, 128.

⁶⁰ GDG³, 49.

⁶¹ GDG³, 44.

⁶² GDG³, 42, 51, 83, 60.

⁶³ GDG³, 49.7-10, 132.

Nid Dafydd ap Gwilym oedd yr unig un i roi disgrifiad o wisg fenywaidd yn y cyfnod hwn, er iddo roi cryn fanylder inni yma. Cawn batrwm nodedig o'r ferch ddelfrydol mewn cywydd gan Iolo Goch sy'n disgrifio ei phryd a'i gwedd a'i gwisg o'i chorun i'w sawdl. Cyfeiria ef yn arbennig at ymylwe wen ar lewys aur y ferch anhybys; cyfeiriad o bosibl at ddarnau o liain a elwid yn 'tippedi' a oedd yn ffasiynol yng nghyfnod ei ganu, c. 1345- 1400:

Wrls gwyn ar eurlewys gwiw ⁶⁴

Daw'r gair *wrls* o'r Saesneg *orle*, sef 'border ar ymyl tarian' ac efallai fod Iolo Goch yn ei ddefnyddio'n drosiadol i gyfeirio at dipedi'r llewys.⁶⁵ Dywed Mair Jones am wrls:

Addurn ar wisg ydyw yng ngwaith y beirdd; ni fanylir ym mhle ar y wisg yr oedd, ond fe'i cysylltir â'r lliwiau cyfoethog cwrel, ac ysgarlad, a manylir mai gwyn oedd lliw'r wrls ac mai ar y llewys aur yr oedd.⁶⁶

Trosiad arall am y tippedi hyn yw *cangen edlaes* ar wisg aur merch mewn cywydd gan Sypyn Cyfeiliog, er ei bod hi'n bosibl mai cyfeiriad at ei gwallt hir a gawn yma,

Cyngan owdl cangen edlaes,
Cofl aur modd, cyfliw eiry maes,⁶⁷

Ar gorffddelw bas a gynhyrchwyd yn Sir y Fflint ar gyfer Gruffudd ap Gwilym o Laniestyn, Môn, ceir portread o wraig o'r enw Efa – sef mam Gruffudd mae'n debyg (gw. delwedd 23). Fe'i dyddir tua 1380, ac mae'n hynod o gain o safbwynt y sylw a roddir i fanylder y wisg a'r addurniadau. Mae dwylo Efa â'u cledrau at allan ac yn gafael mewn gleiniau pader, ac mae rhwymyn hir o ddeunydd yn crogi o'i llewys sy'n ymddangos fel tippedi; mae dyddiad y darlun yn cydoesi â'r ffasiwn.

---

⁶⁴ IGE, 1.13-16, 22-26.

⁶⁵ Am drafodaeth am y tippedi gw., Robin Netherton, 'The Tippet: Accessory after the Fact?', *Medieval Clothing and Textiles*, 1 (2005), 115-132.

⁶⁶ Mair Jones, 'Byd y Beirdd', 498.

⁶⁷ GSCyf, 3.6, t. 23. Awgryma R. Iestyn Daniel mai cyfeiriad at ei gwallt yw'r gair *edlaes* ('yn gwyro i lawr neu'n ymollwng, yn hongian, yn llusgo, llaes, llipa, llac'). Wrth edrych ar yr ystyr, y mae'n bosibl bod y bardd yn cyfeirio at y defnydd gwyn hwn a oedd yn crogi o'r llewys. Defnyddir y gair hefyd am yr ehedydd.

Nid Dafydd ap Gwilym oedd yr unig un i gyfeirio at ferch yn gwisgo ffwr o amgylch ei gruddiau ychwaith. Cyfeiria Gronw Gyriog at ferch yn gwisgo *gra* o amgylch ei grudd,⁶⁸ ac mae Iolo Goch yn nodi bod y ferch a ddisgrifir ganddo'n gwisgo *ffwrri fenfyr* sef ffwr sy'n deillio o'r 'miniver'. Mae gra gwyn yn hynod urddasol, 'Gwraig wych yn gwisgo gra gwyn,' meddai Gruffudd Llwyd yn ei gywydd 'I Ddanfon yr Haul',⁶⁹ a chyfeiria Guto'r Glyn hefyd yn nechrau'r ganrif ddilynol at Elen wraig Gruffudd ap Llywelyn ap Gruffudd fel 'Gwraig oedd yn gwisgo gra gwyn'.⁷⁰ Gellir dweud fod cyfeirio at ffwr, fel cyfeirio at wisgoedd euraid, yn fodd o ddyrchafu statws y wraig a folir. Ceir cyfeiriadau lu at ddillad wedi eu leinio â ffwr yn y *Roman de la Rose*, ac fe ddefnyddir y gair Ffrangeg *panne* neu *penne* gan Chrétien de Troyes wrth gyfeirio at leinin dillad menywod, er enghraifft yn Erec:

La pane qui i fu cosue
Fu d'unes contrefeites bestes...⁷¹

Mae'r Cywyddwyr cynnar hefyd yn cyfeirio at wisgoedd *pan*, a hefyd, at wisgoedd wedi eu *leinio* â ffwr a hynny wrth ddefnyddio ansoddeiriau fel 'uwch,' 'is', a 'dan': 'ffêr..*is* ffwrri fenfyr' meddai Iolo Goch, a 'bliant uwch... a phan wisg' meddai Dafydd ap Gwilym (mae Dafydd ab Edmwnd yn cyfeirio at ddillad isaf, e.e. '*pais... dan wregis*').⁷² Tybed a yw'r beirdd yn annog y gynulleidfa i ddychmygu'r hyn sy'n cuddio y tu ôl i'r leinin a'r dillad isaf, sef y corff delfrydol? Wrth drafod y *Roman de la Rose*, meddai un ysgolhaig:

⁶⁸ GGrG, 2.32.

⁶⁹ GIG, 24.43.

⁷⁰ GGI², 78.27-8. Hefyd Dafydd ap Gwilym, 'Policsena ferch Bria, / Gwaisg o grair yn gwisgo gra' (51.7-8.)

⁷¹ W. Foerster (ed.), *Erec*, (Halle, 1890), llinell 6794. Ceir enghreifftiau eraill yn *Perceval* (llinell 2990), gw. Eunice R. Goddard, *Women's Costume in French Texts of the Eleventh and Twelfth Centuries* (Paris, 1927), t. 186. Y cyfieithiad Saesneg yw: 'The fur lining that was sewn into it was from strange beasts...', Carleton W. Carroll, *Chrétien de Troyes: Arthurian Romances* (London, 1992), t. 120

⁷² GDEd, t. 28.

As a small verbal echo in the text, the image of lining is the finishing touch, inviting the audience to look beneath the woven surface to an interpretative layer beneath.⁷³

Gellir awgrymu felly fod beirdd y canu serch yn defnyddio gwisgoeddd yn awgrymog i foli'r corff yn anuniongyrchol a bod y dillad o'r herwydd yn gweithredu fel rhwysr. Wrth drafod rhai agweddau ar gywyddau serch y bymthegfed ganrif, dengys Gilbert E. Ruddock sut y disgrifir harddwch corff merch yn llawer mwy manwl gan gywyddwyr serch y bymthegfed ganrif.⁷⁴ Gellir awgrymu ymhellach fod rheolau tyn ynglŷn ag ymddygiad moesol yn y bedwaredd ganrif ar ddeg yn rhwystro'r Cywyddwyr cynnar rhag disgrifio harddwch corff merch yn rhy fanwl, ac felly'n defnyddio cyfeiriadau at y gwisgoeddd agosaf at y corff megis y bais, y crys a'r leinin ffwr i fynegi'r un syniad â beirdd y bymthegfed ganrif, sef i bwysleisio bod y corff yn uned anghyffyrddadwy ond gogleisiol.

3. *Y Bymthegfed Ganrif*

Bywyd a oedd yn cael ei reoli gan y ffyniant economaidd oedd bywyd uchelwrol y bymthegfed ganrif. Daeth y moeth materol yn amlycach a gorseddwyd rhai delfrydau o'r newydd gan y gymdeithas. Un o'r rheini oedd lletygarwch a bwysleisid mewn cerddi sy'n delfrydu perchentyaeth, a gellir dweud bod y gwagedd uchelwrol bellach yn cael eu mawl haeddiannol am eu gwaith gan y beirdd. Yn y cyfieithiad Cymraeg *Y Seint Greal* cawn yr holl ddelfrydiaeth faterol a oedd yn ffynnu yn Ffrainc ganrif neu ddwy yn gynharach – a gallwn fentro bod y disgrifiadau o wisgoeddd yr arglwyddesau yn amlygu'r hyn a oedd yn dechrau ymlwybro i blasau'r uchelwyr. Mewn un disgrifiad cyfeirir at Lawnsloot yn cael ei hudo gan 'unbennes' a disgrifir ei gwisg:

---

⁷³ Caroline Jewers, 'Fabric and Fabrication: Lyric and Narrative in Jean Renart's *Roman de la Rose*', *Speculum*, 71 (1996), 919.

⁷⁴ John Rowlands (gol.), *Dafydd ap Gwilym a Chanu Serch yr Oesoedd Canol* (Caerdydd, 1975), t. 95.

Yr unbennes aoed un or rei teckaf ac yn da y gwisgat...A hynny ymywn cottardi o vliant.⁷⁵

Ymestyniad o'r canu mawl traddodiadol i dywysogion yw moli rhinweddau'r uchelwagedd fel gwagedd llwyddiannus yn goruwchwylio gwleddoedd ac yn anrhegu'r beirdd. Canodd y bardd Rhiserdyn gerdd o fawl i wraig o'r enw Myfanwy Fychan, gwraig Goronwy Fychan o Fôn. Sonia'r bardd am ei chyfoeth, ei huchel dras, ei harddwch, ei doethineb a'i hymddangosiad ysblennydd mewn mantell hardd:

Uniawn bill hirddawn o ball harddedd⁷⁶

Y mae'n amlwg fod Goronwy Fychan yn noddwr poblogaidd iawn – y noddwr amlycaf yng ngherddi Llyfr Coch Hergest, ac mae statws uchelwrol ef a'i wraig Myfanwy wedi eu cofnodi ar ffurf corffddelw iddynt yn Llan-faes, yn Nhŷ'r Brodyr Llwydion, bellach yn eglwys Gredifael, Penmynydd.⁷⁷ Mae manylder ei gwisg a'i gemwaith yn cyd-fynd â ffasiwn yn niwedd y bedwaredd ganrif ar ddeg a dechrau'r bymthegfed ganrif.⁷⁸ Gwelir bod ganddi ŵn dynn am y corff a ddaeth yn boblogaidd yn y ganrif flaenorol a'r sgert laes hyd at ei thraed. Mae ei mantell wedi ei diogelu gan gadwyni perlau o'r naill ysgwydd i'r llall a broetsys crynion ar bob un.⁷⁹ Yr hyn sy'n eglur am ei gwisg yw'r rhes o froetsys crynion neu fotymau sy'n disgyn o'i gwddf i lawr hyd at ei gwregys; confensiwn amlwg ar gorffddelw i ddangos ei chyfoeth hi a'i gŵr fel pâr priod, hyd yn oed wedi eu marwolaeth.⁸⁰ Y mae hefyd yn

---

⁷⁵ Robert Williams, *Y Seint Greal* (Pwllheli 1987), t. 295.

⁷⁶ GSRh, 5.1, t. 60.

⁷⁷ Lord, t. 275.

⁷⁸ Diddorol fod Rhiserdyn yn nodi mai'r gemau wedi naddu yw ei chyfoeth yn ei gerdd i Fyfanwy (er y gallai hefyd fod yn gyfeiriad trosiadol at haelioni Myfanwy tuag at y beirdd).

⁷⁹ Gw. Charles R. Hand, 'Llanfaes Friary and its Mystery Monuments', AC, 74 (1924), 'she wears a necklet of double row of pearls and her cloak is linked across the breast by a chain attached to a large circular ornament within a square, on either side. This same decoration, often repeated but on a smaller scale, depends from the neck, down the front of the dress to the centre of her plain girdle from which it hangs to a little above the knee. Her gowns fits close to the waist and the skirt hangs in folds to her feet which originally rested upon two young hounds', 166-8.

⁸⁰ Mae ei gwisg yn debyg iawn i wisgoedd eraill o fenywod uchelraddol ar ffurf corffddelwau yn y bymthegfed ganrif. Er enghraifft y corffddelw pres o'r Arglwyddes Tiptoft, eglwys Enfield ym Middlesex, 1446, 'It will be seen that this figure wears the tight-fitting gown of the fourteenth century

nodweddiadol o ffasiwn y cyfnod wrth i'r diddordeb mewn gemwaith ddatblygu
oherwydd gallu masnachol i fewnforio'r gwrthrychau mwyaf cain.

Yn ogystal â'r defnyddiau drudfawr yr oedd gwisgo gemau o'r radd flaenaf yn fodd i
amlygu statws, a chadarnhau hynny y mae'r deddfau dillad a oedd yn cael eu
cyflwyno'n rheolaidd trwy'r ganrif hon. Mewn cerdd foliant, mae cofnodi hynny'n
allweddol i ddirnad statws yr unigolyn, ac mae canu'r bymthegfed ganrif yn llawn
cyfeiriadau at geinder gwisg a main. Yn ei fawl i Rys ap Meredudd o'r Ysbyty a'i wraig
Lowri cyfeiria Tudur Penllyn at Lowri'n gwisgo aur a myrr:

A Lowri'n emyl eryr
Ar ei mainc mewn aur a myrr;⁸¹

Un o'r beirdd a oedd yn pwysleisio gwisgoedd hardd y gwagedd a'r gemwaith eto fel
modd o gyflwyno statws y cwlwm priodasol oedd Lewys Glyn Cothi ac o'r herwydd
mae'r gwagedd uchelwrol yn derbyn mwy o sylw yn ei gerddi mawl a gofyn. Hoffai
foli gŵr a gwraig ynghyd fel dau bartner yn cydweithio mewn cytgord.⁸² Yn ei foliant
i Dafydd ap Siôn a Gwenllïan y mae'n cyfeirio at ei gwisg aur a'i gemwaith:

Gorau merch a wisg aur a main – am win,
merch Siancyn ab Owain;
gorau dewr o gwr dwyrain
gwra y ferch gywir fain.⁸³

Mae Dafydd Llwyd hefyd yn ei gywydd i ferch anhysbys yn dweud fod 'aml gwraig
mewn owmal a gra'.⁸⁴ Mewn moliant i'r Bedo Chwith a Gwenllïan noda Lewys fod
Gwenllïan yn gwisgo aur o'r de ar *ddwywisg*; cyfeiriad at frodwaith euraid (o'r
Cyfandir o bosibl) ar ei gŵn a'i swrcod:

(*côte-hardi*) and over it a late form of the surcote now called the *super-cote-hardi*. This latter garment
is trimmed with ermine', HCEF, t. 168.

⁸¹ GTP, 8.23-4.

⁸² Dafydd Johnston, 'Lewys Glyn Cothi: Bardd y gwagedd', *Taliesin*, 74 (1992), 68-77.

⁸³ GLGC, 97.57-60.

⁸⁴ GDLI, 60, 43.

ail yw merch Wilym a wisg
aur o ddeau ar ddwywisg⁸⁵

Mae Sioned wraig Hywel ab Ystyfn yn gwisgo melfed, 'aelfain mewn melfed',⁸⁶ a phwysleisir mor dynn yw wisg Elis Hol yn gryno yn y llinell: 'a'r wisg falch ar y wasg fain'. Rhinwedd amlwg yw'r 'wasg fain' hon gan y beirdd, a phwysleisir hynny'n aml gan gyfeirio at faint bychan y gwregys sydd am y wasg:

pais luniaidd pwy sy lanach
dan wregis llai no bys bach⁸⁷

meddai Dafydd ab Edmwnd yn un o'i gywyddau serch. Mae ef hefyd yn cyfeirio at ferch yn gwisgo 'pais luniaidd' a 'chrwys damasc' ar ei 'stumaich'. Mae'r 'crwys damasc' yn awrgymu rhyw fath o garrai ar du blaen y wisg, ac yr oedd hwn yn un dull o gau wisg yn ystod y bymthegfed ganrif, ond o 1490 ymlaen y daeth ffasiwn a allai ffitio'r disgrifiad gan Ddafydd ab Edmwnd yn boblogaidd.

Diddorol hefyd fod 'gwregys' neu 'gae' yn cael eu defnyddio fel rhoddion i arwyddo serch.⁸⁸ Byddai rhoi gwregys i ferch yn clodfori un o'r rhinweddau delfrydaf, sef ei gwasg denau, ac felly'n addas iawn fel rhodd o serch. Mae Bedo Phylip Bach am rododi gwregys i ferch rhag ei digio:

Iawn i fun wen a wna i,
Wregys aur, rhag ei sorri,⁸⁹

Un o'r rhoddion amlycaf mewn llenyddiaethau eraill yw'r gwregys, yn arbennig ym marddoniaeth yr *amour courtois*.⁹⁰ Nid gwregys cyffredin mo gwregysau menywod yn y bymthegfed ganrif, ond gwregysau'n llawn addurniadau o berlau a thlysau:

---

⁸⁵ GLGC, 150.5-8.

⁸⁶ GLGC, 159.37-41.

⁸⁷ GDEd, 16.34.

⁸⁸ Cyffredin iawn yw 'gwregys' neu 'gae' fel gwrthrych i erchi neu i ddiolch amdano yn y cywyddau gofyn a diolch rhwng bardd a gŵr o radd, ond gwregysau yn yr ystyr filwrol ydynt, h.y. rhan o arfwisg. Gall gwregys hefyd olygu 'broets' neu 'fwced', sydd eto'n addas fel rhodd o serch.

⁸⁹ P. J. Donovan (gol.), *Cywyddau Serch y Tri Bedo* (Caerdydd, 1982), XXVIII, 23-4. Byddai'r beirdd hefyd yn derbyn gwregysau gan ferched, gw. y bennod ar ddillad gwrywaidd.

They might be embellished with stamped or enamelled designs, or gemstones, genuine or fake. The fashion for leather or silk belts decorated with buckles and clasp and metal panels, sometimes studded with pearls and other stones, lasted for a long time.⁹¹

Gair a ddefnyddid yn aml wrth gyfeirio at wregys oedd *cae*, ond mae ei ddiffiniad yn achosi problemau oherwydd ei ystyr ddeublyg. Mae *cae* yn tarddu o'r un bôn â'r ferf 'cau' sef rhywbeth i gau, boed yn wregys neu'n fwcl neu'n dlws.⁹² Ond oherwydd bod tlysau a pherlau'n rhan o'r gwregys hefyd mae ei ystyr wedi lledaenu i olygu unrhyw beth sy'n cau, â thlysau addurnedig arno. Mae'n amlwg fod rhoi *cae* fel arwydd o serch yn draddodiad sy'n parhau trwy'r Oesoedd Canol, a chofier am y gerdd i'r 'Cae Bedw' gan Dafydd ap Gwilym sy'n batrwm i feirdd y bymthegfed ganrif. Cwynai Dafydd Llwyd, yn ail hanner y ganrif fod ei gariad yn gwrthod unrhyw rodd o serch ganddo, boed yn *gae o aur* neu'n dllysau gwyrddion:

Gwir Dduw, ni chymer gwawr ddydd
Gae o aur nac o irwydd!
Mwnai a hud ni myn hon,
Ni myn gerdd na main gwyrddion;⁹³

Cae o aur sydd hefyd am wasg un o gariadon Bedo Aeddren, yn llawn *orins* a *cwrel*:

Gwisged aur, i'w gwasg y dêl,
Gwe o orins neu gwrel.⁹⁴

Gall y gwregys fod o ddefnydd gwyh, fel sidan neu liain gwyh a brodwaith arno.

Rhwym yw'r gair y mae Llawdden yn ei ddefnyddio wrth gyfeirio at wregys merch,

---

⁹⁰ Yn y gerdd 'Sir Gawain and the Green Knight' o'r bedwaredd ganrif ar ddeg mae tri arwydd o serch yn cael ei gynnig i'r arwr, a'r trydydd yw gwregys y mae'r ferch yn ei gwisgo. Mae Gawain yn derbyn y gwregys a hynny yn y pen draw'n effeithio ar ei dynged.

⁹¹ DMA, 68,

⁹² Mae'r un peth yn wir am y gair Ffrangeg *fermail*; *fermer*, 'The *fermail* is mentioned as a brooch of gold and precious stones, worn at the neck, and fastening the opening of the chimse or dress', 115, ac yn ystyr o gau rhywbeth, 'the verb *fermer*, is found occasionally with the meaning to fasten, in speaking of garments,' Eunice R. Goddard, *Women's Costume in French Texts of the Eleventh and Twelfth Centuries*, (Paris, 1927), t. 116.

⁹³ GDLI, 60.27-30.

⁹⁴ P. J. Donovan (gol.), *Cywyddau Serch y Tri Bedo* (Caerdydd, 1982), V.

‘Datod y rhwym o’i deutu’ sydd eto’n awgrymu bod y gwregys yn gweithredu’n drosiadol fel rhwystr yn y canu serch.

Gall y gair *cae* hefyd gyfeirio at dlws arbennig a roddwyd fel rhodd o serch. Mae’r *Romance of the Rose* gan Jean Renart yn darparu enghreifftiau o sut y defnyddiwyd gemwaith fel adwaith i arddangos cariad a theimladau’r galon:

The gift of a brooch, an embroidered cloth belt and a little purse containing a beautiful emerald ring are used to convince a suitor that the woman who has recently refused his advances now regrets her decision and has changed her mind.⁹⁵

Daw Mary B. Deeby i’r casgliad bod tlysau bylchgrwn yn anrhegion cyffredin rhwng dau gariad yn Iwerddon gan fod arnynt eiriau Lladin yn lleisio eu cariad wedi eu hysgrifennu arnynt. Aiff ymlaen i draethu am arwyddocâd broets ar y fron fel symbol o gariad, gan ddyfynnu o’r gerdd ‘Le Chastiment des Dames’ gan y bardd Ffrengig Robert de Blois:

Take care that you allow no man to put his hand into your bosoms, save he who has the right to do so; know that he who first invented the brooch made it for this reason, that no man should put his hand into a woman’s bosom if he has no right and she is not married to him.⁹⁶

Fel y fodrwy felly, credid fod gan dlws ar y fron y pŵer i warchod y fron ac felly’n addas fel rhodd o serch.

Manteisia’r beirdd ar bob cyfle i gynnwys yr ansoddair ‘aur’ yn eu cywyddau serch, a hynny gan amlaf wrth gyfeirio at wallt aur (mae’r cerddi sy’n moli gwallt menywod yn *genre* ynddo’i hunan a byddaf yn trafod y gwallt a’r penwisgoedd mewn pennod ar wahân),⁹⁷ a rhaid ystyried yr ansoddair fel trosiad haniaethol o ‘wych’ neu ‘ddisgleirdeb’ yn hytrach na lliw. Mae’r un peth yn wir am yr ansoddair ‘gwyn’, er ei

---

⁹⁵ Mary B. Deeby, *Medieval Ring Brooches in Ireland* (Bray, 1998), t. 68.

⁹⁶ Deeby, *Medieval Ring Brooches*, t. 69.

⁹⁷ Gw. trafodaeth Gilbert E. Ruddock ‘Rhai agweddau ar gywyddau serch y bymthegfed ganrif’, yn *Dafydd ap Gwilym a Chanu Serch yr Oesoedd Canol*, 95-119.

bod hi'n fwy posibl bod 'gwyn' yn gallu golygu 'defnydd gwyn' sef lliain main neu gombr a.y.b., gan fod y gair yn aml yn cael ei gysylltu â dillad isaf. Y ddau derm a welir amlaf wrth gyfeirio at ddillad isaf benywaidd yw *pais* a *crys*, ac erys eu hystyron yn weddol sefydlog trwy'r Oesoedd Canol.⁹⁸ Mae cyfeirio at wisgoedd isaf y menywod yn y canu serch yn nodweddiadol gan eu bod yn ddolen gyswllt rhwng y corff dirgel a'r dillad allanol. Sylwer, er enghraifft, sut y cyplysir y corff a'r dillad agosaf at y croen gan Dafydd Nanmor gan gyfeirio at y bronnau *dan* wyngrys:

Mwnwgl aur ger mynoc lys,
A bron wengron dan wyngrys.⁹⁹

Ar ddechrau'r unfed ganrif ar bymtheg, canodd Siôn ap Hywel gywydd i ferch gan ddilyn yr un patrwm ag Iolo Goch wrth ei disgrifio o'i chorun i'w sawdl, ond mae ei ddisgrifiad ef o'r corff yn llawer mwy awgrymog. Mae ei *chrys* yn gorchuddio ei *dwyfron*, a'i hysgwyddau noeth dan *bebyll*:

Dwyfron fy nyn dirion dal
Dan grys fal dau faen grisial.
Ysgwyddau, breichiau un bryd
Lluniaidd dan bebyll unyd,
A hir yw, fy hoyw riain,
Ystlys y ddyn fedrus fain.
Am ei gwasg, yma'i gwisgwn,
Fy llaw i gau felly gwn.¹⁰⁰

Yn un o'i gywyddau serch mae Siôn Tudur yn moli'r croen gwych o dan y crys,

Da graeniwyd oll dy groen di
Dan dy grys, Duw'n dy groesi.¹⁰¹

Mewn cywydd arall ganddo, cyfeiria at y crys gwyn ynghyd â'i gwallt:

A gweled teced y tâl,
Gryswn, un lliw â grisial;
A'i hirwallt wedi ei heuraw
Sy yn gylch dros ŵn galch drawl.¹⁰²

---

⁹⁸ Mae *pais* er enghraifft yn cyfateb i'r gair Ffrangeg *cote* 'a simple everyday dress', a ddaeth yn ddiweddarach i'r Saesneg, *petticoat*.

⁹⁹ PWDN, 33.27-8.

¹⁰⁰ GSH, 23.33-40.

¹⁰¹ GST, 173.33-4.

¹⁰² GST, 181.75-8.

Nid peth newydd oedd cysylltu'r dillad isaf lliain hyn â chroen merch, a gellir dweud bod y cysylltiad rhwng *lliain* a menywod wedi hen sefydlu fel y gwelir yn y cyfreithiau. Gellir gofyn ymhellach, tybed a yw'r ffaith fod ymddangosiad cyntaf Olwen yn *Culhwch ac Olwen* mewn *camse* yn ei symbylu o'r dechrau fel gwrthrych serch? Yn *Geraint* mae Enid i'w gweld yn gyntaf mewn dillad cyffelyb:

a chrys a llenlliein ymdanei gohen yn dechreu atueilaw,¹⁰³

Dadleuwyd fod y trawsnewid sy'n digwydd yn y Rhamantau, o'r disgrifiad cyntaf hwn o Enid er enghraifft, i'r disgrifiad ohoni'n gwisgo dillad ysblennydd y llys, yn arwyddo ei bod yn symbol o sofraniaeth, a bod yr olwg dlodaidd yn cynrychioli ystâd dlodaidd y deyrnas cyn i'r arwr frwydro am ei serch. Trwy wisgoedd y morynion felly yr oedd dehongli stâd y deyrnas, amrywiad ar y chwedl sofraniaeth a motiff a geir yn ogystal mewn chwedlau Gwyddeleg.¹⁰⁴ Disgrifir y ferch yn gyntaf mewn dillad tlodaidd, ac fe gaiff ei thrawsffurfio'n hardd â dillad drudfawr wedi i'r arwr ei hennill. Gellir awgrymu mai amrywiadau ar thema glasurol o wrach yn cael ei thrawsffurfio'n forwyn dlos yw hyn ond bod y thema hon wedi ei hysbrydoli gan wisgoedd.¹⁰⁵ Cynrychiolir sofraniaeth gan y forwyn dlos ac mae'r briodas rhyngddi hi a'r arwr yn symbol o uniad y brenin a'i deyrnas. Ond nid dillad carpiog yn unig sydd am y forwyn – yn aml mae hi hefyd yn ei dillad isaf, fel y dengys y cyfeiriad uchod at wisg Enid. Gallwn gymharu hyn â'r trawsnewid sy'n digwydd i gymeriad cytras Enid gan Chrétien de Troyes, a dywed Jane Burns am yr achlysur hwnnw:

a dramatic change of clothing marks the acceptable social transformation of this heroine, who sheds her lowly status as the daughter of an impoverished vavasor to become a wealthy countess through marriage.¹⁰⁶

Wedi'r ymladd ac ennill tir fe ddywed Gereint:

---

¹⁰³ YGE, 7.

¹⁰⁴ Ffurf gynnar iawn o'r thema hon yw *Canu Heledd* o bosibl.

¹⁰⁵ Gw. Glenys Goetinck, *Peredur: A Study of Welsh Tradition in the Grail Legends* (Cardiff, 1974), tt. 129-155.

¹⁰⁶ Burns, *Courtly Love*, t. 35.

‘Na wiscet y uorwyn,’ heb ynteu, ‘dim ymdanei onyt y chrys a’e llenlliein yny del y lys Arthur y wiscaw o Wenhwyuar y wisc a uynho ymdenei.’ Ac ny wiscawd y uorwyn.¹⁰⁷

Brenhines sofraniaeth yw Gwenhwyfar wrth gwrs, a diddorol ei bod yn dewis gwisg briodol i Enid sy’n cyfateb i’r weithred o farchog yn cael ei urddo. Awgrym o bosibl fod yr awdur yn ymwybodol o rhyw ddefod ‘fenywaidd’ o urddo.

Gallwn uniaethu’r morynion tlawd hyn sy’n ymddangos yn eu dillad isaf â’r menywod yng nghanu serch y beirdd. Mae eu cyflwr bregus yn cael eu lleisio, ac mae’r beirdd yn cymharu eu cariadon yn gyson ag arwresau’r chwedlau, a byddai awgrymu’r thema sofraniaeth trwy gyfeirio at eu dillad yn eu gosod hwythau yn esgidiau’r arwyr. Tybed a oes dychan ymhlith y cyfeiriadau hyn felly, a bod y beirdd, yn y pen draw yn clodfori hwy eu hunain fel marchogion balch yn brwydro am dir y Gŵr Eiddig?

Cofier hefyd nad yw’r darlun canmoladwy o’r ferch fonheddig yn ei dillad perffaith i’w weld o hyd. Mae gwisgoedd benywaidd o safbwynt y darlun negyddol o ferched hefyd yn cael llawer o sylw gan y beirdd, a hynny oherwydd bod eu dillad yn arf i dwyllo’r bardd, yn gallu gweddnwidd ymddangosiad merch. Bu’r cysylltiad rhwng ‘gwisgo’ a ‘moesoldeb’ yn hanes menywod yn chwyldroadol o’r cychwyn cyntaf. Yng Ngardd Eden daeth gwisg yn hanfodol i guddio rhannau amharchus y corff, a’r bai am y cywilydd hwnnw’n aml yn y pen draw yn cael ei roi ar fenywod:

Dress had a clear role in regulation of the female body which linked it quite explicitly to appropriate feminine behaviour, and the concerns which lay behind such a connection were considerably more fundamental than the corresponding unease about status-defining clothing conduct.¹⁰⁸

---

¹⁰⁷ YGE, tt. 12-13.

¹⁰⁸ Richardson, *Clothing Culture*, tt. 16-7.

Yn y canu serch, yr oedd y beirdd yn ddigon parod i foesoli pan gaent eu siomi, gan adleisio safbwyntiau crefyddwyr wrth sôn am anwadalwch merched, a pheryglon tegwch twyllodrus. Mae Ieuan Dyfi'n llunio rhestr faith o esiamplau hanesyddol o enwogion a dwyllwyd gan ferched, fel y twyllwyd ef gan Anni Goch. Topos rhyngwladol oedd hwn, ac yn unol â thraddodiad y *querelle des femmes* fe achubwyd cam y merched gan Werful Mechain trwy restru esiamplau o ferched rhinweddol. Yn ôl Dafydd Johnston, daeth y cerddi hyn yn llawer mwy cyffredin tua diwedd y bymthegfed ganrif, a hynny mae'n debyg fel 'adwaith i'r agwedd addolgar a delfrydol tuag at ferched a fuasai'n llywodraethol gynt'.¹⁰⁹ Enghraifft o gyfeiriad at ddillad merch yng nghyd-destun cywydd sy'n canmol merch am ei rhinweddau negyddol yw cywydd ansicr ei awduriaeth ond sy'n hynod o frathog ac yn llawn cyfeiriadau coeglyd at gerddi Dafydd Nanmor i Wen o'r Ddôl:

Yn ei chadair ni ffleiria
Gwen ei gruff yn ei gŵn gra.
Ni phais hon, hoffais ei hyd,
O'i sefyll yn ddisyfyd.
Yn anad merch o'r ynys
Ni chrwm heb ddyrchafu ei chrys.¹¹⁰

Mae'r bardd yn cyfeirio at ei gŵn o ffwr a'i chrys er mwyn cyfleu darlun negyddol o'r corff gwrthun. Agos iawn felly yw perthynas y wisg a'r corff gan fod y wisg yn celu yn ogystal ag arddangos rhywioldeb y fenyw ar yr un pryd. Mewn un cywydd unigryw gan Werful Mechain ei hun, cawn glywed llais menyw ar y thema hon o rywioldeb, sef cywydd 'I Wragedd Eiddigeddus'. Yn ôl Nerys Ann Howells, y mae'r cywydd yn 'dathlu rhywioldeb merched' wrth i Werful ddadlennu bod boddhad rhywiol yn bwysicach i ferch na dim byd arall:

Rhyw gwilydd ar y rhai
Bod yn fwy y biden fawr
Na'i dynion yn oed unawr,

---

¹⁰⁹ Johnston, *Llên yr Uchelwyr*, 338.

¹¹⁰ GGM, t. 45.

Ac wyth o'i thylwyth a'i thad,
A'i thrysor hardd a'i thrwsiad,¹¹¹

Sylwer ei bod yn rhestru ei dillad yn llinell olaf y dyfyniad a hynny oherwydd bod ei gwisgoedd hardd, ei thrysorau a'i theulu i gyd yn gyfystyr â'i statws a'i hachau. Wrth nodi bod dathlu rhywioldeb menyw yn bwysicach na'i statws gellir awgrymu bod Gwerful yn dychanu'r pwyslais dros ben llestri a roddwyd ar y tair agwedd hynny yng nghyfnod ei chanu ar ddiwedd y bymthegfed ganrif, sef llinach, cyfoeth ac ymddangosiad gweddus.¹¹² Ond y brif neges sydd gan Werful yw y byddai gwraig sy'n eiddigeddus o'r sylw rhywiol a roddai ei gŵr i ferched eraill yn fodlon aberthu ei statws a hysbysir trwy ei phenwisg yn hytrach na rhannu ei gŵr â merched eraill:

Gwaisg ei ffull, rhoi gwisg ei phen
A'i bydoedd na rhoi'r biden.¹¹³

Mewn cywydd arall (sy'n fentrus ei gynnwys), sef 'Cywydd y Cedor', y beirdd gwrywaidd a feirnedir ganddi a hynny oherwydd y darlun anghyflawn a gyflwynir o wragedd yn eu moliant gan y beirdd confensiynol. Dywed iddynt ganmol y corff wrth foli'r gwallt, aelïau, bronnau a dwylo'r ferch ond gan adael y canol 'heb foliant'. Tybed ai dychanu confensiwn y beirdd o gyfeirio at y ferch mewn ddefnyddiau drudfawr a wna Gwerful wrth droi'r cedor ei hun yn ddefnyddiau cyfarwydd?

Lleiniau mewn man ymannerch,
Y llwyn sur, llawn yw o serch,
Fforest falch iawn, ddawn ddifreg,
Ffris ffrail, ffwrwr dwygail deg.¹¹⁴

Y mae'n crybwyll *sidan a sêm, llen, ffris a ffwrwr*, a chan ei bod yn cyfeirio at y cedor fel *corff*, mae'r trosiadau o ddefnyddiau yn ein hatgoffa yn fwriadol o'r mawl i'r corff benywaidd delfrydol yn y canu serch. Wedi'r disgrifiadau confensiynol, gofalus ond

---

¹¹¹ GGM, 10.26-30, t.106.

¹¹² Bron ei bod yn mynegi bod statws a balchder yn ogystal ag eiddigedd yn achosi gwarth, trais a drwgewyllys.

¹¹³ GGM, 10.53-4.

¹¹⁴ GGM, 9.41-6

awgrymog y beirdd, y mae Gwerful yn eu beirniadu am wneud organau rhywiol y ferch yn dabŵ llwyr:

Gellir dweud bod Gwerful yn unioni'r cam hwnnw drwy amlygu a disgrifio organau rhywiol y ferch yn fanwl, gan wneud y cedor yn destun dathliad yn hytrach nag yn destun gwaharddedig fel y mae yng nghanu'r dynion.¹¹⁵

Y llais benywaidd cyntaf i oroesi felly, a llais cryf sy'n brwydro yn erbyn y ddelwedd gonfensiynol o fenyw yn yr Oesoedd Canol. Cwyn gyffredin arall a geir gan Werful yw bod ei dillad yn gwlychu mewn tywydd garw:

Fy mhais a wlychais yn wlych - a'm crys
A'm cwrsi sidangrych;
Odid Gŵyl Ddeiniol foelfrych
Na hin Sain Silin sych.¹¹⁶

Mae wedi gwlychu ei gwisg hyd at ei dillad isaf a'i phenwisg a hynny wrth ddychwelyd adref o Wyl Mabsant Sant Silin. Cawn yr un gŵyn am ddillad yn cael eu difa oherwydd y tywydd yn yr englyn 'Yr Eira':

Eira gwyn ar fryn fry - a'm dallodd,
A'm dillad yn gwlychu;¹¹⁷

Tybed a oes adlais yma o dopos y bardd anwydog yn ymbil am glog neu fantell i'w godi rhag elfennau creulon y tywydd? Byddai hynny'n cyd-fynd â beirniadaeth Gwerful ar y beirdd sy'n canu'n gonfensiynol gan nad yw unrhyw ddilledyn mewn gwirionedd yn gallu gwrthsefyll tywydd o'r fath.

I'r gwrthwyneb i'r croen gwyngalchog hardd, darlun gwahanol iawn a gawn gan Dafydd Llwyd mewn marwnad i ferch a fu farw o haint y Chwarren. Nid croen gwyn fel yr alarch oedd ganddi ond 'powdr ermyr' ac 'ysgrifen chwarran a'i chwys / Yn lliwio dan ei llewys'.¹¹⁸ Mae ei breichiau felly wedi eu heffeithio'n ddrwg. Mewn

---

¹¹⁵ GGM, t. 57.

¹¹⁶ GGM, 16.

¹¹⁷ GGM, 22.5-6.

¹¹⁸ GDLI, 56, 25-6.

cywydd arall sy'n farwnad i ferch cawn ddarlun trawiadol iawn wrth i'r bardd
ddelweddu beddrod y ferch a hynny gan ddefnyddio termau o fyd gwisgoedd:

Mur mawr gwyn, marmor yw'r gwaith,
Fal clog Mwrog a Mariaith.
Llun gŵr mewn llan a'i gariad
Lle mae'r pridd gerllaw'r Mab Rhad.
Llen faen a mantell wen fydd
Wedy'r gau yn dragywydd.¹¹⁹

Disgrifiad ydyw o feddrod Elen Gethin o Linwent gan Llawdden. Dengys hyn nad
oedd darluniau ffafriol bob amser i'w cael gan y beirdd; cafwyd hefyd ddarluniau
truenus. Ond mae rôl eu gwisgoedd yn arbennig yng nghanu serch y bedwaredd ganrif
ar ddeg a'r bymthegfed ganrif yn dangos sut y defnyddia'r beirdd y wisg yn
ddelweddol i arwyddo'r ferch ddelfrydol.

4. Yr Unfed Ganrif ar Bymtheg

Mae'n debyg i Werful Mechain ganu hyd at tua 1502, a gellir dweud bod ei
barddoniaeth yn rhoi rhyw ragflas o'r rhyddid a ddeuai i ferched – o ran addysg yn
enwedig – gyda'r Dadeni. Felly hefyd ym marddoniaeth yr unfed ganrif ar bymtheg,
er enghraifft y canu gofyn a diolch pan welwyd mwy o gyfeiriadau at fotiff y wraig yn
eiriol. Gwelwyd y gwagedd eu hunain hefyd yn comisiynu cerddi i erchi am wahanol
wrthrychau – gwrthrychau a oedd yn ymwneud â bywyd y cartref gan mai eu
dyletswydd hwy oedd gofalu am dapestriau, llenni a dillad y plastai. Daeth agwedd
gwraig y bonheddwr cyfoethog yn hynod allweddol yn enwedig mewn cyfnod lle y
gwelwyd y pwyslais eto ar y diwylliant materol wrth i'r cysylltiadau masnachol
gynyddu'n gyflym a'r rhwydweithiau cyfandirol gryfhau:

Ei phrif orchwyl hi yn ei swydd fel boneddiges ar ei haelwyd oedd cynnal a chadw ei
hurddas a'i hanrhydedd ac, yn aml, wedi ei phriodas deuai ag elfennau uchelwrol
gosgeiddig i'w chanlyn i'w chartref newydd.¹²⁰

---

¹¹⁹ GLI, 21.15-20.

Yr oedd dylanwad teulu'r Tuduriaid ar ddatblygiad ffasiwn yn allweddol hefyd gan eu bod yn hybu'r diddordeb newydd a roddwyd ar ymddangosiad trwsiadus wedi cyfnod hir o feirniadu hunanedmygedd. Gellir dweud yn weddol bendant mai uchafbwynt y chwyldro 'ffasiynol' o safbwynt dillad arglwyddesau ac uchelwagedd oedd dyfodiad y frenhines Elisabeth I i'r orsedd. Hi a fu'n gyfrifol am hybu'r delfrydu gweledol o ran ymddangosiad a hefyd am arddangos y prif eitemau hynny o ran gwisg, ategolion, steil y gwallt a thecstiliau a oedd yn arwyddo cyfoeth eithriadol a statws uchelwrol, a dilynwyd ei steil i'r dim gan wragedd y boneddigion. Felly'n ogystal â defnyddiau cain o bob math a oedd ar gael yn hwylus, pwyslais ar ffasiwn ac ymddangosiad, a phwyslais ar gadw urddas ac anrhydedd fel gwraig i uchelwr, nid yw'n syndod i'r unfed ganrif ar bymtheg fod yn gyfnod cyffrous a hyderus o safbwynt gwisgoedd uchelwagedd Cymru.

Mae'r cyfnod hwn yn bwysig o ran datblygiad gwisgoedd benywaidd gan fod y *bais*, sef ffrog ddilewys a wisgid o dan yr ŵn, yn cael ei thorri'n ddwy eitem wahanol. Fodd bynnag, mae amwysedd ystyron y termau'n ei gwneud hi'n anodd dirnad yn union wneuthuriad yr eitem a grybwyllir yn y llenyddiaeth. Mae'n debyg mai dilledyn llac o liain oedd y *camse* o hyd a rhaid bod yn ofalus wrth geisio gwahaniaethu rhwng ystyr *camse* a *phais* gan fod *pais* yn cael ei gwisgo ar uchaf y crys neu'r *camse*. Y gair Saesneg Canol am y *bais* oedd 'kirtle' a aeth yn 'skirt' yn ddiweddarach. Ar ddechrau'r ganrif, byddai'r 'kirtle', y *petticoat* neu'r *bais* yn ffrog ddilewys ysgafn, ond wedi 1545 daeth 'pais' i olygu sgert ar ran isaf y corff yn unig. Yn y cyfnod cyffrous hwn hefyd y daeth y 'staes' yn eitem allanol a'i gau â charrai neu lasyn, gan

---

¹²⁰ J. Gwynfor Jones, *Beirdd yr Uchelwyr a'r Gymdeithas yng Nghymru c. 1536-1640* (Dinbych, 1997), 14.

gael ei atgyfnerthu ag esgyrn a deunyddiau caled eraill i sicrhau siâp tyn i'r corff.¹²¹

Ond gwelwyd ymddangosiad y *staes* neu'r *corsed* fel rhan o wisg merch a gwisg ddynol ers canrif a mwy. Gwelwyd eisoes y term *corsed* neu *gorsied* ym marddoniaeth yr uchelwyr o ddechrau'r bedwaredd ganrif ar ddeg, ond cyfeirio at wisgoedd gwrywaidd a wna'r beirdd, ac yn ôl GPC, ystyr gyntaf *corsed* yn y Gymraeg oedd 'gwisg yn ffitio'n dynn am y corff yn enw. math o arfwisg neu lurig gynt'. Mae Lewys Glyn Cothi er enghraifft yn cyfeirio at 'corsied o waith ceiros dur',¹²² a Tudur Aled at '...gŵr, a'i gorsed, / A'i arfau gloywon, oed fy glywed'.¹²³

Ond nid 'corset' mo'r term Saesneg Canol ychwaith, ond yr ymadrodd 'a payre of bodis', a hynny oherwydd bod yr eitem yn cael ei gwneud o ddau ddernyn o ddeunydd a'i gau ynghyd yn y blaen neu'r cefn.¹²⁴ Yn Llansteffan 189, dynodir y gair *gwast* dan yr ymadrodd 'a pair of bodice'; term cynnar posibl yn y Gymraeg am yr eitem fenywaidd hon fel dilledyn a oedd yn gwasgu'r wast yn dynn ac yn gwthio'r bronnau i fyny. A geir cyfeiriad felly at *gwast* yn llenyddiaeth y cyfnod? Gwyddys eisoes fod Tudur Aled yn ymddiddori yn ffasiynau eithafol yr oes ac iddo gyfeirio at steil yr esgidiau pigfain a oedd yn bodoli yn niwedd y bymthegfed ganrif fel 'ffellych carn geimion'.¹²⁵ Mewn cywydd ganddo sy'n cyd-fynd yn union â'r oes faterol mae'r bardd yn disgrifio plas newydd o'r enw Owredd: cartref newydd yr Hanmeriaid yn ôl yr achau. Fel yn nhopos y math yma o gywyddau mawl, cyfeirir at wraig y plas, Marged, ac yn benodol at ei gwisg:

Marged, enw 'mrig daioni,
Mae gair hon im, a'i gŵr hi;
Gwraig a wisg aur, gwregys gwast,

¹²¹ Kay Staniland, 'The Medieval 'Corset'', *Costume: The Journal of the Costume Society*, 3 (1969), 10-15.

¹²² GLGC, 371.

¹²³ GTA I, t. 57.

¹²⁴ Ceir y cyfeiriad cyntaf yn Saesneg at y wisg fel eitem unigol am ran uchaf y corff yng nghofnodion wisgoedd Mari Tudur, 'Item for making one peire of bodies of crymsen satin', Staniland, 'The Medieval 'Corset'', 12.

¹²⁵ GTA II, CXLI.57.

Byddai'r sangiad *gwregys gwast* yn dderbyniol fel cyfeiriad at ffurf gynnar ar y 'corset'. Deunydd y 'corset' i ddechrau oedd *bwcram*, a hynny oherwydd ei fod yn gyfuniad o gotwm a lliain ac felly'n eithaf caled a stiff. Rhestrir 'buckram' ymysg tecstilau gwerthwr o Frycheiniog a oedd yn mewnfario deunyddiau o'r Cyfandir ar ddechrau'r ail ganrif ar bymtheg a digon tebyg mai at bwrpas gwneud 'a pair of bodice' oedd y 'buckram' yn cael ei werthu.¹²⁷

Mae'r cyfeiriad uchod at Marged yn ei gwisg o aur, a hynny mewn cywydd a oedd ym moli ei gŵr yn enghraifft berffaith o foli statws y gŵr yn anuniongyrchol. Gwelwyd hyn eisoes yn y canrifoedd blaenorol, ond yr oedd arwyddocâd cyfreithiol i'r ansoddair *aur* bellach. Yn y cyfnod 1483-1553 pasiwyd chwe deddf ynglŷn â gwisgo defnyddiau a lliwiau, a dim ond haen uchaf y gymdeithas – y marchogion a'r uchelwyr oedd â'r hawl i wisgo aur. Yn y bennod ar wisgoedd yr uchelwyr, gwyddys bod coleri euraid ac ati'n arwyddo statws, ond oherwydd amwysedd yr ansoddair 'aur' wrth ganmol menywod a gwragedd, y mae hi'n anodd gwybod yn union at beth mae'r bardd yn cyfeirio. Gwyddys bod y trosiad 'aur' eisoes yn cael ei ddefnyddio am ferch ddelfrydol neu am wallt yn y canu serch, ond pan fo'r gair ochr yn ochr â'r gair 'gwisg' gallwn gymryd y cyfeiriad fel cyfeiriad at frodwaith, ymylwe neu ddefnydd euraid ar wisg. Ym moliant Gruffudd Dwinn er enghraifft dywed Lewys Morgannwg am Gwenllïan, ei ail wraig:

Gwinwydden, gwe newyddaur,
Gwenllïan, wisg yn llawn aur,¹²⁸

Ac ym moliant Robert Salbri meddai,

---

¹²⁶ GTA I, XLIV.19-22.

¹²⁷ Pamela Redwood, 'Early Seventeenth Century Mercers in Brecon', *Brycheiniog*, 32 (2002), 72-84.

¹²⁸ GLM II, 57.19-20.

Merch Siôn, eurferch synhwyrfawr,
Wisg aur, merch ysgwier mawr;¹²⁹

A chan yr un bardd mewn cywydd i foli Wiliam ap Wiliam o Gwchwillan, cyfeirir at
Lowri,

Gwraig Edyrn, gŵr gwiw ydoedd,
Gwawl aur wisg i Lowri oedd.¹³⁰

Meddai Siôn Tudur hefyd wrth gyfeirio at ferch anhysbys:

Fy newisol fynwesaur
Fun â'i gwisg o fain ac aur,¹³¹

Ceir un cywydd nodedig sy'n disgrifio gwisg fenywaidd ar ddechrau'r unfed ganrif ar
bymtheg, a chyfeiriadau lu at frodwaith euraidd, sef cywydd i ofyn paderau gan
Marged ferch Wiliam o'r Penrhyn. Dywed y bardd fod ei gwisg ag ymylwe aur o
farchnad yn Llundain:

Ffrins aur o'r ffair yn y Sieb,¹³²

Pwysleisir hefyd na wisgai Marged ŵn â phlygiadau, a hynny gan ei bod yn gweddïo,
sy'n brawf mai dyna'r math o ynau a oedd yn boblogaidd yn y cyfnod hwn yng
Nghymru. Wrth gwrs, byddai gŵn diaddurn yn arwydd o'i duwioldeb a'i gwyleidd-
dra yn hytrach na ffrog ac iddi blygiadau ac addurniadau a allai arwyddo balchder.
Gyda'r cyfeiriad at yr ymylwe aur uchod, aiff y bardd gam ymhellach gan ganmol
Marged fel gwniadwraig a oedd yn llunio brodweithiau a sampleri:

Aur winiadau â'r nodwydd,
Arfer o'r sampler yw'r swydd.¹³³

Awgrym llaw na gwrym lliain,
Nas gŵyr merch ysgwier main?¹³⁴

---

¹²⁹ GLM II, 83.43-4.

¹³⁰ GLM II, 86.25-6.

¹³¹ GST, 176.1-2

¹³² GSDD, 11.21

¹³³ GSTD, 11.27-8

¹³⁴ GSTD, 11.35-6.

Mae brodwaith aur yn tanlinellu uchelwriaeth, ond y mae ei chanmol fel hyn yn awgrymu dawn eithriadol, ac o bosibl, fel y noda Rhiannon Ifans, yn awgrym mai testun eglwysig oedd testun ei gwniadau gan ei fod yn cael ei nodi yng nghyd-destun gofyn paderau.¹³⁵

Un ffynhonnell arall sy'n deillio o'r cyfnod hwn ac sy'n adwaith mae'n debyg i'r dadeni Eidalaidd yw'r portreadau gan arlunwyr. Er bod portreadau o Gymru yn brin, mae un portread o uchelwraig sy'n hynod nodedig, sef y portread o Catrin o Ferain a luniwyd tua 1568 gan arlunydd o'r Iseldiroedd, Lucas de Heere (gw. delwedd 26). Credir mai 34 yw oedran Catrin yn y portread ohoni a gafodd ei lunio tra oedd yn byw yn Antwerp, yr Iseldiroedd, gyda'i hail ŵr, Syr Richard Clough. Mae ei gwisg yn arddangos ei statws i'r dim, mewn du sy'n dynodi ei bod eisoes yn weddw, a'r llewys 'ruffle' am ei dwylo a'r goler o'r un ffurf am ei gwddf. Gwisgai gadwyn hir a oedd yn ôl y sôn yn cynnwys gwallt ei gŵr. Fel datblygiad o hanes portreadu fel celfyddyd, mae'r dwylo'n hynod o bwysig, gydag un llaw yn gafael mewn llyfr bychan, a'r llaw arall yn gorffwys ar benglog.

Mae diffyg darluniau o Gymru yn ei gwneud hi'n anodd profi bod menywod o radd yn dilyn yr un ffasiynau â menywod Lloegr, ond wrth i'r ddwy wlad glosio'n wleidyddol ac uno'n gyfreithiol, y tebyg yw bod y Cymry yn oes Elisabeth yn gwyro fwyfwy at ffordd y Saeson o fyw.

---

¹³⁵ GSTD, t. 166.

PENNOD V

GWISGOEDD ERAILL YN Y GYMDEITHAS

1. Dillad y Werin

Fel prif ffynhonnell i ganfod hanes bywyd y Cymry yn yr Oesoedd Canol, mae gennym drawstoriad eang o ddisgrifiadau llenyddol o bob dosbarth cymdeithasol. Fodd bynnag, nid oes dwywaith nad prin iawn yw disgrifiadau'r beirdd, cyfarwyddiaid a chofnodwyr y chwedlau o ddosbarth isaf y gymdeithas:

The corpus of poetry, notably, though full of references to the generous, has little to say of the desperate; those who received the goods were already reasonably well-endowed.¹

Mae tlodi yn ffactor anochel ym mhob cyfnod a chan fod gwisgoeddd â'r gallu i ddynodi cyfoeth, y mae dillad a defnyddiau fel ei gilydd hefyd yn gallu arwyddo tlodi eithafol. Gellir edrych ar ddisgrifiadau cynnar y Gogynfeirdd o wisgoeddd hardd eu noddwyr, lle y rhoddir pwyslais ar liwiau llachar y mentyll. Dichon felly mai gwisgoeddd llwm, diaddurn a moel oedd dillad y werin, a hynny oherwydd eu hanallu ariannol i brynu nwyddau estron neu i dderbyn defnyddiau drudfawr, i addurno'r dillad â pherlau a gemau ac ati. Gwisgoeddd wedi eu gwneud gartref ar eu haelwyddydd tlawd oedd eu gwisgoeddd hwy, a'r unig ffynhonnell i lunio dillad hefyd yn tarddu o'r un man. Annhebygol iawn y byddai'r werin felly â'r gallu i lifo'r gwisgoeddd hynny. Wedi cwbl, addurn moeth a phrin oedd deunyddiau amryliw, a rhaid oedd bodloni ar liwiau cyffredin fel brown, llwyd a hufen.

Beth oedd y sefyllfa felly yng Nghymru? Mae digonedd o dystiolaeth i brofi cyfoeth y tywysogion, ond yr oedd tlodi yn ffactor enfawr yng Nghymru yn eu cyfnod hefyd. Yr hyn sy'n ddiddorol yw bod y cyfeiriad cyntaf at dlodi yn cael ei bwysleisio trwy

---

¹ Wendy Davies, *Wales in the Early Middle Ages* (Leicester, 1989), t. 59.

ddisgrifio dillad yr unigolyn, sy'n profi i'r dim mor bwysig oedd y wisg i arddangos i ba ddosbarth cymdeithasol yr oedd unigolyn yn perthyn. Mae'r cyfeiriad yn rhan o'r gyfres o englynion am Heledd a'i theulu ym Mhowys, lle y disgrifir y dywysoges mewn clogyn tenau a chroen gafr: dillad nad oeddent yn meddu ar ddim o'r un pŵer cymdeithasol â'r gwisgoedd ysblennydd a fu amdani gynt. Yn wir, defnyddir gwisgoedd yn y gerdd i bwysleisio'r 'newid byd' ac mor sydyn y bu i Heledd ddisgyn o statws arglwyddes i statws bugeiles. Cadarnha hyn sut y defnyddir dillad gan yr awduron i gyfleu nid yn unig statws cymdeithasol yr unigolyn, ond i ennyn cydymdeimlad y gynulleidfa – rhywbeth a welwyd yn gyson gan y Cywyddwyr wrth erchi eitemau o ddillad. Yn ôl Wendy Davies rhaid aros hyd at ddiwedd yr unfed ganrif ar ddeg i weld tlodi ar ei waethaf.² Ond yn ôl David Hinton, yn Lloegr, y bobl dlawd oedd y mwyafrif.³ Nodyn clir o hynny yw'r drydedd elfen yn hunllef enwog Harri'r I. Mewn llawysgrif c. 1130-40 sy'n arddangos golygfeydd o'r hunllef honno gwelir un o'r werin bobl yn gwisgo mantell sy'n cynnwys broets crwn - fel y brenin!

Mae ceisio ennyn cydymdeimlad cymeriad arall oddi mewn i stori hefyd yn digwydd trwy weld dillad tlodaidd am gymeriad. Yn y Gainc Gyntaf yn y Mabinogi mae cael Gwawl i gydymdeimlo â'r tlotyn sy'n ymweld â'r wledd yn hollbwysig i ddatblygiad y Gainc, ac felly y mae'n gwisgo 'bratteu trwm ymdan[a]w...a chymryt lloppaneu mawr am y draet',⁴ disgrifiad manwl iawn o wisgoedd y cardotyn wrth gymharu'r hynny â disgrifiadau cryno dillad y bonedd. Ymgais i dwyllo Gwawl yw hyn wrth gwrs, a rhaid i Bwyll gyfleu'r argraff ei fod yn dlawd er mwyn i'r cynllun weithio. Fel uchelwr cyfoethog yr oedd disgwyl i Gwawl gynnig llenwi sach y tlotyn â bwyd, ond gwelir nad yw'r sach yn llenwi. Yn grefftus mae Pwyll yn dweud na wnaiff y sach

---

² Davies, *Wales in the Early Middle Ages*, t. 59.

³ Hinton, *Gold and Gilt*, t. 178.

⁴ PKM, t. 16.

lenwi nes bod uchelwr sy'n berchen ar dir a chyfoeth yn sefyll ar y bwyd yn y sach. Mae Gwawl yn cyfodi'n llawen ac wedi iddo gamu i mewn i'r sach, daw'r sylweddoliad mai cynllwyn yw'r cwbl. Mae'r darn hwn yn y chwedl yn profi bod modd hyrwyddo'r argraff anghywir, yn fwriadol fel yn y chwedl hon, yn ôl y gwisgoedd sydd am rywun, a hynny'n eu cysylltu â'r dosbarth cymdeithasol anghywir. Digon cyffredin yw hyn yn y *Pedair Cainc* wrth i gymeriadau eraill ymddangos yn rhith beirdd er enghraifft. Cawn wedd arall ar *disguise* yn y rhamantau, yn arbennig yng ngwisgoedd y menywod. Er enghraifft, mae ystâd druenus teyrnas Enid yn *Geraint* yn cael ei nodi drwy ddillad carpiog a dillad isaf Enid, a phan ddyrchefir Enid yn Arglwyddes, newidir ei dillad am rai cyfoethog ac ysblennydd gan Gwenhwyfar. Yr enghraifft fwyaf unigryw yn y farddoniaeth yw'r cywydd 'Mab wedi Ymwisgo mewn Dillad Merch' gan Huw Arwystli.⁵ Y tro hwn, defyddir dillad i guddio'r toriad rhwng y ddau ryw, a chyfeiriai'r bardd yn gellweirus at yr organau gwrywaidd sy'n guddiedig dan y dillad merchetaidd. Meddai am y dillad:

Gwisgodd wawr, gosgedd araul,
wisgiad hws yng ngwasgod haul.⁶

Gall *hws* fod yn gyfeiriad at frethyn neu ddilledyn a gysylltir â gwisg merch yng nghanol yr unfed ganrif ar bymtheg, ond tybed a oes awgrym yma fod gan y gŵr hwn ryw fath o fasg ynghlwm wrth ei wisg? Awgryma Dafydd Johnston mai actor mewn drama neu basiant yw'r gŵr. Digon posibl hefyd iddo fod yn rhan o garnifal neu gyfres o ddramâu, digwyddiadau a oedd yn gyffredin iawn yn Ffrainc ac a elwir yn *charivari*. Ers dechrau'r bedwaredd ganrif ar ddeg darluniwyd ffigurau mewn llawysgrifau yn arddangos gwŷr yn gwisgo dillad menyw yn y dathliadau hyn, i amlygu thema 'wyneb i waered':

---

⁵ Dafydd Johnston, *Canu Maswedd yr Oesoedd Canol* (Pen-y-bont ar Ogwr, 1998), tt. 120-122.

⁶ Johnston, *Canu Maswedd*, t. 120.

The margins of vulgate texts...depict small masked figures, dressed up for charivari and drawn from life. There are two themes. The 'upside down' theme is sometimes expressed as cross-dressing, men dressed as women...The disguise sometimes consisted only of a mask covering the face, or a whole head, with ears and, at a later date, characteristic horns; it could be worn balanced on the shoulders or attached to a full-length *housse*.⁷

Ond ni cheir prawf i unrhyw ddathliadau felly fodoli yng Nghymru, er bod llawer iawn o wyliau seintiau yn cael eu dathlu. Gwyddys hefyd fod dynion yn chwarae rhan merched mewn dramâu, er enghraifft dramâu Shakespeare sy'n dangos nad ar achlysur carnifal yn unig yr oedd hynny'n digwydd. Beth bynnag, erys y gerdd yn ddarn gwerthfawr o lenyddiaeth oherwydd cellwair crefftus a maswedddus y bardd i wneud hwyl am ben yr actor hwn yn ei rôl fel menyw. Yn perthyn yn agos iawn i wisgoedd actorion o'r fath y mae gwisg y ffwl. Prin iawn yw'r dystiolaeth yn gyffredinol am safle'r ffwl yn y gymdeithas ganoloesol Gymreig a'i rôl yn llys y brenin ar ddiwrnod carnifal, gwyliau, neu achlysuron arbennig eraill. Ond mae'n amlwg fod gwisg ddeuliw, fel a geir ar wisg y ffwl mewn darluniau mewn llawysgrifau canoloesol, yn cael ei gydnabod fel gwisg a gysylltir â'r ffwl.

Sylwer felly nad rhywbeth sy'n unigryw i Gymry yw'r trawsnewid cymdeithasol hwn trwy ddillad. Gall yr hyn sydd am unigolyn, boed yn uchelwr neu'n werinwr greu'r argraff anghywir. Enghraifft enwog yw'r chwedl am Cinderella sy'n cael ei thrawsnewid trwy roi gwisgoedd gwyach amdani, ac o'r herwydd mae'n gwbl ddieithr i'w theulu. Ond, er gwaethaf apêl y ffantasiau hyn, ychydig o drawsnewid cymdeithasol a fyddai'n digwydd mewn gwirionedd yng Nghymru'r Oesoedd Canol. Priodi teuluoedd o uchelwyr oedd ffawd uchelwragredd, ac anaml iawn y byddai'r ffin rhwng y ddau ddosbarth yn gorgyffwrdd. A thra bo'r teuluoedd cyfoethog hynny

---

⁷ DMA, t. 143.

â'r arian i fod yn 'ffasiynol', nid oedd modd i'r werin eu twyllo wrth geisio gwisgo'n grand.

Mae llenyddiaeth y ddeuddegfed ganrif a'r drydedd ganrif ar ddeg, heb os, yn canolbwyntio ar wisgoedd gwyh a hynny, er mwyn moli'r noddwr. Fel y dengys y stori am Bwyll a Gwawl a gafodd ei chyfansoddi efallai yn ystod yr unfed ganrif ar ddeg neu'r ddeuddegfed ganrif, dillad carpiog a wisgai cardotyn a 'llopanau mawr' am ei draed. Rhaid aros tan y bedwaredd ganrif ar ddeg i gael darlun mwy cyflawn o'r hyn a wisgai'r werin. Ond cyfnod anodd iawn ydoedd iddynt, yn enwedig wedi marwolaeth Llywelyn ein Llyw Olaf, gyda phrisiau'r farchnad yn uchel:

The peasantry in 1300 were living in a world where land was scarce and opportunities for economic advancement were limited by the tight controls of the landowners. Prices were high - the price of wheat after 1270 was consistently higher than it had been earlier in the century - and there was little cash to spare after food, clothing, and equipment had been bought.⁸

Daeth y Pla hefyd yn ffactor a wnaeth effeithio ar yr uchelwyr ynghyd â'r werin bobl, gydag effaith ar strwythur y gymdeithas gan fod canran uchel o farwolaethau ac felly prinder gweithwyr i weithio ar y tir. Hynny a arweiniodd yn y pen draw at wrthryfel y werin yn 1381. Yn yr un cyfnod yr oedd Iolo Goch yn canu mawl i uchelwyr, ond mae ganddo un cywydd nodedig sy'n fawl i lafurwr ac yn ddrych i feddylfryd y llafurwr yng nghanol ei wae. Canmolir rhinweddau'r llafurwr i'r gwrthwyneb i rinweddau confensiynol mawl i uchelwyr gan fynegi mor wych yw ei fod yn derbyn ei statws gan aros am ei wobwr yn y nefoedd. Yn grefftus, defnyddia Iolo air sy'n atgoffa'r darllenydd o wisgoedd esgob a thrwy hynny, uniaethu'r llafurwr â safle'r esgob:

Gwas pwrffil aneiddil nen,
Gwasgarbridd gwiw esgeirbren.⁹

---

⁸ Davies, *Wales in the Early Middle Ages*, t. 59

⁹ GIG, 28.61-2.

Wedi ei ganmol fel un sy'n llawn haeddu ei wobwr yn y nefoedd, tybed a oes yma dinc o baradocs yng ngoleuni'r holl gerddi sy'n dychanu esgobion a chlerigwyr, a bod y llafurwr hwn yn fwy haeddiannol ei le yn y nefoedd? Mae gan Iolo Goch ei hun sawl cerdd i esgobion, ac mae'r gair *pwrffil* yn air digon cyffredin i ddisgrifio eu dillad.¹⁰ Gall y cyfeiriad at 'was pwrffil' fod yn drosiad hefyd o'r aradr a ddefnyddia'r llafurwr gan fod cyfres o drosiadau sy'n dyfalu'r aradr yn y llinellau blaenorol. Am y ddelwedd hon o'r aradr fel 'gwas pwrffil' meddai F. G. Payne:

Yn gyntaf, ysgwier cadarn mewn mantell Bwrffil (o'r Ffrangeg porfelir, i weithio'r ymyl) yw'r aradr. Hynny yw, y mae'r aradr hir wrth llithro drwy'r tir â'r gŵys yn ymdonni o'i sawdl yn symud fel uchelwr balch ym mantell hirllaes ffasiynol y cyfnod a godreion pwrffil y fantell yn ymddangos o'i ôl. Yn ail, yn brodio'r math o frodwaith a elwir yn bwrffil yw'r aradr. Gwas eithriadol o gryf ydyw gan ei fod yn pwrffilio godre'r tir, yn ei ymylu'n addurnol wrth droi'r gŵys.¹¹

Yn yr un ganrif, mae gennym ddarlun trawiadol o gywir o fywyd y werin yn niwedd y bedwaredd ganrif ar ddeg gan y bardd Saesneg, William Langland. Yn y gerdd *Piers Plowman* mae'r holl agweddau a gysylltir â bywyd uchelwrol megis balchder ac eiddigedd yn cael eu herio, a bywyd y werin yn rhagori fel bywyd gwaraid a moesol:

Piers Plowman, therefore, comes down firmly on the side of literal poverty and simplicity of life as the antidotes to envy, greed, and pride. It is among the patient poor that humility appears, and this is the soil where charity has the best chance of growing.¹²

Fel yng ngherdd Iolo Goch, mae gwisgoedd yn cael eu defnyddio i arddangos y trawstoriad ffug rhwng y gwahanol ddosbarthiadau cymdeithasol.

Mae'r dosbarth gweithiol yn cael ychydig o sylw gan y Cywyddwyr. Cyfeiria Lewys Glyn Cothi at y gweithwyr gwair yn gwisgo rhyw fath o wisg:

Dur a wisg dy wŷr fal gweithwyr gwair,
dur a wisg dy feirch, a'ch peirch a'i pair,

¹⁰ E. e. yn ei gywydd i Lys Ieuan, Esgob Llanelwy: 'A'r porffor drud o'r *pwrffil* / A'r gra ar gymar a'r gob, / A'i wisgoedd – wi o'r esgob!', GIG, 16.82-4.

¹¹ F. G. Payne, *Yr Aradr Gymreig* (Caerdydd, 1975), t. 74-5.

¹² Elizabeth Salter, *Piers Plowman: an introduction* (Oxford, 1962), t. xxv.

a dur a wisgaist am d'air - yng Nghymru,
a dur a wisgy hyd yr esgair.¹³

Ond fel y noda Mair Jones, y mae'n annhebygol iawn fod 'gweithwyr gwair' yn
gwisgo unrhyw fath o ddur ar eu gwisg gan mai pais lac a wisgent fel arfer, meddai:

Clymai medelwyr ddarn o ledr ar eu pen-glin i'w harbed eu hunain pan fyddant yn
penlinio i drin cryman medi neu sircl, ond lledr fyddai hwnnw bob amser, nid dur. Yr
hyn sy'n debygol yw mai'r hyn a olygir yma yw bod y 'gweithwyr gwair' yn
'gwisgo' dur, sef cryman neu bladur, yn yr un ystyr ag y mae milwyr yn 'gwisgo'
arfogaeth megis cleddyf.¹⁴

Gwyddys fod rhaid i nifer o weithwyr hefyd wisgo menig am eu dwylo, a'r menig
mwyaf cyffredin oedd rhai ag un lle i'r pedwar bys ac un lle i'r bawd wedi eu gwneud
o ddefnydd caled a bras (gw. delwedd 27). Y term a ddefnyddia'r beirdd am fenig
gwaith neu fenig lledr yw 'menig cau'. Dywed Tudur Penllyn fod 'menig cau ym môn
ei gyrn' ar y Sulgwyn wrth gyfeirio at darw; menig a ddefnyddiwyd i blygu gwrych
mae'n debyg. Mewn rhestr o offer amaethu a thrin anifeiliaid, cyfeiria at 'dreinfforch
a'i maneg' sydd eto'n awgrymu rhywbeth tebyg i'r menig cau i amddiffyn y dwylo
rhag y drain.¹⁵ Gan Dafydd ab Edmwnd cawn ddisgrifiad o bysgotwr yn gwisgo 'pais
gwa rudd':

Pysgodwr wy mewn pais gwa
rudd ar oddeg pwl gwepa¹⁶

Gwisgoedd cwta oedd yn gyffredin i weithwyr y cyfnod. Yn yr unfed ganrif ar
bymtheg cawn gywydd gan Huw Ceiriog sy'n gofyn corn a phiner dros Robert Prys o
Eglwyseg. Rhyw fath o ffedog oedd piner, neu wisg a oedd yn cael ei gwisgo i wneud
gwaith budr. Yn y cywydd cawn gipolwg ar ddillad a wisgid gan weithwyr y cyfnod:

Da biner wedi'i bannu,
Darn o hen fwtiasen fu.¹⁷

---

¹³ GLGC, 180.37-40.

¹⁴ Mair Jones, 'Byd y Beirdd', 354.

¹⁵ Mair Jones, 'Byd y beirdd', 445.

¹⁶ GDEd, 23.

¹⁷ GHCE, 10.59-60.

Cyfeiriad at esgid uchel yw'r 'hen fwrtiasen', esgidiau mawr a ddaeth yn boblogaidd wedi i Harri'r VII ddefnyddio botasau enfawr yn rhan o'i wisg hela. Aiff ymlaen i ddisgrifio'r ffedog:

Honcian, gŵr tinwan tynwasg,
Ac ynghrog yng ngharrai'i wasg.¹⁸

Darlun dychanol a geir o'r gŵr hwn mewn ffedog waith.

Ond tra bod Iolo Goch yn cyfeirio'n fwriadol at wisgoedd esgob mewn cywydd i rywun llawer llai ei statws cymdeithasol, cafwyd hefyd gywyddau yn y bedwaredd ganrif ar ddeg a oedd yn delweddu unigolion a oedd yn llawn haeddu dychan a choegni a berthynai i statws is mewn cymdeithas. Yr hyn sy'n taro rhywun gyntaf yw fod gennym yma eirfa newydd yn llawn enwau dilornus am eitemau o wisgoedd sydd, mae'n amlwg, yn gwrthwynebu'n eithafol â'r enwau a geir am wisgoedd yr uchelwyr, boed yn ddwbledau, yn sircynau, neu'n ffalingod. Nid ffwr na gra sy'n addurno'r gwisgoedd. Nid sidan yw'r defnyddiau, ond lledr a brethyn carpiog. Y pwysicaf o'r beirdd dychan yw Trahaearn Brydydd Mawr, Prydydd Breuan, yr Ustus Llwyd, Madog Dwygraig, Hywel Ystorm, Llywelyn Ddu ab y Pastard a Dafydd y Coed. Mae'r ffaith bod eu canu dychan mewn barddoniaeth o safon yn awgrymu nad beirdd di-nod yw'r rhain na gweddill y beirdd y priodolir cerddi dychan iddynt, ac mae ansawdd y farddoniaeth yn brawf sicr nad cerddi israddol mohonynt.

Gan fod rhai o'r cerddi yn barodi ar wahanol *genres*, fel y gwelwyd eisoes yn y gerdd ofyn am swrcod, mae hi'n anodd cymryd y cyfeiriadau o ddifrif. Wedi dweud hynny, mae'r eirfa a ddefnyddid yn hynod ddiddorol, yn cynnwys enwau newydd a ffres am

---

¹⁸ GHCE, 10.73-4.

eitemau o ddillad; eitemau a gysylltwyd mae'n debyg â'r dosbarth israddol.¹⁹ Mae'r dosbarth o gerddi sy'n dychanu lladron yn mynnu eu diffrïo o hyd wrth gyfeirio at eu dillad. Pwrpas y dychan mewn gwirionedd yw ceisio dial ar y lladron, a mynegi'r ffawd y maent yn eu haeddu, sef eu crogi. Y mae Mab y Cryg yn dychanu lleidr a geisiodd ddwyn ei ieir, gan ei ddisgrifio mewn 'llawdr byg bagan', a'r gwas a wnaeth ei helpu mewn 'llawdrwael'.²⁰ Yn y dychan enwog i Rys Meigen, y mae Dafydd ap Gwilym hefyd yn disgrifio'r gŵr hwnnw mewn *llawdr*:

Carp trwsgl, cen cwrwgl can carrai, – o'i lawdr,
Hen ledryn gofawai...²¹

Pam defnyddio'r term *llawdr* am drowsus mewn cerdd ddychan felly? Efallai mai yn wrthbwynt i'r hosanau lliwgar a oedd yn cael eu gwisgo yn ail hanner y bedwaredd ganrif ar ddeg oedd y llawdr - h.y. fe wisgid y *llawdr* gan y rhai nad oeddent â'r arian i brynu'r hosanau newydd. Cymharer yr enw â'r gair *lodr* mewn Cernyweg Diweddar, sef 'hosan'. Yn ddiweddarach cafwyd yr enw *hosanlawdr* sef enw Cymraeg mae'n debyg am 'pantaloon'. Byddai'r *llawdr* felly'n eitem hen ffasiwn, ac yn eitem a gysylltwyd â haenau isaf y gymdeithas.

Hynod ddiddorol hefyd yw dychan y beirdd i'w gilydd sy'n aml ar ffurf ymrysonau â'i gilydd. Mewn cerdd ddychan i'r Prol, hen ledr budr a wisgai: 'Lledr crinraen pwdr, lleidr croenrisgl',²² gwisg aflêr a charpiog y gŵr, sy'n ganolbwynt i'r gerdd. Ef yw'r brif wlanen o ddyn, gyda charpiau niferus amdano:

Pen gadechyn, pwn gadachau,
Pen garan grwgach, poengyrn grugan
(Piner, esgynner asgennau!),²³

---

¹⁹ Gellir dosbarthu'r gwrpiau a ddychenir gan y beirdd fel a ganlyn: menywod, lladron gwŷr eglwysig, crefftwyr a masnachwyr.

²⁰ GDC, 15.17 a 26.

²¹ GDG³, 21.29-30.

²² GIRh, 10.6.

²³ GIRh, 10.40-2.

Cyfeirir eto at y ffedog waith, *piner*, a phwysleisir ei fod yn gwisgo trowsus carpiog tros gôt ddrud, deuoliaeth i awgrymu iddo ddwyn y gôt o bosibl:

Pritbais ben rhwnclais, rhanciau - i'th garplawdr,
Bryfawdr budr gallawdr, bwdr ei geilliau.²⁴

Ailadroddir eto fod côt wych amdano, ond bod y dillad o dan y gôt honno'n fudr a charpiog. Aiff ymlaen i ddisgrifio ei wisg garpiog eto wrth ddiweddu'r gerdd:

Lledoer dwyllwr, llawdr dyllau,
Lledr dugrin, lleidr y dagrau,²⁵

Dengys hyn sut y daeth gwisgoedd yn ganolbwynt i ddiffrïo unigolyn yn y canu dychan gan roi cipolwg i ni beth yn union a fyddai cardotyn yn ei wisgo. Pwy yn union oedd y Prol hwn felly o ran ei statws cymdeithasol? Mae'n debyg bod Ieuan ap Rhydderch yn ceisio amddiffyn cyfaill iddo a oedd wedi bod mewn ymryson â'r Prol, sef Ieuan Gethin ab Ieuan ap Lleision, bardd ac uchelwr o Faglan, sir Forgannwg. Er mai ystrydebol a chyffredinol yw llawer o gynnwys y canu dychan, eto gellir canfod weithiau gyfeiriadau sy'n ymwneud â pherson a chymeriad y gwrthrych yn benodol. Felly yn y gerdd hon dysgwn fod y Prol yn farus, yn hir a cham ei goesau, yn gramennog a chornwydog, â bawd wedi gwywo, yn wael ei wisg ac yn garpiog, yn lleidr, yn ymffrostgar, yn wrywgydiwr, ac â thrwyn mawr ac afluniaidd. Hoffai'r beirdd ddefnyddio'r gair *cap* hefyd sy'n disgrifio unrhyw benwisg neu orchudd am y pen a oedd yn llai gwerthfawr ac wedi ei wneud o frethyn.

Yn y canu dychan i ferched, mae'r wisg yn cael yr un math o sylw â gwisgoedd y cywyddau serch wrth foli'r merched a'u gwisgoedd ysblennydd. Fel bardd a oedd yn allweddol o safbwynt datblygu'r *genre*, mae gan Iolo Goch ddau gywydd i hen wraig

---

²⁴ GIRh, 29-30.

²⁵ GIRh, 10. 83-4.

ddychmygol o'r enw Herstin Hegl. Fe'i disgrifir fel gwraig dlodaidd yn erchi bwyd
mewn gwisg ffedog flêr:

Yn ei brat, henwrach gateirch,

Mae defnydd y bardd o'r gair *brat* yn ein hatgoffa o ddychan Dafydd ap Gwilym o'r
brawd du 'mewn brat hen'.²⁶

Dychmygol hefyd yw'r wraig a gaiff sylw gan Ieuan Brydydd Hir yn y cywydd i'r
'cyfreithiwr' Elis Wetnal o'r Hob yn sir y Fflint. Gall y cywydd fod yn rhan o
ymryson rhwng y bardd a Tudur Penllyn, ac yn ateb i'r gerdd 'Elis, un a ddewisir' o
waith Tudur Penllyn. Cawn gefndir y gerdd gan Paul Bryant-Quinn:

Honnir gan Ieuan i Dudur 'roi ei gred', sef addo priodi, hen wraig hyll o Gwergwrle
pan oedd ef ac Ieuan yn yda - hel neu gardota yd - gyda'i gilydd ym mro'r Hob.²⁷

Cawn ddisgrifiad manwl o'r wisg gan y bardd wrth iddo restru eiddo'r hen wraig:

Ei phais glytiog a'i chogail,
A'i chwd mawr a'i chod a'i mail,
A'i gwrthban a'i chap gwlanen,
A'i chywrsi hyll a'i chrys hen,
A'i chae efydd a'i chyfoeth
I guddio'n iawn ei gwddw noeth,
A'i mantell a'i phadellan,
A'i chunnog lwyd a'i chnu gwlân,
A'i llwyau llaeth oll a'i llin,
A'i charth – hawdd i'w gŵr chwethin!²⁸

Mae ei phais yn llawn tyllau, ac yn cario pwrw neu sach yn ogystal â chogail. Gwisgai
hefyd gap gwlanen a *chwrsi* neu gadach am ei phen. Nid cae aur yw'r bwcl sy'n
cadw'r fantell yn ei lle, ond cae efydd, ac awgryma'r dyfyniad hefyd bod y benwisg
yn cuddio'r gwddw'n ogystal â'r pen. Gwyddys mai deunydd a gysylltir â'r werin yw
carth sef naill ai 'cywarch, brethyn' neu 'sothach, baw'. Cawn ddarluniau o fenywod

---

²⁶ GDG³, 373, 35-6. Defnyddia Tudur Penllyn *brat* wrth gyfeirio at y pibyll neu ei fagbibau, a'r gair yn
drosiad am 'adyn'.

²⁷ GIBH, 93.

²⁸ GIBH, 1.31-40.

wrth eu gwaith yn y *Luttrell Psalter*, ac er mai dychmygol yw darlun Ieuan o'r fenyw hon, y mae'r ddelwedd a gawn yn cyd-fynd yn berffaith â'r darluniau â gawn yn y llawysgrif honno o fenywod wrth eu gwaith.²⁹ Yn y darlun cyntaf gwelwn wraig ifanc yn cario'r *cogail*, yr ail ddarlun, gwraig yn gwisgo ffedog ac yn cario'r *mail* (bwced neu gwpan) gyda chap gwlanen a *chwrsi* sy'n gorchuddio'r gwddf a'r pen. Mae'r drydedd wraig yn gwisgo'r *cwrsi*'n unig am ei phen, gyda'r pwrs neu'r sach yn crogi o'r gwregys. Cesglir felly, er mai dychmygol yw darlun Ieuan, bod y disgrifiadau wedi eu seilio o bosibl ar ddarlun go-iawn o fenyw yn ei dillad gwaith. Gallwn edrych hefyd ar y cywydd a wnaeth i Ieuan ganu'r cywydd hwn, sef cywydd Tudur Penllyn, 'Elis, un a ddewisir'. Dywed Tudur nad oes gan y wraig lawer o wisgoed, dim ond pais wen, clogyn llwyd a phenwisg o wlanen am ei phen:

Ni chais y wrach fantach fau,
Ferdraws hydr, fawr drwsiaidau:
Pais wen a baich o gennin
A chlog lwyd uwchlaw ei glin;
Gwisgo, mynych y'i gwasgwyd,
Gwlanen am ei lletben llwyd;³⁰

Y lliwiau sy'n cael sylw yma, yn arbennig y lliw llwyd a enwir ddwywaith yn y dyfyniad wrth ddisgrifio ei chlogyn a'i phenwisg o wlanen. (Am topos y wrach gw. GDG 130). Trowsus lledr sydd am Ddilys Farfog, testun chwedlonol y dychan mewn cyfres o englynion gan Madog Dwygraig:

Gwrach ganllawdr, groenllawdr, grafenllin...

Defnyddir y gair *hefis* i ddisgrifio ei gwisg, sef crys neu ddilledyn isaf menyw, gair llafar o hyd yn y Llydaweg:

Gwrach hefis megis megin,³¹

Mae'r holl dermau hyn yn cael eu defnyddio'n ddychanol wrth gwrs gyda'r bwriad o ddarlunio menyw mewn dillad carpiog, budr a hynny'n eithafol. Ond digon naturiol

---

²⁹ Gw. HCEF, t. 102.

³⁰ GIBH, Atodiad III.41-46.

³¹ GMD, 15.3.

i'r beirdd gael eu hysbrydoli gan ddillad a welsant yn cael eu gwisgo gan wragedd tlawd a phegwn eithaf i ddarlunio tloedi fyddai'r ymddangosiad allanol.

2. Dillad Galar

Cyfnod hir a thrist oedd galar yn yr Oesoedd Canol a chafwyd sawl traddodiad i arwyddocáu'r cyfnod galarus i goffáu'r unigolyn. Un o'r traddodiadau hynny oedd cyhoeddi marwnad i foli'r sawl a oedd wedi marw. Cafwyd hefyd gorffddelwau yn cael eu llunio – rhai'n fuan, rhai'n fwy diweddar – i goffáu'r uchelwr. Ond ychydig iawn a wyddom am y cyfnod yn union wedi'r gladdedigaeth, hyd yn oed yn achos unigolyn o bwys – hynny yw, yr arferion claddu a'r gwisgoedd a wisgid am y cyfnod penodedig a adnabyddir fel y 'cyfnod galar'. Er mai traddodiad a berthynai i'r ddeunawfed ganrif neu hyd yn oed yn hwyrach yw'r traddodiad i'r weddw wisgo gwisg du – a hynny am gyfnod a oedd wedi ei bennu gan yr Eglwys, yr oedd gwisgoedd unlliw yn gyffredinol yn cael eu cydnabod fel dillad i'w gwisgo i ddangos parch tuag at y meirw. Ceir enghreifftiau canoloesol o wisgoedd arbennig ar gyfer y cyfnod o alaru; gwisgodd Dug Bwrgwyn, Philip Dda ddillad duon ar ôl llofruddiaeth ei dad yn 1319. Fe wnaeth Louis XI, ar y llaw arall, wisgo coch mor fuan â phosibl ar ôl angladd ei dad er mwyn arddangos fod y pŵer brenhinol yn parhau.³² Mae llawer o gorffddelwau sydd wedi goroesi yn Lloegr ac sydd yn darlunio uchelwragedd yn arddangos rheolau ynglŷn â gwisgoedd y weddw wedi marwolaeth ei gŵr, sef y benwisg enfawr a oedd yn gorchuddio'r wyneb i gyd ond y llygaid a'r trwyn. Ond nid oedd hyn yn eithriadol o gyffredin ac ni wyddys a fu'n weithredol yng Nghymru yn yr Oesoedd Canol.³³

---

³² DMA, t. 113.

³³ Y mae rhai cyfeiriadau sy'n gysylltiedig â marw, claddu a galar yn cael sylw yng ngwaith y cywyddwyr. Mae Iolo Goch er enghraifft yn disgrifio galarwyr yn goleuo torsau, yn gwasgu bysedd a

Trafodwyd eisoes yr holl drosiadau treiddgar a ddefnyddiai'r beirdd yn eu marwnadau i ferched uchelwrol gan gyffelybu eu gwisgoedd ysblennydd yn y llys i'r gwisgoedd sydd am y merched yn awr – yr arch bren, y gro, a'r pridd. Er enghraifft, y gair a ddefnyddia Mab y Clochyddyn am yr amdo yw 'ysgin', gair trawiadol o gofio mai gwisg a gysylltir â chroen anifeiliaid yw 'ysgin' fel arfer; awgrym o bosibl bod y ferch a farwnedir ganddo – Gwenhwyfar – yn treiddio'n ôl i'r ddaear a'r byd naturiol wedi iddi gael ei chladdu. Ond a oes prawf mwy uniongyrchol i ddatgelu mwy am drefn claddedigaeth yng Nghymru? Bu'r eglwys yn ceisio rheoli'r traddodiadau paganaidd mewn perthynas â marwolaeth ers dechrau Cristnogaeth, a chyfunwyd y weithred hynafol o losgi'r corff gyda thraddodiad y barbariaid o gladdu'r corff mewn dillad. Pwysleisiwyd taith yr enaid i'r byd nesaf gan ddau sacrament sef penyd a'r eneniad olaf. Gan mai'r corff yw'r unig wrthrych a all gynrychioli'r enaid, rhaid ei barchu a'i gydnabod â phurdeb wrth iddo ddychwelyd i'r ddaear yn noeth, wedi ei lapio mewn lliain neu gotwm. Yr oedd arwyddocâd amgenach i'r *amdo* gan fod y deunydd a'r lliw hefyd yn gallu arwyddo statws y sawl a gâi ei gladdu. Yr oedd hyd yn oed y werin bobl yn mynnu cael *amdo* o ddeunyddiau gwych o aur neu o ddeunydd sidan cain, gyda'r groes wedi ei brodio ar y deunydd. Yng nghyfnod y Tywysogion cawn gyfeiriad at *amdo* sy'n 'amdlawd biner', yn dynodi mai'r cwbl sydd am y tywysog yn awr yw *amdo*, a *phiner* (sy'n golygu 'gwisg' yn gyffredinol yma):

canlyn o'i dda, o'i ddifer - ymdro,
Eithr ei amdo, amdlawd biner³⁴

---

thynnu gwallt y pen.. Arferiad arall mae'n debyg oedd dwyn cŵyr neu i oleuo canhwylau arwyl ger y corff marw, gw. Mair Jones 'Byd y beirdd', 452.

³⁴ CBT, VII 38.44.

Sylwer felly ar bwysigrwydd yr *amdo* i ddynodi statws y sawl sydd wedi marw wrth iddo gael ei gladdu; heb yr *amdo* byddai'r corff yn noeth ac felly wedi ei ddinoethi o unrhyw statws uchelwrol.

Anodd yw gwybod ai at yr *amdo* y mae'r beirdd yn cyfeirio neu at ddelwedd y bedd fel *amdo* am gorff y sawl a goffeir. Dichon fod deuoliaeth yn hynny o beth wrth i'r bardd o bosibl gyfeirio at yr *amdo*, ond hefyd at yr arch, y ddaear a'r pridd fel *amdo*. Gwrthgyferbyniad trawiadol fyddai cymharu'r *amdo* dyner o liain main â'r pridd tew a'r arch galed. Disgrifia Deio ap Ieuan Du sut yr aethpwyd ati i lunio gŵn werdd i Rys, a gall fod yn gyfeiriad at *amdo* yn ogystal â throsiad am y twll yn y ddaear a oedd yn barod ar ei gyfer:

Gown a wnaid, gwenwyn ydoedd,
Gwyrdd i Rys, gorwedd yr oedd.
Y fedrod, ef âi adref,
Ydyw y gown, aed ag ef.
Abl yw y gown heb lewys,
Magwyr a phridd ar gorff Rhys.³⁵

Yr ofn o gael ei gladdu mewn *amdo* a leisir gan Madog Dwygraig yn ail hanner y bedwaredd ganrif ar ddeg. Fel yn y marwnadau i uchelwraedd, y mae'n delweddu'r arch fel gwisg:

Cyn ymdyn yn *amdo* prinder
A gwisg dderw drachwerw, edrycher
A daear, dyad o fyrder,
A'm adaw ym mud gyfyngder³⁶

Digon cyffredin yw hyn yng nghanu'r bedwaredd ganrif ar ddeg, a hynny pan oedd y Pla Du wedi effeithio ar gymaint o deuluoedd mewn cyn lleied o amser. Dywed Casnodyn am ei noddwr mewn *amdo* o gro a graean, 'Traffalst cyn *amdo* gro a

---

³⁵ GDID, 4 59-64.

³⁶ GMD, 7.19-22.

graeon,³⁷ a dywed bardd anhysbys ei fod yn gwisgo ‘amdo o wenwisg’ a ddaw’n symbol o farwolaeth, ynghyd â lleisio’r ofn o farw.³⁸ Gan Siôn Cent cawn gyfeiriad at *amdo* eto wrth iddo ddweud fod ‘crys’ am y corff marw:

A’i bais o goed, hoed hydyn,
A’i grys heb lewys heb lun,³⁹

Ond oherwydd ei gyfeiriad at bais o goed, digon posibl mai cyfeiriad at yr arch ydyw. Awgryma Mair Jones mai cyfeiriad at grys y gŵr wedi pydru yw hyn ac o’r herwydd wedi colli ei siâp a’i lewys. Gall hefyd fod yn gyfeiriad at grys di-lewys a roddir am gorff marw.⁴⁰ Cawn adlais o hyn mewn cywydd gan Lewys Glyn Cothi, sef ei farwnad i Rys ac Ywain, meibion Phylib ap Rhys. Dywed fod ‘gro ar i deu grys’ er mwyn dweud fod y ddau wedi cael eu claddu. Dywed Mair Jones mai ystyr wahanol sydd yma fodd bynnag:

Yma, dywedir mai hiraeth a galar yw’r ‘ddeu grys heb lewys’, os mai felly y dylid darllen y llinellau. Neu efallai mai’r hyn a olygir yw mai dim ond dau grys heb lewys sydd gan y bobl ar ôl i gofio am y ddau frawd yn eu hiraeth a’u galar amdanynt.⁴¹

Mewn un cywydd anghyffredin iawn o ran y rhai sydd wedi goroesi diolchir am *amdo* gan Ieuan Tew a ganai yn ail hanner y bymthegfed ganrif.⁴² Sioned yw’r ferch sydd wedi rhoi’r *amdo* i’r bardd; arwyddocaol eto o bosibl mai merch ydyw. Cysylltwyd eitemau’r tŷ fel arfer â chywyddau gofyn a diolch i ferched a gwragedd gyda’r posibilrwydd iddynt wau mantell, wnïo hosanau neu lunio tapestri eu hunain a’u dosbarthu yn rhoddion yn gyfnewid am gerdd fawl. Ond rhodd anghyffredin a dweud y lleiaf yw’r rhodd o amdo: ‘Amdo wen i’ m dwyn i’ meddai Ieuan, *amdo* o liain

---

³⁷ GC, 7.38.

³⁸ DGA, 25.17.

³⁹ IGE, 56

⁴⁰ Mair Jones ‘Byd y Beirdd’, 212.

⁴¹ Mair Jones, ‘Byd y Beirdd’, 213.

⁴² Nid yw’r gyfrol o waith Ieuan Tew gan Owen Thomas wedi ei chyhoeddi eto. Sylw wedi ei nodi o’i ddarlith a drafodwyd ganddo yng Nghanolfan Uwchefrydiau Cymreig a Cheltaidd, Mawrth 2007.

gwyn mae'n debyg a digon posibl fod hynny'n arwyddocáu diweirdeb a phurdeb

Sioned a'i moli'n anuniongyrchol.⁴³

Ar wahân i'r cyfeiriadau at yr *amdo*, mae'r cyfeiriadau at wisgo dillad galar arbennig ar ôl y cyfnod galar yn brin iawn yn ein llenyddiaeth (gweler y ddelwedd o farwolaeth Llywelyn mewn llawysgrif a gedwir yn awr yng Nghaergrawnt - nid dillad duon a wisgai ei feibion, delwedd 28). Canwyd cywydd dirdynnol iawn gan Gwilym ab Ieuan Hen, sef cywydd marwnad cariad y bardd. Ynddo disgrifir y boen a'r artaith o wisgo dillad galar:

Gwisgaf, ni chwarddaf ychwaith,
Gwisg alar i'm gwasg eilwaith.
A fu 'rioed mewn un fro iach
Am wasg wiwrym wisg oerach?⁴⁴

Y mae oerni symbolaidd y wisg yn cael ei draethu'n gywrain ganddo ond ni leisir dim am y lliw. Gwisg ddu sydd am Deio ab Ieuan Du yn ei farwnad i Siancyn ap Maredudd, lle y cyfeiria'r bardd at ei wisg ddu:

Nid oes ym, myn Duw Iesu,
Na gwin na dim ond gown du,⁴⁵

Mae Lewys Glyn Cothi'n cyfeirio at Maredudd ap Morgan yn ei amwisg a'i deulu yn eu gwisgoedd du:

Ym y rhoed, er mwynhau rhus,
ddwy alarwisg ddolurus:
gŵn Feredudd gan frowdiad
a gown du Morgan ei dad.⁴⁶

Mwy cyffredin yw nodi fod gweddwon mewn du, fel y dywed Lewys Glyn Cothi:

Ir awron kael dwy warant.
Liw gwn du wylo gan dant.⁴⁷

---

⁴³ Mae hyn yn ein hatgoffa o'r arglwyddes sy'n dosbarthu *llieinwisgoedd* i swyddogion y llys yn ôl y Cyfreithiau.

⁴⁴ GDID, 22.15-18.

⁴⁵ GDID, 6.35-6.

⁴⁶ GLGC, 136.9.

⁴⁷ GLGC, 75.170-8.

Gwisg burddu sydd am Lleucu ferch Ieuan yn ôl Lewys, sydd o bosibl yn awgrymu ei bod yn galaru am ei gŵr ac felly nid yw'n barod i gael perthynas â Lewys.⁴⁸

Gwnaethpwyd yr awgrym hwn gan Jane Cartwright yn ei hymchwil ar y canu defodol i santesau a lleianod.⁴⁹ Tebyg yw'r cyfeiriad nesaf o waith Ieuan Deulwyn:

Mae gair imi o garv
y wraig wen deg ar gown dv
pwy nis karai a fai fwyn
ag yn weddw ddigon addwyn⁵⁰

A mynegiant gan Dafydd ab Edmwnd fod gwraig weddw mewn 'hirddu glog'. Gan Guto'r Glyn eto cawn gyfeiriad at wraig yn ei dillad du:

Merch weddw yn ymorchuddiaw
Mewn du drud o'r maendy draw.
Mam iarll a gâr fwyarlled,
Gwrig yr iarll gorau o gred.

Gall y cyfeiriad at fwyarlled fod yn gyfeiriad at y broses o ddefnyddio mwyar duon i liwio dillad yn dywyll gan mai gyda ffrwythau, llysiau a blodau y byddid yn llifo defnydd yn y cyfnod hwn. Gall hefyd fod yn ansoddair o fwyar, a fyddai'n golygu du. Mae ef hefyd yn cyfeirio at benwisg ddu, a honno'n arwyddo galar mae'n debyg.

Dywed fod talcen fel 'almandine', sef â lliw fioled tywyll:

Maen tâl yw'r almwnt dulas
Ac a lŷn yn y dŵr glas.⁵¹

Yn gyffredin, daeth 'het helyg' yn arwydd o weddwdod a galar.⁵² Cyfeirir at y lliw

dulas hefyd gan Lewys Glyn Cothi yn ei farwnad i Phelpod ap Rhys:

gwisg gul o frethyn dulas
ar ail wisg o'r ddaear las;⁵³

---

⁴⁸ GLGC, 75.22.

⁴⁹ Ystyrir hefyd mai gwisg lleian sydd amdani er na ellir bod yn siwr o hyn. Ond fel y dywed Cartwright: 'ni ellir bod yn hollol sicr mai lleian a ddisgrifir. Cyfeirir ati fel 'gwraig wedi gwriog' sydd yn awgrymu ei bod yn briod. Dehongliad arall posibl yw mai gwraig weddw sy'n galaru am ei gŵr ydyw, ac mai dillad galar yn hytrach na dillad lleian yw'r wisg burddu; ni fedr y bardd ennill cariad y wraig oherwydd ei bod yn dal i alaru am ei gŵr', Jane Cartwright: ForF, 155.

⁵⁰ GID, 6.1-4.

⁵¹ GGI², 39.49-50.

⁵² Gw. GDG³, 234.44.

⁵³ GLGC, 144.27.

Gall yr ansoddair fod yn cyfeirio at liw'r amwisg yma neu hyd yn oed marwolaeth ei hun.

Nid oes prawf cadarn i wisgoedd galar du gael eu gwisgo dros gyfnod y galar fel y disgwyldid i deuluoedd diweddarach yng Nghymru a Lloegr felly. Mae'n debyg i ddu ddod yn arwydd pendant o gyfnod galarus o ganol y bedwaredd ganrif ar ddeg ymlaen, ac mai gwisgo un dilledyn tywyll dros ddillad cyffredin neu orchudd tros yr wyneb oedd yr arferiad cyn hynny.⁵⁴ Ond mae'n amlwg fod hyn, fel heddiw, yn arwydd o barch tuag at yr unigolyn a bod y dillad duon yn cael eu cyfrif yn addas i fynegi'r parch hwnnw:

Ceir amryw o gyfeiriadau at wisgo du fel arwydd o alar ym marddoniaeth yr uchelwyr; tua chanol y 14g y daeth gwisgo du i'w gydnabod yn gyffredinol fel arwydd o alar, er bod gwisgo un dilledyn tywyll dros ddillad o liw cyffredin neu wisgo 'hood' dros yr wyneb yn gyffredin cyn hyn.⁵⁵

Mae'r *amdo* ei hun sydd am y corff marw, fodd bynnag, â symbolaeth ehangach a mwy cymhleth na wisgoedd y teulu. Ymddengys fod cael *amdo* o safon yn arwyddo statws yr unigolyn hyd yn oed wedi ei farwolaeth a hynny er mwyn sicrhau taith yr unigolyn i'r nefoedd.

3. *Dillad Crefyddol*

Hawdd deall paham y cymysgwyd rhwng gwraig weddw a lleian, gan mai mewn gwisg ddu yr oedd lleianod urdd Bened yn ei gwisgo hefyd. Wrth drafod wisgoedd sy'n cynrychioli crefydd, fodd bynnag, rhaid edrych i ddechrau ar ddillad y seintiau gan mai hwy fu'n gyfrifol am lawer o'r syniadau am ddillad a sut y ffafriwyd dillad syml a diaddurn i arddangos eu ffyddlondeb i Dduw. Mae gennym fucheddau am seintiau o Gymru a thu hwnt wedi goroesi o'r Oesoedd Canol, ac er mai Lladin oedd

---

⁵⁴ Mair Jones, 'Byd y Beirdd', 176.

⁵⁵ Mair Jones, 'Byd y Beirdd', 471.

iaith wreiddiol llawer ohonynt, troswyd rhai i'r Gymraeg yn gynnar iawn. Maent yn llawn syniadau rhyfedd am hen arferion, boed hynny'n fynachaeth a lleianaeth, neu'n llên gwerin a syniadau mytholegol. Chwaraeai mantell neu glogyn rôl gyfrin iawn yn rhai o'r bucheddau sy'n sôn am wyrthiau'r seintiau. Mae mantell Sant Beuno, er enghraifft, yn cael ei defnyddio i atgyfodi Gwenfrewi:

A thannv y *vantell* ehun ar hyt y corff...a phan daruu yr offeren, y vorwyn a gyuodes yn holl yach.⁵⁶

Nodwedd hynod arall ar fentyll neu glogynau'r seintiau yw'r pŵer i wrthsefyll elfennau naturiol fel gwrês a thân, neu wynt a glaw. Ym Muchedd Cadog y mae'r Sant yn cario nwyddau llosgedig yn ei glogyn heb losgi ef ei hun na'r defnydd, ac ni chaiff y clogyn a gafodd Beuno gan Gwenfrewi ei difetha gan y gwynt na'r glaw:

Huic casule uirginis ob meritum tanta uirtus inerat, quod ubicumque Bennonus foret hanc indutus, nec pluia humectari nec pilus eius posset uento moueri. Talis rei euentu Bennonus 'casulam siccus' agnominatus est.⁵⁷

Yr oedd grym mor eithriadol yn ei glogyn gan ei fod yn rhodd gan y forwyn, fel bod Beuno, pan oedd yn ei gwisgo, yn atal ei hun rhag gwlychu yn y glaw na symud yn y gwynt. O ganlyniad i hyn, fe dderbyniodd Beuno y llysenw 'casul sych'.

Anodd yw darganfod yn union o ble y tarddai syniadau fel hyn, sydd fel petaent yn gogwyddo fwyfwy tuag at y chwedlau nac unrhyw ddamcaniaethau neu syniadau crefyddol go-iawn. Ond pe bai hyn yn adlewyrchu syniadau a meddylfryd yr oes, byddai'n sicr yn gwneud yr hanes am Caswallon a'i fantell hud er enghraifft, neu Gwen, mantell Arthur yn fwy real gan y byddai'r bucheddau yn hynod ddylanwadol ar y gymdeithas ganoloesol. Wrth drafod cynulleidfa'r bucheddau – yn arbennig y bucheddau benywaidd, meddai Cartwright:

Although this group of female saints' Lives had a particular relevance for women, the primary roles the saint played as powerful intercessors ensured that they enjoyed a

---

⁵⁶ VSB, 6.

⁵⁷ VSB, 294. Neu *casul sych* ym Muchedd Beuno. Benthyciad o'r Lladin yw *casul* a olyga offerenwisg ddilewys a wisgir dros yr alb wrth weinyddu'r Offeren. Fel yr hanesyn uchod, fe nodir yn gryno y gair hwn ym *Muchedd Beuno* pan ddywed fod ei gasul yn dod ato'n sych dros y tonnau. Yr oedd hefyd yn air poblogaidd gan y Cywyddwyr wrth ddyfalu gwrthrychau ac anifeiliaid.

wide popularity amongst men, women and children, and the medieval miscellanies which contains these *bucheddau* would have been used by lay families for the combined purposes of entertainment, education and spiritual edification.⁵⁸

Mwy defnyddiol yw'r disgrifiadau o seintiau yn y bucheddau. Y Forwyn Fair oedd y santes y sonnir fwyaf amdani a cheir moliant llenyddol iddi yn ogystal â cherfluniau a delwau ohoni mewn eglwysi yng Nghymru. Yn *Gwassanaeth Meir* fe'i darlunnir yn gwisgo'r lliw drudfawr glas a thrwy hynny ei chysylltu â'r awyr, y sêr, y lleuad a'r haul yn ogystal â saffir – lliw priodol i Ymerodres. Mae'r lliw hwn wedi ei gysylltu â Mair ers o ddeutu 500 O.C. ac o darddiad Bysantaidd. Ond darluniwyd hi hefyd mewn coch o ddechrau'r ddegfed ganrif mewn delweddau ohoni a chan fod coch yn symbol o uchelwriaeth, dioddefaint ac angau, priodol iawn ydoedd i'r Forwyn. Cyfuniad o'r ddau liw yw ei gwisg draddodiad, y fantell yn las a'i gŵn yn goch a geir yn Llyfr Oriau Llanbeblig, diwedd y bedwaredd ganrif ar ddeg i ddechrau'r bymthegfed ganrif.⁵⁹ Yn sgil Cwlt y Forwyn Fair a ddaeth i uchafbwynt yn y bedwaredd ganrif ar ddeg, daeth canu'r beirdd iddi yn rhywbeth cyffredin iawn. Ond fe'i cysylltwyd â lliwiau llai llachar, gwyn yn arbennig, nid yn unig i ddynodi ei phurdeb, ond hefyd y goleuni gwyn a'i hamgychynnai. Sonia Dafydd Epynt fod ei gwedd yn fwy prydfferth na'r un wraig uchelwrol:

Dy wrid teg, diwair wyd ti,
Yw'r glanaf o'r goleuni.⁶⁰

Mae'r goleuni o'i hamgylch yn amlwg, ynghyd â'r gwynder pur sydd ar ei gwasg:

Yn dy wasg wen, da wisg oedd,
Y rhoed Naf a rhad nefoedd.⁶¹

Gan y beirdd, fodd bynnag, delwau o Grist sy'n cael sylw manwl ganddynt. O ddiwedd y bedwaredd ganrif ar ddeg ymlaen o ganlyniad i ddefosyniau newydd a gafwyd mewn celfyddyd a llenyddiaeth, daeth delwau o Grist ar y groes neu wedi ei

⁵⁸ Jane Cartwright (ed.), *Celtic Hagiography and Saints' Cults* (Cardiff, 2003), t. 78.

⁵⁹ Lord, t. 155.

⁶⁰ GDE, 2.8-9.

⁶¹ GDE, 2.19-22.

rwymo yn gyffredin iawn mewn eglwysi mawr. Yr un fwyaf enwog a'r fwyaf o ran maint yw'r un yn Eglwys Gadeiriol Bangor, 'Crist Mostyn' (gw. delwedd 30). Tybir i'r ddelw bren ddod yn wreiddiol o abaty Maenan yn Llanrwst, neu o leiaf yn perthyn i eglwys sylweddol yn wreiddiol. Darlunnir Crist mewn rhwymau a'i ddillad carpiog yn gadachau o gwmpas ei ganol. Mae gan fardd arall gerdd i'r ddelw o Grist yn Nhrefeglwys a chyfeira at y goron ddrain a'r *crysau* sydd am yr Iesu, y *crysau*'n symbol o'r dillad carpiog tila amdano cyn ei groeshoelio:

Gwisgwyd i'th iad, ddeiliadaeth,
Ddrain llymion yn goron gaeth
A'th yrru gyda'th arwain
Ar y groes, mur grysau main.⁶²

Un o'r cywyddau enwocaf i grog o bosibl yw'r un i'r Grog yn Aberhonddu gan Ieuan Brydydd Hir. Mae'n dilyn patrwm nifer fawr o gywyddau eraill sy'n delweddu Crist gan gyfeirio at ei bais arbennig:

Drwy'i ais a thrwy'i bais y bu
Un dall â gwayw'n Ei dyllu.⁶³

Rhyw fath o wisg litwrgïol ydoedd y fantell hon a elwir yn *colobium* ac yn adlais o'r hyn a ddigwyddodd wedi croeshoelio Iesu: 'Yna y milwyr, wedi iddynt groeshoelio'r Iesu, a gymerasant ei ddillad ef...a'i bais ef...Hwythau a ddywedasant wrth ei gilydd, Na thorrw'n hi, ond bwriwn goelbrennau amdani' [Ioan xix.23-4]. Sonnir am bais yr Iesu gan fardd anhysbys mewn cywydd a briodolir i Siôn Cent, 'Ystyr nad arhosi byth', meddai: 'Pwy sy Arglwydd, pais eurglod'.⁶⁴ Chwareai'r beirdd â'r ddwy eitem, felly, y fantell a gaiff ei dwyn oddi arno a'r cadachau tila sydd amdano ar y groes. Symbolau gweledol o'r dioddefaint sy'n digwydd i Grist.

---

⁶² ASC, 1.1921.

⁶³ GIBH, 12.23-4.

⁶⁴ ASC. Awgrym yn unig yw hyn gan olygydd y gyfrol.

Nid yw'r eglwysi yn brin o ddelweddau crefyddol fel hyn, a hawdd o'r herwydd yw cael syniad o ddillad crefyddol swyddogion yr eglwys. Addurnir ein heglwysi â thecstiliau gwyh sy'n ddrych i'r gwisgoedd a oedd am esgobion a chlerigwyr canoloesol yng Nghymru. Cred yr oes oedd mai hwy a ddylai gynrychioli gwyhder ac urddas Crist, ond mae eu dillad hefyd yn adlewyrchu gwelliannau technegol, megis brodwaith, wrth i'r oes fynd rhagddi. Mae gwaith bardd fel Dafydd ap Gwilym yn llawn enwau dillad â gysylltir â lifrai esgob neu glerigwr: alb, casul, côb, oll yn tarddu o'r un ffurf â'r fantell laes a wisgid gan esgobion clasurol Groeg a Rhufain yng nghychwyn y ffydd Gristnogol. Y 'cob' oedd y wisg fwyaf cyffredin y cyfeiriai'r beirdd ati, sy'n fenthyciad o'r Saesneg *cope*. Hugan neu ŵn hirllaes dilewys a wisgid gan glerigwyr ydoedd a honno'n aml wedi ei haddurno â brodwaith hardd. Yr oedd y *casul* hefyd yn wisg hynod addurnedig sef clogyn mawr crwn, a thwll i'r pen yn ei ganol. Ar gyfer yr Offeren yn unig y gwisgwyd y *casul*, ac ar gyfer gwasanaethau llai ffurfiol, y *swrplis* oedd yn cael ei wisgo a hynny dros ddillad cyffredin. I ymweld â chleifion neu alarwyr, fodd bynnag, yr oedd dillad cain yn annerbyniol yn ogystal â dillad lliwgar neu anarferol o fyr (fel a gafwyd yng nghanol y bedwaredd ganrif ar ddeg). Gan Lewys Glyn Cothi cawn ddisgrifiad manwl o wisg ficer ar y Sul. Disgrifir *casul* Syr Hywel ab Ieuan, Ficer Darowain yn arian, ac yn gelfydd iawn defnyddia Lewys ddelweddau arfau ac arfwisgoedd i ddyfalu ei ddillad a'i wrthrychau:

cledd, ac nid rhyfedd y rhodd,
o ddysg heddiw a wisgodd;
bwa Lladin doethineb,
lle bai nis anelai neb;
Gweddiu'n saethau i'r saethydd;
casul bob duw Sul i'r sant
oedd lurig dan ddail arian;
draw yn eglwys Darowain
y gŵr hael a wisg y rhain.⁶⁵

---

⁶⁵ GLGC, 200.35-43.

Yr esgob, fodd bynnag, sy'n cael y mwyaf o sylw ac fe'i disgrifir yn gyson mewn gwisg wen a'i feitr, fel y delwau o'r esgobion sydd wedi goroesi mewn eglwysi ac mewn llawysgrifau. Yn y Gadeirlan yn Llandaf, ceir delwedd o Esgob a ddyddir o gwmpas 1220, ac yn Eglwys yr Holl Saint yn Llangar, Meirionnydd, ceir eto ddelwedd o esgob wedi ei fframio ag adeiladwaith pensaernïol cywrain, ac yn cyfateb i nifer o ddelweddau cyffelyb o'r bedwaredd ganrif ar ddeg (gw. hefyd delwedd 29).⁶⁶ Enghraifft o offrais yn adlewyrchu grym y defosiwn i glwyfau Crist yn yr Oesoedd Canol diweddar a geir yn y ddau gasul yn Eglwys y Forwyn Fair a Sant Mihangel yn Y Fenni. Ac yn Eglwys y Santes Ffraid, Ynysgynwraidd, ceir cob wedi ei brodio'n gywrain, sydd o bosibl yn perthyn i'r un ffynhonnell.⁶⁷ Am ganu'r beirdd i esgobion a'u gwisgoedd, mae'n debyg mai'r bardd a haedda'r clod mwyaf yw Iolo Goch yn enwedig yn ei gywydd i Lys Ieuan, Esgob Llanelwy, sy'n debyg iawn i fawl i uchelwr a'i lys:

Cysgu ar blu neu bllant
 A llennau, cylchedau, cant
 Ymysg o gwrlidau mil,
 A'r porffor drud o'r pwrffil
 A'r gra ar gymar a'r *gob*
 A'i wisgoedd – wi o'r esgob!
 Pob defnydd, ufudd afael,
 Allwn â hwn, fy iôr hael,⁶⁸

Y *cob* a'r *cymar* yw'r dillad uchod, *cymar* yn fenthyciad o'r Saesneg 'chimer', sef enw ar fantell lac a wisgid gan esgobion, a'r *cob*. Mewn cerdd arall ganddo, cyfeirir at esgob mewn 'cadrgob can'⁶⁹ a chan Lewys Glyn Cothi cyfeirir at Robert Dwli, esgob Tyddewi yn ei 'loywgob' ac yn cario ei 'fagl euraid'.⁷⁰ Tebyg iawn i wisg yr esgob oedd dillad yr offeiriad a'r deon hefyd.⁷¹

⁶⁶ Lord, t. 110.

⁶⁷ Gw. Pennod I ar ddefnyddiau.

⁶⁸ GIG, 16.79-86.

⁶⁹ GIG, 35.45.

⁷⁰ GLGC, 93.11; 93.48.

⁷¹ Gw. HCEF, t. 20-3.

I'r gwrthwyneb i wisgoedd gwyh esgobion yr oedd gwisgoed syml a phlaen lleianod, abadwyr a'r Brodyr-bregethwyr. O ganlyniad i ddylanwad urddau rhyngwladol y Brodyr-bregethwyr, sefydlwyd yng Nghymru dai y Ffransisiaid, sef y Brodyr Llwydion, a'r Dominiciaid, y Brodyr Duon a hynny yn ystod y drydedd ganrif ar ddeg. Gwelwyd hefyd y tai Sistersiaidd yn sefydlu mewn sawl cornel yng Nghymru a cheir nifer fawr o gerddi i abadau a lleianod sy'n brawf o'u dylanwad. O ran gwisgoedd, gwyn neu wllân heb ei liwio oedd dillad y Sistersiaid, a'r Benedictiaid mewn du. Yn gyntaf, yr oedd eu dillad yn eu gwahaniaethu oddi wrth y byd go-iawn gan arddangos eu bod yn aelodau o urdd arbennig. Yn ail, pwrpas eu gwisgoedd oedd tanlinellu tlodi a symlrwydd ethriadol o ran steil, defnydd a lliw. Yn wahanol i'r lleianod a'r mynachod, fodd bynnag, nid oedd y Brodyr Llwydion a Duon yn cynrychioli'r Eglwys sefydliedig:

Pregethwyr crwydrol oeddent, mewn cystadleuaeth ag offeiriaid plwyf yn aml, ac roedd eu hagwedd gondemniol tuag at y bywyd yn eithafol o biwritanaidd yn y traddodiad Manicheaidd a welai hollt lwyr rhwng yr ysbryd a'r cnawd.⁷²

Gan eu bod yn crwydro'r wlad am nawdd, felly, yr oeddynt yn gystadlaeth amlwg i'r beirdd crwydrol, ac o'r herwydd, yn destun dychan gan y beirdd. Dichon fod symlrwydd tila eu gwisg a'u steil hen-ffasiwn yn ennyn peth sylw gan y beirdd. Meddai Dafydd ap Gwilym fod y Brawd du mewn 'bwl gwfaint', a'i fod yn 'ddugoch'.⁷³ Gwyddys fod y brodyr yn weddol amlwg ymhlith gwrthrychau cerddi dychan hefyd a'u dillad di-liw yn anochel yn cynnig eu hunain fel targedau. Ond o safbwynt gwisg mynach yng nghywydd 'Gwadu Iddo fod yn Fynach' gan Dafydd ap Gwilym y mae'r disgrifiad mwyaf manwl lle y ceisia Dafydd resymu nad ydoedd yn perthyn i unrhyw urdd grefyddol:

---

⁷² Johnston, *Llên yr Uchelwyr*, t. 134.

⁷³ GDG³, 138.7; 138.20.

Ni wisgais, dileais lid,
Na gwiwben gwfl nac abid;
Ni ddysgais, gwbl drais o drin,
Ar wiw ledr air o Ladin.
Nid llwyd fy marf, arf erfai,
Nid lled fy nghorun, nid llai,
No phan ytoeddem, gem gu,
Einym gur, yn ymgaru.⁷⁴

Mewn cywydd moliant i Siôn ap Rhosier, Abad Dewma, disgrifia Lewys ef yn ei wisg
mynach a'i wrthrychau – y groes, ei goron a'i fagl:

Ei goron, ei groes, gurad - mynachlog,
ei fagl liwiog ef yw goleuad;
ei eryrol wŷr sy 'ngoreurad - Siob,
ei oreuraid gob sydd am bob iad.⁷⁵

Mae lleianod hefyd yn cael sylw gan y beirdd a'u gwisgoedd yn chwarae rôl mwy
allweddol, yn enwedig yn y canu serch. Arf amlwg oedd defnyddio awgrymiadau
erotig yn y cywyddau i leianod i bwysleisio eu haberth a'u caethiwed. Gan fod
gwisgoedd lleianod yn gorchuddio'r corff a'r wyneb mewn steil syml a llac, yr oedd
yn eu hamddifadu o gael unrhyw siâp corfforol neu steil arbennig o wallt fel yr
uchelwragedd eraill. O'r herwydd, ni allai'r beirdd ganmol yr un rhinweddau a'r wisg
a gaiff y bai am ddifetha'r rhinweddau hynny. Fel y nodais uchod, gwisg ddu a wisgai
Urdd y Benedictiaid, a defnyddir y lliw hwn i wrthgyferbynnu â gwynder y croen, fel
y gwna Hywel ap Dafydd ab Ieuan ap Rhys yn ei ddisgrifiad o Gwenonwy. Cyfosodir
gwynder y cnawd a düwch y benwisg sy'n fframio'r wyneb ac mae'r bardd yn
chwarae â symbolaeth y lliwiau hyn – gwyn â phurdeb – du â phechod. Prif nod y
bardd yw disgrifio wyneb y ferch, ac fe gwyna na fedr weld ei thalcen oherwydd bod
y deunydd yn cuddio ei hwyneb. Y disgrifiad o'i gwisg sy'n awgrymu mai lleian
ydyw. Dywed i'r Iesu godi 'mwrri du' o amgylch ei hwyneb, ac yn nhyb y bardd 'ni
bu wisgoedd waeth':

---

⁷⁴ GDG³, 35.45-52.

⁷⁵ GLGC, 118.47-8.

Deuliw Nef, ni dyly neb,
Duo hon yn ei hwyneb;
A'i thâl, mi a ddyfalwn –
Och, Dduw Tad, na chuddut hwn! –
Megis o liw, megais lid,
Mŷr eiry neu faen mererid.⁷⁶

Ar ffenestr liw yn eglwys Llanllugan portreadir 'lleian' yn gwisgo mantell las, wimpl a gŵn gwyn, ac y mae'n bosibl fod y lliw glas a ddefnyddiwyd yn y fan hon yn cynrychioli'r lliw du.⁷⁷ Y tebyg yw mai lleian neu abades a bortreadir ar y ffenestr, er y gall hefyd fod yn bortread o Uchel Fam y cwfaint ar y pryd, ym marn Peter Lord.⁷⁸ Mewn cywydd a briodolir i Ddafydd ab Edmwnd sonnir am wraig yn gwisgo purddu, ac fel yn y gerdd 'Wynneb Lleian' uchod, y mae'r bardd yn dioddef o glefyd serch a mynegai ei siom oherwydd bod Gwenonwy wedi dewis gwisgo dillad duon, gan awgrymu y dylai'r wraig wisgo dillad gwyrdd. Cysylltir y lliw hwnnw â Fenws, ac felly'n cynrychioli serch a chariad. Gwelir y syniad hwn eto mewn cerdd a briodolir i Ddafydd ap Gwilym, 'a gwerdd wisg a urddai well'.⁷⁹ Mae Dafydd ap Gwilym mor hoff o wisgoedd gwyrdd yn ei gyfuniad o themâu serch a natur gan mai dyna pryd y byddai'r coed a'r blodau ar eu mwyaf ffrwythlon. Fel y dywed Helen Fulton, fe ganmolir lleianod am eu rhinweddau fel yr uchelwraig ddelfrydol yn y cerddi iddynt:

The virtues of the nuns, in their role as holy women, are more or less ignored; they are praised for their virtues as chaste women, in the same language that Dyddgu and other noblewomen are praised.⁸⁰

Mae eu dillad syml a'r benwisg yn gweithredu fel rhwystr serch, ac o'r herwydd yn hynod anffafriol i'r beirdd.

⁷⁶ Helen Fulton (ed.), *Selections from the Dafydd ap Gwilym Apocrypha* (Llandysul, 1996), 18.11-16

⁷⁷ Perthyna darnau o'r ffenestr hon i ddiwedd y bymthegfed ganrif neu ddechrau'r unfed ganrif ar bymtheg, Jane Cartwright: ForF, t. x.

⁷⁸ Lord, t. 236.

⁷⁹ Helen Fulton (ed.), *Selections from the Dafydd ap Gwilym Apocrypha* (Llandysul, 1996), 19.

⁸⁰ Am drafodaeth bellach ar y *genre*, gw. Helen Fulton, 'Medieval Welsh Poems to Nuns', CMCS, 21, (1991), 87-112.

4. Dillad Plant

Mae cael darlun cyflawn o blentyndod yng Nghymru'r Oesoedd Canol yn eithriadol o anodd oherwydd prinder tystiolaeth ym mhob maes. Gwyddys mai byr iawn oedd oes plentyndod a hynny am resymau di-rif. Priododd Siwan yn ddim ond tair ar ddeg oed, a dyna dynged sawl merch ifanc a fu'n rhan o briodas wleidyddol. Yr oedd nifer o dywysogion yn Lloegr yn dod yn frenhinoedd o oedran ifanc iawn, a chawn ddarluniau brenhinol ohonynt mewn gwisgoedd cyffelyb i oedolion nes eu bod yn ymddangos fel oedolion bychain eu hunain yn hytrach na phlant.⁸¹ Boed yn uchelwyr neu'n werinwyr, nid yw'n syndod felly fod oedolion yn edrych ar blant fel oedolion ac o'r herwydd yn dilyn yr un patrwm ag oedolion mewn cymdeithas ganoloesol. Gan yr uchelwyr, defnyddiwyd eu plant i arddangos eu cyfoeth hwy trwy eu dillad, a'u gwisgo mewn sidanau a defnyddiau cain pan fo angen gwneud argraff. Dengys dillad plant y werin statws eu rhieni'n ogystal wrth eu gwisgo mewn dillad ail-law a di-liw.⁸²

Cawn dystiolaeth allweddol o wisg plentyn yn arddangos statws ei rieni, ac yn arbennig ei dad, yn y gerdd gynnar 'Pais Dinogad'. Trafodwyd y gerdd eisoes, ynghyd â dewis y bardd i ddefnyddio'r gair 'pais' am wisg y plentyn, ond prif bwrpas y cyfeiriad at 'bais dinogad, fraith fraith' yw mynegi'n groyw statws ei dad a oedd yn uchelwr. Ar wahân i'r cyfeiriad hwn, mae cyfeiriadau'r farddoniaeth at blant yn gyffredinol yn brin, ac er clodfori meibion a merched, ni wyddys yn union eu hoedran, ac felly ni ellir rhagdybio mai at blant y cyfeirir. Wrth gwrs, mae'r ffin yn

---

⁸¹ Paul B. Newman, *Daily Life in the Middle Ages* (London, 2001), t. 131.

⁸² Am drafodaeth am ddillad plant yn Lloegr yn y cyfnod 1533-40 gw. Melanie Schuessler, "'She Hath Over Grown All that Ever She Hath'" Children's Clothing in the Lisle Letter, 1533-40' yn *Medieval Clothing and Textiles*, 3, (2007).

denau fel y nodais uchod, ac ni ellir ond dychmygu mai'r un fyddai gwisgoedd y tywysogesau ifainc a'u mamau; a'r tywysogion ifainc a'u tadau.

Mae'r chwedlau yn rhoddi ychydig bach mwy o sylw i blant na'r farddoniaeth, a'r un argraff a geir ynddynt. Cyffyrddiad cyntaf Pryderi ag unrhyw ddilledyn neu ddeunydd yw 'llen o bali' a hynny'n arwyddo'n syth mai mab i uchelwr ydyw:

'Pa ryw wisc yssyd am y mab?' 'Llen o bali,' heb ynteu. 'Mab y dynnyon mwyn yw,' heb hi.⁸³

Diddorol mai'r un disgrifiad a gawn o Llew. Mae Gwydion yn cymryd y mab ac yn rhoi 'llen o bali' o'i amgylch. Eto, cryno a chonfensiynol iawn ydynt, 'llen' yn cael ei ddefnyddio fel gair am 'orchudd ac arno frodwaith o sidan' mae'n debyg. Wrth drafod arwyddocâd lliwiau yn y *Pedair Cainc* mae Fiona Winward hefyd o'r farn fod symbolaeth i liwiau dillad y plant, 'they are being flagged as characters of particular importance'.⁸⁴ Nid peth unigryw i Gymru oedd hyn wrth gwrs, a gellir yn hawdd dynnu enghreifftiau o lenyddiaeth gymharol lle y rhoddir gorchudd o safon fel rhwymyn am y plentyn.⁸⁵ Mae'n bosibl mai'r enghraifft gynharaf yw'r mynegiant syfrdanol gan Madog ap Gwalchmai nad oes *pali*, *urael*, na *syndal* am y baban Iesu:

Pali ny myn, nid uriael gwyn ei ginhynnau,
Yn lle syndal ynghylch ei wâl gwelid carpau.⁸⁶

Heb unrhyw ddilledyn amdano nac unrhyw orchudd yn symbylu ei statws, nid oes modd gwybod ei statws. Nodweddiadol iawn yw hyn o ystyried y dyfyniad hwn o awdl Madog gan fod hyn yn arwyddo bod y baban Iesu newyddanedig yn gyfartal â phob unigolyn. Mewn cerdd sy'n herio'r bywyd uchelwrol a'r gwisgoedd sy'n gysylltiedig â'r bywyd hwnnw mae Ieuan Tew o Gydweli hefyd yn dweud fod

---

⁸³ PKM, t. 23.

⁸⁴ Fiona Winward, 'Colour Terms in Medieval Welsh Literature' Ph.D. (Cambridge, 2003), 39.

⁸⁵ Darganfyddir y plentyn Fresne ar stepen drws wedi ei lapio mewn 'paile roé' o Constantinople', Alfred Ewert (ed.), *Marie de France: Lais* (Oxford, 1944), III.121-5, 133-4.

⁸⁶ CBT VII, 32.16.

plentyn newyddanedig wedi ei ddinoethi o'r gwisgoedd balch a gysylltir â'r uchelwyr gan ystyried hynny fel rhinwedd. Diddorol yw'r gymhariaeth arbennig a geir yn y gerdd Saesneg *Piers Plowman* gan William Langland am blentyn newydd-anedig:

You've seen cloth that comes straight from the weaver. It isn't fit to wear till it's been scoured and beaten under foot or in fulling-stocks. It has to be thoroughly washed, and carded with teazles, tucked and stretched, and only then can it come under the tailor's hands. It's much the same with a child delivered from its mother's womb.⁸⁷

Yr hyn a fynegir yw bod angen bedyddio pob plentyn yn enw Crist er mwyn arbed ei enaid.

Mae diffyg tystiolaeth am ddillad plant wrth iddynt dyfu'n oedolion yn eithriadol o brin, a'r unig symbolaeth fel y dangoswyd uchod i ddillad oedd amlygu statws eu rheini ac felly er mwyn eu gwahaniaeth oddi wrth y tlawd a'r cyfoethog:

Rich infants wore very white linen, bound with red braid as recommended in medical treatises, reitreating beliefs probably handed down from much earlier times. Poor children had to make do with greyish swadling clothes made from hempen fabric, and drab coloured bindings.⁸⁸

Hen ddillad wedi eu trosglwyddo o un genhedlaeth i'r llall mae'n debyg oedd llawer o'r dillad a dderbyniai'r plant tlawd. Gwyddys bod rhoddion o ddillad yn cael eu gadael i blant mewn ewyllysiau yng Nghymru, er na nodir yn union oedran y plant. Mae Margaret ferch Dafydd yn gadael ei gŵn gorau a'i chwrsi i'w chwaer, un arall i'w dwy ferch, ac un i'w nith.⁸⁹ Digon posibl fod y gwisgoedd hyn yn cael eu torri i ffitio cyrff bychan ei merched gan y byddai plant mor ifanc â saith oed yn gwisgo'r un math o ddillad ag oedolion. Byddai meibion i uchelwyr yn dechrau cael eu harfogi ag arfau mor ifanc â saith oed,⁹⁰ sy'n baralel i'r merched ifanc a oedd yn cael eu rhoi mor ifanc i sicrhau undod rhwng dau deulu bonheddig.

---

⁸⁷ A. V. C. Schmidt, *Piers Plowman: A New Translation of the B-Text* (Oxford, 1992), t. 182.

⁸⁸ DMA, t. 103.

⁸⁹ Helen Chandler, 'The Will in Medieval Wales to 1540', Traethawd Ymchwil M.Phil., 1991 (Aberystwyth), 136-7.

⁹⁰ DMA, t. 104.

Mae gwisgoedd yr holl ddosbarthiadau yn y gymdeithas yn cael peth sylw yn llenyddiaeth y cyfnod felly, hyd yn oes os nad yw'r sylw hwnnw bob amser yn ennyn yr un manylder. Un o ofnau mawr gwŷr bonheddig yr Oesoedd Canol mae'n amlwg oedd cael eu dinoethi o statws. Gwaharddwyd y werin rhag gwisgo lliwiau a defnyddiau o'r un safon â'r dosbarth uwch; gwnaethant yn siŵr fod eu statws yn cael ei dynodi hyd yn oed wedi eu marwolaeth; a rhoddwyd eu plant mewn dillad drudfawr o'r un safon â'u dillad hwy. Os nad oes unrhyw dystiolaeth gadarn am ddillad plant, dillad galar a dillad y werin yng Nghymru'r Oesoedd Canol mae'r cyflwyniad cryno hwn yn amlygu fod y bonedd yn hynod weithgar i sicrhau ffyniant eu statws, a phatrwm y ffyniant hwnnw'n dechrau o'r corff noeth newydd-anedig, i'r corff marw wedi ei orchuddio ag amdo gain.